

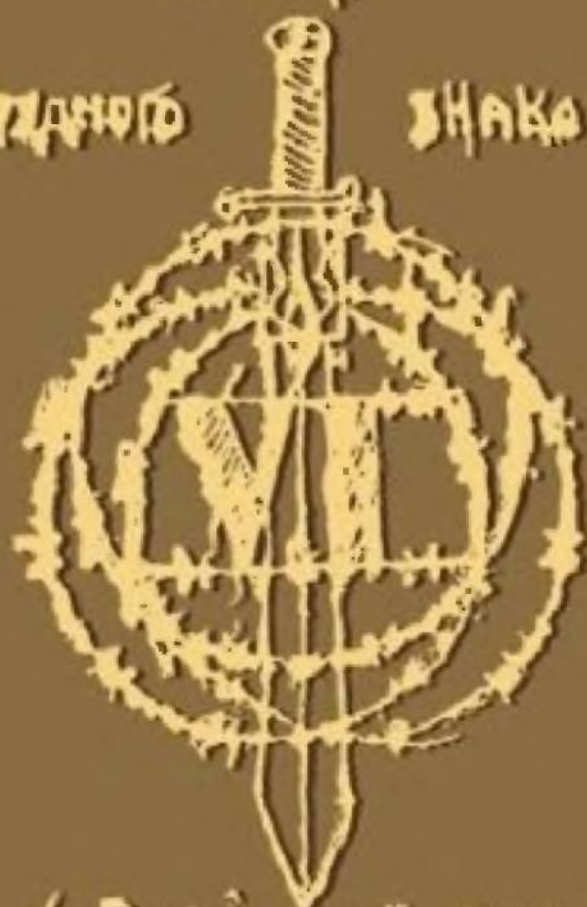
ОМЕЛЯН ВІШКА

Шоста Січова Стрілецька Дивізія Армії Української Народної Республіки

Формування
бойовий шлях
інтернування

1920–1924

Листопад
НАГЛЯДНОГО
ЗНАКА

в Стрілецької Дивізії

Наукове видавництво
Університету
Миколая Коперника

Омелян Вішка

Шоста Стрілецька

ШОСТА СІЧОВА СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ

АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ФОРМУВАННЯ • БОЙОВИЙ ШЛЯХ • ІНТЕРНУВАННЯ

1920 – 1924

Торунь 2012

Від перекладача

У тексті для ряду міст використовуються назви, поширені серед українців того часу, наприклад замість сучасної назви Брест (Брест-Литовського) – Берестя (Берестя Литовське), Хелм – Холм, Хмельницький – Проскурів та інш. Також замість назви «офіцер» («oficer»), яке використовує автор у книзі, стосовно Армії УНР та Галицької армії використовується поширена на той час назва «старшина».

Слід враховувати, що автор у дослідженні часто цитує українські документи польською мовою. У тих випадках, коли перекладачу вдалося відшукати першоджерела українською, вони наводяться мовою оригіналу; для ряду випадків першоджерела знайти не пощастило, тому був здійснений переклад вже із польської.

ЗМІСТ

Вступ	9
1.	
Діяльність Військової секції та Української Військової місії у Варшаві (грудень 1919 – листопад 1920 рр.)	21
1.1. Польсько-українські політичні й військові переговори (1919 – 1920 рр.)	21
1.2. Військова секція Української Надзвичайної Дипломатичної місії в Республіці Польща (грудень 1919 – липень 1920 рр.).....	24
1.3. Українська Військова місія.....	42
1.4. Ліквідаційна Військова комісія УНР (1920 – 1921 рр.)	46
2.	
Формування 6-ї стрілецької дивізії (січень – квітень 1920 р.)	48
2.1. Ланцутський період формування дивізії (січень – березень 1920 р.)	49
2.2. Берестейський період формування дивізії (березень – квітень 1920 р.)	65
3.	
Шоста стрілецька дивізія в Бердичеві й Києві (травень – червень 1920 р.)	95
3.1. Через Бердичів до Києва	95
3.2. В Києві (травень – червень 1920 р.)	105

4.	
Від Києва до Красного Ставу. 6-та стрілецька	
в боях при відступі (червень – серпень 1920 р.)	
	123
4.1. Зданий екзамен. 6-та стрілецька дивізія в боях під Ігнатполем, Пергою й над Стиром (червень – липень 1920 р.)	123
4.2. Оборона перегруповань Війська Польського за Вепром – бої під Холмом і Красним Ставом (серпень 1920 р.)	147
4.3. Фронтowe видавництво 6-ї стрілецької дивізії	153
4.4. Проекти, пов'язані з 6-ю стрілецькою дивізією	154

5.	
Шоста стрілецька дивізія в Замості	
(19 – 31 серпня 1920 р.)	
	159
5.1. Зміна рішення. Підготовка міста до оборони	159
5.2. Огляд ситуації перед битвою за Замостя.....	168
5.3. Вирішальні дні оборони. Затримка маршу Бudyонного на Варшаву	180

6.	
Шоста стрілецька дивізія в осінній кампанії	
проти Радянської Росії	
(вересень – листопад 1920 р.)	
	200
6.1. Успішний наступ. Січовики в боях у Східній Галичині й на Поділлі	201
6.2. Сепаратна угода союзника. Самостійна боротьба. Відступ	215
6.3. Перехід Збруча. Знову за дротами.....	226

7.	
Шоста стрілецька дивізія в Александрові Куявському	
(грудень 1920 – грудень 1921 рр.)	
	231
7.1. Побутові умови в александрівському таборі. Охорона здоров'я	231
7.2. Перший табірний період 6-ї стрілецької дивізії	239
7.3. Офіцерська громада	243

7.4. Культурно-освітня праця	246
7.5. Видавнича діяльність дивізії в александрівському таборі	255
7.6. Кооперативний рух у таборі	260
7.7. Релігійне життя в таборі	262
7.8. Спілки в таборі	265
7.9. Після Ризької угоди	267
7.10. Нагородження й підвищення	269
7.11. Реорганізація 6-ої стрілецької дивізії (серпень 1921 р.)	271
7.12. Український військовий цвинтар – Козацька Могила	274
7.13. Участь вояків 6-ї стрілецької дивізії у Листопадовому рейді	278
7.14. Ліквідація табору в Александрові Куявському	282

8.

Шоста Стрілецька дивізія в Стшалково й Шипйорно

(жовтень 1921 – серпень 1924 рр.)	285
---	-----

9.

На еміграції	295
--------------------	-----

Післяслово	307
------------------	-----

Шоста стрілецька дивізія. Хронологія подій	311
Видавнича діяльність 6-ої стрілецької дивізії	317
Генерали й офіцери 6-ої стрілецької дивізії. Біографії	331
Список джерел і досліджень	471
Szosta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii URL	483
The 6th Sich Rifle Division of the army of the UPR – formation, war trail, internment (1920 – 1924). Summary	486

ВСТУП

Війна 1920 року з Радянською Росією мала вирішальний вплив не тільки на формування Польщі, що відроджувалася, але також на долю її тодішнього союзника – Української Народної Республіки. Це був справжній союзник, із яким у переддень початку військових дій була підписана політична угода й військова конвенція. Незважаючи на значну перевагу польських сил, цю війну необхідно називати польсько-українсько-більшовицькою. Історія 6-ї Січової стрілецької дивізії, яка є темою даного дослідження, з моменту її формування весною 1920 року, її бойовий шлях, і до її інтернування наприкінці осені того ж року, є хорошою ілюстрацією польсько-української взаємодії в цей період. Сформована таким чином тема досі не була піднята ані в польських, ані в українських дослідженнях.

Політичні аспекти війни 1920 року розглядаються в цій монографії тільки в мірі, необхідній для розкриття військових подій у відповідних реаліях. Стратегічний перебіг війни, зокрема такі її кампанії, як Київський наступ чи Варшавська битва, у цій монографії розглядаються тільки в руслі опису формування, його бойового шляху та інтернування 6-ї стрілецької дивізії. Інформація про назви та командування фронтів, про командувачів армій Війська Польського та їх зміну подається лаконічно, часто в примітках. Так само про безпосередніх сусідів Січовиків на фронті наводиться тільки та інформація, яка необхідна для висвітлення ситуації 6-ї СД. Дещо ширше представлено її становище по відношенню до Армії УНР – тоді вона діяла в складі груп, що склалися з кількох дивізій. Дані про ворога, з яким воювала дивізія, є загальними й включають рід військ, номер підрозділу, вірогідна чисельність та місце розташування.

В українській історіографії стосовно участі українців у війні 1920 року найбільше робіт присвячено обороні Замостя 6-ю

стрілецькою дивізією Армії УНР. Хоча це була не єдина битва й не єдина українська частина, що воювала в тій війні¹, проте в українській свідомості вона зросла до рівня символу, чи скоріше переломної точки в усій польсько-українсько-радянській війні². Однак у сучасній польській історичній свідомості оборона Замостя була тільки її епізодом.

Є кілька причин такого відмінного формування свідомості поляків та українців. Протягом усього ходу війни (квітень – жовтень 1920 р.) про участь у ній війська Української Народної Республіки йшлося лише у військових документах; польська преса на цю тему писала небагато. У листах до газети «Син України» вояки 6-ї стрілецької дивізії в серпні 1920 р. питали, чому польська преса не інформує про діяльність їх дивізії, яка прикривала відступ частин ген. Ридзя-Сміглого. Коли голова Української Військової Місії у Варшаві ген. В. Зелінський відвідав польських вояків (фронт над Бугом), виявилось, що й вони мало знають про фронт над Дністром³. Не сприяло популяризації польсько-українського альянсу й ставлення ендеції («endecja», назва, що походить від скорочення ND – Narodowa Demokracja, польський політичний рух із націоналістичною ідеологією – прим. пер.) – у 1919 році прихильників прийняття мирних пропозицій Радянської Росії й противників «Київської авантюри». В період польсько-радянських мирних переговорів у Мінську, а потім у Ризі, на які делегата УНР не було допущено, згадки про українців та їх участь у війні були не бажані й не на руку Польщі. Обидві делегації оминали мовчанням

¹ В початкових операціях також брала участь створена на Поділлі українська дивізія, що пізніше отримала назву «3-тя Залізна дивізія». Три інші дивізії – 1-ша Запорізька, 2-га Волинська та 4-та Київська – у цей період діяли в тилу ворога. На початку травня 1920 р. вони з'єдналися з 3-ю Залізною дивізією й потім обсадили південну ділянку фронту. Вже в ході кампанії сформовано 5-ту Херсонську та Окрему Кінну дивізії. На Українському фронті українські війська займали дуже віддалені позиції – 6-та СД в складі 3-ї армії (польської) на її лівому північному крилі, решта частин Армії УНР – на південному, на Дністрі.

² Т. А. Olszanski, *Mit i prawda o obronie Zamoscia w sierpniu 1920 r.*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* 1996, s. 150.

³ Син України, № 4, 28 VIII 1920 р., с. 8. Газета видавалася у Варшаві Українською Військовою Місією. На той час решта українських дивізій Армії УНР тримали майже стокілометрову ділянку фронту від Галича до Заліщиків.

питання української сторони⁴. Після закінчення війни польське суспільство загалом не відрізняло інтернованих українських вояків від російських чи від більшовицьких полонених. Пресові повідомлення про табори інтернованих українців є скупими, місцева преса з районів, де знаходились табори, також писала небагато про інтернованих і про причини їх інтернування. Саме тому факт спільної польсько-української антибільшовицької боротьби в 1920 році не є добре відомим серед польського суспільства й політиків⁵.

То применшення, то повна недооцінка – не тільки істориками, але й політиками та публіцистами значення українців у тій війні призвело до того, що вони занадто багато приділяють увагу обороні Замостя й своїй у ній участі. Численні роботи українських авторів, для яких оборона Замостя не була їхньою темою, містять багато неточностей і навіть маячні. Одні подають, що в Замості в критичний момент була вся українська дивізія і нібито вона прорвала більшовицький фронт, що нараховувала вона втричі більше вояків, ніж у дійсності, що обороняла місто сама чи підсилена тільки невеликими польськими силами. Інші ігнорують хронологію військових дій і приписують цій обороні вирішальне значення в зміні долі війни або розташовують дивізію там, де вона ніколи не була; приписують осіб, які в Замості не воювали. Від неточних узагальнень не вбереглися навіть генерали О. Удовиченко й М. Капустянський. Генерал М. Садовський

⁴ T. Michalski, *Wyprawa kijowska*, Horyzonty 1968, nr 147; Син України, № 6, 11 IX 1920 р., с. 6-7 (передрук вступної статті з часопису «Народ» від 4 IX 1920 р.).

⁵ У 1995 році в 75-ту річницю Варшавської битви була складена подяка французам за те, що їх дипломати не виїхали у той момент із Варшави, а тільки після інтервенції українського посольства була віддана належна честь участі українців у боротьбі із спільним ворогом (T. Starak, *Wystapleniema konferencji "Polska – Ukraina"* [w:] *Polska I Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1995, s. 7-8). Тут необхідно нагадати, що вклад українців не обмежується тільки участю збройних сил, але й включає забезпечення продовольством Війська Польського в період Київського наступу та передача до диспозиції залізничного транспорту. Витрати на екіпіровку та утримання українських підрозділів, сформованих у Польщі, поніс український уряд. (Військова конвенція між Польщею та Україною в T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 83-85).

правильно пише, що похід Будьонного на Замостя запізнився на два тижні, але переоцінює його сили⁶. Істотні помилки також містять дослідження В. Іваниса, І. Нагаєвського, Н. Полонської-Василенко, Б. Якимовича, І. Фещенка-Чопівського та інших⁷.

Із польських авторів про оборону Замостя й бої поблизу цього міста писали її учасники, командири 30 та 31-го піх.п. – майор К. Яцинік і капітан М. Болтуць. Особливо критично треба оцінити роботу М. Болтуця. В описі замостських подій він занадто зосереджується на своїй особі, хоче постфактум приписати собі заслуги, в яких і без того не можна йому відмовити. Також К. Яцинік ані словом не згадує про українських стрільців та артилеристів, які воювали під його командуванням⁸.

Про оборону Замостя писали також А. Гримало-Сідлецький, В. Віслоцький, Б. Шкараджинський⁹. Реляції військових кореспондентів чи їх спогади необхідно трактувати з певною засторогою, однак вони дозволяють відчутти атмосферу тих подій. Т. А. Ольшанський однак

⁶ М. Капустянський, *Як ми опинилися за Збручем*, Трибуна України 1923, № 5-7, с. 40; О. Удовиченко, *Від Дністра до лінії перемир'я*, За державність 1935, № 5, с. 78; О. Удовиченко, *Україна у війні за державність*, Київ 1995 (перевид. на осн. вид.: Вінніпег 1954), с. 169-170; М. Садовський, *Загальна воєнно-політична ситуація у війні 1920 р.*, [w:] *Оборона Замостя VI Січовою стрілецькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956, с.

⁷ Іванис В. *Симон Петлюра – Президент України*, Київ 1993 (друге вид.), с. 1340; Нагаєвський І. *Історія Української Держави двадцятого століття*, Київ 1994, с. 334-335; Полонська-Василенко Н. *Історія України*, Мюнхен 1972, т. 2, с. 542; Фещенко-Чопівський І. *Хроніки мого життя*, Житомир 1992, с. 63; Якимович Б. *Збройні сили України: нарис історії*, Львів 1996, с. 146; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет визвольних змагань*, Львів 1995, с. 116.

⁸ М. Boltuc, *Budienny pod Zamosciem*, Bellona, t. 22, 1926, R. IX, s. 3; К. Яцинік, *Wspomnienia z walk 30 Pulku Strzelcow Kaniowskich pod Zamosciem 25-31 VIII 1920 r.*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1992, z. 4.

⁹ А. Grzymala-Siedlecki, *Cud Wisly. Z notatnika korespondenta wojennego*. Warszawa 1990; W. Wislocki, *Sojusz polsko-ukrainski w 1920 r.*, [w:] *Pamiętnik Kijowski*, t. 3, Londyn 1956; В. Skaradziński, *Polskie lata 1919-1920*, t. 2: *Sad Bozy*, Warszawa 1993; *Dziesięciolecie odrodzenia polskiej sily zbrojnej 1918-1928*, Warszawa 1928.

вважає, що вони вплинули на створення міфу про ті події з перебільшеною участю українців, що повідомлення цих авторів про оборону Замостя більшою чи меншою мірою не відповідають історичним фактам¹⁰. Але й у його роботі є кілька нестиковок і мильних пузирів. Своєрідною відповіддю й полемікою з роботою Ольшанського та спогадами Болтуця були статі автора даного дослідження¹¹.

Згадані статті були основані на до того невідомому дослідженні, здійсненому старшинами 6-ї стрілецької дивізії в лютому 1921 року¹², та на виданій у Торонто збірці спогадів її офіцерів під назвою Оборона Замостя¹³. Дослідження з 1921 року також було основою для ряду статей Петра Самутина, розміщених у канадському виданні «Вісті Комбатанта», та використані в тій книзі¹⁴.

В останні роки в Польщі з'явилося кілька незначних робіт про оборону Замостя, серед них статті Ю. Оджимковського, В. Новака й Ю. Сліпця, Т. Краштка¹⁵. Всі вони містять невимовно велику кількість нестиковок і навіть помилок. Причиною є неправдива оцінка М. Болтуця, брак нових даних і тому вони

¹⁰ T. A. Olszanski, *Mit i prawda o obronie Zamoscia w sierpniu 1920 r.*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, z. 3, Warszawa 1996, s. 150-160.

¹¹ E. Wiszka, *Udział 6 dywizji armii Ukrainskiej Republiki Ludowej w obronie Zamoscia w sierpniu 1920 roku*, [w:] *Od armii komputerowej do narodowej (XVI-XXw.)*, red. Z. Karpus i W. Rezmer, Torun 1998, s. 267-282; Вішка О. *Шоста Стрілецька в Замостю*, Український альманах 1998, с. 81-87.

¹² *Короткий нарис історії дивізії; Оборона Замостя; Хронологічні дати нашої дивізії; Командний склад* (Нове життя, спеціальний випуск від 8 II 1921 р.)

¹³ *Оборона Замостя VI Січовою Стрілецькою Дивізією Армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.

¹⁴ Самутин П. *Січова стрілецька дивізія*, *Вісті Комбатанта* 1970, №3, 4, 5; 1971, № 5; 1973, № 3, 5-6; 1974, № 1, 2, 3-4, 5; 1975, № 1, 3-4; 1976, № 3, 5-6. Всі статті мають різні назви. Самутин за нечисленними винятками не наводить джерел приведених відомостей. Тому вони часто суперечать іншій інформації.

¹⁵ W. Nowak, J. Slipiec, *Polsko-ukrainskie walki z Armia Czerwona w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, "Przegląd Historyczno-Wojskowy" 2004, nr 2; T. Krzastek, *Bitwa Zamojska i obrona Zamoscia 1920 r.*, [w:] *Polska i Ukraina w walce o niepodleglosc 1918-1920*, Warszawa 2009, s. 223-224.

не були використані в цій праці¹⁶. Також не використано й не приведено в списку літератури дослідження І. Шайдака, повне нестиковок, помилок і навіть маячні, що призвели до повної втрати довір'я до поданих там відомостей¹⁷. Варто звернути увагу на брак реляцій для цього періоду війни про бої в районі Грабовиць – Грубешова¹⁸.

Натомість відносно добре описаний період інтернування вояків 6 стрілецької дивізії. Тут слід підкреслити значення праць З. Карпуса, І. Срібняка, М. Кротофіла та інших¹⁹. Багато робіт на цю тему вийшло й з-під пера автора цієї монографії²⁰. Натомість про інші роки діяльності 6-ої СД досі

¹⁶ На цю тему: E. Wiszka, *Jeszcze o obronie Zamoscia i bitwie pod Komarowem w 1920 roku* (W. Nowak, J. Slipiec, *Polsko-ukrainskie walki z Armia Czerwona w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, Przegląd Historyczno-Wojskowy 2004, nr 2), [rec.w:] *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 2005, nr 1.

¹⁷ S. Szajdak, *Polsko-ukrainski sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005. Критична рецензія цієї роботи: E. Wiszka, *Nowa proba*, *Zeszyty Historyczne*, Paryz 2006, z. 156, s. 195-200.

¹⁸ Див.: U. Olech, *Wojna polsko-sowiecka 1919-1921. Materiały do bibliografii*, Warszawa 1990.

¹⁹ Z. Karpus, *Oboz jencow i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim 1920-1921*, [w:] *Aleksandrow Kujawski (1918-1921). Warunki życia jencow i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Torun 2008; M. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 Dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym 1921*; Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів Куявський у 1920-1921 рр.* [w:] *Aleksandrow Kujawski (1918-1921). Warunki życia jencow i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Torun 2008; той же, *Табір полонених та інтернованих вояків у Ланцуті (Польща) у 1919-1920 рр.*, [w:] *Симон Петлюра у контексті українських визвольних змагань*, Фастів 1999; Z. Waszkiewicz, *Zycie religijne w obozie Aleksanrow Kujawski*, [w:] *Aleksandrow Kujawski (1918-1921). Warunki życia jencow i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Torun 2008.

²⁰ E. Wiszka, *Działalność wydawnicza żołnierzy Armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Torun 1996, s. 465-474; той же, *Kozacka Mogiła – Ukraiński Cmentarz Wojskowy w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Mniejszości Narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, Zielona Góra 2006, s. 154-174; той же, *Ukraińska prasa obozowa wydawana w Aleksandrowie Kujawskim (1920-1921)*, [w:] *Aleksandrow Kujawski (1918-1921)*; той же, *Kozacka mogiła na Kujawach*, A propos. *Gazeta Aleksandrowska* 1995, nr 11-12; 1996 nr 1; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, Львів 1993; той же, *Козацька могила – український військовий*

написані лише окремі роботи. Про берестейський період формування дивізії є тільки розділ у дослідженні автора даної монографії стосовно діяльності місцевих таборів²¹. Бракує широких робіт про бердичівсько-київський період, про бої під час відступу дивізії. Також відсутні детальні описи участі дивізії в останній період війни, тобто в її останній кампанії на Поділлі.

Із праць, пов'язаних із Київським наступом, необхідно згадати дві найважливіші: Т. Кутцеби та Ю. Стахевича²². Окрім того справа 6-ої СД та її участі у війні приводяться у сучасних публікаціях З. Карпуса, І. Срібняка та Ю. Легіця. Однак вони пишуть про дії всієї Армії УНР, тому 6-ій СД присвячена тільки частина місця²³. Також ще треба згадати “Календаріуму” Г. Лукомського, Б. Поляка й М. Врошка, який є незначною допомогою – відомості про 6-ту СД скупі й містять багато помилок в найменуваннях²⁴. Критично треба ставитися до “Лексикону” Ю. Одзімковського в частині, що стосується української теми. Розділи основані на скувих та односторонніх джерелах; прикладом є розділ «Замостя», що ґрунтуються на ненадійних спогадах М. Болтуця²⁵.

цвинтар в Александрові Куявському, Український альманах, Варшава 1996, с. 374-377.

²¹ E. Wiszka, *Brzesc Litewski. Obozy jencow i internowanych (1919-1921)*, Torun 2010.

²² T. Kutzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937; J. Stachiewicz, *Dzialania zaczepne 3 armii na Ukrainie*, Warszawa 1925.

²³ Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddzialy wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Torun 1999; J. Legiec, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Torun 2002; Срібняк І. *Обеззброєна, але нескорена*, Київ – Філадельфія 1997; той же, *Українці на чужині*, Київ 2000.

²⁴ G. Lukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920, t. 2: Dzialania bojowe. Kalendarium*, Koszalin 1990. Так, серед окремих помилок у цій книзі можна назвати інформацію про здобуття Будьонним Коростеня, коли насправді йдеться про Коростишів під Житомиром (с. 49), Деражня замість Бережного (с. 67) і Сокаль замість Скулина (с. 93). Треба нагадати, що над Іквою лежить Дубно, а над Неманом – Дубна (с. 81). Подібно Немирів лежить не над Бугом, а над Богом, який ще по-іншому називають Південним Бугом (с. 94).

²⁵ J. Odziemkowski, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*, Warszawa 2004. Відсутні деякі важливі розділи, наприклад, такі як “Perha” (Перга), де воювала 6-та СД (вистачило б підняти Комунікати III-го Відділу ВКВП). Під розділом “Ignatopol” (Ігнатпіль) бракує

Серед архівних джерел належить відзначити документи, складені самою 6-ю дивізією – її штабом і штабами дивізійних підрозділів. Вони зберігалися в Українській Станиці в Каліші, а перед II Світовою війною вони були відправлені на зберігання до Львова. Там вже їх реквізувала радянська влада й помістила до Центрального Державного Архіву в Києві (фонд 2373)²⁶. Ці документи досі не були використані ані польськими, ані українськими авторами. Вони дали можливість вичерпного опису дивізії, а також дозволили перевірити багато існуючих питань та нечисленних даних про цю частину. На жаль, певна частина дивізійних архівів ще не описана й викладена для доступу дослідників. Також деякі інші фонди документів цього архіву містять матеріали стосовно 6-ї СД (фонд 1075 Військового міністерства УНР). Також дуже важливим джерелом відомостей про 6-ту стрілецьку дивізію є збірник документів штабу Армії УНР, що знаходяться в дослідженні В. Сальського й П. Шандрука²⁷. Також використані документи, видані або зібрані Міністерством військових справ та Верховним Командуванням Війська Польського (ВКВП), які зберігаються в Центральному військовому архіві у Варшаві (фонди 1.380, 1.381) та матеріали, що знаходяться в Центральному державному історичному архіві у Львові (фонд 580).

Складовою частиною підписаної 21 квітня 1920 року у Варшаві політичної угоди була укладена кількома днями пізніше військова конвенція, яка регулювала між іншим

згадки про українську дивізію, що воювала там. Розділи про осіб є також дуже скупими (напр. М. Безручко), інших бракує (напр. В. Змієнко), також є змінені назви, ще інші містять неправдиву інформацію (напр. «Петлюра в 1919 році разом із рештками українських військ перейшов на територію Галичини»).

²⁶ П. Самутин стверджував, що документи 6-ї стрілецької дивізії були під наглядом ген. В. Змієнка вивезені до Львова вже перед ліквідацією таборів Каліш-Шипйорно в 1924 році. Їх розмістили в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка, а потім, за його припущеннями, їх забрали «московські органи безпеки» (П. Самутин, *6 Січова стрілецька дивізія*, Вісті Комбатанта 1973, № 3, с. 5-6).

²⁷ *Українсько-московська війна в документах*, ч. 1: Оперативні документи Штабу Армії УНР, В. Сальський (ред.), П. Шандрук (упор.), Праці Українського Наукового Інституту, т. 15, Серія історична, книга 2, Варшава 1933.

взаємні зобов'язання підчас спільних операцій проти більшовицького війська. Проте ще до підписання квітневих угод, обидві сторони ще в грудні 1919 року дійшли порозуміння в плані творення українських підрозділів із полонених та інтернованих вояків, що перебували на території Польщі. Верховне Командування ВП зобов'язувалося екіпірувати й озброїти за рахунок УНР три дивізії. У лютому 1920 року для цієї цілі була створена Експозитура українських справ, яка мала зайнятися питаннями організації, озброєння, екіпірування й допомоги в підготовці українських частин. З українського боку таке завдання отримала Військова Секція Української Дипломатичної Місії в Польщі, а потім Українська Військова Місія. Діяльність цих установ є темою першого розділу монографії.

Наступні розділи (2-8), які складають основну частину праці. Мають хронологічний порядок, а саме: період формування 6-ої Січової стрілецької дивізії в Ланцуті й Бересті (2; січень – квітень 1920 р.); перебування в Бердичеві й Києві (3. Травень – червень 1920 р.); важкий шлях відступу від Києва до Красниставу (4; червень – серпень 1920 р.); оборона Замостя (5; 19-31 серпня 1920 р.); участь 6-ої Січової стрілецької дивізії в останніх боях проти Радянської Росії (6; вересень – листопад 1920 р.); інтернування в Александрові Куявському (7; грудень 1920 – грудень 1921 рр.) та в Шипйорно й Каліші (8; грудень 1921 – серпень 1924 рр.). (Місця формування, бойовий шлях і місця інтернування представлені на загальній схемі). Цю частину замикає своєрідний епілог – короткий огляд життя колишніх січовиків на еміграції в Польщі та висновок, який є важливим підсумуванням праці.

Окрім того в монографії містяться хронологія, опис видавничої діяльності та біографії генералів і великої кількості старшин 6-ої Січової стрілецької дивізії. Працю доповнюють виноски, список джерел і досліджень, висновок та покажчики: осіб і географічних назв.

Значну проблему в праці створило написання імен та географічних назв, по-різному записаних в більшості документах та дослідженнях. Назвам українських місцевостей, переважно малих, надано українське уніфіковане звучання.

Вони перевірені на підставі сучасних мап. Єдині зміни були допущені в кінцівках, коли цього вимагала потреба відмінювання польською мовою. Тільки назви великих міст, таких як напр. Київ (Kijow), Львів (Lwow), Одеса (Odessa), Житомир (Zytomierez) та інших, які міцно увійшли в польську літературу, таких як Бердичів (Berdyczow), Підволочиськ (Podwoloczyska) чи Фастів (Fastow), мають звучання, прийняте в польській мові; так само це стосується назв регіонів України.

В роботі також уніфіковано написання прізвищ. Їх написання в документах також відрізняється, зазвичай звучання українське, але інколи зустрічається й російське, напр. Литвинчук і Літвінчук, Реутів і Реутов. Проблемою було визначення правильності деяких записів, напр. Стефанишин і Степанишин. Більше того, більшість військових документів містять тільки прізвища, що може призвести до помилок в ідентифікації, оскільки є кілька осіб із однаковими прізвищами.

Певний клопіт додала справа вживання назв підрозділів. Чітка ієрархія є в стрілецьких частинах: дивізія, бригада, курінь (батальйон), сотня (рота) й чота (взвод). Інакшою вона є в решті родів військ: артилерії, кінноті й технічних військах. По-перше, ці частини мали в кінцевому підсумку досягти ступеня бригади. Однак часто вони його отримували тільки в старшинських посадах. А справжній організаційний стан був загалом нижчий. У дивізійних документах однак вживалися обидва визначення. Це стосується переважно кінноти й артилерії. Додатково в 6-й дивізії для цих найменувань вживалися різні українські й польські назви, напр., в артилерій та кінноті рівнозначно застосовувалися назви полк і курінь як складові бригади. Траплялося, що понижувався ступінь певного підрозділу, напр., бригада була зведена до куреня, але потім у деяких пізніших документах й надалі виступає як бригада. Менше проблем викликають старшинські звання. Однак трапляється, що деяким особам приписуються різні звання в той самий час. Схожі звання хорунжих і підхорунжих часто були вжиті навпаки й так само були трактовані в цій праці²⁸.

²⁸ Порівняння звань, зокрема, є у М. Krotofil, *Sily zbrojne Ukrainskiej Republiki Ludowej (listopad 1918 r. – grudzien 1919 r.)*, Kijow 2011.

*

В цьому місці висловлюю подяку моїм колегам і знайомим у Торуні, Києві й Торонто та працівникам Центрального державного архіву в Києві за допомогу при збиранні матеріалів для даної монографії.

1. Діяльність Військової секції та Української Військової місії у Варшаві (грудень 1919 – листопад 1920 рр.)

1.1. Польсько-українські політичні й військові переговори (1919 – 1920 рр.)

Польсько-українська війна, яка в Східній Галичині в першій половині 1919 року, закінчилася поразкою українців в липні та відступом Української Галицької Армії за Збруч. У ході війни Польща атакувала Українську Народну Республіку на території Західної Волині. Проте в період воєнних дій відбувалися численні як політичні, так і військові переговори про перемир'я або мир. Відбулися зустрічі в Любліні, Львові, Варшаві. Влітку 1919 року воєнні дії між обома державами припинилися¹ й знову були розпочаті мирні переговори. На початку серпня до Варшави

¹ Значна кількість полонених з Армії УНР та УГА, які знаходилися в польських таборах, стала причиною створення у Варшаві при Верховному Командуванні Війська Польського Української Місії у справі військових полонених, її головою став полк. Андрій Козинцев. Місія у справі військових полонених (в українських документах – Місія для організації допомоги військовополоненим та інтернованим у Польщі) діяла до 8 лютого 1920 р., коли була розформована, а її співробітників були підпорядковані Військовій Секції, що вже існувала при Українській Надзвичайній Дипломатичній Місії в Польській Республіці. Окрім того, принаймні з 1919 р. у Варшаві діяла Місія українського Червоного Хреста (CAW, SAU, 1.380.3.79 – Rozkazy Ukrainiskiej Misji Wojskowej w Rzeczypospolitej Polskiej [далі: Rozkazy UMW; 31 I – 25 X 1920]; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921), кн.. I, Київ 2007, с. 206).

прибули дві місії – політична на чолі з Пилипом Пилипчуком і військова на чолі з полк. Петром Липкою. Пилипчук за уступку в справі Східної Галичини Польщі був позбавлений повноважень, а його декларацію в цій справі визнано недійсною. Натомість військова делегація 1 вересня заключила договір про припинення військових дій та встановлення демаркаційної лінії по Збручу, цим самим усанкціоновуючи існуючий стан речей².

Договір про перемир'я від 1 вересня став вихідним пунктом для подальших політичних переговорів, які були дуже важливими для української сторони. У жовтні того року до Варшави прибула з цією метою дипломатична місія УНР на чолі з міністром закордонних справ Андрієм Ливицьким. Переговори затяглися, бо польські представники відразу вимагали визначення чіткого окреслення державної приналежності Східної Галичини та західної частини Волині. Зрештою становище українських військ на денікінському фронті, яке погіршувалося³, схилило Ливицького до поступок. 2 грудня він підписав декларацію, яка повторювала позицію Пилипчука. Хоча поляки прийняли декларацію, а Петлюра, який 11 грудня прибув до Варшави, визнав її зобов'язання, це не означало посилення подальших союзницьких переговорів. У польських політичних і військових колах досі не було єдиного погляду щодо використання української карти в східній

² Ширше на цю тему див.: J. J. Bruski, *Geneza sojuszu między Ukraina a Polska (grudzien 1918 – kwiecień 1920)*, cz. 2, Arcana 1998, nr 22; M. Klimecki, *Wojna czy pokój. Polsko-ukrainskie negocjacje 1918-1921*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku I jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Torun 1997; I. Лісевич, *Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р.*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Torun 1997; J. Legiec, *Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukrainsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Torun 2002.

³ В листопаді 1919 року поріділу Армію Української Народної Республіки війська Денікіна відкинули в бік польського фронту, в район Любара. Три дивізії з її складу пробилися на схід на тили ворога, інші, в тому числі Корпус Січових Стрільців Євгена Коновальця, були після роззброєння інтерновані в Польщі [формування Київської, Волинської та Запорізької дивізій Армії УНР відбулося вже під час самого Зимового походу – прим.пер.]. Про похід групи Омеляновича-Павленка по тилах ворога, зокрема, подається в Доценко О. *Зимовий похід армії УНР (6.12.1919 – 6.5.1920)*, Варшава 1935.

політиці. З рішенням утримувалися до часу визначення долі Денікіна, аби не псувати стосунків із державами Антанти⁴.

Варшавська угода. Подальші польсько-українські переговори відновилися в лютому 1920 року. Їх розпочали військові, а тільки в березні з польської ініціативи розпочалися політичні переговори, які проте затягувалися через надмірні вимоги поляків. Врешті-решт після бурхливої зустрічі 21 квітня 1920 року та неофіційних розмов Петлюри з Пілсудськими сторонами дійшли до порозуміння. Так вже після півночі міністр закордонних справ УНР Андрій Ливицький та віце-міністр закордонних справ Польщі Ян Дабський підписали політичну угоду, відому як Варшавська угода, про союз Пілсудського – Петлюри⁵.

Через три дні була заключена військова конвенція, з українського боку підписана ген. Володимиром Сінклером і пполк. Максимом Дідковським, а з польського боку – майором Валерієм Славком і кап. Вацлавом Єдреєвичем. Вона санкціонувала вже розпочату в Польщі організацію більших українських частин, у тому числі 6-ої стрілецької дивізії. Поляки зобов'язувалися надавати подальшу допомогу в цій сфері, а також поставити оснащення для трьох піхотних дивізій. У запланованій спільній акції обох сторін проти більшовиків загальне керівництво мало належати Верховному Командуванню Війська Польського. Пілсудський отримав союзника, який узаконював його наступ на схід, а Петлюра отримував військо, на яке можна було опертися в утверженні влади й можливість його швидкої розбудови⁶.

Як поява 6-ої стрілецької дивізії, так і підписання військової конвенції в значній мірі були заслугою Військової Секції при Українській Дипломатичній Місії у Варшаві, тому опис діяльності Секції та її наступниці – Української Військової Місії – в цьому дослідженні повністю виправдане.

⁴ Там же.

⁵ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, Warszawa 1937, s. 79-80, 83—86.

⁶ Там же. На тему військовї конвенції див.: *Polsko-ukrainska konwencja wojskowa z 24 kwietnia 1920 r.*, [w:] *Rok 1920. Wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i innych dokumentach*, wyb. i opr. J. Borkowski, Warszawa 1990.

1.2. Військова секція Української Надзвичайної Дипломатичної місії в Польській республіці (грудень 1919 – липень 1920 рр.)

У грудні 1919 р. петлюрівський незалежницький табір опинився в надзвичайно важкій ситуації. Майже вся територія України була окупована більшовицькими, білогвардійськими та польськими військами або знаходилася під польським контролем. Будь-яка думка про відновлення власної армії, необхідної для здобуття незалежності, не мала шансів на втілення, оскільки українські землі були недоступні для мобілізації. У цій ситуації єдиним шансом було використання значних людських ресурсів, зосереджених у таборах у Польщі, Чехії, Німеччині, Румунії, Італії. Однак більшість із цих країн не підтримували стосунків із Україною й не виказували готовності до організованої репатріації. Єдиною державою, яка давала надію на співпрацю в організації українського війська, була Польща. Географічна близькість могла сприяти транспортуванню, а додатковим аргументом за співпрацю з Польщею був той факт, що в таборах у цій країні перебували національно свідомі українці, козаки та старшини Армії УНР, у той час як у Німеччині чи в Італії перебували українці з колишньої російської чи австрійської армій. Серед останніх необхідно було ще проводити національно-виховну роботу⁷.

Наприкінці листопада в польських таборах – у Ланцуті, Пікуличах і Бересті-Литовському – перебувало вже понад 2 тисяч українців із Наддніпрянщини. Найбільше їх перебувало в Ланцуті, де їх збирали й із кінця вересня відправляли на територію, зайняту українським військом. Ця акція була перервана на початку листопада в зв'язку із відступом українського фронту. Більше того, в кінці листопада – початку грудня в результаті поразки Армії УНР значна частина українських вояків опинилася у т.зв. «Трикутнику смерті» в районі Любара. Близько 8 тис. із них було роззброєно польським військом і відіслано до таборів – більшість була

⁷ Руккас А., Ковальчук М., *Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.)*, Київська старовина 2003, № 5, с. 130.

інтернована, переважно в Ланцуті. Січові Стрільці з корпусу Євгена Коновальця в свою чергу потрапили до табору для полонених у Луцьку. Також у Доб'є, Вадовіцах, Бересті, Пікуличах і Стшалкові перебувало кілька тисяч полонених із УГА. Однак останні в більшості виразно дистанціювалися від Петлюри через його поступки Польщі щодо Галичини, та й польська влада не піднімала розмов на цю тему⁸.

Для реалізації намірів щодо відновлення української армії з використанням людських ресурсів, зосереджених у Польщі, була необхідна група людей. Для цього 12 грудня 1919 року Симон Петлюра видав наказ № 862, яким засновував новий орган – Військову Секцію при Українській Дипломатичній Місії в Польщі. Її завданням було прийняття керівництва в організації матеріальної допомоги для українських полонених, що перебували на території Польщі та на теренах України, зайнятих польською армією, та у формуванні з них (за винятком полонених із Галицької армії) регулярного українського війська. Також Секція мала брати участь у розробці проектів військових конвенцій між урядами УНР та Польської республіки, здійснювати військові експертизи для потреб Української Дипломатичної Місії та розв'язувати інші проблеми військового характеру⁹.

14 грудня тимчасовим керівником цієї автономної одиниці було призначено ген. Миколу Юнакова, до цього начальника штабу Головного Отамана, який на той час перебував із Петлюрою у Варшаві. Він також був радником Місії з вирішальним голосом у військових справах¹⁰. Із цього моменту всі інші українські військові органи в Польщі мали звертатися до польської влади виключно за посередництвом Секції. Всі військові працівники Дипломатичної Місії та Місії в справах військовополонених полк. Андрія Козинцева переходили до диспозиції Юнакова. Також Військова Секція фактично стала робочим органом Головного Отамана й міністра військових

⁸ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, №5, с. 130.

⁹ Петлюра С. *Статті, листи, документи*, Київ 1999, т. 3, с. 146.

¹⁰ J. J. Bruski, Petlurowscy, s. 133; Петлюра С. *Статті, листи, документи*, Київ 1999, т. 3, с. 149.

справ полк. Володимира Сальського, які не володіли у Варшаві відповідним апаратом¹¹.

Того ж самого дня був затверджений особовий склад Секції, який включав 15 осіб – окрім керівника сюди входили його ад'ютант, 4 референтів, старшина для особливих доручень, лікар, скарбник, бухгалтер, секретар, 2 урядовців, машиністка й кур'єр. У якості офісу було найнято два номери в готелі «Сасському» на Козій вулиці. Увесь місячний фонд складав 54 700, а тримісячний бюджет – 575 100 польських марок. Перший транш надійшов із Міністерства ЗС УНР, із т.зв. військового фонду. Наступні суми переказувала Амбасада УНР у Відні в різній валюті. Секція постійно страждала на нестачу коштів і через це матеріальна допомога, що надавалася полоненим та інтернованим, не була дуже великою¹².

Перші працівники секції: полк. Олександр Данильчук – референт політичних справ, старшина для особливих доручень сот. Василь Стрижак, сот. Остап Луцький і хор. Ілько Чуденко секретар урядовець Олександр Цимбалюк. В. Стрижак керував Інформаційним бюро, тобто фактично установою військової розвідки. Для підтримання контактів із Секцією Верховне Командування ВП призначило «спеціального референта з українських справ», офіцера II-го Відділу кап. Віктора Чарноцького. Тільки за його посередництвом українці могли контактувати з польськими установами. Він, як і польський Гентштаб, зайняв вичікувальну позицію стосовно УНР, і навіть відверто саботував ближче порозуміння з українцями¹³.

Незважаючи на це, справа формування на території Польщі українського війська врешті-решт зрушила з місця й 2 січня 1920 року в польському Мін.ВС. відбулася нарада, на

¹¹ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, №5, с. 131.

¹² Там же.

¹³ Centralne Archiwum Wojskowe (далі: CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (далі: SAU), 1.380.3.79 - Rozkazy UMW (31 1-25 X 1920); J. J. Bruski, *Petlurowcy*, s. 133. Кап. В. Чарноцький був польським зв'язковим офіцером при уряді Директорії УНР. Підкреслюється його двозначна роль на момент евакуації Кам'янця Подільського.

якій прийнято рішення створити дві українські тактичні одиниці. Услід за цим мін. Юзеф Лесневський листом від 9 січня врегулював статус українських вояків, які перебували в Польщі й на українських землях, контрольованих нею. З цього моменту вони вважалися «військовими добровольцями іноземної держави». В якості місця формування українських частин призначено Ланцут, з цього моменту перейменований на «збірний пункт». Командантом цього пункту був польський офіцер пор. Мазур. Польське Мін.ВС. брало на себе зобов'язання забезпечити його необхідними продуктами й матеріалами. Також планувалися нарахування українським воякам невеликої платні¹⁴.

На підставі цих рішень 5 січня Військова Секція представила, а Петлюра затвердив, пропозиції й вимоги стосовно новоформованого війська. Окрема дивізія, яка поставала в Польщі, мала бути створена в одному місці й «пристосована для самостійних операцій». Українці наполягали, щоб їм було надано виключне право призначення командирів, а польська сторона мала забезпечити українських вояків обмундируванням і забезпеченням в тій же мірі, яка встановлена на той час для Війська Польського. Відповіді на український меморандум однак не надійшло¹⁵.

Незважаючи на відсутність письмового наказу польської військової влади про формування на території Польщі української дивізії, українська сторона продовжувала подальші дії. В якості командира дивізії передбачалося призначити полк. Олександра Удовиченка. Однак прибути він не міг, оскільки захворів на тиф і був вивезений денікінцями до Одеси. Тому наказом Головної Команди Армії УНР від 10 січня тимчасовим виконуючим обов'язки командира призначено пполк. Марка Безручка. Того самого дня табір у Ланцуті був перетворений у «Кіш» Армії УНР, комендантом якого призначили ген. Всеволода Петріва¹⁶.

¹⁴ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 133.

¹⁵ Там же.

¹⁶ САW, SAU, 1.380.1.12 – Rozkazy Głównego Atamana; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 133-134; J. Legiec, *Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukrainsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Torun 2002.

Прибувши до Ланцута, Безручко стикнувся з багатьма труднощами – люди ставилися до цих дій із недовірою, не бачили можливості реальних змін, не вірили, що це прийме польська влада. Брак польського письмового документу затрудняв ремонти, доставку продуктів. Відповідні подання до ВК ВП, передані за посередництвом кап. Чарноцького, залишились без відповіді. У січні ген. Юнаків ще кілька разів направляв меморандуми, зокрема, з приводу браку медичної допомоги для збірного пункту, де панував тиф, та про недостатнє забезпечення, але як і до того не отримав офіційної відповіді¹⁷.

У цій ситуації 26 січня 1920 року Секція направила меморандум до Української Дипломатичної Місії. У цьому документі не тільки була представлена важка ситуація в Ланцуті, де тиф збирав подальші жертви, але також і трагічні умови побуту українських вояків «дружньої держави» в таборах у Рівному, Луцьку, Старокостянтинові, Любарі, Мирополі. Вимагалось від польської влади більш рішучих дій для виправлення ситуації. Однак польська сторона свідомого відтягувала справу формування української дивізії, не бажаючи брати на себе конкретних зобов'язань перед Українською Народною Республікою. Ця вичікувальна позиція Варшави могла виникнути з побоювання перед реакцією західних держав, а також із бажання «пом'якшити» партнера перед майбутніми переговорами щодо військово-політичної угоди. Про це свідчить хоча б позиція зв'язкового кап. Чарноцького, який тижнями не з'являвся в офісі Секції, таким чином позбавляючи її працівників можливості контактувати з польською владою, і був виразно упереджений щодо українців. Його навіть підозрювали в співпраці з противниками польсько-українського союзу. З іншого боку начальник Секції ген. Юнаків поведився пасивно, не намагався нав'язати безпосередніх контактів із польським вищим командуванням¹⁸.

¹⁷ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 133-134.

¹⁸ Там же, с. 135-136. Після поразки Денікіна фактична підтримка західних держав для України обмежилася залишенням цієї справи Польщі.

Не сприяв успіхам і брак взаємодії в роботі Військової Секції та Дипломатичної Місії. 25 січня на порядку денному засідання ген. Юнаків визнав, що протягом півтора місяців він досягнув небагато, що польська сторона установила своєрідний бар'єр в особі Чарноцького. Через кілька днів, 28 січня, в Дипломатичній Місії прийнято рішення, щоб ген. Юнаків почав переговори безпосередньо з представниками польських вищих органів військової влади з метою отримати відповідь, чи буде вона фактично допомагати в організації українського війська. Однак на виконання цього наказу йому забракло часу, оскільки 31 січня 1920 року наказом №4 Головної Команди Армії Української Народної Республіки призначено нового начальника Секції. Зміст наказу був наступним:

§ 1. Начальником Секції військових справ при Українській Надзвичайній Дипломатичній Місії в Польщі призначається отаман [Віктор] Зелінський, який перебере Секцію від отамана [Миколи] Юнаківа й про що повідомить.

§ 2. Тимчасово виконуючий обов'язки секції отаман Юнаків залишається радником у військових справах при Українській Надзвичайній Дипломатичній Місії.

Підстава: Наказ Головного Отамана військ УНР, № 1/Ю. Підписав Головний Отаман військ УНР – Петлюра¹⁹.

Вибір ген. В. Зелінського в якості керівника Секції не був випадковим. До цього він вже мав непоганий досвід: в 1917-1918 роки брав участь у формуванні українських військових підрозділів у німецьких таборах, був першим командиром створеної там Синьожупанної дивізії. Зелінський прибув до Варшави з Кам'янця Подільського й 2 лютого приступив до обов'язків. Вибір виявився вдалим, оскільки з цього часу робота Секції набрала відповідного темпу. Одним із перших кроків нового керівника була реорганізація Секції,

¹⁹ САУ, SAU, 1.380.3.79 – Rozkazy UMV, 31 I – 25 X 1920; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 135-136.

затверджена 8 лютого 1920 року С. Петлюрою. Особовий склад збільшено до 24 осіб, а їх функції та обов'язки були докладно окреслені. Особовий фонд зріс до 121 050 п.мар., а трьохмісячний господарський – до понад мільйона марок. Це, між іншим, дозволило винайняти чотири помешкання в «Готелі польському» на вул. Длугій 29²⁰.

До Секції були тимчасово приділені члени розпущеної 8 лютого Місії для організації допомоги військовополоненим та інтернованим у Польщі: полк. А. Козінцев, сотники Демидів, Я. Горшківський і Д. Стукало, поручники Чепельський і Помагайленко та лікар Е. Мерковський. Тільки Помагайленко та Мерковський були задіяні в Секції постійно. Обов'язки Місії для організації допомоги військовополоненим та інтернованим у Польщі прийняла новостворена референтура в справах полонених. Вакантну протягом деякого часу посаду керівника останньої установи зайняв сот. Герасим Драченко, колишній працівник розпущеної Місії. При Секції також діяла автомобільна колонна²¹.

Нова структура Секції була впроваджена 19 лютого. На той час були зайняті 19 посад, вільними залишалися: одна посада в політичних справах, дві – в справах полонених та посади машиністки й кур'єра. Керівник Секції ген. Зелінський, окрім ад'ютанта (пор. О. Мірча-Давидович), мав у своєму розпорядженні старшину для особливих поручень. Цю функцію виконував сот. В. Стрижак. Канцелярія, начальник якої сот. Юрій Осецький редагував щоденні накази та встановлював порядок чергувань старшин, складалася з дев'яти осіб. Підлеглий йому комендант (Помагайленко) допомагав у пошуку й найманні помешкань для працівників Секції та квартир для прибулих до Варшави українських військових, робив подорожні документи, паспорти, перепустки. Функцію секретаря канцелярії виконував Олександр Цимбалюк, перекладачем був Антонович, а бухгалтерським обліком займалися хор. Спікун і Валицький. Також нововведенням стало використання лікаря. Е. Мерковський не тільки опікувався працівниками Секції та особами, тимчасово делегованими до неї, але й займався медичним

²⁰ САУ, SAU, 1.380.3.79 – Rozkazy UMW, 31 I – 25 X 1920; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 136-138.

²¹ САУ, SAU, 1.380.3.79 – Rozkazy UMW, 31 I – 25 X 1920; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 130. Враховуючи двох водіїв (Мойсая Левченка й Оксентія Бабія), чисельність Секції складала 26 осіб.

оглядом у таборах інтернованих. Більше того, щоденно дві години він приймав хворих із числа прибулих у службових справах до Варшави²².

Основна частина завдань Секції була розділена між чотирма референтурами – поруч із відділами з організаційних, господарських та політичних справ Зелінський запровадив референтуру в справах полонених. Референтура з організаційних справ працювала під керівництвом пполк. Максима Лазаренка-Дідковського, а офіцером для спеціальних завдань був хор. К. Булгаків. Вона відповідала за розв'язання типово військових проблем, які стосувалися формування українського війська на польській території. У цій справі вона контактувала з місцевим представником Мін.ВС. У господарчому відділі було четверо працівників. Відділом керував референт полк. Михайло Бондаровський, його помічником був підполк. Пиленко, скарбником – Я. Кащенко, а старшиною для особливих доручень був хор. Ілько Чуденко. Референтура займалася проблемами матеріального забезпечення таборів, у яких відбувалося формування українського війська, забезпеченням засобів для самої Секції та розрахуванням видатків перед польською владою²³.

Співробітники політичної референтури – референт полк. Олександр Данильчук і його заступник сот. О. Лотоцький – підтримували зв'язок із військовими представниками інших держав у Польщі, збирали політичні матеріали про Україну, доступні відомості про польську армію. Окрім того вони розглядали пропозиції тих, хто зголошувався до українського війська. Посада старшини для особливих доручень на той час не була зайнята. Нова двоштатна референтура в справах полонених, як зазначалося вище, прийняла обов'язки ліквідованої Місії Козинцева. Її завданням й надалі була допомога полоненим, інтернованим та конфінованим (ув'язненим), а також усім українцям, що перебували на території Польщі та інших держав. До її завдань було додано вербування добровольців до українського війська, організація культурно-освітньої праці в збірних пунктах. Певний час посада керівника референтури не була зайнята; зрештою на це

²² Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 139.

²³ САУ, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I–25 X 1920); Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 138-139.

місце призначено колишнього співробітника розпущеної Місії в справах полонених сот. Герасима Драченка²⁴.

Протягом усього часу існування Секції до неї залучали старшин і козаків (також тих, хто приїжджав до Варшави в службових справах або перебував там проїздом) виключно на тимчасовій основі або в якості заміни працівників, тимчасово відправлених на іншу роботу. В кожному випадку визначався період залучення та рівень зарплатні. У лютому 1920 року серед працівників Секції були ген. Володимир Сінклер, полк. Микола Капустянський, сот. Скорняків та Римаренко і Шупп. На їх зарплатню за той місяць витрачено 36 тис. пол. м. З 24 лютого 1920 р. наказом №29 на роботу прийняли колишнього начальника штабу Запорізької групи Дієвої армії УНР полк. Віктора Куща. Можна припустити, що окрім фактичної потреби, це міг бути спосіб матеріальної допомоги старшинам, що тимчасово не мали службової посади. Наказом №38 від 5 березня 1920 року, до моменту повернення зі службової поїздки пполк. Максима Лазаренка-Дідковського, на посаду тимчасового виконуючого обов'язки референта залучено пполк. Бориса Снігірива, призначивши йому тисячу польських марок авансу в рахунок праці за березень²⁵.

У березні й квітні 1920 року в особовому складі Військової Секції відбулися певні зміни. На початку березня на посаду старшини для особливих доручень у політичній референтуру було призначено пор. Овсієвського. Також була прийнята ще одна друкарка. 17 квітня наказом Головної Команди Армії УНР полк. О. Данильчукові призначено виконувати обов'язки військового радника при українській делегації на мирній конференції в Парижі, а на його місце призначено сот. В. Стрижака²⁶.

19 лютого 1920 року при Військовій секції створено Інформаційне бюро під керівництвом сот. В. Стрижака. Фактично це була розвідувальна та контррозвідувальна установа, яка мала на меті:

²⁴ САУ, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I–25 X 1920); Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 138-139.

²⁵ САУ, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I–25 X 1920); Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 138-139.

²⁶ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 149-150.

збір та поширення всякого роду інформацій політичного і військового змісту, стеження за пресою, евіденцію військових осіб, повертаючихся на Україну і вступу до війська окремих осіб або оказання їм якої-небудь допомоги²⁷.

Сотник Стрижак у звіті про діяльність бюро додавав, що його завданням також було стеження за тими польськими діячами, які займалися українськими справами. Йшлося про можливість реагування на їх дії, а також про вивчення роботи польських інформаційних служб, щоб мати можливість використати ці знання в організації власного інформаційного апарату. З лютого по квітень 1920 р. Інформаційне військово бюро у Варшаві раз на кілька тижнів видавало «Інформаційний звіт Української Місії в Польщі». Його розробляли на основі надісланих до Місії повідомлень та інформації з польської та закордонної преси. Темою випущеного бюлетеня були українські справи в міжнародному контексті та праця самої Місії²⁸.

Джерелом фінансування діяльності Секції були власні ресурси та частково кошти, перераховані урядом Української Народної Республіки на покриття витрат організації та утримання дивізії, що формувалася. На підставі угоди з урядом УНР перші суми на ці цілі виплатило авансом Міністерство військових справ РП. Ці кошти 18 лютого 1920 року депоновано у Варшавському промисловому банку. У наказі Секції №26 від 20 лютого 1920 року є диспозиція, щоб:

Отримані від польського командування через представника Міністерства військових справ УНР полковника Стасюневича сімсот дев'яносто сім тисяч триста шість гривень 40 шагів (копійок), три мільйони шістсот двадцять чотири тисячі двісті тридцять карбованців і сімдесят тисяч п'ятсот вісімдесят

²⁷ Там же, с. 139-140.

²⁸ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 160—161; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 139-140.

дев'ять рублів 40 копійок у валюті – купюрах записати як дохід у касовій книзі Секції²⁹.

Власне засоби на розширення та на не до кінця задоволені потреби Військової секції (і Дипломатичної місії у Варшаві) стягувалися з різних місць їхнього зберігання. У лютому сот. Демидів привіз із Шепетівки від полк. Голуба 228.660 гривень у банкнотах та білети казначейства, українські гербові знаки, карбованці, радянські кредитні білети, житомирські, царські та радянські знаки казначейств, російські бони та австрійські крони. Кількість кожного найменування подана в диспозиції, зазначеній в наказі №34 від 28 лютого 1920 року щодо їх прийняття (як надходження до Секції)³⁰. В березні того року Петлюра писав до керівника Дипломатичної Місії УНР в Румунії Костя Мацієвича, щоб той негайно передав у розпорядження Військовій Секції у Варшаві 500 тис. лей (або таку ж кількість у іншій валюті)³¹.

8 березня того ж року до Верховного Командування Війська Польського надійшов лист від генерала В. Зелінського та референта господарського відділу полк. М. Бондаровського з проханням про виплату на потреби Секції наступних 3 млн. марок. Верховне Командування ВП переказало внесок до Мін.ВС із зауваженням, що «не бачить перешкод у субсидіюванні Військової Секції Української Дипломатичної Місії, одночасно зазначаючи, що вищезазначені кошти можуть бути використані Укр. Військ. Секцією лише для військових цілей і в жодному разі не для дипломатичних чи політичних»³².

Оскільки курс української валюти на території Польщі був не вигідним, на прохання Української Військової Секції Мін.ВС РП авансом здійснювали виплати в польських марках. Тільки за період із 10 лютого по 10 березня 1920 р. на потреби української дивізії, що формувалася, виплачено 18 млн. польських марок³³.

²⁹ SAW, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I – 25 X 1920).

³⁰ Там же.

³¹ Петлюра С. *Статті, листи, документи*, т. 3, с. 190-191.

³² SAW, Oddz. II MSWojsk., 1774.376, к. 56-57.

³³ Карпус З., Срібняк І. *Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р.*, Український історичний журнал 2000, №1, с. 82.

Через брак інших засобів зв'язку користувалися кур'єрами. Про організацію кур'єрської роботи процитуємо наказ №21 ген. Зелінського від 30 березня 1920 року:

Помічникові референта з господарських справ підполковникові Пиленко наказую сьогодні вирушити до Вінниці й власноручно вручити Головному Отаману листа з Парижа від графа Тишкевича. Окрім того поставити пану Гол. Отаману й міністру військових справ питання військово-економічного й господарського значення відповідно до моїх вказівок та полковника Бондаровського³⁴.

Одночасно з реорганізацією структури й праці Секції її начальник та його підлеглі інтенсивно нав'язували безпосередні контакти з польськими вищими військовими діячами, таким чином оминаючи неефективне посередництво кап. Чарноцького. Такі зв'язки з польськими офіцерами Генерального Штабу нав'язали М. Бондаровський та М. Дідковський. Сот. В. Стрижак мав широкі контакти з працівниками інформаційних служб Генерального Штабу, зокрема підполк. К. Болдескулом і майором Б. Медзінським. Сам ген. В. Зелінський 11 лютого був прийнятий міністром військових справ ген. Ю. Лесневським і його заступником ген. К. Сосновським. Це була можливість представити справи, пов'язані з формуванням українського війська. 20 лютого в польському Міністерстві військових справ відбулася нарада, на якій було прийнято рішення про перенесення формування української дивізії до Берестя-Литовського. Табір у Ланцуті залишався в розпорядженні українців як збірно-розподільний пункт³⁵.

На згаданій нараді також було прийнято рішення про створення спеціальної Експозитури Міністерства в українських справах. Її завданням була допомога в організації, вишколі, забезпеченні зброєю та військовим майном українського війська. На чолі Експозитури став кап. Юліуш Ульріх. Через

³⁴ SAW, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I – 25 X 1920).

³⁵ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 140.

кілька днів була урегульована справа щодо командування нової дивізії – польське міністерство визнало підполк. Марка Безручка в якості тимчасово виконуючого обов'язки командира дивізії, уповноваженого з організаційної діяльності цього підрозділу. Варто ще зазначити особисту зацікавленість Симона Петлюри результатами праці Секції. 23 лютого він прийняв її працівників у своїй квартирі на Алеї Руж 6³⁶. Справа створення українського підрозділу нарешті зрушила з місця. Через два дні Петлюра написав до К. Мацієвича, що «останнім часом ставлення польського уряду до справи наших формувань значно змінилося на краще... Намагаємося прискіпити формування, щоб бути готовими до весни»³⁷.

25 лютого (наказ Головного Командування Армії УНР №2) – Петлюра підписав цілий пакет важливих документів. Затвердив організаційну схему та чисельність в основних підрозділах дивізії, розроблені полк. Дідковським та представлені мін. Сальським. Дивізія мала мати «трійкову» структуру – у її складі мали бути три бригади, в бригаді – три курені та допоміжні відділи – загалом понад 12 тис. осіб. У її складі передбачалася також запасна бригада – в майбутньому нова дивізія мала стати кадровою базою для трьохдивізійного корпусу. Всі поставки продуктів, одягу, озброєння та іншого військового майна брала на себе польська сторона. З метою кращої координації реалізації цих завдань Симон Петлюра призначив ген. В. Зелінського «інспектором усіх військових формувань у Польщі з правами командира корпусу». Командир дивізії мав щотижня складати йому рапорт про перебіг організаційної роботи³⁸.

Крім того Петлюра затвердив підготовлену полк. В. Сальським «Інструкцію для українських формувань у Румунії та

³⁶ L. K., *Ekspozytura MSWojsk. do Spraw Ukraińskich w roku 1920*, Niepodległość, t. 7, 1961; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 140-141. У лютому також було прийняте важливе рішення про формування стрілецької бригади на Поділлі.

³⁷ Петлюра С. *Статті, листи, документи*, Київ 1999, т. 3, с. 188.

³⁸ САУ, SAU, 1.380.3.79 – Rozkazy UMW, 31 I – 25 X 1920. Ширше про структуру дивізії в наступному розділі.

Польщі». Закладено набір до війська в цих державах, але не виключалася можливість залучення українських полонених із часів I Світової війни в Німеччині, Італії та інших країн. Також допускався набір серед українців Східної Галичини, Бессарабії та Закарпаття, але тільки зі згоди місцевої влади. Армія мала складатися з восьми дивізій. Організаційну роботу планувалося провадити в Польщі; тут закладалося створення шостої та сьомої дивізій. У Румунії мала постати восьма дивізія. Інструкція давала вказівки щодо організаційної, виховної праці, запроваджувала уніфікацію у всій армії. Вона зобов'язувала керуватися регламентами військової служби та законодавством Української Народної Республіки. Всі формування, створені в Польщі, мали складатися з козаків та старшин української національності, тільки в технічних та запасних підрозділах могли служити особи інших національностей. В «Інструкції» особливу увагу приділено культурно-освітній праці, до якої мали бути направлені перевірені старшини, з незалежницькими переконаннями. В рамках культурно-освітніх відділів планувалося створити пресові квартири, обов'язком яких було видавати власну газету³⁹.

26 лютого 1920 року інструкція Сальського разом із іншими документами стосовно формування українських частин була представлена Пілсудському. Начальник Держави задекларував підтримку зусиллям українців. Після обіцянки почалися конкретні дії – нещодавно створена за його наказом Експозитура з українських справ отримала в розпорядження певну кількість військового спорядження. Це майно вона мала передавати українській стороні в міру заявлених потреб⁴⁰.

Натомість ще 25 лютого в квартирі Головного Отамана відбулася нарада за участю мін. В. Сальського, начальника

³⁹ САУ, SAU, 1.380.6.67, к. 1-3 – інструкція мін. В. Сальського від 25 лютого; Срібняк І., *Українці на чужині*, с. 137; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 142. Номери 1-5 мали дивізії, що були в Зимовому поході (5-та Херсонська та 3-тя Залізна дивізія другого формування були сформовані вже після закінчення Зимового походу – прим.пер.).

⁴⁰ J. Legiec, *Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukrainsko-bolszewickiej w 1920 r.*, s. 59.

Військової секції ген. В. Зелінського та керівників референтур (М. Бондаровського, М. Дідковського, Г. Драченка, В. Стрижака, Ю. Осецький), військового радника Дипломатичної місії М. Юнаківа, командира дивізії М. Безручко. Головним її наслідком було рішення, щоб: «абсолютно всі центри, де є старшини і козаки, обчислити і в порозумінню з польською владою розіслати туди наших старшин з польськими для закладки ячеек, які б потім направляли людей, куди слід»⁴¹. Вслід за цим вже наступного дня – 26 лютого 1920 року – ген. Зелінський видав наказ №31, в якому читаємо:

Згідно з наказом Головного Отамана військ УНР С. Петлюри наказується комісії під керівництвом референта зі справ полонених сотника [Герасима] Драченка й членів: сотника [Бориса] Гомзина й Демидова. Комісії негайно вирушити з Варшави і в товаристві поручника польської армії Штіллера об'їхати всі пункти на території Польщі та України, зайнятої польськими військами, з метою надання інформації, реєстрації та відправки колишніх вояків Армії УНР до Збірної Станиці українського війська в Ланцуті. Головний Отаман наказав, щоб при виконанні цього завдання Комісія пояснила воякам відповідальний момент життя нашої Вітчизни й категорично підкреслила, що обов'язком кожного вояка-українця є стати в ряди новоформованої української армії для оборони своєї Держави⁴².

Вже 29 лютого члени змішаної комісії прибули до Луцька. Вони залишили українським військовим, що перебували в тамтешніх бараках, кількасот комплектів одягу, білизни та взуття й значну кількість харчових продуктів. У Луцьку залишився сот. Гомзин, який мав підготувати транспорт до Ланцута. У Рівному українських інтернованих вже не застали, бо їх перевели до інших таборів. Натомість близько п'ятисот осіб працювало в робітничих командах на потребу Війська Польського чи було розпорошено по

⁴¹ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 142-143. На нараді був також присутній начальник полк. Сивошпка з Кам'янця Подільського.

⁴² CAW, SAU, 1.380.3.79 – Rozkazy UMW, 31 I – 25 X 1920.

околиці. Було виявлено, що саме серед них можна було шукати резерв для поповнення 1-ої стрілецької дивізії. З метою встановлення контактів і переконання їх до вступу в українське військо сот. Драченко, в порозумінні з польським командувачем фронту, залишив у Рівному пор. М. Букшованого, а в Луцьку – підстаршину Дубрівського⁴³.

На зворотному шляху комісія навідалася до призначених у Бересті казарм для українського війська в форту «Берга». 12 березня Г. Драченко написав у рапорті до ген. Зелінського, що поляки доклали зусиль, аби виконати взяті зобов'язання. Також додав: «Гадаю, що коли ми зуміємо використовувати обставини в Берестю і не викличемо своїм відношенням до польської влади конфліктів, то формація армії, на яку жде Україна, піде добрим шляхом і дасть добрі наслідки»⁴⁴.

З аналізу результатів мобілізації до української дивізії, проведеної на початку березня 1920 року, виходило, що ген. Зелінський міг розраховувати на 5 тис. осіб із польських таборів і з робітничих команд. До штатної чисельності нової дивізії бракувало ще понад 7 тис. осіб. Оскільки на швидке прибуття людей із Німеччини чи Італії не можна було розраховувати, 5 березня начальник Військової секції представив міністрові військових справ УНР пропозицію, щоб він звернувся до польської влади про згоду на мобілізацію на території України, що були під її контролем. На мобілізаційні потреби дивізії Безручка було заплановано 7 повітів (луцький, рівненський, дубенський, острозький, ізяславський, кременецький і старокостянтинівський), а для бригади Шаповала – три повіти. З кожного повіту сподівалися змобілізувати по тисячі осіб. Однак для виконання цієї задачі необхідно було створити власний мобілізаційний апарат і розраховувати на співпрацю запровадженої там польської адміністрації. Петлюра підтримав пропозицію ген. Зелінського, але

⁴³ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 143-144. На початковій фазі формування української дивізії вона носила номер 1. Підготовлений Гомзином транспорт вирушив із Луцька 6 березня й нараховував 340 старшин і 200 козаків.

⁴⁴ Цитата за: Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 144.

з цим до польської влади або не звернувся, або отримав відмову, оскільки начальник Секції не отримав від нього відповіді⁴⁵.

У цій ситуації в середині березня ген. Зелінський висловив іншу ідею – звернутися до шефу Генерального Штабу ген. С. Галлера й віце-міністра К. Сосновського з пропозицією розформування на Волині всіх робітничих команд і направлення їх до Ланцута. Одночасно він просив про дозвіл на створення кількох вербувальних бюро на цій території. 20 березня надійшла позитивна відповідь на перший запит. Однак був даний дозвіл на вербунок тільки колишніх вояків Армії УНР, що прибули з інших районів, які в цьому регіоні були тимчасово. Такі бюро з'явилися і навіть мали певні успіхи, наприклад бюро в Старокостянтинові під керівництвом пор. Стефанишина записало на своїй території 160 старшин Армії УНР. Однак опір польської цивільної адміністрації не дозволив розвинути цю акцію⁴⁶.

Тимчасом переїзд кількох вже сформованих у Ланцуті підрозділів до Берестя затримався, бо польський комендант Ланцута пор. Мазур не отримав відповідних наказів. Звернення ген. Зелінського до ген. С. Галлера дала результати й перші транспорти виїхали до Берестя в середині березня. Тут командування дивізії відразу зіткнулося зі спробою включення до українського підрозділу загону ген. С. Булак-Балаховича. Однак рішучу відмову пполк. Безручка й ген. Феденяка-Білінського підтримав ген. Зелінський і до цього не дійшло⁴⁷.

⁴⁵ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 144-145.

⁴⁶ Там же, с. 146. Прискорена розбудова польської адміністрації на Волині та частині Поділля, зайнятій в кінці 1919 року, її опір вербувальній акції, створення польського Цивільного Уряду земель Волині й Подільського фронту та арешт членів уряду УНР у Кам'янці Подільському свідчили, що офіційна Варшава вже вирішила про перехід цих земель до складу власної держави.

⁴⁷ Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія. Організація в Бересті і похід на Київ у 1920 р.*, Вісті комбатанта 1971, № 5. Ширше на тему формування С. Булак-Балаховича частково див.: Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1919, s. 68-71. У березні Військова секція ще займалася, зокрема, справами формування українського війська на Поділлі й організацією школи жандармерії в Кам'янці Подільському (Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 148-149).

Як інспектор усіх українських формувань у Польщі, ген. В. Зелінський не занедбував справ обох підлеглих йому військових осередків. 5 квітня він здійснив у Бересті огляд стану 6-ої стрілецької дивізії, звертаючи увагу на всі аспекти таборового життя, даючи поради й рекомендації. У наказі (від 10 квітня) виразив подяку дивізійному командуванню за виконану працю. Того ж дня – 5 квітня – Зелінський призначив пполк. Віктора Абазу, на той час голову комісії з перевірки, комендантом збірного пункту в Ланцуті⁴⁸.

Працівники Військової секції також брали участь у підготовці таємної військової конвенції, підписаної 25 квітня, через три дні після укладення Варшавської політичної угоди. Вона була її складовою, а окрім Начальника Генерального Штабу Армії УНР ген. В. Сінклера, її підписав референт з організаційних справ Секції підполк. М. Дідковський. Відповідно до її постанов на території Польщі планувалося продовжувати формування українських підрозділів «аж до часу, коли така організація буде можлива на власній території». Польське командування зобов'язувалося забезпечувати українські війська зброєю, амуніцією та іншим військовим майном⁴⁹.

З моменту, коли розпочався етап війни з більшовиками, відомий як «похід на Київ» (Київська виправа), Секція отримала завдання прискорення організації нових підрозділів. У кінці квітня 1920 року польська влада видала постанову про прискорення дій при формуванні в Бересті запасної бригади 6-ої стрілецької дивізії. Новим завданням Секції була співпраця з польською владою при постачанні українських військ. Оскільки польська сторона не завжди володіла достатньою кількістю потрібного майна, особливо зброї та набоїв, ген. Зелінський розглядав можливості його закупівлі закордоном. Про них він повідомляв на початку травня міністру Сальському, але через брак джерел на ці цілі не отримав відповідних повноважень⁵⁰.

⁴⁸ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 149. Про перебіг візиту див. наст. розділ.

⁴⁹ Там же, с. 150.

⁵⁰ Там же, с. 150-151.

З огляду на фактичну заборону польської сторони щодо мобілізації на зайнятій українцями власній території, в травні ген. Зелінський повернувся до ідеї залучення українських полонених із Німеччини. Німецький уряд дозволив перевезення 10 тис. чоловік, а в Кракові був запланований етапний пункт. Крім того з'явилася можливість передачі 2,5 тис. українських полонених із прибалтійських країн та з Чехословаччини. Однак через брак джерел до фінансування цих заходів результати виявилися не відповідними до очікувань. Також Секція отримала дозвіл на відвідини польських таборів, де перебували «добровольці» ген. М. Бредова, серед яких була певна кількість українців. У кінці травня 1920 року ген. Зелінський також розпочав робити зусилля щодо вступу до Армії УНР полонених Української Галицької Армії, що перебували в таборах. Ця остання ініціатива зустрілася з небажанням польської сторони, та й самі галичани були до цієї справи налаштовані неприхильно⁵¹.

Окрім військових справ Секція Зелінського також займалася дипломатичною діяльністю; особливо близькими були її контакти з представниками Японії та Бельгії. Крім того вона здійснювала контроль побуту українських військових у Варшаві. Перед перетворенням української Військової секції у Військову місію в липні 1920 року вона отримала високу оцінку своєї діяльності⁵².

1.3. Українська Військова місія в Польщі (1920 р.)

У липні 1920 року Військова секція була перетворена на Українську Військову місію. Завдання вже самостійної військової установи принципово не змінилися, і до них як і раніше належали опіка над полоненими та інтернованими співвітчизниками, їх вербування та підготовка до поповнення українського війська й співпраця з польською військовою владою в організації забезпечення війська. З травня ці дії стосувалися не тільки 6-ої стрілецької дивізії та 2-ої бригади Шаповала, а й усієї Дієвої армії

⁵¹ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 150.

⁵² Там же, с. 150-152.

УНР. 1-ша українська збірна станиця в Ланцуті вже не була єдиним мобілізаційним осередком, оскільки, завдяки її старанням, з 22 червня в Пікуличах, де перебували інтерновані вояки ген. Бредова, створено «Український відділ»⁵³.

У Місії запроваджена нова організаційна структура з 25 співробітниками – дещо знизилася штатна чисельність по відношенню до попереднього періоду. Секцію покинули: сотник Олександр Веденський – юридичний консультант і хорунжий Омельченко – старшина для доручень. Ліквідовано посаду секретаря, а зайнятого на цій посаді Олександра Цимбалюка переведено на посаду урядовця на місце Валицького, який від'їхав на фронт⁵⁴.

Відповідно до затвердженої структури в Місії були чотири відділи: організаційний та вишколу війська (I), інформаційний (II), національно-освітній та організація полонених (III), господарський (IV) та канцелярія. Головою Місії аж до її розпуску в листопаді 1921 року залишався ген. В. Зелінський. Його ад'ютантом був пор. О. Давидович-Мірза, а старшиною для доручень – пор. Овсієнко. Начальником організаційного відділу був пполк. Максим Лазаренко-Дідковський, освітнього – сот. Герасим Драченко й господарського – Михайло Бондаровський. Помічником останнього був хор. Б. Потаржинський, а старшиною для доручень – сот. Ілько Чуденко. Функцію скарбника господарського відділу виконував сот. Я. Кащенко⁵⁵.

Начальником інформаційного відділу, чи фактично військової розвідки, був (незмінно з 14 грудня 1919 року) сот. В. Стрижак, а його заступником – пор. Яків Горшківський. Начальником канцелярії призначено сот. Юрія Осецького. комендантом місії – пор. Помагайленка, а з серпня 1920 р. – хор. К. Булгаківа. Окрім того в Місії працювали двоє перекладачів: з польської мови – Антонович і з французької та англійської – Савінський.

⁵³ Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 143. У цьому дослідженні розглядається та діяльність Військової секції та Військової місії, яка стосується 6 стр. див.

⁵⁴ САУ, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I–25 X 1920); там же, I.380.3.99 – Діло про Військову місію у Варшаві (28 VIII 1920–7 X 1921).

⁵⁵ САУ, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I–25 X 1920); там же, I.380.3.99 – Діло про Військову місію у Варшаві (28 VIII 1920–7 X 1921).

Бухгалтерами були Олександр Цимбалюк і хор. Хрунський⁵⁶. Місячний бюджет Української військової місії складав майже 250 тис. пол. м. Начальник Місії ген. В. Зелінський отримував 24 тис. пол. м., начальники чотирьох відділів та канцелярії – по 14 тисяч⁵⁷.

«Син України». Майже відразу після перетворення Військової секції в Українську Військову місію остання почала видавництво «Тижневика українського козацтва» під назвою «Син України». Редакція знаходилася в приміщенні Місії на вул. Длугій 29. Перший номер з'явився 7 серпня 1920 року (див. рис.1). Додатком до газети були популярні брошури під назвою «Бібліотека «Сина України». Вони розповсюджувалися в українських військових частинах, в таборах інтернованих, у збірній станиці⁵⁸.

Незважаючи на своє підпорядкування, газету можна вважати офіціальним органом влади Української Народної Республіки. На її сторінках опубліковано ноти, декларації, відозви та телеграми уряду УНР. Є тут «Нота уряду Української Народної Республіки», направлена до світових держав і народів, а також передрукована телеграма С. Петлюри до Ю. Пілсудського після Варшавської битви. Присутні інтерв'ю з членами уряду УНР та огляди міжнародного становища, включаючи оцінку великих держав України. Часто на сторінках газети розміщувалися передруковані статті з польської преси, у яких порушувалися українські проблеми⁵⁹.

Багато уваги, що є зрозумілим, редакція «Сина України» присвячувала Армії УНР та польсько-українському військовому союзу й спільній боротьбі. В газеті публікувалися звіти Генерального штабу ВП та інформація про стан на фронтах у виділеній рубриці під назвою «Військовий оглядач». В одному із серпневих номерів подавався лист вояків 6-ої стрілецької дивізії, які скаржилися, що про їхню участь у війні з більшовиками, про

⁵⁶ CAW, SAU, I.380.3.79 – Rozkazy UMW (31 I–25 X 1920); там же, I.380.3.99 – Діло про Військову місію у Варшаві (28 VIII 1920–7 X 1921).

⁵⁷ CAW, SAU, I.380.3.99 – Діло про Військову місію у Варшаві (28 VIII 1920–7 X 1921).

⁵⁸ E. Wiszka, Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939, Toruń 2001, s. 208.

⁵⁹ Там же, с. 208-210.

П. 1. «Син України» – титульна сторінка 1 номеру з 7 VIII 1920 р.

посвяту загальній справі, у польській пресі абсолютно не пишуть, що польському суспільству про це не відомо. Коли ген. В. Зелінський відвідав польських вояків на фронті над Бугом, виявилось, що й вони небагато знають про участь у війні українських союзників. Серед наказів, розміщених у газеті, є наказ Головної Команди Армії УНР від 10 вересня про переведення 6-ої стрілецької дивізії на український фронт⁶⁰.

1.4 Ліквідаційна Військова комісія УНР (1920-1921 рр.)

Після укладення в жовтні 1920 р. Польщею перемир'я з Радянською Росією польське вище військове командування під тиском сейму наказало в період до 2 листопада того ж року залишити територію Польщі всім іноземним військовим формуванням. З цього моменту радикально змінюється ставлення командування ВП до українських дипломатичних представництв у Варшаві. Та території Польщі не могли залишатися жодні формування, такі як Збірна Станиця в Ланцуті, автомобільна колона, школа танкістів у Лодзі. Військова місія мала бути розв'язаною, а її працівники не могли носити військових мундирів⁶¹.

З огляду на тиск радянської дипломатії в кінці 1920 р. Українську Військову місію перейменовано в Ліквідаційну Військову комісію. Це відбулося 2 листопада, коли II-й Інформаційний Відділ Головного штабу Верховного Командування ВП надіслав листа з цієї справи до Української Військової місії у Варшаві. У цьому листі, зокрема, читаємо:

⁶⁰ Там же, с. 208-210. У 1921 році «Син України» був суспільно-політичним органом української еміграції в Польщі. Напрямку газета не змінила, лише трохи розширила свою сферу. На її сторінках було більше даних про формування еміграційних структур влади, аналіз минулих військових операцій, відомостей із Радянської України. З'явилися статті про культурно-освітню працю в таборах та художню літературу. Серед авторів, що писали для «Сина України» були О. Білозерський, М. Бондаровський, М. Букшований, Д. Геродот, А. Коршнівський, І. Липа, Ю. Лютий, Ф. Савченко.

⁶¹ SAW, SAU, I.380.3.99 – Діло про військову Місію в Варшаві 28 VIII 1920–7 X 1921; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, Toruń 1999, s. 41–43.

Услід за листом ВКВП від 22 X Верховне Командування ВП у порозумінні з Мін.ВС і МЗС пропонує, щоб Українська Військова Місія у Варшаві перетворилася в Ліквідаційну Комісію, яка мала б на меті проведення ліквідації й розрахунку усіх справ, що постали з часів спільної акції. Згадана Комісія буде акредитована при Міністерстві військових справ.

До 30 листопада Українську Військову місію у Варшаві ласкаво просимо подати особовий склад Ліквідаційної Комісії та її виконавчих органів, щоб уникнути будь-яких підозр із боку Уряду Советов і непорозумінь, які можуть мати місце й впливають із наказу Мін.ВС від 21 X 20 року.

Верховне Командування ВП чемно просить, щоб члени Ліквідаційної Комісії, перебуваючи в РП, не носили військової уніформи.

Відписав: в/о Начальника Ген. Штабу Ген. Кулінський⁶².

Головою Ліквідаційної військової комісії залишився ген. В. Зелінський. Після появи в серпні 1921 року Українського Центрального Комітету польська влада наполягала на передачі йому (УЦК) справ Комісії, однак у результаті заходів Зелінського діяла вона щонайменше до часу виїзду генерала з Польщі, тобто до жовтня 1921 року. Після нього керівництво Комісією перейняв полк. Олександр Данильчук. В середині жовтня Данильчука докооптовано до складу УЦК й одночасно він був призначений керівником IV-ї Секції, яка займалася справами інтернованого війська. Видається правдоподібним, що тоді вся структура Ліквідаційної комісії була включена до складу УЦК і в такому стані проіснувала аж до реорганізації Комітету в серпні 1923 року⁶³.

⁶² САУ, SAU, I.380.3.99 – Діло про військову Місію в Варшаві 28 VIII 1920–7 X 1921.

⁶³ Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 41, 45. Тодішній секретар посольства Радянської України у Варшаві Микола Луценко пише, що завдяки тиску радянської дипломатії Ліквідаційну комісію розпущено в 1922-1923 роках (Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни*, Харків 1924, с. 40).

2. Формування 6-ої стрілецької дивізії (січень – квітень 1920 р.)

Порозуміння між владою Української Народної Республіки та владою Польщі про формування українських частин із полонених та інтернованих вояків, що знаходилися на території Польщі, було завершено в квітні 1920 року, коли була підписана у Варшаві польсько-українська політична угода й військова конвенція. На початку січня польське Мін.ВС схвалило створення двох українських тактичних одиниць, а на початку лютого для цієї цілі була організована Експозитура українських справ на чолі з кап. Юліушем Ульріхом. Вона мала займатися організаційними справами (в тому числі встановленням норм харчування, зарплатні, розквартирування), озброєнням, екіпіровкою й допомогою у вишколі українських підрозділів. З цього моменту українських інтернованих і полонених вояків, із яких мали формуватися згадані підрозділи, трактовано як «військових добровольців іноземного походження». З українського боку організаційними справами займалася Військова секція при Українській Дипломатичній місії в Польщі, а особисто – «інспектор усіх військових формувань військ УНР у Польщі» ген. В. Зелінський¹.

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (далі: CAW), Oddz. I Ministerstwa Spraw Wojskowych (далі: MSWojsk.), nr 97; там же, Oddz. IV Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (далі: NDWP), t. 9, nr 7357; CAW, Sprzymierzona Armia Ukraińska (далі: SAU), Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce (далі – UMW) – Raport ppłk. M. Bezruczki z 23 III 1920 r. (далі: Raport Bezruczki); там же – Raport gen. I. Fedeniaka-Biłynskiego z 24 III 1920 r. (далі: Raport Fedeniaka-Biłynskiego); J. Ulrych, *Ze wspomnień 1919–1931*, [w:] *Pamiętnik trzydziestolecia niepodległej Polski*, Nowy Jork 1948, s. 124; Z. Karpus, *Jeńcy i internowani*

2.1 Ланцутський період формування дивізії (січень – березень 1920 р.)

Для реалізації завдання з формування першої дивізії Головна Команда Армії УНР обрала досвідченого старшину й при цьому хорошого організатора. 10 січня 1920 року до Головного Отамана Симона Петлюри був викликаний із табору в Луцьку колишній начальник штабу Окремого Корпусу Січових Стрільців підполковник Генштабу Марко Безручко. Він був призначений виконуючим обов'язки командира першої української стрілецької дивізії, яка мала бути сформована з інтернованих та полонених вояків².

Тут слід нагадати ситуацію, яка склалася на початку грудня 1919 року. Дієва армія Української Народної Республіки, до складу якої входив Корпус Січових Стрільців, на той час була розбита й успішно відкинута військами ген. А. Денікіна в район Любара, поряд із територією, яку займали Військо Польське та більшовики. Перед керівництвом УНР постало питання: чи за всяку ціну втримувати фронт, що загрожувало повним знищенням решток армії, чи пробитися через фронт і продовжувати боротьбу партизанськими методами. Був обраний другий варіант. Однак на такий маневр не погодився командир Січових Стрільців полк. Євген Коновалець і

rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924, Toruń 1997, s. 57, 85–86; той же, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999. Ширше на тему польсько-українського союзу 1920 року також див.: Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937; *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997. Військова секція Української Дипломатичної місії в Польщі почала діяльність всередині грудня 1919 року, а формально була організована наказом Головної Команди армії УНР від 31 січня 1920 року. Її начальником на той час був ген. Віктор Зелінський. У кінці серпня того ж року Військова секція була перетворена в Українську Військову місію (R. Szagała, E. Wiszka, *Ukraińcy w Warszawie*, Warszawa–Toruń 2009, s. 47–52).

² Ковальчук М. *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр.*, Київ 2010, с. 135. Згідно з іншими даними до Варшави був викликаний не тільки М. Безручко, але й пполк. Генштабу В. Змієнко. Однак це мало правдоподібно (Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, Вісті комбатанта (далі: ВК) 1970, № 3–4, с. 16; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії в українській державній справі та бої дивізії*, ВК 1974, с. 30).

Стрілецька рада, що діяла при командуванні; вони прийняли рішення про саморозпуск. Коли підрозділи Січових Стрільців вже склали зброю, Нова Чарторія, де вони перебували, була несподівано зайнята польськими відділами. Частині Січовиків вдалося вийти з оточення, решта – 80 старшин і 600 козаків – була інтернована в Луцьку³.

Відрізаний від будь-яких відомостей, Коновалець безуспішно намагався нав'язати контакт як із Петлюрою, що перебував у Варшаві, так і з польськими військовими діячами, з метою розв'язання важкого становища свого підрозділу в таборі та вивчення потенційних можливостей співпраці й відновлення українського війська за допомогою полонених. Він навіть планував у товаристві вищих старшин зі свого оточення – М. Безручка, В. Змієнка, Р. Сушка й Р. Дашкевича – вибратися з цією метою до Варшави. Виклик Безручка до Варшави, хоча ані його, ані Коновальця не було повідомлено про мету, здавався втіленням очікувань останнього плану. Тимчасом Петлюра вручив Безручку призначення на посаду в.о. командира згаданої стрілецької дивізії. Безручко зрозумів, що на роздуми та консультації часу нема й призначення прийняв⁴.

Першим завданням Безручка був підбір хороших командирів для підрозділів дивізії та працівників штабу. Однак польська влада не довіряла формації Січових Стрільців, вважаючи їх за елемент ворожий чи, щонайменше, неприхильний. Таким чином дозвіл на використання ув'язнених у Луцьку товаришів був обмежений. З іншого боку Є. Коновалець і Стрілецька рада згоду польської влади на формування української дивізії трактували досить обережно, не вірячи в успіх співпраці з поляками. Деякі члени Ради, серед них Марко Безручко й Роман Сушко, зазначали, що

³ Ковальчук М. *На чолі Січових стрільців*, с. 125–132. Як Петлюра, так і Петрушевич прийняли рішення Коновальця несхвально. Коновалець допускав, що у випадку цілковитого розпаду політичних осередків (УНР і ЗУНР) він і його Стрілецька рада стануть ядром нового військово-політичного центру. Більш докладно на тему Січових Стрільців див.: Гордієнко В. *Українські Січові Стрільці*, Львів 1990; Ріпецький С. *Українське Січове Стрілецтво*, Львів 1995.

⁴ Ковальчук М. *На чолі Січових стрільців*, с. 130, 135.

участь Січових Стрільців у творенні дивізії дає їм можливість залишити табір і продовжувати боротьбу за незалежність України. Однак рішення Стрілецької ради дозволило вступ старшин до рядів нової дивізії в індивідуальному порядку⁵.

В якості збірного пункту було призначено табір у Ланцуті, де вже знаходилися українські полонені та інтерновані. Невелика група українських старшин на чолі з ген. Віктором Зелінським прибула туди з Кам'янця-Подільського. Після зайняття цього міста польським військом вони вирішили податися до Ланцута й там добиватися згоди на формування українських частин. Польська військова влада направила до того табору наступну групу, в основному з тих частин Армії УНР, які воювали проти поляків на Волинсько-Подільському фронті, з розформованого в кінці 1919 року Корпусу Січових Стрільців. Підстаршини й старшини були направлені туди з таборів у Луцьку, Дом'бє, Вадовіць та інших. Прибулі до Ланцута вже мали за собою кількарічний «військовий стаж» у війні за незалежність. Вони були з різних частин та різних регіонів України, у тому числі й з Галичини. Серед полонених, які відразу на початку організації дивізії прибули до Ланцута з Луцька «була досить показна репрезентація старшин із [колишньої] Галицької Армії»⁶.

Перебування у Ланцуті, де умови побуту були дуже шкідливі, українське командування вважало за тимчасове. Це був табір для полонених, а не навчальний табір. Герасим Драченко, начальник ешелону, який прибув туди з Кам'янця-Подільського, окреслив ситуацію наступним чином: «холод, голод, дерев'яні бараки з

⁵ Там же, с. 136-137.

⁶ Г. Гл[адкий], *Короткий нарис історії 6-ої дивізії*, Нове життя, випуск спеціальний (далі: НЖВС), с. 10–12; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 15; Драченко Г. *Ланцут*, Син України 1920, № XIII; Срібняк І. *Українці на чужині*, Київ 2000, с. 135; E. Wiszka, *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. Karpus i W. Rezmer, Toruń 1998, s. 270–271; *Оборона Замостя VI Січовою Стрілецькою Дивізією Армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956, с. 29. Галичани становили значний відсоток (бл. 15%) старшинських кадрів дивізії.

голими нарами, тиф, колючі дроти й варта довкола табору»⁷. Кам'янецька група старшин за власною ініціативою розпочала культурно-освітню працю, запобігаючи моральному розкладу серед вояків. Закладено «Просвіти», організовано хор, з козаками велися розмови⁸.

На початку січня 1920 року, після прийняття Мін.ВС РП остаточного рішення про формування українських частин, табір був перетворений на збірний пункт українського війська. Побутові умови трохи покращилися, але в кінці січня значно поглибилися труднощі з продовольством, надалі бракувало одягу. Пполк. Безручко це описав у листі до Симона Петлюри наступним чином:

Високоповажний Пане Отамане! Табір у Ланцуті в розпачливому стані. Люди без хліба. Всі гроші витрачені на борошно. Через два дні будемо дослівно голодувати. Одяг досі не був наданий. Люди вмирають. Багато хто втік і втікає далі. Життєво важливо виділити на табір 200-300 млн. марок, або 8-10 [млн.? – прип. О.В.] карбованців на задоволення нагальних потреб. Якнайшвидше треба вислати одяг і борошно, 5-6 вагонів. З повагою – Безручко підполковник, 6 лютого 1920⁹.

Наказ про початок формування дивізії пполк. Безручко отримав 8 лютого 1920 року. Того ж дня він видав свій перший наказ (див.: зобр. 2), у якому писав: «На збірному пункті в Ланцуті формується окрема українська дивізія, яка має по сформуванню переїхати на Україну і стати кадром регулярної армії української для боротьби з большевиками» та повідомив про призначення його

⁷ Драченко Г. *Ланцут*, Син України (далі: СУ) 1920, № XIII; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 135. Ген. В. Зелінський був тимчасово арештований у Кам'янці польською владою.

⁸ Драченко Г. *Ланцут*, СУ 1920, № XIII

⁹ САУ, SAU, I.380.1.48 – List M. Bezruczki do S. Petlury. Згідно з іншими даними табір у Ланцуті став пунктом для формування українських частин у Республіці Польща лише з 23 лютого 1920 року – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі: ЦДАВО), ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 4.

на посаду в.о. командира¹⁰. На пропозицію Безручка до організації частини приєдналися його недавні товариші з Корпусу Січових Стрільців, серед них пполк. Всеволод Змієнко, сот. Роман Сушко, сот. Гриць Гладкий, пор. Андрій Домарацький, пор. Петро Серга, які обійняли в дивізії високі посади¹¹.

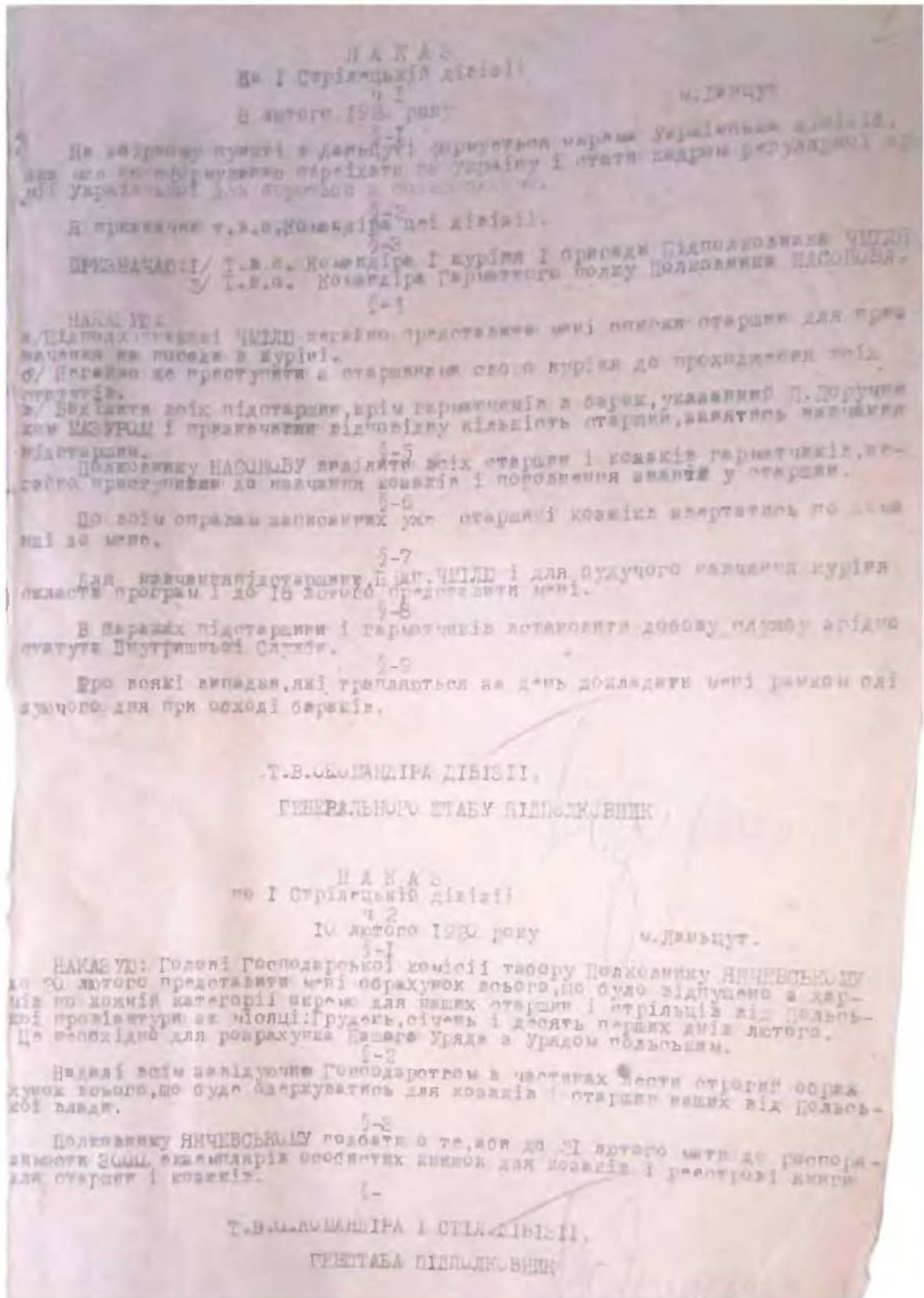
Станом на лютий 1920 року в збірному пункті в Ланцуті було зосереджено 340 старшин і 2980 козаків, разом 3320 осіб. Тяжкі місцеві умови, більш ніж скупе харчування, зношений доценту одяг призвели до того, що першими кроками в таборі були поліпшення гігієнічної ситуації приміщень, покращення фізичного стану багатьох осіб, ослаблених перебуванням у таборах та численними хворобами, обмундирування війська, що формувалося.

Проте швидких результатів досягти не вдалося. Одним із перших кроків було проведення 18-21 лютого дезінфекції й дезінсекції таборових бараків, відділення «здорової» частини від решти. Одночасно було здійснено генеральне прибирання всієї території. Для координації роботи в цей період Безручко організував 23 лютого комісію з санітарії та обмундирування. Її головою став полк. Сакун, а членами – лікар Денисенко, сотники Горко й Атрахович, хор. Володимир Мастицький і Самойлович і урядовець Павленко¹².

¹⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 1; Самутин П. VI-та Січова стрілецька дивізія, ВК 1970, № 3–4, с. 16; Змієнко В. Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії в українській державній справі та бої дивізії, ВК 1974, с. 30. Офіцер Експозитури (Л. К.) подає, що в період формування української дивізії в Бересті її командиром був полк. О. Удовиченко. Лише перед вирушенням на фронт був знятий із посади, а командування дивізією обійняв полк. М. Безручко. Ця інформація не підтверджується в жодному документі, не підтверджують її й експерти з цього питання. Полк. Удовиченко планувався в якості командира, але не міг на той час прибути на місце. У цей час він займався формуванням 3-ої (Залізної) дивізії на Поділлі. (Л. К., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich w roku 1920*, Niepodległość, t. 7, 1962, s. 236–238). 8 лютого вважається початком існування 6-ої Січової стрілецької дивізії.

¹¹ Ковальчук М. На чолі Січових стрільців, с. 136.

¹² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 3–4; Самутин П. VI-та Січова стрілецька дивізія, ВК 1970, № 3–4, с. 16–17.

Зобр. 2. Накази №1 і 2 полк. М. Безручка від 8 та 10 ІІ 1920 р. відповідно

Оскільки існувало побоювання, що частина харчових продуктів, призначених польською провіантурою, досі не дійшла до табору, вже 10 лютого полк. Безручко наказав (див.: зобр. 2), щоб начальник господарської комісії полк. Микола Яневський склав детальний список того, що потрапило до інтернованих у грудні 1919 року та у січні й перших десяти днях лютого 1920 року¹³. За короткий час ситуація з провіантом та санітарією відносно покращилася. Крім того усіх погано вбраних вояків, прийнятих до дивізії, було одягнуто в англійські мундири й чоботи. Дивізія, що формувалася, отримала 2 тис. мундирів і стільки ж пар взуття та 3 тис. комплектів білизни. Однак багато вояків і надалі хворіло (переважно на тиф) і вимагало інтенсивного лікування, чим займалися власні набрані медичні служби¹⁴.

Як українська військова влада, так і командування дивізії реалізовували амбітний план прийому до дивізії тільки осіб, свідомих щодо своїх обов'язків, а не таких, що керуються кон'юктурою чи бажанням залишити табір для полонених. 12 лютого в рамках формування штабу дивізії Безручко організував реєстраційну комісію (від 23 лютого назва комісії верифікаційно-реєстраційна) на чолі з полк. Віктором Абазою. До складу комісії також увійшли сотники Григорій Оріхів та Олександр Костюченко й поручники Нагорний і Руденко, а кількома днями пізніше також сот. Третьяків і Цикаловський. Комісія полк. Абази виконала своє завдання з честю. Звання й військова підготовка старшин, що приймалися, були верифіковані на підставі уставів російської, австрійської та німецької армій. Таким чином старшинам надавалися звання відповідно до кваліфікації, а не отримане «відповідно посаді». Пізніше вояки, яких приймали до дивізії, заповнювали досить докладну реєстраційну картку (26 питань), на основі якої комісія визнавала звання (див.: зобр. 3). Усі звання мали бути затверджені Міністерством військових справ¹⁵.

¹³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 1.

¹⁴ Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 16–17; Драченко Г. *Ланцут*, СУ 1920, № XIII; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 135.

¹⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 4, 12, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 27, арк. 21; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4,

Карта реєстраційна № *19/11 701/1*

Я. Кирчів

1. Статус	<i>Україна в Туркві</i>
2. Статус	<i>Україна в Туркві</i>
3. Релігійна належність	<i>Україна в Туркві</i>
4. Коли і де народився	<i>черк. Кат. українська 18 грудня 1887 р. в. Мотеход, нов. Васина, Кам'янка</i>
5. Стан родинний	<i>не шлюбний</i>
6. Освіта військова	<i>офіцерська школа Австрійській армії</i>
7. Освіта загальна	<i>абсолютно юридичного факультету в університеті</i>
8. Кадровий чи військового часу	<i>військового часу</i>
9. Факт військової	<i>міко-танцю, повинний курс пробовний базисної в австрійській армії, відшкільовані розділення, в австрійській армії</i>
10. Факт загальної цивільної	<i>покинув правничий факультет цей</i>
11. На якій мові може балакати та писати	<i>українській, польській, німецькій, російській</i>
12. Як знає краї та ороліща	<i>Австрія, Венгрія, Україну, Московщини, Сербія, Італія</i>
II	
Військова служба до вступу в Українську Армію.	
13. Армія	<i>австрійська</i>
14. Під зброю	<i>міхота, пробовний базисної, радіостанція</i>
15. Коли вступив до військової	<i>1908 році</i>

Зобр. 3. Реєстраційна карта Я. Кирчіва від 19 V 1920 р.

с. 17. Полк. Абаза (на правах командира куреня) виконував це завдання і після перенесення дивізії до Берестя.

Для забезпечення відповідної кваліфікації старшин, що приймалися, Головна Команда військ УНР розробила порівняльну таблицю звань. У ній враховувалися звання колишніх російської та австрійської армій, з якими найчастіше були пов'язані старшини й підстаршини. Подавалися також відповідні звання польської армії, тому що вони були основою для нарахування окладу. Таблиця була кілька разів трохи модифікована та розширена, відповідно врахувавши в ній досвід, отриманий версифікаційною комісією. Таблиця, видана 1 березня 1920 року, встановлювала в групі генералів три звання: генерал-хорунжий, генерал-поручник і генерал-полковник. У групі вищих старшин були два звання – підполковник і полковник, які відповідали таким же званням у польському війську. Однак не було передбачено відповідника польському званню майора. Групу нижчих старшин складали: хорунжий, поручник і сотник. Звання сотника відповідало званню капітана, а хорунжого – підпоручнику. Останні в деяких дивізійних документах використовувалися як взаємозамінні (див.: зобр. 4). Таблиця також охоплювала й підстаршин та козаків. Усі капелани отримували платню, що відповідала званню підполковника, а сестри милосердя – хорунжого або підхорунжого¹⁶.

В організаційній роботі використовувалася таємна «Інструкція для військових формувань у Румунії і Польщі», яку видав міністр військових справ УНР полк. Володимир Сальський для систематизації процесу формування українських частин. Вийшла вона 25 лютого, після того як була затверджена Симоном Петлюрою. Вона давала вказівки до робіт організаційних, виховних, упроваджувала уніфікацію в усій армії. Зобов'язувала, про що вже писалося вище, керуватися уставами військової служби та законодавством Української Народної Республіки. Усі формування, створені в Польщі, мали складатися з козаків і старшин української національності, однак у технічних і запасних підрозділах могли служити особи інших національностей. Особлива увага в «Інструкції» приділялася культурно-освітній

¹⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 11. Також див. порівняння польських та українських звань та назв підрозділів: М. Krotofil, *Sily zbrojne Ukrainskiej Republiki Ludowej (listopad 1918 r. – grudzień 1919 r.)*, Kijów 2001, s. 17–18.

Н А К А З
по 6-й Стрілецькій Дивізії
Ч.ІВ.
21 березня 1920 р.ф.Верест.

§ 1.

Оголошує для відома, що доручена мені Дивізія має назву "6 Стрілецька Дивізія".-

§ 2.

При цьому оголошує кодифікацію наказу Головної Команди Військ Української Народної Республіки від 1 березня с.р.Ч.В.:

"Копія, тимчасово. §1. В відміну і поповнення всіх попередніх наказів про ранги Армії У.Н.Р. встановлює надалі нижчезазначену порівняльну таблицю рангів, згідно якої наказує переіменувати в відповідні ранги всіх військово-служачих Армії У.Н.Р. і яким наказує користуватись надалі при переіменуваннях старшин і козаків і грошовим їх задовольненні.

§ 2. Порівняльна таблиця р а н г і в :

Ч. Ч. по рядку	Ранги Української армії.	Ранги сухої російської армії.	Ранги сухої австрійської армії.	Ранги польської армії.
I. ГЕНЕРАЛЬНИЙ				
СТАРШИНА.				
1.	а/Генерал-полковник	Повний генерал	Генерал	Генерал бригади
2.	б/Генерал-поручник	Генерал-лейтенант	Фельдмаршал Лейтенант	Генерал-поручник
3.	в/Генерал-хорунжий	Генерал-майор	Генерал-майор	Генерал-підпоручник
II. БУЛАННА				
СТАРШИНА				
4.	а/Полковник	Полковник	Оберст	Полковник
5.	б/Підполковник	Підполковник	Оберст-лейтенант, майор, мажор 2 р. старшинства.	Підполковник.
-п-				
III. МОЛОДША				
СТАРШИНА.				
6.	а/Сотник	Капітан, штабс-капітан, мажор 2 р. старшинства.	Мажор, не мажор 2 р. старшинства., капітан.	Капітан
7.	б/Поручник	Штабс-капітан, мажор 2 р. старшинства, поручник	Обер-лейтенант, лейтенант, мажор 3 р. старшинства.	Поручник
8.	в/Хорунжий	Підпоручник, прапорщик.	Лейтенант фойдрік, про-	Підпоруч-

Зобр. 4. Порівняльна таблиця звань у Армії УНР

праці, до якої мали бути направлені досвідчені старшини із незалежницькими переконаннями. Була запропонована «організація спеціальних старшинських курсів з українознавства (географія та історія України, українська мова та література) на кшталт тих, які існували в галицьких підрозділах». У рамках дивізійних культурно-освітніх відділів мали бути створені «пресові квартири», обов'язком яких було видання власної газети¹⁷.

Усі, хто вступали до війська, підписували декларацію «На вірність служби У.Н.Р.». Кожен заявляв: «буду служити в армії Української Народньої Республіки і всіма своїми силами і умінням співділати зміцненню влади Уряду У.Н.Р., буду оружно боротись зо всіма ворогами, що роблять перешкоди в створенню Державности У.Н.Р., буду слухняно виконувати накази поставлених надо мною Начальників і всі вимоги Законів У.Н.Р.». Підпис під заявою ставився в присутності двох свідків. Для старшин підпис підтверджував начальник табору, для козаків – командир сотні (див. зобр. 5). Старшини могли вступити до армії тільки із затвердженими званнями. Усіх, хто не погоджувався вступити на службу на пропонованих умовах, відсиляли до частини табору для інтернованих. Натомість старшин і козаків, прийнятих до війська, записували до реєстраційних книг, й вони отримували особисті військові книжечки¹⁸.

Від самого початку своєї праці командир дивізії пполк. Безручко приділяв значну увагу дисципліні в частині. Вимагав регулярного строю, належного віддання часті, гідного поведження на території казарм та у відпустці. Заборонив ношення нерегламентованих відзнак, «бродити» по території казарм у вільний час, контакти тих, що були прийняті до війська, та інтернованих. Розклад дня був чітко окреслений уставом. Окрім

¹⁷ Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 137; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 36–37.

¹⁸ Центральний державний історичний архів у Львові (далі: ЦДІА), ф. 309, оп. 1, спр. 2640, с. 12: Підписка; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 1, 5; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55. У дивізійних документах не знайдено реєстраційних книг, натомість знайдено кілька реєстраційних карт старшин, зроблених для верифікаційної комісії (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 16, л. 1–7 і далі; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 27, л. 21).

того вимагав, щоб як рядові вояки, так і старшини користувалися виключно українською мовою. Іншу мову можна було використовувати тільки із співрозмовником, який не розумів українську. Неодноразово цей наказ повторювався, у зв'язку з тим, що багато старшин, а особливо в товаристві жінок (дружин), часто вживали російську мову. Також наказував, щоб жінки покинули військову територію, але одруженим старшинам дозволив мешкати у місті¹⁹.

ПІДПИСКА
НА ВІРНІСТЬ СЛУЖБИ У. Н. Р.

Імя і прізвище _____
 Ранго, степенъ _____
 Звідки вступив на службу _____
 До якої частини призначен _____
 Адреса постійного мешкання _____

Даю цю підписку в тім, що буду служити в армії Української Народньої Республіки і всіма своїми силами і умінням співділати зміцненню влади Уряду У. Н. Р., буду оружно боротись зо всіма ворогами, що роблять перешкоди в створенню Державности У. Н. Р., буду слухняно виконувати накази поставлених надо мною Начальників і всі вимоги Законів У. Н. Р.

Підпис — Імя і прізвище, ранг, ступень:

_____ 1920 р.

При підписці були присутніми:

Свідок: Імя і прізвище, ранг, частина: _____
 Свідок: Імя і прізвище, ранг, частина: _____

Підписи стверджуються а) для старшин Начальником станиці:
 б) для козаків к-ром сотні:

Зобр. 5. Підписка на вірність службі УНР

¹⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 4–5, 9. Ще в Ланцуті сформувалися зачатки дивізійної жандармерії.

Про порядок формування окремих підрозділів або призначення на посаду часто свідчив факт прибуття до Ланцута відповідних фахівців. Так наприклад пполк. Борис Чміль вже в першому наказі Безручка від 8 лютого був призначений в.о. командира 1-го куреня 1-ої бригади стрільців (пізніше 14-ої). Незабаром Чміль вперше запропонував осіб на посади в своєму курені. Його заступником став сот. Третяків, а начальником постачання – пполк. Анатолій Будний. Також визначив командирів трьох сотень і приділив до них нижчих старшин. Окрім того разом із приділеними йому старшинами мав зібрати всіх підстаршин, за винятком артилеристів, у окремому бараку й розпочати вишкіл відповідно до затвердженої командиром дивізії програми. Загалом у тій групі опинилося 64 особи, у тому числі урядовці та санітарні працівники. Вся бригада була укомплектована тільки в Бересті²⁰.

Також 8 лютого 1920 р. командиром артилерійського полку став полк. Валентин Насонів. Його підрозділ першим з'явився ще в лютому того року. Вже 10 лютого Насонів здійснив перше призначення. Заступником командира став сот. Юрко Дзюбенко, який отримав завдання розробити програму та організувати вишкіл. Начальником постачання став сот. Олександр Громико, а хор. Володимир Зазимко – скарбником полку. Технічне обслуговування здійснювали Янович і Полянський. Серед старшин також значилися сотники Григорій Оріхів і Борис Ліницький, які відповідно були командирами 1-ої та 2-ої батарей. Окрім того в полку були поручники Петро Кащенко, Гриць Рогожний, Сергій Стороженко та Володимир Мастицький. Лікарем полку був призначений 21 лютого Гаврилців, а його заступником – Денисенко 8 березня. Загалом на початку березня у штаті полку було 26 старшин та урядовців і 220 козаків. 24 березня того ж року його перевезено до Берестя, а вже на наступний день почалася організація – формування 6-ої артилерійської бригади²¹.

²⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 1, 12; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 16. Звичайною практикою підчас формування 6-ої стрілецької дивізії було не призначення на посаду, а лише призначення тимчасово виконуючим обов'язки. У наступних розділах дослідження цей термін буде подаватися тільки в кількох випадках.

²¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 1, 13; там же, ф. 2375, оп. 1, спр. 1, л. 1–30; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 16.

За час місячного організаційного періоду в Ланцуті також з'явилися зачатки штабу дивізії. На 10 лютого штабна група нараховувала 16 осіб. На початку березня почалося формування відділів штабу дивізії. 4 березня був призначений голова інспекційного відділу – полк. Микола Янчевський; його заступником – сот. Олександр Костюченко, а скарбником – хор. Олександр Заремба. На виконання завдання вони отримали 3-4 дні. Подібне завдання отримав і хор. Костецький, який мав сформувати відділ зв'язку. Окрім того в наказі від 4 березня дивізійному інженеру сот. Володимиру Бокітьку було наказано сформувати технічний підрозділ. Він швидко виконав завдання і через два дні за його поданням командир дивізії призначив командування 2-ої технічної сотні: командиром став пор. Олександр Мехеда, його заступниками – поручники Микола Битинський і Василь Кучеренко. Окрім того, створено комісію для перевірки знань осіб, прийнятих до підрозділу, а також організовано підготовку. Також були обсажені й інші посади, наприклад пілот пор. Софрон Цибульський став начальником технічного забезпечення. У наступному наказі Безручка (від 5 березня) в якості начальника штабу дивізії був призначений полк. Сакун. Він також отримав функцію начальника забезпечення. До 20 березня всі відділи штабу були перенесені до Берестя й там продовжувалася організаційна праця²².

Із старшин, які ще не отримали службового призначення до окремих підрозділів, сформовано старшинську сотню. Її командиром був призначений сот. Володимир Лотоцький, його заступником – пор. Віталій Усенко, а господарськими справами займався сот. Василів і пор. Мельник. З 4 березня у ній розпочато навчання, у рамках якого окрім занять із військової тематики відбувалися лекції з історії України й української літератури та культури. Подібні заняття відбувалися й у інших підрозділах дивізії. 19 лютого розпочалося формування кадрів

Полковники Чміль і Насонів є прикладом різної долі командирів – перший через кілька тижнів, якраз перед київським наступом, був переведений до підрозділу Удовиченка, а другий виконував свої функції аж до розформування дивізії.

²² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 6–7.

2-го куреня 1-ої бригади. Немущрована група працівників дивізії займала окремий барак. Її командиром став хор. Грицько Ткачук²³.

Як командир дивізії, так і українська військова влада послідовно виступали за зміну місця формування частини, яке пов'язувалося із покращенням умов побуту, у тому числі видужання та можливості проведення військового навчання. Поважним аргументом для перенесення також була епідемія тифу, яка поширювалася в Ланцуті. Про це клопотала Військова секція. 20 лютого, як вже згадувалося в попередньому розділі, польська військова влада вирішила перенести дивізію до Берестя-Литовського. Вже 23 лютого Безручко наказав створити транспортні групи, але пройшло ще два тижні, перш ніж там були підготовлені відповідні приміщення²⁴.

8 березня пполк. Безручко прибув до Варшави в службових справах. Можна припустити, що однією з причин була справа про перенесення. На наступний день після повернення зі столиці він видав наказ №16, у якому призначив дату початку перенесення на 11 березня. начальником цієї операції визначив полк. М. Янчевського, який відразу зі штабом та квартирмейстерами окремих підрозділів мав відправитися до Бреста з метою перевірки квартир, забезпечення харчування, палива та освітлення, наповнення матраців тощо для прийняття підрозділів із Ланцута²⁵.

Епідемія тифу в ланцутському таборі, яка стала одним із аргументів за перенесення підрозділів, що формувалися, по суті, могла також затримати й виїзд до Берестя, оскільки ті, які вже захворіли, мусіли відбути карантин у Ланцуті. Табір у Ланцуті залишався в розпорядженні українців – надалі він став збірним

²³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 3–4; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 16. Сот. В. Лотоцький незабаром став заступником командира 1-ї бригади, а його місце зайняв пполк. Романовський (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 24).

²⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 4; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, Київська старовина 2003, № 5, с. 144; J. Legieć, *Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Toruń 2002, s. 60. Українська влада розраховувала створити в Бресті свій головний навчальний осередок, який би діяв і після відправлення 6-ї дивізії на фронт.

²⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 9.

пунктом для війська, що формувалося, головним чином для 6-ої СД. 5 квітня 1920 року ген. В. Зелінський призначив його начальником полк. Віктора Абазу, колишнього голову верифікаційної комісії, який отримав повноваження рівні командирів дивізії. Важливим для нього завданням було покращення умов побуту вояків, їх підготовка й подальша культурно-освітня та виховна праця²⁶.

На початку квітня із старшин, що залишилися в Ланцуті, був сформований кадр 3-го куреня 6-ої стрілецької дивізії. Командиром куреня став сот. Микола Трутенко, його заступником – підпор. Йосип Мандзенко. Командирами трьох стрілецьких сотень були відповідно пор. Кость Захаренко, пор. Омелько Пустовійт і кап. Дмитро Єсипок. Кулеметною сотнею мав командувати сот. Іван Куць, технічною сотнею – пор. Юрко Тимошенко, а кінною півсотнею – пор. Володимир Добродієв. У сумі це було 37 старшин і підстаршин. Схоже на те, що цей курінь без рядового складу був призначений для 1-ої бригади, але його подальша доля не відома. На той час у резерві 6-ої СД в Ланцуті перебувало загалом 43 старшини, підстаршини й урядовців. До 25 квітня ця група збільшилася – до Ланцута відіслано на перепідготовку частину старшин із старшинської сотні, яка тоді знаходилася в Бересті²⁷.

10 травня збірний пункт у Ланцуті підвищено до рангу Української збірної станиці. З цього часу її залога працювала на підготовкою поповнень для всієї української армії. Серед співробітників Абази тоді були сотники Сергій Таран, Іван Легін, Олійник, пор. Ковальчук. Культурно-освітньою працею керував сот. Іван Гончаренко. Підготовча праця велася інтенсивно – вже 15 травня на поповнення до Дієвої армії УНР вислано 92 старшин і 275 козаків²⁸.

²⁶ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 149; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 60.

²⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 35–36; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 140.

²⁸ Карпус З. Срібняк І. *Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р.*, Український історичний журнал 2000, № 1, с. 87. Назва «Українська станиця» часом вживається для всього періоду використання табірних приміщень у Ланцуті українцями.

У жовтні 1920 року в зв'язку з підписанням Польщею та Радянською Росією угоди про перемир'я командування Української збірної станиці в Ланцуті отримало наказ про закінчення діяльності. 12 жовтня, вже перед виїздом її залоги до Проскурова, у станичному театрі відбулася прощальна вистава²⁹.

2.2 Берестейський період формування дивізії (березень – квітень 1920 р.)

Переїзд та розміщення. Хоча збір розпорошених по таборах українських полонених та інтернованих розпочався в Ланцуті, хоча там з'явилися зародки частин, але вирішальна організаційна робота була виконана саме над Бугом. Ген. Володимир Сальський написав кілька років потому, що «в місті Бересті було започатковане формування 6-ої стрілецької дивізії... там теж започатковане формування 6-ої Запасної бригади»³⁰.

Призначені для українців приміщення у Форті Берга у Бересті на початку 1920 року були ще зайняті ліквідованою Розподільчою станицею (див. зобр. 6). Остаточно її закрили 23 лютого, а ще деякий час тривали приготування для прийому нових «орендарів». У перші дні березня ці та інші приміщення були оглянуті комісією, направленою Військовою секцією, під керівництвом сот. Герасима Драченка. У звіті про цей візит Драченко написав, що вони справили приємне враження й видно, що «поляки роблять великі зусилля, аби якнайкраще виконати завдання». Окрім хороших умов розміщення також були об'єкти для проведення роботи з навчання – місця для вправ і стрільби. Ген. Сальський написав, що в Бересті «організаційна праця відбувалася у відносно сприятливих

²⁹ Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 149.

³⁰ *Українсько-московська війна в документах*, Сальський В. (ред.), Шандрюк П. (упор.), ч. I, *Оперативні документи Штабу Армії УНР*, Праці Українського Наукового Інституту (далі: Праці УНІ), т. 15. Серія історична, книга 2, Варшава 1933, с. 2.

умовах», що тільки тут для них починається «справжнє військове життя»³¹.

Перша невелика штабна група з полк. Янчевським виїхала до Берестя 11 березня, але для решти війська польський комендант ланцутського об'єкту не отримав відповідних наказів і виїзд затягувався. Згідно реляції П. Самутина на 12 березня 1920 року на від'їзд до Берестя очікувало декілька вже сформованих та обмундированих підрозділів. Це були штаб дивізії, штаб одного з куренів, три піші сотні, технічна сотня, кінна півсотня, кулеметна сотня й дві артилерійські батареї. Натомість ген. В. Зелінський у меморандумі від 17 березня, надісланого віце-міністру з військових справ ген. К. Сосновському, подає, що на той час у Ланцуті сформовано штаб дивізії, штаби бригад, п'ять стрілецьких сотень, одна кінна, дві технічні, дві кулеметні сотні й дві артилерійські батареї. Такий високий стан просування організації частин дивізії, який подає Зелінський, явно завищений і не знаходить підтвердження у дивізійних документах. Можливо це мало підсилити його аргументацію при інтервенції в справі пришвидшення переїзду в начальника Генерального Штабу ген. С. Галлера. Перший великий ешелон українців прибув до Берестя 17 березня 1920 року. На той час командир дивізії також змінив місце перебування – його останній наказ, виданий у Ланцуті (№17), носить дату 15 березня, а перший у Бересті (№18) – 21 березня. Переїзд окремих груп тривав до 2 квітня³².

³¹ Українсько-московська війна в документах, с. 2; E. Wiszka, *Brześć Litewski. Obozy jeńców i internowanych (1919–1921)*, Toruń 2010, s. 62–63; Руккас А., Ковальчук М., *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 144; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 60. Комісія Драченка повернулася з поїздки по таборам на Волині.

³² Г. Гл[адкий], *Короткий нарис історії 6-ої дивізії*, НЖВС, с. 10–12; Самутин П., *VI Січово-стрілецька дивізія. Організація в Бересті і похід на Київ у 1920 р.*, ВК 1971, № 4–5. П. Самутин пише, що т.зв. малий штаб дивізії на чолі з пполк. В. Змієнком прибув до Берестя 9 березня. Ця інформація не знаходить підтвердження в дивізійних документах – того дня Безручко тільки видав наказ про виїзд до Берестя (призначений на 11 березня), а Змієнко приєднався до дивізії тільки в Бересті. Дані, що містяться в меморандумі ген. В. Зелінського за: J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 60.

Зобр. 6. Берестейська фортеця

Також 2 квітня пполк. Безручко в наказі №28 розподілив приміщення по окремих підрозділах дивізії. До цього часу розміщення мало тимчасовий характер, цього ж разу приміщення виділялися на постійній основі. Штаб дивізії та штаби I бригади й полку артилерії були розміщені в казармах цитаделі (див. зобр. 7), поряд із приміщеннями Експозитури Мін.ВС. Дві польові батареї стали на Шпитальному острові, що на південно-східній частині укріплень (див. зобр. 8). На другому поверсі у центральних казармах Брестської фортеці – поряд із Підляською брамою – розташовано старшинську школу, кінну сотню та технічну сотню з двома телефонічними чотами та одною телеграфічною. Штаби обох куренів I бригади (46-й і 47-й, які склалися з двох піших і двох кулеметних півсотень кожний) зайняли форт Берга, який знаходився на північ від залізничної лінії. Штаб II бригади (48-й і 49-й курені із складом, подібним до вказаного вище) розташувався в т.зв. Червоних казармах, що знаходилися поряд. Старшини з родинами отримали квартири в «білому будинку коло шпиталю». Усі зміни щодо розміщення мали здійснити 3 квітня, коли відмінялися заняття з підготовки³³.

Структура дивізії. Назви та структура дивізій української армії, створених із нуля або реорганізованих, були затверджені Головною Командою Армії УНР. Кожна стрілецька дивізія мала складатися з трьох бригад, а ті відповідно з трьох куренів (батальйонів) та дивізіону кінноти, з полку або з бригади артилерії та з технічного куреня. Стрілецький курінь ділився на три сотні (роти) й кулеметну сотню. Останні часто ділилися на півсотні. В 1-ій дивізії після зміни її номера на 6-ту (про що нижче) для бригад припадали номери 16-та, 17-та й 18-та. 16-та бригада мала приділені номери для куренів – 46-й, 47-й і 48-й; 17-та бригада – 49-й, 50-й і 51-й, а 18-та – 52-й, 53-й і 54-й. Передбачений у складі дивізії полк артилерії мав нараховувати три курені (16-й, 17-й, 18-

³³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, арк. 24. У частині приміщень Червоних казарм ще до прибуття українців розміщено частини ген. Станіслава Булак-Балаховича. Згадана в наказі Безручка Підляська брама є напевно іншою назвою Тереспольської брами. Про розміщення берестейських казармових об'єктів див.: Е. Wiszka, *Brześć Litewski*, s. 14–20.

й) по три батареї в кожному, а крім того мав бути курінь важкої артилерії. Технічний курінь мав нараховувати три сотні: саперну, технічну й зв'язкову. Дві кінні сотні та кулеметна півсотня мали творити кінний курінь. Допоміжні підрозділи та Запасна бригада, так само як і дивізія, носили 6-ий номер. Остання мала приймати й навчати поповнення для дивізії. Із наведених даних випливає, що дивізія, скомплектована подібним чином, мала нараховувати близько 12 тис. осіб³⁴.

Зобр. 7. Оборонні казарми цитаделі Брестської фортеці

Однак реальність відрізнялася від бажань. У 6-ий дивізії аж до часу інтернування не було сформовано III (18-ої) бригади, а в бригадах, що існували, не було третього куреня. 3-ій курінь, що з'явився в Ланцуті,

³⁴ Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 18; *Командний склад VI Стрілецької дивізії під час перебування в Фортеці Бересть* (далі: *Командний склад*), НЖВС, с. 60–64; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 142. Задумана таким чином нова дивізія мала в майбутньому стати кадрами для трьохдивізійного корпусу.

Зобр. 8. План Брестської фортеці

мав ледве укомплектований командний склад і до дивізії так і не дістався. Незважаючи на постанови щодо нумерації всіх частин дивізії, іноді ще траплялися випадки, коли навіть у наказах командира дивізії вживалися «старі» номери. Наприклад у деяких документах бригади мають номери I та II. Також необхідно звернути увагу, що протягом тривалого часу курені 18-тої (II) бригади мали номери 48-й і 49-й. Тільки через деякий час (про що ще буде мова) номер 48 «звільнено» для можливого використання 16-ою (I) бригадою.

Згадана зміна номерів 1-ої стрілецької дивізії, що формувалася, відбулася 21 березня 1920 року. У наказі №18 того ж дня пполк. Безручко написав: «Подаю до відома, що довірена мені Дивізія має назву «6 стрілецька дивізія»³⁵. Це узгоджувалося з положеннями «Інструкції для військових формувань у Румунії та Польщі» мін. Сальського. Значний відсоток керівних кадрів надійшов із Корпусу січових стрільців, тож свідоме посилення на досвід і традиції Січового Стрілецтва стали підставою для назви цього підрозділу – «6-та Січова стрілецька дивізія»³⁶. Окрім командира дивізії пполк. Марка Безручка і начальника штабу пполк. Віктора Змієнка важливу функцію у Бересті виконував ген. Олександр Феденяк-Білінський. Він був начальником «Залоги військ УНР у Бересті Лит.». 21 березня 1920 р. йому було доручено додаткове завдання із формування запасної бригади, основою для якої було 20 старшин і 30 підстаршин, відкомандированих до пполк. Безручка³⁷.

³⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 11.

³⁶ На тему Січового Стрілецтва також див.: Ріпецький С. *Українське січове стрілецтво*, Львів 1995; Гордієнко В. *Українські січові стрільці*, Львів 1990; Гнатевич Б. *Українські січові стрільці*, Львів, b.r.w. Згідно непідтверджених даних загалом до табору в Ланцуті потрапило 849 осіб із розформованого Корпусу січових стрільців (A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemysł 2003, s. 81–82).

³⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 12; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 22, 70; E. Wiszka, *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 271. Перед наданням номера 6-та дивізія також називалася «Окремою стрілецькою дивізією». Номер «6» виходив із того, що номери від «1» до «5» були зарезервовані для тих підрозділів, що перебували за фронтом, тобто які брали участь у Зимовому поході (XII 1919–6 V 1920).

«Балаховці» в дивізії. Окрему проблему для українського командування становив загін ген. Станіслава Булак-Балаховича, який нараховував близько ста офіцерів і семисот рядових і прибув до Берестя за згодою польської влади незадовго до українців³⁸. Його було розміщено по сусідству в Червоних казармах. Приблизно в середині березня польська влада звернулася до українців із пропозицією включити загін Балаховича у свої ряди. В українському командуванні цю пропозицію розглянули, і як наслідок підняття цієї справи були складені два рапорти «Інспекторові усіх формувань військ УНР у Польщі». 23 березня 1920 року від імені штабу 6-ої стрілецької дивізії склав відповідний лист заступник начальника штабу пполк. Микола Янчевський, а також його підписав пполк. Марко Бещзручко (див. зобр. 9). Лист начальника залоги військ УНР у Бересті ген. Феденяка-Білінського датується 24 березням того ж року³⁹.

В обох рапортах думка про «балаховців» була вкрай негативною. У рапорті штабу дивізії читаємо: «Отряд підчас своєї діяльності утримувався за рахунок реквізицій і грабежів. Навіть тут у Бересті вже були випадки грабунків і насильства з боку людей із отряду». Підкреслено, що це поганий приклад для українського війська. Командування дивізії не тільки вважало, що прийняття «балаховців» до дивізії є недоцільним, але клопотало, «аби скоріше позбутися цього небажаного сусідства». До капітана Юліуша Ульріха звернулися з проханням, щоб «як най скоріше убраться Балаховича з його отрядом куди угодно, тільки не оставлять в Берестю і не посылати його в Ланьцут»⁴⁰.

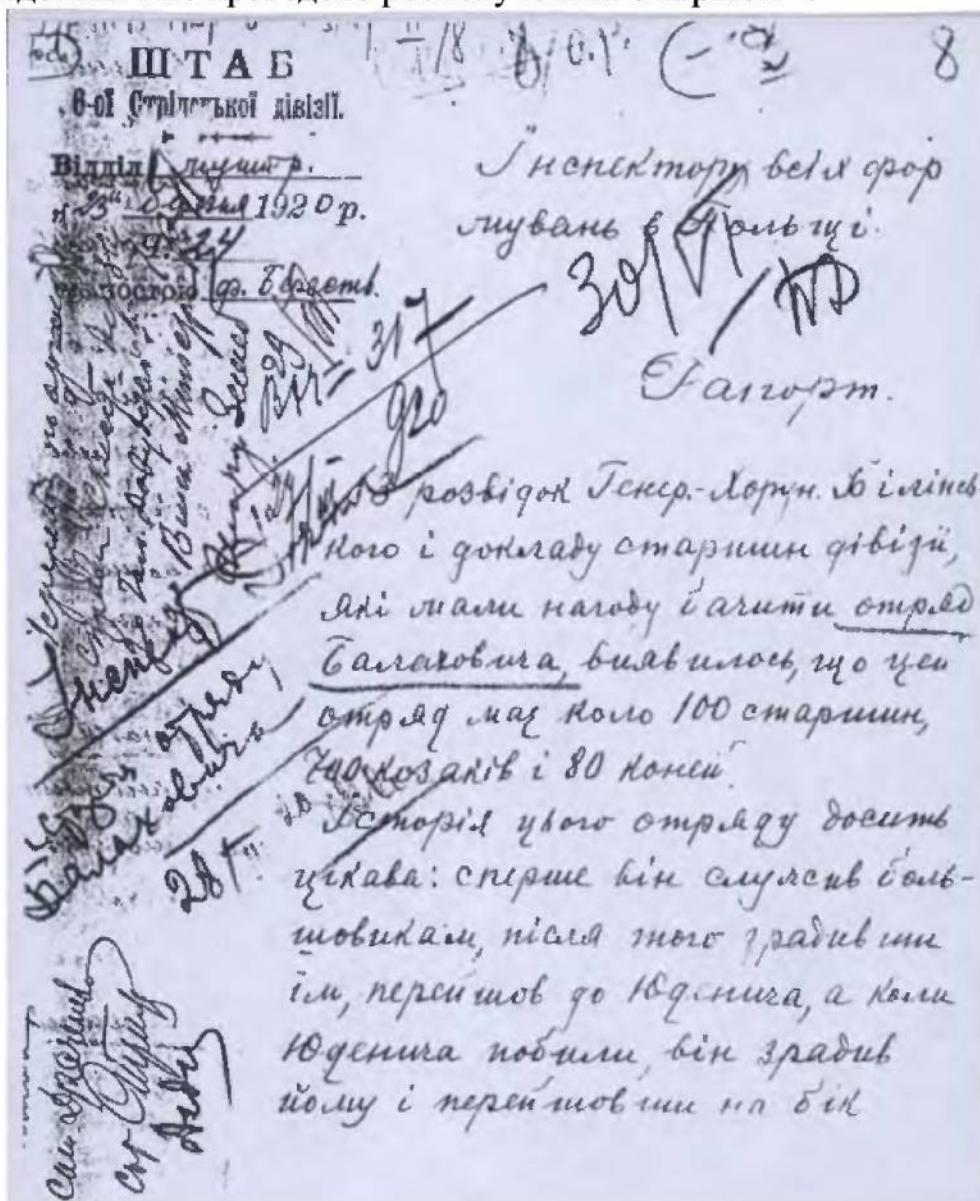
Генерал Феденяк-Білінський писав: «Старшини і вояки цього загону характеризуються авантюризмом, не мають потрібного війську морального почуття... Після приходу на Україну по містах

³⁸ САУ, SAU, UMW – Рапорт Безручка; там же – Рапорт Феденяка-Білінського; Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 22, 70; E. Wiszka, *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 271.

³⁹ САУ, SAU, UMW – Рапорт Безручка; там же – Рапорт Феденяка-Білінського. Правда досі не знайдено документу з такою пропозицією, але рапорти Безручка й Феденяка-Білінського посилаються на нього.

⁴⁰ Там же. Начальник Експозитури Мін.ВС кап. Ю. Ульріх також був комендантом берестейського осередку формування українських частин.

і селах відбуватимуться грабунки, що викличе дуже погане враження у нашої української людності». На закінчення він констатував: «Згодитися на прийняття цього загін до нашої армії в цілості не можна, бо цей загін наробить нам більше шкоди, ніж користі». Також генерал зазначав, що якщо серед «балаховців» є українці і якщо вони хочуть служити «в нашій армії, то нехай з'являються самі». В обох рапортах зверталася увага, що найціннішим у загоні Булак-Балаховича є коні й на тему їх придбання вже проведено розмову із кап. Ульріхом⁴¹.

Зобр. 9. Рапорт пполк. М. Безручка від 23 березня 1920 р.

⁴¹ Там же.

Досі немає підтвердження, чи Безручку вдалося придбати у «балаховців» якісь коні. Натомість виявилось, що українці серед «балаховців» становили 23% особового складу. Чи то з власної ініціативи, чи через звернення українського командування, у період перебування в Бересті дивізію Безручка поповнило 200 українців, які пішли із загону ген. С. Булак-Балаховича. Прийом був індивідуальним, а комісія полк. Абази проводила відбір. Однак навіть такі заходи не вберегли дивізію від проникнення до неї «непевного елемента, який не надавався до служби в українській армії»⁴².

Навчання. Окрім організаційної роботи, в Бересті відбувалося інтенсивне навчання. У програмі зокрема були муштрування, тактика, стрілецькі та бойові вправи. Крім українських старшин, заняття також проводили польські військові та службові інструктори з Експозитури. Співпраця обох сторін успішно розвивалася завдяки обопільній довірі капітана Ульріха й командира дивізії. Як згадував один із польських офіцерів, українські частини «дуже швидко спаялися й набирали хорошої військової форми... На вулицях і дорогах фортеці лунали українські пісні відділів, що марширували на вправи або поверталися з них». Експозитура з українських справ, окрім військових занять, також організувала господарський курс для українських вояків, на який ходило 47 старшин і 120 козаків. Навчання було необхідне, оскільки все дивізійне господарство здійснювалося за польським зразком. Навчання тривало три тижні в другій половині дня. Курсанти були приділені до відповідних польських господарських комісій, що давало їм можливість отримати практичні знання. Оцінювання відбулося 23 квітня 1920 року⁴³.

⁴² САУ, SAU, UMW – Рапорт Безручка; там же – Рапорт Феденяка-Білінського; Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 22, 70; E. Wiszka, *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 271; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 139. Кількість українців, прийнятих до дивізії Безручка, власне й становить 23% від складу загону Балаховича.

⁴³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 26; L. K., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych*, s. 236–238; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 139.

Дисципліна. Завдяки позиції капітана Ульріха всі польські офіцери при контактах із українцями, особливо вищих рангів, дотримувалися належної військової форми. «Дисципліна українських вояків має дуже високий рівень» – пише в спогадах польський офіцер. Їх поведінка не завдавала жодного клопоту як керівництву Експозитури, так і жандармерії фортеці. Це не означає, що не відбувалося дрібних порушень, як наприклад зловживання перепустками або перебування на території міста чи околиць без цього документу. Зафіксованими злочинами були продаж державного майна, такого як постільна білизна, забрана при переїзді з Ланцута. За це каралося суворо, наприклад 3 квітня командир дивізії за цей злочин розжалував у козаки десять підстаршин⁴⁴.

Командир дивізії також постійно слідкував за негайним і точним виконанням наказів, за регулярним строєм і поведінкою як рядових і підстаршин, так і старшин високого рангу. Особливо карав за «отаманщину», тобто перекручування свої повноважень, брак поваги до інших, копіювання негативних зразків поведінки з часів служби в російській армії. У наказі №29 від 3 квітня звернув увагу, що такі порушення особливо присутні в 46-му курені пполк. Чміля. Його старшини й підстаршини за пізніе або недбале виконання наказів неодноразово були покарані арештом. Безручко застерігав, що старшин, винних у недбальстві, буде усувати з посад і навіть із дивізії, виписуючи відповідне свідоцтво⁴⁵.

Інспекція. 5 квітня начальник Військової секції, «Інспектор усіх військових формувань у Польщі», ген. В. Зелінський провів інспекцію дивізії. Його увага не оминула жодної проблеми – провів розмови із старшинськими кадрами, обійшов казарми,

⁴⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 12, 25, 41; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 64, л. 23; Л. К., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych*, s. 237–238.

⁴⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 28, 34. Перераховані звинувачення проти пполк. Чміля ймовірно були причиною його неминучого звільнення зі служби в дивізії, яке відбулося 21 IV 1920 р. Пполк. Чміль виразив бажання вступити до дивізії полк. О. Удовиченка (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 54).

ознайомився із станом санітарних, ветеринарних і продовольчих частин. Відзначив, що формування обох стрілецьких бригад та артилерійських, кінних і технічних підрозділів вже було завершено або значно просунулося. Сказав, що організаційна робота проходить добре, навчання відбувається регулярно, умови розміщення й забезпечення є хорошими. Залишив командуванню вказівки й рекомендації⁴⁶.

Єдиною серйозною проблемою була старшинська сотня. На початку квітня у ній було зосереджено 237 старшин, які на цій стадії формування дивізії ще не дістали посад і в зв'язку з цим не отримували належної старшинам платні. Їх матеріальний стан був дуже поганий, а вони були роздратовані й дуже ображені на всіх і вся. Після інтервенції ген. Зелінського польська влада запропонувала їм платню на рівні підхорунжого та надбавку на обмундирування. Пропозиція, визнана за образливу, була відхилена. У цій ситуації, щоб її ще більше не погіршити й запобігти цілковитій деморалізації, ген. Зелінський вирішив включити їх до складу запасної бригади ген. Феденяка-Білінського. Після верифікації частину з них включено до дивізії, а понад 200 старшин із цієї групи до 25 квітня залишило Берестя – частину з них вислано до Ланцута на перепідготовку, решту – до інших таборів із завданням проводити там підготовку⁴⁷.

Культурно-освітня та виховна праця. Шоста Січова стрілецька дивізія першою відкрила при штабі культурно-освітній відділ (VI відділ). Його завданням мала бути допомога командуванню у вихованні відповідальних і національно свідомих молодих старшин, що мали скласти основу для сильної, дисциплінованої української армії, усунення з неї елементу ворожого або й навіть нейтрального. Відділ мав видавати й розповсюджувати серед вояків пресу, організовувати клуби, читальні, готувати звіти й театральні вистави, організовувати курси для неписьменних та курси з області українознавства⁴⁸.

⁴⁶ Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 140; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, Київська старовина 2003, № 5, с. 149.

⁴⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 140.

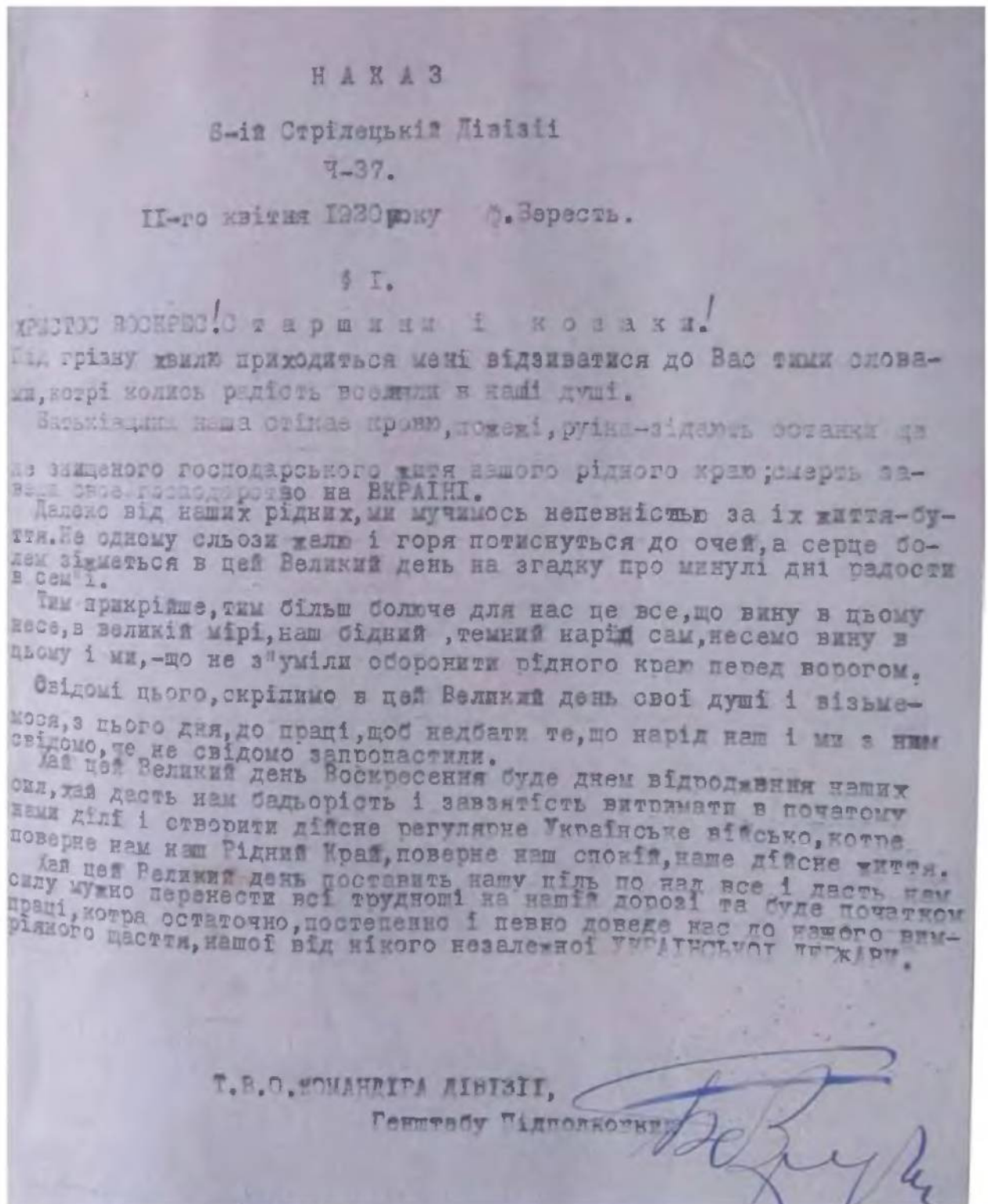
⁴⁸ Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 233–234; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 139.

Серед організаторів відділу був його пізніший начальник сот. Гриць Гладкий, колишній старшина Корпусу січових стрільців. Особливу допомогу в цій справі надавав референт Української Військової місії сот. Герасим Драченко. Незважаючи на величезну кількість організаційної роботи, багато часу приділяв справі національної свідомості й командир дивізії. Особливу увагу на національно-виховну працю серед вояків звертав і керівник УВМ, інспектор українських збройних сил ген. Зелінський, який для допомоги в організації й управлінні культурно-освітніми справами в 6-ій стрілецькій дивізії вислав сотників Г. Драченка й О. Луцького. Підчас своєї інспекції в Бересті на початку квітня пообіцяв допомогу в оснащенні дивізійної бібліотеки та друкарні. За словами наспіли дії – за короткий час у Бересті та Львові закуплений суттєвий набір книг та підручників, близько 800 томів, і вже в середині місяця бібліотека запрацювала. Для затуплення українських шрифтів для друкарні Місія асигнувала 5 тис. пол. марок. Однак першого номеру «Українського Стрільця», підготовленого до друку, видати в Бересті не вдалося з огляду виїзд до Бердичева. Розвиток культурно-освітньої праці гальмувала значна інерція старшин. Однак треба додати, що незважаючи на це в Бересті з'явився хор із 22-х осіб, складений із старшин і службовців дивізії⁴⁹.

Згадаємо те, що пполк. Безручко вимагав, щоб козаки й старшини користувалися тільки українською мовою. Він також використовував найменші нагоди, щоб звернутися до війська. Наприклад з нагоди Великодніх свят 11 квітня випустив відозву (див. зобр. 10), у якій зокрема було зазначено:

Перший номер під назвою „Український Стрілець” дивізія видала тільки в Бердичеві.

⁴⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 2, 10, 20, 280; І. Срібняк, *Українці на чужині*, с. 140; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, Київська старовина 2003, № 5, с. 149. Матеріали до «Українського стрільця» почали з'являтися ще в Ланцуті. Суттєвий прогрес діяльності культурно-освітнього відділу відбувся тільки в Києві.

Зобр. 10. Наказ №37 (Великодній) пполк. М. Безручка від 11 квітня 1920 р.

Батьківщина наша стікає кровю, пожежі, руїна – зідають останки ще не знищеного господарського життя нашого рідного краю; смерть завела своє господарство на УКРАЇНІ. [...]

Тим прикріше, тим більш болюче для нас це все, що вину в цьому несе, в великій мірі, наш бідний, темний нарід сам, несемо вину в цьому і ми, - що не з'уміли оборонити рідного краю перед ворогом. [...]

Хай цей Великий день Воскресення буде днем відродження наших сил, хай дасть нам бадьорість і завзятість витримати в початому нами ділі і створити дійсне регулярне Українське військо, котре поверне нам наш Рідний Край, поверне наш спокій, наше дійсне життя⁵⁰.

Мобілізаційні проблеми українських військових відомств були одночасно й проблемами 6-ої стрілецької дивізії – першого сформованого підрозділу нової армії УНР. Тому варто нагадати найважливіші з цих питань. За підрахунками начальника Військової секції ген. Зелінського, зроблених на початку березня 1920 року, виходило, що в польських таборах та робітничих загонах в сумі можна нарахувати близько 5 тис. осіб, яких можна включити до української дивізії. Це давало навіть не половину від її закладеної чисельності в 12 тис. осіб. Спроби швидко отримати людей із Німеччини та Італії також виявилися нереальними. На поповнення для 6-ої дивізії звідти можна було розраховувати тільки в далекій перспективі. В основному бракувало рядових вояків⁵¹.

У цій ситуації голова Військової секції 5 березня подав пропозицію міністрові військових справ УНР, щоб той звернувся з проханням до польської влади про згоду на мобілізацію на Волині та Поділлі. На мобілізаційні потреби 6-ої СД передбачив сім повітів – луцький, рівненський, дубенський, острозький, ізяславський, кременецький і старокостянтинівський. Із кожного Зелінський

⁵⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 5, 40.

⁵¹ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 144-145. Транспорти з українськими полоненими вирушили з Німеччини тільки влітку 1920 року. Їх направлено до Ланцута (J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 61).

сподівався змобілізувати по тисячі осіб. Ідею підтримав сам Петлюра і 10 березня голова Військової секції надіслав у цій справі меморіал до мін. К. Сосновського. Однак відповіді так і не отримав⁵².

Всередині березня ген. Зелінський звернувся до начальника Генерального Штабу ВП ген. С. Галлера й віце-міністра К. Сосновського з проханням про дозвіл на створення на Волині кількох вербункових бюро, на що не отримав згоди. Натомість отримав позитивну відповідь на пропозицію про розформування в цьому регіоні усіх робітничих загонів, складених із українців, і їх направлення до Ланцута; 20 березня надійшов дозвіл на вербування, але тільки колишніх вояків армії УНР, що прибули із інших регіонів, тих, хто на Волині перебували тимчасово, утікачів із районів, зайнятих більшовиками. У Рівному створили Військове інформаційно-реєстраційне бюро на чолі з командиром 6-ої запасної бригади ген. Олександром Феденяком-Білінським. У кількох осередках – Острозі, Мирополі, Шепетівці, Заславі й Старокостянтинові – створено філії бюро. У них були деякі досягнення, наприклад філія в Старокостянтинові під керівництвом пор. В. Стефанишина записала в своєму регіоні 160 старшин армії УНР. Їх мали направити до запасної бригади, а звідти після перевишколу – до 6-ої дивізії. Акцію гальмував опір польської адміністрації та сильна більшовицька пропаганда і тому вона не дала очікуваних результатів⁵³.

Подальша організаційна праця. Кінець березня – початок квітня в Бересті – період інтенсивної праці – сформовано обидві

⁵² САУ, SAU, I.380.3.167 – меморіал ген. Зелінського від 10 березня; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 144–145; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 61.

⁵³ САУ, SAU, I.380.3.167 – наказ ген. Зелінського від 1 квітня; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, № 5, с. 146; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 61. Приспішена розбудова польської адміністрації на Волині та зайнятої наприкінці 1919 року частині Поділля, її опір проти вербувальної акції, призначення польського Цивільного уряду земель Волині й Подільського фронту, арешт членів уряду УНР у Кам'янці свідчили, що офіційна Варшава вже вирішила про їх включення до складу власної держави. Також нагадаємо, що 6-та запасна бригада, виведена з підпорядкування командування 6-ої дивізії, перестала виконувати приписане їй завдання.

піхотні бригади й інші підрозділи та служби. До них включено в основному осіб, присланих із збірного пункту в Ланцуті. Так, наприклад, 4 квітня звідти прибуло 32 старшин і 381 козак. Із них 32 особи вже мали бути направлені до артилерії⁵⁴. 24 березня до Берестя прибув пполк. Всеволод Змієнко, який отримав призначення начальника штабу дивізії. На початку квітня закінчилася перша стадія формування II бригади. Швидкими темпами також створено I бригаду. Наприкінці березня були призначені їх командири – відповідно сот. Олекса Воронів і сот. Роман Сушко. Була розширена робота із створення допоміжних підрозділів⁵⁵.

Прийняття в дивізії польської моделі господарювання пов'язане з призначенням в окремі її підрозділи фінансових комісій. Слід також відмітити збільшення вже сформованих частин. Так наприкінці березня артилерійський полк пполк. Валентина Насоніва став бригадою, а старшинська сотня на чолі з пполк. Василем Романівським переросла в курінь. Під командуванням сот. Володимира Бокитька тривала інтенсивна праця із формування технічної сотні. Як і в інших підрозділах, у ній тривало інтенсивне навчання. Щоб знайти необхідні підручники, командир їздив аж до Крем'янця. За його наказом від 5 квітня усі кравці, шевці та інші ремісники були згруповані в одній дивізійній майстерні. Її тимчасовим керівником став пор. Леонід Бобирів⁵⁶.

На початку квітня у Бересті розпочалося створення окремих підрозділів кінноти. Формування кінного відділу (сотні) почалося ще в Ланцуті, а займалися цим поручники Володимир Василів і Гаврило Земців. Спочатку сотня існувала при 46-му курені, де командиром сотні був хор. Севрюк. Вже в Бересті в наказі від 2 квітня командир дивізії наказав йому здійснити добір відповідних людей із складу

⁵⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 28–30.

⁵⁵ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 138.

⁵⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 14–17, 53, 60; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 24, 26, 35, 38, 39; там же, ф. 2375, оп. 1, спр. 1, л. 35; там же, ф. 2388, оп. 1, спр. 1, л. 1, 7, 22; там же, ф. 2388, оп. 1, спр. 3, л. 2, 4, 7, 65. Змієнко став другою особою після командира, яка формувала обличчя дивізії.

старшинської сотні й розпочати навчання козаків. У якості інструкторів йому мали допомагати службовці старшинської школи. Однак оскільки він не виконав наказу вчасно, то був узятий під арешт на 5 днів. Того ж дня (5 квітня) командиром кінної сотні був призначений пполк. Микола Янчевський, який із групою старшин прибув попереднього дня з Ланцута. В середині місяця до нього приєднався пор. Володимир Герасименко. Внаслідок цих дій була сформована дивізійна кіннота. Значною її проблемою була гостра нестача достатньої кількості коней і тому треба погодитися з думкою, що це була «сотня спішеної кінноти»⁵⁷. Кінна сотня виїхала з Берестя, але не приєдналася до інших підрозділів дивізії, що рушили в напрямку до Києва, а отримала інше завдання. До рідної частини вона повернулася тільки в період боїв на Волині.

Платня і харчування. З лютого 1920 року українські вояки отримували забезпечення відповідне тому, яке отримували польські вояки, так само українські старшини діставали платню та додатки такі ж, що й офіцери Війська Польського. Певні «тертя» щодо оплати, як вже згадувалося раніше, відбулися в справі платні для старшин, що тимчасово перебували без посади. Після інтервенції ген. Зелінського Експозитура 16 квітня призначила їм платню на рівні підхорунжого. Старшини цієї пропозиції не прийняли. Тільки завдяки певним «рокіровкам» ген. Зелінського справу вдалося розв'язати⁵⁸. Подібними були й норми забезпечення – українці отримували його за табелем «А»

⁵⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 24, 28, 41. Існування кінного підрозділу в 6-й СД підтверджують В. Сальський і П. Шандрук (*Українсько-московська війна*, с. 2; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 62). На створення дивізійного полку кінноти забракло й коней, і фахових кадрів. Складання докладного перебігу формування кінноти 6-ої стрілецької дивізії та її участі в боях ускладнює той факт, що документи з цього періоду, які зберігаються в Центральному державному архіві України, не є опрацьованими й тому недоступні (ЦДАВО, ф. 2385, оп. 1, спр. 1–2).

⁵⁸ САВ, Oddz. I MSWojsk., nr 97; там же, Oddz. IV NDWP, t. 9, nr 7357; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53; J. Ulrych, *Ze wspomnień 1919–1931*, [w:] *Pamiętnik trzydziestolecia niepodległej Polski*, Nowy Jork 1948, s. 124; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 140.

або «В», що відповідає стану війська в період миру. У таблиці «А» для вояків передбачено 700 г хліба, 300 г м'яса, 500 г картоплі, 30 г жирів, 125-150 г твердих овочів, 50 г варення та приправи, дві порції кави і 10 сигарет. Для тих, хто воював на фронті, трохи збільшені норми чаю, цукру та жирів. У період перебування в Бересті такий додаток видавався у перші два дні Великодніх свят, які припадали на першу половину квітня. Окрім того з цього приводу рядові на додаткові покупки по 8 марок⁵⁹.

Українські вояки могли користуватися т.зв. «американською їдальнею». Із середини квітня дивізія навіть призначила по дві особи для обслуговування в цій установі⁶⁰.

Здоров'я. Стан здоров'я кандидатів, які зголошувалися до 6-ої СД, не був найліпшим і тому командування частини прагнуло забезпечити всі підрозділи лікарями, фельдшерами і санітарами. На жаль фахових сил бракувало, й на початку медики, хоч і були приписані до певного підрозділу, обслуговували також і інші, допоки там не знаходили власних. Так пор. Гриць Тарнавський, лікар 46-го куреня, також мав опікуватися вояками решти частин І бригади та технічної сотні. Натомість Михайло Гаврилців доглядав за вояками ІІ бригади, старшинської сотні та артилеристами й кіннотниками. Оскільки в квітні до дивізії прибуло багато осіб без лікарняних свідоцтв, 12 числа того ж місяця пполк. Безручко організував спеціальну комісію. Окрім двох лікарів – Г. Тарнавського й М. Гаврилців – у ній також були представники обох бригад і старшинської сотні. Завданням комісії було визначення стану здоров'я і на її основі приділення даної особи до муштрової або немустрової служби⁶¹.

Чисельність дивізії. На 5 квітня, тобто день інспекції ген. Зелінського, дивізія нараховувала 459 старшин і 1768 козаків. І бригада складалася з 48 старшин і 464 козаків, ІІ бригада –

⁵⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 26, 35, 41.

⁶⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 41.

⁶¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 28, 41. Також у дивізії бракувало ветеринарів. І так само приписані до одного з підрозділів обслуговували й інші підрозділи (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 127).

відповідно 51 і 495, артилерійський полк – 46 і 362, технічна сотня – 39 і 244 та кінна сотня – 24 і 163. Окрім того в штабі було 16 старшин і 17 козаків, а в старшинській сотні – 237 старшин і 18 козаків. При підсумовуванні особового складу окремих підрозділів виходить дещо інша цифра – 461 старшин і 1763 козаків. Важко сказати, звідки взялася ця неточність⁶².

Згідно з багатьма авторами, що займалися цією темою, в день отримання наказу про виїзд на фронт дивізія нараховувала 239 старшин і 1886 козаків (разом 2125 осіб). Окрім того вона мала 346 коней, 4 гармати і 36 кулеметів. У той час як кількість військового оснащення не викликає дискусій, однак вже чисельність старшин і козаків дещо відрізняються від поданих перед виїздом у наказі командира дивізії. Значно відрізняється кількість дивізійних коней – вона є завищеною приблизно на 150⁶³. Значна кількість старшин і козаків не значилася в рядах 6-ої СД – або залишилися в шпиталях у Ланцуті й Бересті, або творили запасну бригаду, або також входили до складу старшинської сотні. У майбутньому як старшини, так і козаки мали поповнити ряди власної дивізії. Члени старшинської сотні могли бути резервом також і для інших частин⁶⁴.

Шоста стрілецька дивізія протягом всього часу свого існування, як вже згадувалося раніше, так і не досягнула повного стану. Вона мала тільки дві стрілецькі бригади по два курені в кожній. Третя бригада та треті курені в бригадах ніколи не з'явилися. Дивізійна артилерія збільшилася до полку з двома

⁶² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 138.

⁶³ Цю чисельність подає командири високого рангу українського війська В. Сальський і П. Шандрук, а також П. Самутин, З. Карпус, І. Срібняк: *Українсько-московська війна*, с. 2; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 18–19; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999, s. 24; Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 140. Дані з наказу командира дивізії – в наступному розділі.

⁶⁴ Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 18–19; *Командний склад*, НЖВС, с. 60–64; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku*, s. 24.

куреньми – 16-й і 17-й. Добре організованим був технічний курінь, натомість кінний курінь був слабким. На цьому етапі дивізія не мала власного польового шпиталю та обозу. Фактична структура перед від'їздом на фронт була наступною:

- штаб дивізії із штабовою сотнею (ротою);
- I і II (пізніше 16-та й 17-та) стрілецькі бригади;
- 6-ий артилерійський дивізіон;
- 6-ий кінний дивізіон;
- 6-ий технічний курінь (батальйон)⁶⁵.

Оснащення. Завдяки старанням Військової секції та польської Експозитури українське військо мало обмундирування одного кольору. Ще в Ланцуті дивізія отримала близько 2 тис. комплектів мундирів, стільки ж пар взуття (чобіт) і понад 3 тис. комплектів білизни. Після прибуття до Берестя була видана стрілецька зброя російського виробництва, в основному із здобутих військових трофеїв, на 3 тис. чоловік. Таким чином потреби дивізії тут були повністю задоволені. Натомість значний брак у озброєнні був в артилерії – 7 квітня дивізія отримала тільки батарею легких гармат, при цьому без зарядних ящиків. Для кінноти бракувало достатньої кількості коней, тому командування й клопоталося, щоб отримати їх від групи Булак-Балаховича, що прибула до Берестя. Протягом місяця, точніше з 10 лютого по 10 березня 1920 року, Мін.ВС виплатило на організацію, забезпечення та платню воякам 18 млн. польських марок. Збільшення дивізії призвело до того, що подальші витрати значно зросли⁶⁶.

6-та запасна бригада – її основою було 20 старшин і 30 підстаршин, відкомандированих у березні 1920 р. полк. Безручком.

⁶⁵ Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 18–19; *Командний склад*, НЖВС, с. 60–64. Сформований у Ланцуті третій курінь мав тільки командні кадри (приписано 27). Назви дивізійних підрозділів – дивізіон, батальйон – ужиті за П. Самутиним.

⁶⁶ Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, Київська старовина 2003, № 5, с. 149; Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy*, s. 57, 85–86; той же, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku*, s. 23; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 60, 99. Легіць подає, що 6-та СД отримала 3 тис. мундирів. У березні й квітні 1920 року польська сторона володіла запасами зброї російського виробництва на забезпечення тільки двох українських частин.

Вона мала завдання підготувати поповнення для посилення дивізії. Першим організатором і командиром із правами командира дивізії був призначений 21 березня ген. Олександр Феденяк-Білінський. Однак ще в березні Головна Команда військ УНР підпорядкувала бригаду міністерству військових справ. Її безпосереднім «розпорядником» був інспектор військ УНР у Польщі ген. Віктор Зелінський. Проте до виїзду з Берестя цей підрозділ залишався на дивізійному утриманні. Після початку військових дій бригада ще якийсь час перебувала в Бересті, а її командиром вже був полк. Гнат Порочівський. Як і раніше вона носила шостий номер, а на її озброєнні були тільки гвинтівки. Після зайняття Києва бригада отримала наказ переїхати до Бердичева, де її мало забезпечити українською інтендантство, а вона мала бути доозброєна та оснащена. Однак вона перестала виконувати функцію підрозділу для поповнення особового складу 6-ої дивізії та отримала автономію й почала виконувати самостійні бойові задачі⁶⁷.

У Бересті залишилася також старшинська група. 23 квітня командир дивізії видав наказ: «Старшинський курінь за наказом Інспектора [ген. Зелінського] тимчасово залишається в Бересті і під кожним поглядом підлягає командиру 6 запасної бригади». До своєї диспозиції курінь отримав два вози й дві пари коней і польову кухню⁶⁸.

Призначення та підвищення. У другій декаді квітня 1920 року, коли у Варшаві було завершено польсько-українську угоду й допрацьовано військову конвенцію, також було прийняте важливе рішення стосовно 6-ої СД. 17 квітня Головна Команда військ УНР підвищила багатьох її старшин і підстаршин. Начальник штабу пполк. Всеволод Змієнко отримав підвищення до звання полковника, а сотники Роман Сушко й Олекса Воронів, призначені 31 березня командирами відповідно I і II бригад, та Михайло Вергун із відділу забезпечення – до звання підполковника. До

⁶⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 11; tamże, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 18; L. K., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych*, s. 238–239. З огляду на вилучення 6-ї запасної бригади із підпорядкування командира 6-ої СД її подальша доля перестала бути темою нашого дослідження. На початку травня 1920 р., окрім 6-ої запасної бригади, існувала також 7-ма запасна бригада.

⁶⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 60.

звання сотника підвищено хорунжих Антона Максима, Гриця Гладкого, Михайла Стронціцького, Володимира Стефановича, Омелька Гриневича, Віктора Филиповича й Федора Микула. Окрім того кілька хорунжих отримало звання поручника. Ці підвищення були подані 21 квітня в дивізійному наказі. Напевно, це були перші підвищення в дивізії після проведення верифікації⁶⁹.

Ще одне важливе рішення Головної Команди військ УНР було прийняте 21 квітня. Пполк. Марко Безручко, який досі виконував обов'язки командира 6-ої стрілецької дивізії, був підвищений до полковника й одночасно призначений її командиром⁷⁰.

Наказ про виїзд. Відповідно до плану Верховного Командування ВП перший транспорт українських вояків із Берестя мав прибути на фронт 22 квітня. Саме тому на 19 квітня був призначений стан готовності до маршу. На 20, 22 і 23 цього ж місяця планувався виїзд із Берестя трьох ешелонів з українським військом. Першою на фронт мала виїхати 16-та бригада, потім 17-та й останніми – штаб, технічні підрозділи й артилерія⁷¹.

Однак ці плани не були реалізовані й, напевне, навіть не дійшли до Берестя, оскільки відсутні підтвердження в дивізійних документах. 20 квітня Безручко повернувся з подорожі до Варшави, видав у той день кілька наказів, у яких нема й сліду про розклад виїзду. Цей перший план був скоригований – виїзд перенесено на два дні вперед, змінено порядок відправлення окремих підрозділів. 21 квітня о 15:30 Безручко видав наказ №48

⁶⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 54; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55.

⁷⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 61; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55. Вірогідно, що рішення про підвищення Безручка могло бути оголошене наступного дня підчас візиту С. Петлюри до Бреста.

⁷¹ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, Warszawa 1925, s. 19–22; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 78–79. Легіць, приводячи інформацію про призначення на 19 квітня готовності до маршу й передбаченого часу відправлення першого ешелону на 20 квітня, посилається на лист Мін.ВС від 19 квітня та наказ ГК військ УНР від 20 квітня 1920 року. У польських документах 6-та стрілецька дивізія виступає як 6 Dywizja Ukraińska (6 DU) – 6-та українська дивізія.

із наступним вмістом: «Згідно з наказом Головного Отамана довірена мені дивізія має переїхати трьома ешелонами із фортеці Берестя на Україну, почавши свій виїзд з 22 квітня б.р.»⁷². 22 квітня було строком виїзду першого ешелону й тільки він був дотриманий. Наступні ешелони (другий і третій) мали від'їхати із берестейського вокзалу 23 і 24 квітня, але з незалежних від дивізії причин, викликаних заторами на залізничних лініях, план був реалізований із тижневим запізненням⁷³.

Перед від'їздом, 22 квітня, дивізія отримала з рук Головного Отамана військ УНР знамено й пам'ятний диплом. Знамено мало вигляд давнього козацького прапору малинового кольору, а у верхньому куті виднівся золотий тризуб на блакитному фоні й гасло: «За визволення України». Текст «Грамоти» Петлюри був наступний: «Вручений 6-ій Українській стрілецькій дивізії у дні її від'їзду на фронт для боротьби з ворогами Вітчизни прапор нехай нагадує усім воякам в часи боротьби, що «з нами сила, з нами воля і правда святая». У відповідь на ці слова був відклик зібраних на урочистості січовиків: «Слава! Україні слава!»⁷⁴. Наступного дня, 23 квітня, командир 6-ої СД полк. Безручко написав прощального листа берестейській Експозитурі Мін.ВС, у якому підкреслив плідну, відзначену щирістю й сердечністю співпрацю (див. зобр.11). Він писав: «Ця єдність, ця спільна

⁷² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 56.

⁷³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 56, 63, там же, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 39. Хоча перший ешелон відправився раніше від решти, але рухався дуже повільно – до Бердичева доїхав через 9 днів, одночасно з другим ешелonom.

⁷⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 54, 61; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; *Оборона Замостя VI Січовою Стрілецькою Дивізією Армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956, с. 29. У деяких дослідженнях подається неправильна дата візиту Петлюри до Берестя – 20 (J. Legieć, *Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej*, s. 79) або 24 квітня (*Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55). У згаданому тут дослідженні під назвою «Оборона Замостя» подано, що Головний Отаман зробив огляд дивізії тільки в Бердичеві й там вручив їй знамено. Ця інформація не знаходить підтвердження. Більше на цю тему в наступному розділі. На еміграції в Польщі знамено та інші дивізійні знаки зберігав М. Безручко, який помер у 1944 р. Проте досі не вдалося встановити, що з ними трапилося після війни.

праця членів дивізії і членів Експозитури, хай буде символом єднання народів на ниві співжиття і співпраці»⁷⁵. Цього дня також відбувся екзамен для учасників господарських курсів.

Командні кадри 6-ої стрілецької дивізії. 6-та стрілецька дивізія Армії Української республіки вирушила на фронт під командуванням полк. Марка Безручка, начальником штабу був полк. Всеволод Змієнко. Штаб складався з шести відділів: начальником I (організаційного) та III (оперативного) відділів на той час був сот. Валер'ян Щербаків. До цього відділу також належав сот. Олександр Костюченко, відповідальний за газову оборону. Начальником розвідки та контррозвідки (II відділ) був пор. Петро Серга. Старшиною з постачання (IV від.) був полк. Сакун, військовим інспектором (V від.) – полк. Микола Янчевський. Новинкою стало створення VI відділу (культурно-освітнього), начальником якого призначено сот. Гриця Гладкого. Командиром штабної сотні був сот. Олександр Громико, а однієї з її чот – хор. Петро Самутин. Замість В. Лотоцького начальником Старшинської сотні став пполк. Василь Романівський, його заступником – пор. Гнат Ярмолюк. Командирами її підрозділів були сот. Кустовський і сот. Федір Рибалко-Рибалченко. Полк. Віктор Абаза й надалі головував у верифікаційній комісії дивізії у Ланцуті. Незвичну посаду отримав пор. Ілько Котович – виконував функцію зв'язкового старшини дивізії з Військовою секцією Дипломатичної місії у Варшаві та з польською військовою владою. Подібну функцію виконував і сот. Голян, який був придільний до Експозитури Мін.ВС у Бресті. Натомість командування ВП у якості свого зв'язкового офіцера при 6-ій СД призначило кап. Артура Марушевського. У складі підрозділу також було передбачено дивізійного судді й прокурора, ветеринара й капелана, але ці посади були заповнені тільки під час травневої кампанії⁷⁶.

⁷⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 59.

⁷⁶ САУ, SAU, I.380.3.2 – Rozkaz KG Wojsk URL nr 27 z 20 kwietnia; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 19, 28, 55, 57; Самутин П. *Командний склад VI Січової стрілецької дивізії 1920 р.* (далі: *Командний склад*), ВК 1973, № 3, с. 72–80; *Командний склад*, НЖВС, с. 60–64; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55. Про деяких вищих старшин 6-ої стрілецької дивізії див.: окремий розділ у цьому дослідженні, а також: Колянчук О., Литвин М.,

У І (16-й) бригаді ад'ютантами її командира, полк. Романа Сушка, були сот. Микола Лотоцький і хор. Віктор Омельченко. Господарські функції виконував сот. Левко Дорошенко. Командиром 46-го куреня до 21 квітня був полк. Борис Чміль, його заступником – сот. Іван Третяків, а ад'ютантом – сот. Дмитро Ліницький. Того дня Чміль, у зв'язку з від'їздом до дивізії полк. О. Удовиченка, був звільнений. На його місце в.о. командира куреня був призначений сот. Третяків, але він також ще перед досягненням Бердичева попросив про переведення до згаданої дивізії. Командирами двох стрілецьких сотень були відповідно сот. Семен Григоряк і пор. Олександр Благовіщенський. Кулеметний загін куреня ділився на дві півсотні під командуванням пор. Данила Пудла й хор. Андрія Барабанова. Господарськими справами куреня займався полк. Анатолій Будний, про здоров'я піклувався лікар пор. Гриць Тарнавський. 47-й курінь знаходився під командуванням сот. Юрія Сніговського, його ад'ютантом був пор. Федір Янишевський. Сотнями командували сот. Володимир Константинів і пор. Михайло Сорочан, 1-ша кулеметною півсотнею – пор. Леонід Головка, а 2-ою кулеметною сотнею – хор. Семен Литвинчук⁷⁷.

Підполковник Олекса Воронів із ІІ (17-ї) бригади мав ад'ютантів – сотників Миколу Росіневича й Михайла Стронцицького. Рахівничим старшиною був хор. Іван Панченко.

Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*, Львів 1995; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки*, кн. І, Київ 2007; R. Szagała, E. Wiszka, *Ukraińcy w Warszawie*, Warszawa–Toruń 2009. Незважаючи на відсутність професійних суддів та прокурорів, спірні питання мали вирішуватися. У наказі від 20 квітня командир дивізії навіть приділив увагу «правовому» інструктажу як треба проводити розслідування (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 51). Дивізійним суддею став полк. Янишевський, а прокурором – пор. Янсон (про ці служби в наступних розділах). У період формування, а також під час військових дій становище в згаданих підвідділах змінювалося. Поданий тут склад необхідно трактувати як такий, що був актуальним у згаданий період. З 5 липня 1920 р. командир 46-го куреня був сот. Семен Григоряк (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58).

⁷⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 22, 42, 54; там же, ф. 2397, оп. 1, спр. 1, л. 49; Командний склад, НЖВС, с. 60–64; Самутин П. *Командний склад*, ВК 1973, № 3, с. 72–75. Хто командував 46-м куренем до 5 липня не вдалося встановити. Після бою під Пергою сот. Сніговського було переведено в резерв як нездатного до служби в бойових умовах. Його місце зайняв сот. Рогульський (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 111).

Наказ
6^ї стрілецької дивізії
№ 50

28 Квітня 1920 року.

г. Берестя

51.

Відбуваючись з Берестя в район Берестя і оточуючи на всіх напрямках і шлях в особі заарештованих осіб і мушкетерів, що перебувають і арештованих Шерпа і інших вояків, з яких вам заступити встановити до нас.

Всі ці особи були зроблені на політичному фронті - були вони зроблені, коли в вашому місті, і всі інші органи, і всі інші органи, і всі інші органи, то всі вони будуть зроблені в вашому місті.

Це означає, що всі ці особи були зроблені і всі ці інші органи, і всі інші органи, і всі інші органи, то всі вони будуть зроблені в вашому місті.

Вашим ділом буде всі ці інші органи, і всі інші органи, і всі інші органи, то всі вони будуть зроблені в вашому місті.

М. Безручка

Зобр. 11. Наказ №50 (прощальний) пполк. М. Безручка від 23 IV 1920 р.

Два курені цієї бригади спочатку носили номери 48-й і 49-й, пізніше їх змінено на 49-й і 50-й, резервуючи номер «48» для можливого третього куреня 16-ої бригади. Командиром 48-го куреня був сот. Віктор Мальцев, його ад'ютантом – сот. Олександр Осьмак. На чолі сотень стояли сотники Гриць Якімаха й Гриць Осьмак. Дві кулеметні півсотні знаходилися під командуванням сот. Георгія Георгієва й хор. Степана Єфимова. 49-м куренем командував сот. Борис Вергелес, ад'ютантом був пор. Кость Реутів, господарським старшиною – сот. Дмитро Стукало. Сотники Іван Ремболович і Дмитро Сидоренко стали на чолі стрілецьких сотень, а сот. Єфрем Вернигора й пор. Вільгельм Лутц – на чолі кулеметних півсотень⁷⁸.

Перший зі сформованих дивізійних підрозділів – артилерійський полк полковника Валентина Насонова мав у своєму командному складі заступника командира сот. Юрка Дзюбенка й ад'ютанта пор. Петра Кащенко. Командирами двох батарей були сотники Віктор Филипович і Сергій Морозів, квартирмейстером – хор. Микола Кунахович, а лікарем – Гапврийльців. У травні Морозова незабаром замінив полк. Віктор Олексіїв. Кінним дивізіоном командував пполк. Микола Янчевський, який мав у якості ад'ютанта пор. Миколу Кордубана. Поручники Володимир Василів і Володимир Герасименко командували відповідно 1-ою й 2-ою сотнями. У складі цього підрозділу також була кулеметна півсотня на чолі з сот. Віктором Каменським. Технічний курінь знаходився під командуванням сот. Володимира Вокитька, ад'ютантом якого був хор. Василь Кущеренко. Дві саперні сотні знаходилися під командуванням відповідно пор. Федора Севастьянова й сот. Федора Димара. Третьою сотнею – залізничною – командував сот. Герман Арндт, а польовим парком керував пор. Олександр Мехеда. Пор. Микола Битинський був старшиною для доручень куреня⁷⁹.

⁷⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 22; Самутин П. *Командний склад*, ВК 1973, № 3, с. 72–75; *Командний склад*, НЖВС, с. 60–64. Пізніше Мальцев значиться як Малець. У Києві на посаді командира 48-го куреня його замінив сот. Г. Георгієв (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 3).

⁷⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; *Командний склад*, НЖВС, с. 60–64; Самутин П. *Командний склад*, ВК 1973, № 3, с. 72–75. Особовий склад головних посад у дивізії – командира, начальника штабу, командирів бригад, командирів технічного куреня й артилерійського полку – не змінилися аж до

Оцінка дивізії. Незважаючи на зусилля, організаторам української армії не вдалося на момент початку військових дій досягнути закладеного кількісного стану. Забракло достатньої кількості ресурсів, часу, іноді організаційних навичок, а також бажання допомоги з боку польської місцевої адміністрації. Не сприяло цьому й втома людей від війни та ворожа пропаганда. Не вистачило достатньої кількості рядових вояків і тому з'явилася кадрова дивізія, яку планувалося поповнити призовниками в Україні.

Коли на 22 квітня 1920 року в 6-ій стрілецькій дивізії було наказано підготуватися до вимаршу в зв'язку з наступом, що мав розпочатися в Україні, це викликало ентузіазм у вояків. Проте командування не приховувало, що формування частини не було завершене. Начальник штабу полк. Віктор Змієнко на одній із нарад зазначив: «Дивізія ще як слід не підготовлена і організована і ми прибудемо в Україну в досить імпрізованому стані».⁸⁰

Незважаючи на це, частина мала важливе значення. Дуже точно оцінив її значення Яцек Легіць, автор одного з досліджень про армію УНР:

Мала чисельність, по суті, була єдиною вадою 6-ої дивізії. Серед переваг безумовно слід згадати чисельний і професійний командний склад. Дивізія, яка за чисельністю дорівнювала польському полку, мала майже в чотири рази більше офіцерів. Офіцери, переважно вищого звання, володіли військовою освітою та оперативним досвідом як із часів Першої світової, так і війни з більшовиками. Також високо слід оцінити рядових вояків. На відміну від рядовиків польських підрозділів, яких весною 1920 р. поповнено свіжими й досить необстріляними призовниками, кожен із вояків 6-ої дивізії мав досвід. Завдяки досить тривалому періодові перебування в казармах їм вдалося зміцнити дисципліну та карність, із якими в армії УНР ніколи не було добре. Високий

закінчення бойового шляху восени цього року. Лише на посаді командира дивізіону кінноти відбулася зміна – пполк. Янчевського змінив пор. Герасименко (*Оборона Замостя VI Січовою Стрілецькою Дивізією*, с. 29; *Короткий нарис історії 6-ої стр. дивізії*, с. 10–15; там же, *Командний склад*, с. 60–64).

⁸⁰ Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1971, № 5, с. 28.

рівень індивідуальної підготовки вояків у поєднанні із дуже хорошим оснащенням та озброєнням призвів до того, що бойова вартість 6-ої дивізії не поступалася найкращим польським частинам подібної чисельності, а численні й професійні кадри давали можливість швидкого збільшення підрозділу після її поповнення призовниками⁸¹.

Час показав, що це була правильна оцінка.

Ліквідація берестейського осередку. Влада УНР сподівалася, що після вимаршу 6-ої стрілецької дивізії Берестя стане осередком формування, в основному підготовки, українських частин. До Берестя мали направлятися українські полонені з Німеччини та українці, які були мобілізовані до Червоної армії, але потрапили в полон чи дезертирували. Після навчання планувалося з них формувати маршові групи й направляти до запасних бригад. Цю концепцію, здається, підтримувало керівництво Експозитури з українських справ Мін.ВС. Проти залишення українських частин у Бересті було місцеве Об'єднання Стражі Кресової. Його начальник у політичному рапорті за квітень 1920 року писав, що «в Бересті, визнаному за Україною за Берестейським договором і на який українці мають свої претензії, перебування української частини викликає у жителів думку про тимчасове перебування в Бересті польської влади й дає можливість для поширення пліток про перехід Берестя Україні»⁸².

Рішення польської влади було не на користь українців – після перенесення 6-ої запасної бригади до Бердичева берестейський осередок був ліквідований. Звідти також був переведений увесь український персонал. На початку травня 1920 року також і Експозитура з українських справ в усіченому складі разом із новим шефом пор. Леоном Колбушевським була перенесена до Бердичева⁸³.

⁸¹ J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 62–63.

⁸² Цитата з J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 95

⁸³ J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 95-96; L. K., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych*, s. 238–239. Після ліквідації берестейського осередку головним центром формування українського війська стала Українська збірна станиця в Ланцуті.

3. Шоста стрілецька дивізія в Бердичеві й Києві (травень – червень 1920 р.)

3.1 Через Бердичів до Києва

Наступу на Київ передувало підписання польсько-української угоди, відомої як «Варшавської». Обставини прийняття цього документу, його основи й найважливіші положення вже є добре описані в історичній літературі, як українській, так і польській¹. Також є численні дослідження, що вже містять обговорення причин прийняття на 25 квітня 1920 року наступу в Україні, докладні розбірки чисто військових основ, складу окремих формувань тощо. Також добре відомими є положення підписаної днем раніше «Військової конвенції між Польщею та Україною», серед яких, між іншим, що «війська польське й українське здійснюють спільні дії як союзні війська». Подаю тільки вихідні дані щодо згаданого наступу союзних військ, які потрібні, щоб «побачити» роль у ньому української 6-ої Січової стрілецької

¹ Див.: *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997, s. 236–237; Литвин М. *Польсько-український військово-політичний діалог*, с. 249–250; М. Klimecki, *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918–1921*, [w:] *Polska i Ukraina*, s. 71–72; Вішка О. *Симон Петлюра в Польщі й у Франції*, [w:] *Polska i Ukraina*, s. 163–164. Текст конвенції та відозв Ю. Пілсудського та С. Петлюри див.: Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 83–86, 107–108. Польща визнавала незалежність Української Народної Республіки, а та в свою чергу відмовлялася від претензій на Східну Галичину.

дивізії. Перед початком «виправи» фронт пролягав по річці Словечні від гирла до Прип'яті через село Словечне в її верхів'ях, потім через Білоторовичі, Запруді, Звягель (Новгород-Волинський), західні околиці Летичева й Деражні до Дністра. Для наступу Верховне Командування Війська Польського визначило три армії – 2-гу, 3-тю і 6-ту. Найчисельнішою та найкраще забезпеченою кінними формуваннями, бронетехнікою та технічними частинами була 3-тя армія. З неї були виділені дві групи – полк. Юзефа Рибака, розташована на лівому (північному) крилі, та ген. Едварда Ридзя-Сміглого, розташована на правому крилі армії. Остання, розташована навпроти Києва і яка мала в своїй смугі здобути Житомир та Радомишль, була ударною групою, завданням якої було прорвати фронт. Завданням же усієї 3-ої армії було захоплення Києва. Далі на південь уздовж вісі Шепетівка – Бердичів знаходилася 2-га армія ген. Антоній Лістовського. Крайню південну смугу фронту займала 6-та армія ген. Вацлава Івашкевича, яка мала розпочати дії із певним запізненням².

У наказі Верховного командування ВП від 17 квітня 1920 р. подана диспозиція, в якій 6-та стрілецька дивізія приділена до польської 2-ї армії. Відповідно до цього наказу про вихідне положення перед наступом 6-та СД мала зайняти позицію на лівому крилі фронту 2-ої армії в околицях Баранівки – місцевості понад Случем на північ від Полоного та Мирополя. Там же, в околицях Баранівки, мав знаходитися і штаб дивізії. Перший транспорт із українськими вояками із Берестя, як уже згадувалося, мав виїхати 20 й прибути на фронт 22 квітня. Наступні два ешелони з українським військом мали вирушити 22 і 23 числа того ж місяця³.

Основним завданням дивізії Безручка під час наступу мало бути прикриття лівого флангу польської 15-ої піхотної дивізії,

² T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937; J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, Warszawa 1925, zał. 3–4.

³ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 19–22. Із розташування Баранівки випливає, що станцією прибуття для дивізії Безручка могло бути Полоне. У польських документах 6-та стрілецька дивізія також значиться як 6-та українська дивізія (6 Dywizja Ukrainka – 6 DU).

наступ якої планувався вздовж залізничної лінії Миропіль – Бердичів. Крім того, 6-та СД мала підтримувати зв'язок між командуванням 2-ої армії та ударною групою ген. Едварда Ридзья-Сміглого з 3-ої армії, що оперувала на північ від неї і якій призначено напрямом уздовж шосе Звягель – Житомир. На цьому відтинку наступу польське командування планувало прорвати фронт Червоної армії, встановивши швидкий марш на схід як вирішальний для успіху операції. Однак тут очікувалися й найтяжчі бої, коли б більшовики ввели в дію резерви. За перший день операції 15-та ПД і 6-та СД мали досягти лінії верхів'я Тетерева з передмістям у Чуднові⁴.

Розташування 6-ої стрілецької дивізії майже точно між двома основними напрямками наступу – трактом Звягель – Житомир та залізницею Миропіль – Бердичев – означало те, що на неї покладали важливе завдання. На напрямку її наступу також слід було очікувати дій ворога, особливо якщо б він намагався контратакувати на стик між обома польськими ударними групами. Можливо тому ВК ВП передбачало посилити українську частину батальйоном піхоти, виділеним ген. Ридзь-Сміглим із 1-ої піхотної дивізії легіонерів. Відповідно до Ю. Легіця «таке розташування української дивізії мало принести їй значний успіх без серйозних утрат... Це, очевидно, не виключало серйозних зіткнень із частинами Червоної армії, але сусідство сильних польських дивізій гарантувало, що в разі потреби українська дивізія отримає швидку та ефективну допомогу»⁵.

Однак складений ВК ВП графік виїзду 6-ої СД на фронт, як уже згадувалося, не був реалізований. З огляду на транспортні проблеми виїзд був відкладений на два дні. 21 квітня полк. Безручко видав наказ про початок дислокації на 22 число того місяця. Це була дата виїзду I ешелону, від'їзд основних сил із берестейського вокзалу планувався на 23 і 24 квітня. Завантаження

⁴ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 33–34; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 78. Звягель від 1795 року носить назву Новгород-Волинський.

⁵ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 34; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 78. Проте слід зауважити, що 6-та СД не була вказана серед тих частин, які мали зайняти Київ.

мало відбутися на військовій рампі брестського вокзалу, а виїзд – о 16-й год., після останнього обіду в казармах.

Цього разу розподіл на ешелони був дещо інший:

– I ешелон – I бригада (46-й і 47-й курені), технічний сотня і 1-ша артилерійська батарея. – командир пполк. Сушко;

– II ешелон – штаб дивізії, кінна та технічна сотні, телеграфічна сотня та штаб артилерійського полку. – командир полк. Янчевський;

– III ешелон – II бригада (48-й і 49-й курені), телефонічна сотня і 2-га артилерійська батарея. – командир пполк. Воронів⁶.

Найчисельнішими були піхотні бригади – I нараховувала 658 осіб (59 старшин і 599 козаків), II – 553 осіб (47 старшин і 506 козаків). В артилерії служило близько 300 осіб, з яких 1-ша батарея мала 16 старшин і 130 козаків, а 2-га батарея – 14 старшин і 130 козаків. Відносно чисельними були кінна та технічна сотні – відповідно 169 осіб (28 старшин і 168 козаків) і 181 особа (39 і 142). Штаб дивізії нараховував 24 старшин і 35 козаків. Разом із рештою підрозділів у сумі це давало 2142 особи (265 старшин і 1877 козаків). У порівнянні з цифрами, поданими іншими авторами (див. попередній розділ), звертає увагу менша кількість коней у дивізії – 195. Обидві стрілецькі бригади мали їх по 45, а обидві артилерійські батареї – по 30. Штаб дивізії мав 10 коней і майже стільки кінна сотня, яка нараховувала двісті осіб. Якщо додати, що до неї належали 4 вози, то безперечно це була сотня спішеної кінноти. Із 36 дивізійних кулеметів по 8 було в кожному стрілецькому курені і по два – в обох артилерійських батареях. Останні мали по дві гармати й по 2 зарядних ящиків. Крім того дивізія мала 58 возів і 9 польових кухонь⁷.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі: ЦДАВО), ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 56, 63. Молодший старшина штабу 6-ої СД, П. Самутин, пізніше написав, що «наказ бути в готовності до виїзду на Україну» значився 22 квітням. Натомість дивізійний хронікер Г. Гладкий під датою «22 квітня» записав: «Дивізія отримала наказ виїзду на Україну» (Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, Вісті комбатанта (далі: ВК) 1971, № 4–5, с. 28; *Хронологічні дати нашої дивізії*, Нове життя, випуск спеціальний (далі: НЖВС), с. 55–56; там же, *Короткий нарис історії 6-ої Стр. дивізії*, с. 22).

⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 56.

Термін виїзду був дотриманий тільки стосовно I транспорту, який відповідно до плану вирушив із Берестя 22 квітня⁸. Тепер, з огляду на успіхи на фронті, можливе було призначення для концентрації дивізії місцевості, розташованої трохи далі на схід від запланованої. Пунктом розвантаження мала стати залізнична станція Романівка, розташована перед Чудновим. У якості пункту розвантаження її подають командир дивізії М. Безручко, а також Ю. Стахевич. Кінцевим місцем концентрації мав бути Бердичів, куди дивізії наказано перейти пішки⁹.

Однак транспортні проблеми посилювалися. На перешкоді стала пропускна здатність залізничної лінії – 18-22 квітня із тилу на фронт відправлено так багато потягів, що вже з 23 числа цього місяця кількість ешелонів із військом та оснащенням значно зменшено, щоб уможливити відправлення до тилу пустих вагонів. У такому випадку пріоритет надавався підрозділам, для яких передбачалася вирішальна роль для успіху наступу. Таким чином у 6-ої стрілецької дивізії не було можливості для виконання її завдання¹⁰.

Через закупорювання залізниці I транспорт 6-ої СД скоро застряг у дорозі – 23 квітня він тільки досяг Ковеля, 24 квітня – Ківерців, 25 – Здолбунова, 26 – Шепетівки і 27 – Романівки. Подолання шляху в неповних 400 км забрало аж 5 днів. Наступні чотири дні тривав марш до місця концентрації, тож уже звільнений Бердичів досягли 1 травня 1920 року. У цій ситуації від'їзд наступних ешелонів із Берестя був затриманий на кілька днів. Основне завантаження розпочато лише в той день, коли I ешелон досяг Романівки. Відзначені в документах і деяких дослідження дати 28 і 30 квітня, як початок експедиції усієї 6-ої СД із Берестя, напевне стосуються саме II і III ешелону¹¹.

⁸ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 39.

⁹ САУ, SAU, I.380.3.167 – Raport z 2 maja 1920 roku; J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 41.

¹⁰ J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 79. У той же район відправлялися численні транспорти 1-ї піхотної дивізії легіонерів.

¹¹ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 37–48; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999, s. 24; J. Legieć, *Armia*

Через кілька днів пропускна здатність залізниці у бік Бердичева мабуть покращилася. II транспорт доїхав до Чуднова, розташованого трохи далі на схід. Звідти після розвантаження ця частина війська 1 травня досягла маршем Бердичева, тобто одночасно з I групою. Третій транспорт доїхав до Бердичева 2 травня опівдні¹². Вищезгадані дані підтверджує полк. Безручко у першому наказі, виданому в Бердичеві, від 2 травня. Відповідно до нього 1 травня туди прибули: штаб дивізії, штаб I бригади, 46-й і 47-й курені, штаб і 1-ша батарея 16-го полку легкої артилерії та технічна сотня. Натомість 2 травня прибули штаб II бригади, 48-й і 49-й курені та 2-га батарея 16-го полку легкої артилерії. Варто звернути увагу на відсутність у цьому списку спішеної кінної сотні, яку ген. Лістовський відкомандирував для поповнення польсько-українського партизанського загону, який діяв на півдні Київської губернії¹³.

У Бердичеві. 2 травня об 11:30 на міській площі відбувся парад частин 6-ої стрілецької дивізії. Підрозділи, які в цей день прибули в Бердичів, вийшли на площу прямо з вокзалу. В урочистості взяли участь священики, які прочитали молитву, а потім один із них звернувся до вояків із короткою промовою. Свідок тих подій записав його слова: «Кожній радості передує смуток, кожному воскресінню передує смерть. Польська держава перестала існувати, а тепер відродилася сильною і славною. Так само й українська держава. А ви, вояки, повинні підтримувати відродження країни – Української Народної Республіки.». На параді підрозділів був присутнім командир 2-ої армії ген. А. Лістовський, який прийняв на

Ukrainiskiej Republiki Ludowej, s. 79. Про початок наступу і в цілому про ситуацію на фронті командування дивізії довідалося тільки в дорозі.

¹² *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 12; той же, *VI Січовострілецька дивізія*, ВК 1971, № 4–5, с. 28; Г. Гл[адкий], *В Бердичеві*, Український стрілець 1920, ч. 1, с. 13–15; J. Legieć, *Armia Ukrainiskiej Republiki Ludowej*, s. 79; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 24; L. K., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukrainiskich w roku 1920*, Niepodległość, t. 7, 1961, s. 238.

¹³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 65 – наказ № 55 від 2 травня 1920 р.; Руккас А. „За нашу і вашу свободу”: *Спільні польсько-українські військові частини у війні 1920 р.*, Київська старовина 2003, № 6, с. 75–76.

себе командування (див. зобр. 12). Він звернувся до українських вояків із коротким привітанням і «був дуже задоволений настроєм та виглядом козаків». Після слів подяки командир дивізії підрозділи промарширували перед ген. Лістовським і штабом частини. П. Самутин пише, що «в Бердичеві відбулося посвячення прапору дивізії, найбільшої нашої святости, зложення присяги на вірність Україні, перегляд та дефіляда частин дивізії»¹⁴. Місцевого населення, яке втомилося від тривалої війни, на урочистості прийшло небагато. Зрештою, про прибуття українського війська не було жодної попередньої інформації. Ті, хто того дня і в наступні дні стикалися з ними, виражали зацікавленість і часте здивування¹⁵.

У Бердичеві 6-та СД розмістилася в казармах, розташованих на передмісті Лиса Гора, утворивши гарнізон міста. Штабова сотня залишилася у вагонах на станції, взявши на себе її захист. Тут також залишилися деякі служби стрілецьких бригад. Комендантом станції, окрім польського, призначено старшину з технічного куреня. У Бердичеві завершено підготовку та поповнено склад. Командир і штаб дивізії сподівалися, що його вдасться довести до т.зв. військового стану. Найнагальнішою проблемою було поповнення кіньми для всіх відділів, переважно для артилерії та обозів, та організації обозів. Незважаючи на відозви, поширені Культурно-освітнім відділом, результат був

¹⁴ Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1971, № 5, с. 28. У деяких дослідженнях подається, що Бердичів також відвідав Головний Отаман, де невідкладно провів огляд дивізії і вручив їй знамено (*Оборона Замостя VI Січовою Стрілецькою Дивізією Армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956, с. 29). Ця інформація не знаходить підтвердження.

¹⁵ САУ, SAU, I.380.3.167 – Raport dowódcy 6 DS z 2 maja 1920 roku; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 12; Гл[адкий] Г., *В Бердичеві*, Український стрілець 1920, ч. 1, с. 13–15; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 79; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 24; L. K., *Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich*, s. 238. Полк. Безручко звертав увагу старшин і козаків своєї дивізії на те, що ті репрезентують регулярну українську армію і їхня поведінка та вигляд не повинні посоромити підрозділ (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 65).

незначним. Забрало часу¹⁶. Схоже відбувалося й із поповненням особового складу – до дивізії зголосилися окремі особи. Між іншим відмічено, що «в Бердичеві до дивізії вступило багато галичан, колишніх вояків Української Галицької Армії, які через невдалу комбінацію свого вищого командування опинилися в Червоній армії»¹⁷.

Згідно з Г. Гладким вояки УГА залишилися в Бердичеві після втечі більшовиків. Не ставлячи під сумнів це твердження, треба однак додати, що Бердичів був місцем, де на початку Київської операції утримували роззброєних поляками вояків УГА (власне ЧУГА), які не вели боротьби з Військом Польським. Проте висловлювання Гладкого, що «до дивізії вступило багато галичан», не означає суттєвих змін у чисельності. Варто згадати, що власне в травні 1920 року багато старшин УГА, серед них полк. Іван Рогульський, сот. Богдан Гнатевич, пор. Осип Думін, були в розпорядженні командира 6-ої стрілецької дивізії. Тільки деякі з них залишилися в дивізії¹⁸.

Культурно-освітній відділ видав у Бердичеві перший номер дивізійної газети «Український стрілець» (1560 екземплярів), підготовлений ще в Бересті. Вояки шукали в ньому відповіді на питання, які хвилювали їх перед походом: «Ще недавно воювали з поляками. Чи народ зрозуміє угоду, яку наш уряд уклав із поляками? Як нас приймуть в Україні?». Проте це була крапля в морі потреб у царині інформації. Ще гіршою була ситуація з інформуванням українського населення. Відділ, про що вже згадувалося, видав для нього п'ять відозв накладом 12500 екземплярів. На ширший розвиток цього виду діяльності в Бердичеві однак забракло часу¹⁹.

¹⁶ Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1971, № 5, с. 29.

¹⁷ Г. Гл[адкий], *6-а Стрілецька дивізія на Україні*, Український стрілець, 1920, nr 1, с. 11–13.

¹⁸ Вішка О., Карпус З., Срібняк І. *Останній шлях УГА*, Київ–Торунь 1999, с. 7; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3.

¹⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 224, 280; *Оборона Замостя VI Січовою Стрілецькою Дивізією Армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956, с. 29; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 233–234.

Зобр. 12. Ген. А. Лістовський, Отаман С. Петлра, полк. В. Сальський і полк. М. Безручко

про намір видавати «Українського стрільця» повідомлено II Відділ 2-ї армії. У відповідь отримали думку, що *Командування 2-ої Армії вважає за дуже корисне видання згаданої вище газети*. «Український стрілець» вийшов 6 травня 1920 року (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 23, 26). Його другий номер з'явився вже в Києві, а третій – в Александрові-Куявському. Більше на тему видань дивізії див. окремий розділ у цьому дослідженні.

Деякі автори подають, що перед початком маршу до наступу на Київ дивізійна артилерія додатково отримала 4 гармати, а воякам видано запас набоїв. На той час дивізія складалася з 4 піших куренів, технічної сотні та двох артилерійських батарей і нараховувала 203 старшини та 1830 козаків. Порівнюючи із чисельністю при виїзді з Берестя, вказаної у наказі №48 від 21 квітня, зазначаємо, незважаючи на згадане поповнення, втрату 62 старшин і 47 козаків. Нагадаємо, що до Бердичева не доїхала група дивізійної кінноти, яка не зазначена у вихідному складі перед початком маршу дивізії на Київ. Окрім того, частину людей відкомандировано для організації української військової комендатури в Бердичеві. Тут незабаром з'явилася база для 6-ої запасної бригади, випровадженої з Берестя²⁰.

6-та запасна бригада. Після зайняття Києва, 6-та запасна бригада, яка ще деякий час перебувала в Бересті, отримала наказ переїхати до Бердичева. Її організацію, нагадаємо, почав ген. Олександр Феденяк-Білинський, а перед виїздом її командиром був полк. Гнат Порохівський. Озброєна була тільки гвинтівками. У Бердичеві бригада мала стати на забезпечення українського інтендантства, а також бути доозброєна й екіпірована²¹. На середину травня до неї зголосилося понад 800 добровольців, серед них 150 старшин²². Серед них були українські військовополонені з Німеччини, що й далі поступали до Ланцута, і з яких після

²⁰ Оборона Замостя, с. 29; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 79; Руккас А. „За нашу і вашу свободу”: Спільні польсько-українські військові частини у війні 1920 р., Київська старовина 2003, № 6, с. 75–76.

²¹ L. K., *Ekspozycja Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich*, s. 238–239. Влада УНР сподівалася, що Брест залишиться осередком підготовки українських частин, але після переїзду 6-ї запасової бригади до Бердичева брестський табір був ліквідований (J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 96).

²² CAW, SAU, I.380.3.167 – Raport dowódcy 6 DS.

короткого карантину формувалися маршові батальйони й направлялися до Бердичева. Чи була на той час 6-та запасова бригада джерелом поповнення для підрозділів 6-ої стрілецької дивізії, встановити не вдалося²³.

Аж до 13 червня 1920 року обидві українські запасні бригади (6-та запасна бригада та недавно створена 7-ма запасна бригада) перебували в Бердичеві. Згідно з даними командування армії УНР на 12 червня в сумі вони нараховували 1072 старшин і 1832 козаків. Подібну чисельність також подає Кутшеба, який пише, що обидві бригади нараховували близько 3 тисяч вояків. Коли місту почала загрожувати 11-та кінна дивізія Будьонного, як українські запасні бригади, так і польські етапові частини, в поспіху відступили з міста. Українські запасні частини розміщено в Ланцуті. 15 серпня 6-та запасна бригада нараховувала 137 старшин і 334 козаків. Бойовий стан був значно нижчим – 73 старшин і 198 козаків. Бригада мала в розпорядженні 2 гармати і 6 кулеметів²⁴.

У Бердичеві розташовувалася ще один військовий осередок, окрім Експозитури з українських справ, українське інтендантство та 6-ту запаону бригаду, що перебували там. Командування 2-ої армії отримало наказ організувати тут станцію озброєння українських військ. Сюди мали направляти спорядження та озброєння, здобуте підчас наступу в Україні й призначене для забезпечення українських частин. Станція озброєння підпорядковувалася командуванню етапу «Україна»²⁵.

3.2 В Києві (травень – червень 1920 р.)

Станом на 28 квітня Ударна група в поході на Київ досягла значних успіхів. На півночі були захоплені Коростень і Овруч,

²³ Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 28.

²⁴ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, zał. 8; G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 2: *Działania bojowe. Kalendarium*, Koszalin 1990, s. 47; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 30, 32.

²⁵ J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 99. Другу станцію мала організувати 6-та армія в Могилеві-Подільському.

потім Малин і Радомишль. Були опановані переправи на ріці Тетерів, узятий Житомир, Бердичів і вузлова станція Козятин. У той день Начальний Вождь Пілсудський видав наказ, відповідно до якого командир групи ген. Ридзь-Сміглий разом із підпорядкованою йому групою полк. Рибак мав далі продовжувати наступ. У результаті наступу наприкінці квітня польське військо значно наблизилося до Києва. Так, наприклад, був узятий Фастів. У цей момент наступ на київському напрямку був притриманий, командири отримали наказ підійти не ближче ніж на 70 км від столиці України. Були побоювання, що Ударна група, занадто далеко висунута вперед, може зазнати атаки з флангів. Окрім того Верховне Командування ВП не мало відомостей щодо сил противника в Києві та поблизу міста. Перерву вирішили використати для серйозної підготовки 3-ої армії, тепер вже під командуванням ген. Ридзя-Сміглого, до наступної фази наступу. Очікувалося, що радянська 12-та армія буде боронити Київ, на що вказували перехоплені накази. Це мало стати нагодою для її розгрому²⁶. Тимчасом російське командування використало десятиденну перерву на планову евакуацію – так і не знищена 12-та армія відступила за Дніпро. Підготовка з польського боку виявилася невдалою, оскільки до боїв за Київ не дійшло. У травні 1920 року столицю України не потрібно було захоплювати, отож вона була зайнята майже без пострілів.

У дорозі до Києва. 3 травня 1920 р. було прийнято рішення Пілсудським, «щоб здобути Київ рішучою та швидкою атакою в найближчі дні». Безпосередній наступ на столицю України доручено 3-ій армії. У наказі від цього дня в її складі не згадується 6-та стрілецька дивізія. Так у оперативному наказі від 4 травня командувач армії ген. Ридзь-Сміглий призначив дивізії Безручка завдання. Це рішення означає підпорядкування 6-ої СД командуванню армії. Завдання дивізії було схоже на те, яке їй було поставлене в наказі від 17 квітня. Вона мала зайняти ділянку між двома

²⁶ Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*; Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1971, № 4–5, с. 30–32; J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 83–85.

добірними польськими частинами – 15-ою ПД по правий і 1-ою ПД легіонерів по лівий бік; далі на північ від легіонерів мала діяти група Рибак. У якості вихідного району 6-ї стрілецькій дивізії призначено село Плесецьке, розташоване поряд із Васильковом, зліва від залізниці з Фастова на Київ. Напередодні початку атаки там мав зібратися добірний загін із 600 чоловік, 30 кулеметів і 4 гармат. Цей загін разом із підпорядкованим 6-ї СД 1-им піх. батальйоном легіонерів мав у призначений термін атакувати вздовж лінії на Боярку й прорвати очікувану лінію оборони ворога на річці Бобриця. Ділянка прориву мала охоплювати близько 10 км, від села Бобриця над Ірпенем до Малютянки на північному сході. Групування 6-ї СД, як і інших відділів, мало закінчитися до полудня 7 травня. Після полудня цього дня до згаданих відділів прийшов наказ, який призначав день наступу на Київ на 8 травня. Після виконання цього завдання вся 6-та стрілецька дивізія мала перейти до лінії 3-ї армії в Боярці. Це означає, що командування армії не передбачало участі 6-ї СД у здобутті столиці України²⁷.

Інформація про нове оперативне підпорядкування командуванню 3-ї армії, що безпосередньо йшла на Київ, надійшла до штабу 6-ї стрілецької дивізії тільки 5 травня. Цього ж дня отримано послання «бути готовою кожної хвилини вирушити вперед». Наказ про виїзд надійшов безсумнівно наприкінці того ж дня – у ніч з 5 на 6 травня дивізія повантажилася у вагони і через Козятин вирушила до Фастова, в район концентрації 3-ї армії. Але цей район не був чітко окреслений, командування дивізії очевидно не знало, що їй призначено місце концентрації в селі Плесецьке. Бракувало зв'язку не тільки зі штабом 3-ї армії, але навіть із окремими ешелонами власної частини. У цій ситуації полк. Безручко вислав полк. Змієнка та зв'язкового поручника Марушевського в

²⁷ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 87, 90, 98, zał. 3, 12, 13, 15; НЖВС, с. 56; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, s. 102; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 80. 3-я армія – це перейменована 3 травня група ген. Ридзя-Смігло. До її складу увійшла група полк. Рибак, 15-та ПД, 1-ша ПД легіонерів та 7-ма кінна бригад. У тому наказі не згадується 6-та стрілецька дивізія. До бойового складу 3-ї армії її зарахував Ю. Стахевич (додаток 12). Бобриця – це правий приток Ірпеня.

район розташування 1-ої дивізії легіонерів, щоб довідатися про ситуацію. Таким чином 6-та СД на призначену військову позицію прибула у визначений час – 6 або найпізніше 7 травня перед полуднем²⁸.

Коли настала призначена на 8 травня атака 3-ої армії на Київ, багато підрозділів рухалося вбік Києва швидше, ніж передбачалося в наказі. Деякі командири вислали вбік столиці України розвідувальні загони. 5 травня, рухаючись із північного боку, від Демидова, 1-й полк шеволежерів (із групи Рибак) дійшов аж до передмістя Куренівки. Тут один із офіцерів разом із патрулем, озброєним кулеметом, сів на трамвай і в'їхав до міста. Звідти повернувся з кількома полоненими. Через два дні – вранці 7 травня – увесь полк шеволежерів в'їхав до Києва, вже вільного від ворога. Схоже вчинив один із командирів бригади 1-ої дивізії легіонерів. того дня він вислав «на власну руку» із Білгородки у бік Києва підсилену роту піхоти «для нав'язання контакту з ворогом». Вона також, не зустрівши противника, ввійшла до столиці України. Єдиним військом там була польська кіннота. Ще того ж дня і наступного до Києва стягалися інші підрозділи. Єдині бої, які довелося їм провести, це були дрібні сутички з тилловими стежами противника. 8 травня 1920 року, призначеного днем наступу на Київ, вся 3-тя армія вже була в місті чи його околицях²⁹.

6-та стрілецька дивізія у цій ситуації, як і більшість польських частин, увесь останній відрізок дороги до Києва пройшла без боїв. Це, однак, не було спричинене її спізненням виходу на військові позиції в Плесецькому, як вважають деякі автори, але справа в тому, що інші частини вирушили до столиці України перед призначеним строком для атаки. 6-та СД чи її частина або вивантажилася в околиці Плесецького й перейшла до Боярки, або залишилася у вагонах в околиці Фастова чи Боярки аж до від'їзду

²⁸ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1. спр. 2, л. 54–56; Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1971, № 4–5, с. 29.

²⁹ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie*, s. 98–102; Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1971, № 4–5, с. 32. Куренівка тепер це північне передмістя Києва. Точно не вдалося встановити, чи випад двох польських підрозділів був окремою ініціативою, не узгодженою із вищим командуванням, чи про відправку цих загонів знало командування дивізії або 3-ої армії й схвалило її.

до Києва. 7 травня вона була в Боярці, а 8 травня 1920 року увійшла (в'їхала по залізниці з боку Фастова) до столиці України, вже занятої польськими частинами. Увечері 8 травня підрозділи вивантажилися на двох станціях – Київ-Волинський і Київ-Пасажирський. Останнім до станції Київ-Пасажирський прибув транспорт із штабом дивізії та комендантська сотня, які вивантажилися тільки у ніч із 8 на 9 травня³⁰.

Українцям тут не вдалося прийняти бойового хрещення і цим підкреслити свою участь у визволенні столиці. Відсутність 6-ої СД в останній атаці на Київ підтвердила, що українська дивізія не так вже й була потрібна полякам для підсилення в боротьбі з російським військом, а тільки для того, щоб, як висловився В. Змієнко, «своєю присутністю мусіла заспокоювати українське селянство, котре вороже ставилося і ставиться до всіх чужинців, коли вони самітні приходять в Україну»³¹. Шоста дивізія, як представник українського війська, у цей спосіб полегшувала завдання полякам. Зрештою власне військо, навіть таке «символічне», було потрібне при вході до Києва також і українській владі.

У Києві 6-та стрілецька дивізія розташувалася в кількох місцях. Штаб і комендантська сотня отримали квартири в центрі міста, в районі вулиці Фундуклеївської, в Михайлівському монастирі розміщено обоз штабу, натомість стрілецькі бригади, артилерійський, технічний і кінний курені розташувалися на Печерську в будинках колишньої Костянтинівської військової школи. 6-ту стрілецьку дивізію, що ще перебувала в стадії організації, переведено до резерву. Тільки після початку контрнаступу її призначено для несення гарнізонної служби в Києві. У місті призначено двох комендантів – із польського боку

³⁰ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 2, л. 60–61; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 80; Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 22. Поблизу Плесецького нема станції з вантажною рампою. Найближча в Мотовилівці була призначена для 15-ої ПД. Станція Київ-Волинський, яка на той час називалася Пост-Волинський, розташована поряд із старим київським аеродромом в Жулянах.

³¹ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії в українській державній справі та бої дивізії*, ВК 1974, №1, с. 31.

це був полк. Юзеф Константин Ольшина-Вільчинський, з українського – від 11 травня сот. Олександр Громико. Комендатура міста знаходилася на вул. Прорічній. Свідки тодішніх подій підкреслюють хорошу співпрацю обох комендантів. Схожі пари комендантів призначалися для окремих районів Києва. Обидві комендатури мали свої райони безпеки. Начальником розвідки при українській комендатурі був хор. Дідко-Коломацький, його помічником – хор. Орел-Орленко. Начальником контррозвідки був хор. Косак³².

На «втіху» «Шостій» 9 травня у Києві відбувся парад. У марші по центральній вулиці міста – Хрещатику – взяли участь усі частини, що входили до складу 3-ої армії: 1-ша дивізія легіонерів, група полк. Рибачка, 15-та Великопольська дивізія та важка артилерія. Укінці марширували вояки 6-ої стрілецької дивізії та «по-військовому організовані групи повстанців із власними оркестрами». Парад приймав командир 3-ої армії ген. Ридзь-Сміглий зі своїм штабом. Поряд із ним стояв полк. Марко Безручко та гості, що прибули до Києва: полк. Ю. Стахевич із Головного штабу, французький полковник Ганотт та військовий аташе Японії майор Ямавакі. Українські вояки, вбрані в англійські мундири кольору хакі та англійські шоломи, чудово себе показали. Парад дивилася велика кількість мешканців Києва, більшість яких

³² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 70–71; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, s. 109–110, 112, 122; Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 22–23; той же, *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3. Вулиця Фундуклеївська тепер є вулицею Хмельницького. Костянтинівська військова школа розташовувалася в одному із військових будинків на околиці теперішньої Печерської площі, певно на вул. Московській. У своєму районі на Печерську стрілецькі бригади несли варту: I в парні дні, II – в непарні. Більшість постів було біля складів на вул. Старшинській, біля різних об'єктів на вул. Арсенальній, Рибальській, Шпитальній, Московській, Німецько-Бухтеєвській, а також при комендатурі міста на вул. Прорічній (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 75). Вулиці Арсенальна, Московська, Рибальська зберегли свої назви до сьогоднішніх днів. Вулиця Німецько-Бухтеєвська це зараз вулиця Кутузова, вулиця Прорізна є бічною вулицею Хрещатики. На Печерську на вул. Мільйонній (тепер Панаса Мирного) також знаходився військовий шпиталь.

із ентузіазмом вітала українське військо, але були серед них і ворожо налаштовані противники польсько-українського альянсу³³.

Вже тоді на адресу ген. Ридзя-Сміглого українці висували слушні претензії, що він не виявив політичного почуття й не дав українській дивізії не тільки можливості визволити Київ, але й замість відкриття параду призначив її на закриття. Таким чином їхня радість змішувалася зі смутком. Пізніше Петро Самутин написав, що «Ми українці виступали в ролі чемно запрошених гостей — але не господарів. Словом «декорум», прикраса». Присутність французів та японців у Києві пояснював їх проведенням розвідки про ситуацію в Україні. Ця ж точка зору є, наприклад, і в Б. Скарадзінського, який написав, що «польська помилка в цьому параді видна неозброєним оком, українці мали його не завершувати, а розпочинати»³⁴.

Київ, залишений росіянами і зайнятий без пострілу, не мав вигляду прифронтового міста. Після здобуття мостів через Дніпро, на його лівому березі поблизу міста був створений невеликий форпост, який перешкоджав артилерійському обстрілові. Вигляд міста нагадував типове велике місто з великим рухом, що його вносили маси вояків та маси урядовців, задіяних на етапах. Незначні загострення стосувалися годин торгівлі на базарах, заборона продажу алкоголю на передмістях у крамницях. У комендатурі міста проте чітко розуміли, що серед цього в міру нормального руху мусять бути «сотки агітаторів та розвідників, що працюють для чужої справи»³⁵.

Розбудова дивізії. Розпочата в Києві командуванням 6-ої СД праця йшла в двох напрямках: по-перше, це була розбудова дивізії, а по-друге, пропагандистська кампанія та освідомлення³⁶. 7 травня Головний Отаман видав відозву до численних груп повстанців в

³³ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 55; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 12; той же, *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 22–25.

³⁴ Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 22–23; В. Skaradziński, *Polskie lata 1919–1920*, t. 2: *Sqd Boży*, Warszawa 1993, s. 72.

³⁵ Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 24.

³⁶ НЖВС, с. 56; J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie*, Warszawa 1925, dod. cz. 3, 12, 13, 15.

Україні, щоб вони вступали в ряди регулярної української армії. Заклик не залишився без відповіді, тож незабаром до командування 6-ої стрілецької дивізії зголосилося кількасот добровольців із Чернігівщини та канівського повіту, кілька осіб прибуло з району Білої Церкви. Також зголошувалися старшини, які з різних причин не певний час вибули з боротьби. Командир дивізії майже щоденно розміщував у наказах інформацію про новоприйнятих старшинах та козаках та їх направлення до окремих підрозділів. При цьому підкреслював з іронією, що деякі зголосилися до регулярного війська тільки тоді, коли побачили можливість успіху. Проте Безручко в наказі від 14 травня писав примирливим тоном, що «єдність, згода, приязнь, спільна праця для великої загальної справи нехай керує нами, бо тільки тоді досягнемо своєї цілі – створення регулярної української армії та встановлення Самостійної Української держави». При цьому він зберігав обережність, оскільки розумів, що деякі можуть приходити з деструктивними або розвідувальними намірами. Тому наказував іншим бути пильними та відповідно реагувати – повідомляти в таких випадках II Відділ дивізії³⁷.

Проте користь із цього партизанського «улову» була незначною, оскільки частина з них бажала отримати спорядження, після чого поверталися до своїх угруповань. Зрештою, згідно зі свідченнями П. Самутина, дивізію поповнило 128 осіб. Їх направлено на підсилення штабної сотні та кінної чоти штабу, а решту розділено поміж стрілецькими бригадами та технічними службами. Проте це була краплина в морі потреб, і вона не вплинула суттєво на збільшення чисельності дивізії. Забракло дозволу на хоча б часткову мобілізацію, також не було відповідного мобілізаційного апарату, організацією якого зрештою повинні були займатися інші служби³⁸.

Серед тієї решти військових, які були віддані справі незалежності Вітчизни, існувала хоч і незначна жменька старшин,

³⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 70, 75–77, 90; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 93.

³⁸ Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 24–25.

які вважали ряди українського війська тимчасовим притулком і компрометували уніформу в нічних закладах – «московських притонах», яких багато з'явилося відразу після входу союзників до міста. Дійшло навіть до загадкової смерті сот. Вільчевського. У штаб-квартирі вважали що вони могли стати джерелом інформації для ворога, але забракло часу на чиєсь викриття³⁹.

У середині дивізії продовжувалося навчання за затвердженою для кожного підрозділу програмою. Усі добре розуміли, що такі малі сили мусять компенсувати брак чисельності старанною підготовкою. Особливо інтенсивну роботу проводили артилеристи. Збільшений полк був перетворений у двополкову бригаду. Командири цих підрозділів – 16-го полку сот. Віктор Филипович і 17-го полку сот Микола Сіпко – за короткий час поповнили спорядження та підвищили рівень підготовки. У місцевого сільського населення скуповувалися коні, але потреби були більшими, ніж продаж. Також була посилена технічна сотня сот. В. Бокитька, яка отримала багато потрібного устаткування. З частини старшин, зарахованих до технічних військ, через брак службових посад була створена навчальна група (технічний вишкіл). У другій половині травня технічна сотня була перетворена в технічний курінь, який на кінець місяця нараховував 215 осіб⁴⁰. Звертає увагу наказ командира дивізії №78 від 29 травня, у якому він затвердив на посадах старшин кінного полку. У списку серед вищих старшин є тільки одна зміна: заступником командира став хор. Євген Томашівський. Однак цей документ не означає, що підрозділ «повернувся» до складу дивізії. У подальшому дивізійна кіннота відчувала брак коней. За їхнім станом мав слідкувати новоприйнятий ветеринарний лікар Костянтин Тихановський. Як і в технічних військах, тут також створено навчальну групу (кінний вишкіл)⁴¹.

³⁹ Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 26.

⁴⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 23; там же, ф. 2388, оп. 1, спр. 1, л. 57. 69; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, s. 112; Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 26. Коней скуповували також поляки.

⁴¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73; 89, 91; там же, ф. 2397, оп. 1, спр. 1, л. 38. Навчальні групи також створили й артилеристи. Вони склали

Справа Струка. Українські групи повстанців нажалі не вдавалося переконати, що пора відмовитися від такого роду боротьби, а настав час вести її за допомогою регулярної армії. Ці незалежні підрозділи також були небажані й польській військовій владі. У другій половині травня такі проблеми створив відділ отамана Струка. 21 числа того ж місяця начальник штабу 3-ої армії ВП призначив командування 6-ої СД відповідальним за ліквідацію цього угруповання. II Відділ 3-ої армії, який займався цією справою, зазначив, що може бути розглянута пропозиція Струка щодо перенесення до Вінниці⁴².

Забезпечення. Велика кількість військ, що перебували в Києві та його околицях, завдавала клопотів із забезпеченням продуктами харчування та фуражем для коней. Дорожнеча стала звичною справою. Саме тому 21 травня польське квартирмейство оголосило власні правила придбання та розподілу. Усі частини забезпечувалися продуктами в армійських складах на товарній станції «Київ I». У випадку нестачі, яка не була рідкістю, вони мали приділений район, де могли здійснювати закупівлю або проводити реквізиції. Для 6-ої СД призначено територію між залізничною лінією Київ – Литвинівка – Іванків та Київ – Малин. Згідно з інструкцією за реквізовані товари належало платити карбованцями, при цьому застосовуючи доплату у вигляді солі, цукру й дрібного «краму». Крім того наказано, що платня для війська має виплачуватися в марках, а коні, окрім найнеобхідніших, мають бути переведені за межі міста⁴³.

Охорона здоров'я. У разі зараження інфекційними захворюваннями українських військових скеровували до Військового шпиталю на вул. Міліонній на Печерську. В інших випадках хворих направляли до казарменного лазарету в бараках поблизу товарної станції. Особливо небезпечними серед війська

резерв для материнських підрозділів. При штабі дивізії був створений вишкільний курінь (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 76). К. Тихановський залишився в Києві (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152).

⁴² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 64, л. 25. Нестача документів II Відділу стосовно 6-ї СД не дозволяє дізнатися, яким був фінал справи Струка.

⁴³ ЦДАВО, 2373, оп. 1, спр. 1, л. 27; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 81–83, 94–95. На складах інтендантства бракувало в основному м'яса, сала, круп, картоплі та кормів.

виявилися венеричні захворювання. Оскільки багато таких випадків були зареєстровані в польських частинах, то Безручко інформував, що це наслідок контактів із київськими повіями. Польська військова влада мала провести їх реєстрацію й видати відповідне посвідчення тільки здоровим. До цього часу командир заборонив будь-які стосунки з ними⁴⁴.

Дивізійний вищий військовий суд. Військо, як і кожна громада, вимагає судового нагляду у випадку порушення закону. У перші тижні організації дивізії діяв т.зв. штабовий суд, який складався з 14 осіб, делегованих всіма дивізійними підрозділами. Тільки 22 квітня Головний отаман затвердив штат дивізійних та бригадних судів. У складі дивізійного суду передбачені посади голови суду, слідчого, прокурора, адвоката й секретаря. Вища юридична освіта та судова практика були обов'язковими⁴⁵.

Відповідні заходи в цій справі почалися лише в середині травня в Києві. Наприкінці місяця Безручко оголосив його склад. Головою суду призначено полк. Янушкевича, слідчим став хор. Шантай, прокурором – сот. Руберт, а секретарем – пор. Михайло Константинів. Роль адвоката була довірена урядовцю Холевицькому. Вироки суду затверджував командир дивізії. Вирок, якого не затвердили, направлявся на повторне слухання в новому складі суду. У липні того ж року до роботи в суді був направлений пор. Валерій Йохансон⁴⁶.

Візит Петлюри. 23 травня 1920 року 6-ту стрілецьку дивізію відвідав Симон Петлюра. Підготовка до цієї зустрічі відбулася попереднього дня до полудня. Головного Отамана, який прибував на київський вокзал, вітав комендант Києва полк. Ольшина-Вільчинський та командир дивізії полк. Безручко. Їх супроводжували старшини I бригади, яка виставила почесну сотню (роту). Далі Петлюра прибув на Софіївську площу, де біля пам'ятника Богдана Хмельницького

⁴⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 75, 79. Вулиця Міліонна - це сучасна вул. Панаса Мирного.

⁴⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 78, 98.

⁴⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 87, 127.

зібралися українські та польські офіцери та всі частини 6-ої стрілецької дивізії та один із польських батальйонів. Під звуки оркестру артилерійського полку відбувся парад зібраних підрозділів. У свою чергу в театрі Костянтинівської школи відбувся концерт у виконанні дивізійного хору, а ввечері в «царському палаці» на вул. Олександріївській – раут на честь Головного отамана⁴⁷.

Діяльність культурно-освітнього відділу. Паралельно з подальшою організаційною роботою в частині посилилася діяльність, незважаючи на фінансові негаразди, й культурно-освітнього відділу. На значення цієї праці звернув увагу командир дивізії. Він вважав, що цей орган має збирати й поширювати всю важливу для боротьби інформацію, і серед цивільних теж. Він закликав, щоб його старшини й рядові займали державницьку позицію, щоб намагалися «відмовитися від старого російського виховання, де кожен громадянин думав, що хтось за нього зробить, чи хтось повідомить і т.д.» Нагадував, «що кожен обиватель, і особливо кожен військовий, мусять боронити інтереси своєї держави». Наприклад, обов'язком кожного вояка 6-ої стрілецької дивізії було повідомляти II Відділ про всі зловживання влади, про вчинені злочини, про ворожих провокаторів та про настрої жителів – IV Відділ⁴⁸.

Роботою культурно-освітнього відділу керував незамінний сот. Гриць Гладкий, а серед його співробітників були хор. Іван Липовецький. Підчас перебування в Києві з'явився другий номер «Українського Стрільця» (1528 екземплярів), за словами редакції призначеного не тільки для війська, але й для цивільних. Оскільки в Києві та в околиці місцевому населенню бракувало інформації про ситуацію в країні, для цивільних та червоноармійців за

⁴⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 79, 84; Самутин П. Київ 1920 року, ВК 1974, № 1, с. 24–25. Загадині «царський палац», або по-іншому Маріїнський палац, знаходився на вул. Олександріївській 6; там же Петлюра поселився підчас перебування в Києві (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 65). Зараз ця вулиця носить ім'я Грушевського.

⁴⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 78. Культурно-освітній відділ, окрім керівника, складався з 3-4 старшин і 5 козаків, підібраних відповідно до їх навичок.

фронтом видано 14 різних відозв та листівок в загальному накладі 5,5 тис. екземплярів⁴⁹.

За наказом командира у Києві всі курені обрали власних «освітніх старшин», які почали читати лекції з історії України й поточних політичних питань. Окрім того в середині травня призначено по двоє рядових, які розпочали курс для інформаторів у своїх підрозділах. Потихеньку почалася співпраця з місцевими установами. На прохання культурно-освітнього відділу київські театри щодня виділяли для козаків 6-ої СД 445 безкоштовних квитків; найбільше Драматичний театр ім. Т. Шевченка. Також не залишалися байдужими місцеві газети: кожного дня дивізія отримувала по 25 екземплярів їх видань. Для рядових вояків також планувався груповий огляд Києва та його найважливіших пам'яток. Проте цей намір не був реалізований через брак підходящих провідників. Зусиллями культурно-освітнього відділу на території казарм була організована «Хата стрільця» та їдальня. Відкриття відбулося в неділю, 6 червня 1920 року, в театральній залі. Урочистість проведено концертом у виконанні «виключно власних дивізійних сил» – хору й оркестру⁵⁰. Безумовно, цей інститут не встиг розширити свою діяльність.

Дивізійна бібліотека вже в Бересті нараховувала близько 800 томів. Однак частина цієї бібліотеки – 234 книги – залишилася в Бересті для стрільців та старшин запасової бригади. У Києві на допомогу дивізії прийшла одна з книгарень, яка передала дивізії книги на суму в тисячу карбованців і відтоді їх загальна кількість збільшилася до 865 томів. Поза культурно-освітнім відділом деякі інші підрозділи також організовували культурні заходи, так, наприклад, в середині травня I (16-та) бригада організувала на території казарм концерт⁵¹.

⁴⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 42, 224, 280; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 233–234. Більше на тему «Українського Стрільця» див. окремий розділ у цьому дослідженні. Дивізійний фотограф зробив кілька знімків із вояцького життя на фронті й у тилу. До цих пір не вдалося їх знайти.

⁵⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 224, 280.

⁵¹ Там же.

Дивізійні мистецькі гуртки. Після прибуття до Києва відновив роботу створений ще в Бересті дивізійний хор, який складався з козаків, підстаршин і старшин. Він знаходився під керівництвом професора музики адміністративного хору Степана Шабаліна. Під кінець травня хор нараховував 30 осіб, репетирував і виступав у театральній залі Костянтинівської школи. Хор 6-ої СД мав у своєму репертуарі народні та стрілецькі пісні. На час інтенсивної підготовки до виступів рішенням командира дивізії усіх його членів звільнялися від виконання інших службових обов'язків⁵².

Окрім хору в дивізії також існував оркестр, який був створений у відносно рано сформованому артилерійському полку. Один із його виступів відбувся 23 травня підчас огляду С. Петлюрою частин 6-ої СД на Софіївській площі. Цього ж дня в залі Костянтинівської школи також відбувся один із перших концертів дивізійного хору. Найбільшим досягненням обох ансамблів був їх виступ 31 травня – в садах Купецького Зібрання відбувся безкоштовний концерт для жителів Києва⁵³.

Окрім цих ансамблів у концерті взяли участь «найкращі українські артистичні сили». Також підбором виконавців і режисера був здійснений киянами. Так до роботи включився пор. Ярослав Кирчів, який з цього часу підсилив лави культурно-освітнього відділу. З боку дивізії цей концерт був організований зусиллями всього підрозділу. Він став святом, на якому 6-та стрілецька дивізія «презентувала себе мешканцям Києва, засобом популяризації дивізії». Це був спосіб відпору провокаційним пліткам, які ширилися в місті, показати її чесноти, і дивізія здобула гарне враження в мешканців Києва та Київщини⁵⁴. Після закінчення події Безручко позитивно оцінив виступи хору й оркестру. Деяким підлеглим вказав на відсутність повної участі в спільній справі, недбалий одяг, який він вважав за відсутність поваги до власного підрозділу. Він також повідомив, що будь-яке

⁵² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 79, 87.

⁵³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 87; Самутин П. *Київ 1920 року*, Вісті комбатанта 1974, № 1, с. 24–25.

⁵⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 98; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 16, л. 1 – Реєстраційна картка Ярослава Кирчева; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 145.

недбальство і байдужість будуть покарані. наприкінці повторив, яким, за його словами, має бути підрозділ: «6-та стрілецька дивізія мусить бути по-справжньому новітнім військовим підрозділом; 6-та стрілецька дивізія мусить справдити очікування Української Держави; 6-та стрілецька дивізія мусить бути такою, щоб кожен старшина чи козак міг бути гордим за приналежність до неї»⁵⁵.

Український Стрілецький клуб. Наприкінці травня група старшин 6-ої стрілецької дивізії, в основному з культурно-освітнього відділу, розпочала підготовку до створення в Києві Українського Стрілецького клубу. Сотники Гриць Гладкий, Леонід Тоцький, Володимир Ганкевич та хорунжі Іван Липовецький і Грицько Кривогереть розробили детальний статут, в якому, між іншим, читаємо, що ціллю клубу є «вишкіл старшин Української Народної Республіки в єдину, міцну родину, піднесення в них лицарського духу й старшинської козачої етики, а також щоб дати їм можливість братерського зближення зі старшинами союзних держав. Окрім того Клуб має на меті дати старшинам можливість позитивного й приємного проведення вільного від служби часу»⁵⁶.

Для досягнення цих цілей, окрім клубних зустрічей старшин, клуб мав організовувати лекції, театральні вистави, курси, свята, організувати бібліотеку з читальним залом, їдальнею та гуртожитком для приїжджих старшин. Також планувалося створити касу взаємодопомоги, військового музею й кооперативу. більше того, передбачалося видання газети й відкриття книгарні. У приміщеннях клубу мали бути доступні різні ігри, як наприклад більярд чи шахи⁵⁷.

У статуті клубу передбачалося фактичне й почесне членство. Членами могли бути старшини, урядовці та лікарі на старшинських посадах української армії. Верховною владою мало бути вільне зібрання членів та Рада клубу на чолі з головою. Фонд планувалося створити з членських внесків, оплат

⁵⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 98.

⁵⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 40–42 – Статут Українського Стрілецького клубу.

⁵⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 40–42.

за вступ, дотацій та добровільних виплат, доходів із їдальні та кооперативу. Для реєстрації клубу в київському окружному суді уповноважено хор. Липовецького, але через зміну ситуації на фронті вона так і не відбулася⁵⁸. Однак зусилля, докладені до організації клубу, свідчать про піклування організаторів нової української армії про стан її командних кадрів.

*

Після перших успіхів київського наступу українці сподівалися визнання уряду УНР західними державами, особливо Францією й Англією. Проте вони не змінили свого ставлення й до української справи підходили з обережністю. Франція поставилася до наступу позитивно, оскільки він дозволив Врангелєві, якого Франція й надалі підтримувала, втриматися в Криму. Натомість англійці щораз більше схилилися до визнання більшовиків та примирення з ними. Українцям також не вдалося укласти союз із Румунією, оскільки вона не вірила в довговічність української держави й не хотіла вплутуватися в можливу війну з Росією, а також піти проти волі держав Антанти, від яких залежало вирішення її територіальної суперечки з угорцями. Уряд УНР і надалі залишався в ізоляції. Це не сприяло розбудові армії й здобуттю незалежності власними силами. Хоча УНР і не доводилося починати «з нуля», але завдання мали надзвичайно важке. Залишалася співпраця з Польщею. До того ж виявилось, що час, наданий для вирішення цього завдання, був дуже коротким⁵⁹.

Майже відразу через місяць із початку наступу в Україні, тобто 26 травня, почався російський контрнаступ. А менш ніж через місяць після захоплення Києва – 5 червня 1920 року – стався прорив фронту Кінною армією Семена Будьонного. Це означало порушення формування українських військ. Рівно після місяця перебування в Києві, 8 червня, 6-та стрілецька дивізія отримала наказ вирушити на захід, а 10 червня польське командування

⁵⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 224, 280, 282.

⁵⁹ Завданням цього дослідження не є представлення справи формування чи розвитку інших українських підрозділів поза 6-ю СД.

наказало евакуювати місто. Згідно з рапортом про стан 6-ої СД від 2 червня її загальна харчова чисельність становила 6 тис., із них понад тисячу цивільних. Можна припустити, що в тому рапорті однак не включено старшин і козаків, тимчасово приділених до 6-ої і недавно створеної 7-ої запасних бригад. Напевно також не включено старшин, відкомандированих до різних військових установ в тилу та кінного загону, направлено до партизанської групи⁶⁰.

Натомість згідно даних, поданих у рапорті командування дивізії від 12 червня, чисельність частини була наступною: старшин – 225, муштрованих стрільців – 1419, немустрованих стрільців – 301, верхових коней – 142, гарматних коней – 26, обозних коней – 173, рушниць – 1217, гармат – 12, шабель – 127. У сумі дивізія нараховувала 1945 осіб (225 старшин і 1720 козаків) та 341 коня. Слід припустити, що до вищенаведеної чисельності не були включені кінний загін, відісланий до партизанської групи, та т.зв. Повстанча сотня (таращанських повстанців), яка, як можна припустити, долучилася до 6-ої СД лише після виходу з Києва. Звертає увагу кількість гармат, яку не підтверджує Т. Кутшеба⁶¹.

Командир 6-ої стрілецької дивізії полк. М. Безручко в одному з наказів описав свою частину в момент виходу з Києва наступним чином:

Розбудовуючи регулярну українську дивізію з наших людей, кинутих долею і тифом до таборів полонених, я уважно стежив, як

⁶⁰ *Українсько-московська війна в документах*, ч. I: *Оперативні документи Штабу Армії УНР*, Праці Українського Наукового Інституту, В. Сальський (ред.), П. Шандрук (упор.), т. 15, Серія історична, книга 2, Варшава 1933, с. 36; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej*, s. 104. Подальші повідомлення підтверджують, що 6-та СД воювала без кінноти. Про неї не згадується ні під Ігнатполем, ані під Пергою. Цивільні на утриманні 6-ї СД в Києві є ядром українського адміністративного персоналу.

⁶¹ САУ, SAU, I.380.3.167 – Raport o stanie 6 DS z 12 czerwca; *Українсько-московська війна в документах*, с. 36; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової-Стрілецької Дивізії 1920 р.*, ВК 1973, № 5–6, с. 84; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, s. 154.

козаки й старшини поступово позбавлялися цього й втягувалися у військову працю мирного часу – навчання й підготовки до бою. У зв'язку з ситуацією не все вдалося виконати так, як було заплановано, але дивізія показала себе добре в Бердичеві й Києві, добре виконувала гарнізонну службу. Поступово вона мала отримувати поповнення й стати не тільки кадровою, але й фактичною дивізією⁶².

Високу оцінку відразу перед відступом дав 6-ій стрілецькій дивізії польський інспекційний офіцер, який напевно супроводжував Петлюру в його подорожі до Києва. За його словами на той час це була найкраща українська частина – «вирізнялася професійними й досвідченими кадрами, хорошою організацією, дисципліною, мала добре озброєння й обмундирування»⁶³.

Натомість начальник штабу полк. В. Змієнко на його думку звернув увагу на недоліки в забезпеченні підрозділу, зокрема коней та обозів. Він писав, що 6-та дивізія «вирушила на поле бою майже без обозу, настільки бідно заосмотрена, що до річки Стиру ввесь час відступу від Києва старшини гармаші, навіть командири батерій, за браком коней ішли пішки, пішки робили бойові розвідки, штаб дивізії, за винятком стисло оперативного (5 старшин), ішов пішки, кіннота їздила на волах»⁶⁴. Цю оцінку підтверджує й Т. Кутшеба, пишучи, що чисельність дивізії відразу після початку контрнаступу оцінював як «бойову чисельність близько 1800 багнетів, було тільки 6 гармат, не мала ніякого оснащення, служб та обозів»⁶⁵. Незважаючи на недоліки, вона підтвердила думку про свою високу бойову вартість підчас важких у відступі.

⁶² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 121.

⁶³ Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 24–25.

⁶⁴ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, с. 31.

⁶⁵ Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, s. 154.

4.

Від Києва до Красниставу. 6-та стрілецька дивізія в боях при відступі (червень – серпень 1920 р.)

4.1 Зданий екзамен. 6-та стрілецька дивізія в боях під Ігнатполем, Пергою і над Стиром (червень – липень 1920 р.)

Прорив 5 червня фронту під Самгородком Кінною армією С. Будьонного, загрозу якої було недооцінено, радикально змінив становище військ союзників. Після прориву фронту всі чотири кінні дивізії зробили поворот управо, тобто на північ – направилися на Житомир і Фастів, у бік житомирського шосе. Через два дні 3-ій армії ВП, а з нею й 6-ій стрілецькій дивізії, згрупованій в Києві та його околицях, вже загрожували атаки із заходу. 7 червня був перерваний зв'язок із командуванням фронту в Житомирі. Серйозність загрози посилював той факт, що вже 1 червня російські війська форсували Дніпро вище Києва, в районі впадіння Тетерева. На правий (західний) бік Дніпра вдерлися частини 7-ої та 25-ої піхотних дивізій 12-ої армії та Башкирська кінна дивізія. Після зайняття Страхолісся та Горностайполя, незважаючи на спробу «заткнути» прорив польськими частинами, ця група, відома як група Олександра Голікова, направилася на Іванків і далі на південь, в основному до відрізка залізниці від Малина до Бородянки. 8 червня частини Башкирської дивізії вже були поряд із залізницею. З півдня Києву загрожувала т.зв. група Іони Якіра¹.

¹ Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 144–177. 19 червня залізнична лінія до Коростеня ще була вільною.

У цій загрозовій ситуації командуючий 3-ої армії ген. Е. Ридзь-Сміглий, виходячи з припущення, що Київ необхідно утримувати, прийняв 7 червня рішення про оборону на лінії рік: на сході Дніпра (після виходу частин із передмістя), Ірпеня на заході й невеликої Стугни на півдні. Оборону в цьому трикутнику він вважав безпечнішою та кориснішою для фронту. З цією метою він наказав здійснити перегрупування, а особливо обсадити західну лінію вздовж Ірпеня, що було здійснено 9 червня. Проте для Пілсудського було важливіше знищення Будьонного, ніж утримання Києва. Того ж дня авіацією ген. Ридзь-Сміглий отримав через Верховне Командування наказ від Маршала, щоб не пізніше ранку 10 червня розпочати евакуацію. При цьому отримав згоду, щоб вона відбувалася в напрямку Коростеня. Таким чином також відбулося призначення для 3-ї армії подальшого відрізка фронту. Ще того ж дня ген. Ридзь-Сміглий видав оперативний наказ №81, де окреслив завдання всім підрозділам і райони концентрації. «Опівдні 10 червня командуючий армією отримав терміновий наказ від Ком. Фронту, що Начальний Вождь наказав здійснити відступ». Відступ був призначений на 11 червня при тому, що початок евакуації відбувся 10 червня о 23:00².

У 6-ій стрілецькій дивізії, що перебувала в Києві, вже на наступний день після прориву фронту під Самгородком, тобто 6 червня 1920 року, начальник штабу полк. В. Змієнко призначив на 18:00 відправлення всіх офіцерів штабу, штабової сотні та кінної чоти штабу дивізії. За наказом командира дивізії у частині була оголошена надзвичайна готовність – на 22:00 всі мали бути готові до вимаршу. Більш того, штабова сотня отримати інструкцію щодо охорони комендатури міста, посилення охорони штабу дивізії й патрулювання району його розміщення. Проте не подано жодної інформації про причини тривоги³.

² T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 177–204.

³ Самутин П. *Київ 1920 року*, Вісті Комбатанта (далі: ВК) 1974, № 1, с. 26–27. У розповіді П. Самутина бракує інформації, чи при відправленні були присутніми командири стрілецьких бригад. Можна припустити, що подібні накази видано всім частинам дивізії, розташованих на Печерську. Так само можна припустити, що таку готовність було оголошено у всіх частинах, що перебували в Києві.

Від Ірпеня до Ужа. Приготування тривали до 12:00 8 червня. За цей час здійснено відправку згаданих старшин. Після короткого повідомлення пролунав наказ: «Ворог, кіннота Буденного, прорвала польський фронт десь в районі Самгородка, дальший рух ворога невідомий. Дивізія має ще сьогодні вночі досягнути річку Ірпень»⁴. Стало зрозуміло, що дивізія має вирушити на захід, що загроза вже є й з тої сторони, а не тільки зі сходу. Таким чином український підрозділ увійшов до Києва без боїв і без боїв його залишив. Це відбувалося в той час, коли на лівому березі Дніпра ще стояли польські частини і серед українських вояків зродилося питання: «чому ж нас кидають на захід, а не на схід?»⁵

Всі частини 6-ої СД отримали наказ вирушити в напрямку Святошина й далі по житомирському шосе до ріки Ірпінь. Марш мав відбуватися в бойовій готовності; командування застерігало, що треба очікувати провокацій або навіть диверсії, але нічого такого підчас вимаршу не відбулося. Першими вийшли з міста стрілецькі бригади, потім артилерія й кіннота та дивізійні обози. До складу 46-го куреня I бригади приєднано т.зв. Повстанчу сотню. Штабовій сотні призначено вимарш на 16:00. Вона мала у визначеному місці наздогнати всі вози дивізії, згрупувати їх, забезпечити їм охорону й очікувати подальших наказів. Останньою вийшла чота, відкомандирована в розпорядження коменданта міста сот. О. Громики. Вранці 9 червня підрозділи 6-ої стрілецької дивізії вже займали оборонні позиції вздовж Ірпеня – від мосту й житомирського шосе включно до села Забір'я вище по річці фронтом на захід на відрізу близько 12 км (див. мапу 1). Одна з батарей 16-го артилерійського куреня займала позиції в околиці мосту через згадану річку, штаб затримався в селі Софіївська Борщагівка, справа від 6-ої СД розташувалася група Рибачка, зліва – 7-ма піхотна дивізія⁶.

⁴ Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 27.

⁵ Там же, с. 28.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі: ЦДАВО), ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 108; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24 – Короткий нарис бойових подій 6 Стрілецької дивізії; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 56; Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК

Проте до оборони зайнятих над Ірпенем позицій так і не дійшло, оскільки 3-тя армія отримала наказ відступити й вирушити на захід. На центральну ділянку запланованої оборони 6-ою стрілецькою дивізією вийшла 1-ша дивізія легіонерів. В оперативному наказі №81 їм призначено рухатися на захід – від Біличів під Києвом через Микульчиці й Малин. Їх завдання було наступним: «І див. лег. з 6 див. укр. прорвати ворожий фронт у загальному напрямку вздовж залізничної лінії Київ – Коростень». Цей ворожий фронт міг складатися з відділів Будьонного та групи, що прийшла з півночі, які замикали шляхи відступу з Києва. Перша піхотна дивізія легіонерів відступала через Біличі. Шостій СД, яка займала положення на виході з шосе на Житомир, призначено вимарш тим же шляхом як прикриття обозної колони. У Березівці вона мала звернути направо, в бік залізничної лінії й дороги на Малин. Від місця цього повороту додатковим завданням 6-ї СД було обставити старшинськими контрольно-пропускними пунктами «дороги й проїзди, що ведуть з осьової лінії маршруту обозної колони на дорозі повороту Укр. див.» З півдня (тобто лівого боку) 6-та стрілецька дивізія була обмежена лінією, яка включала населені пункти Гнатівка, Копилів, Маковище, Веприн і Федерівка⁷.

Увечері 10 червня 6-та стрілецька дивізія зібралася на шосе Київ – Житомир; її початок знаходився на мосту через Ірпінь. Вночі з 10 на 11 червня перед українськими частинами виїхала автомобільна колона на чолі з броньовиками. 11 червня о третій годині українська колона рушила житомирським шосе. Під її

1974, № 1, с. 27. Святошин зараз знаходиться в межах західної частини Києва. Ірпінь – невелика права притока Дніпра. Години вимаршу стрілецьких бригад, артилерії та кінноти не вдалося встановити. Повстанча сотня включена до І бригади складалася з тарашанських повстанців. Її чисельність не вдалося встановити. Під командуванням пор. Івана Злочевського вона брала участь у боях щонайменше до середини липня 1920 р. (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 25, 113).

⁷ Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, s. 199–202. Далі на північ від центральної групи підійшла група полк. Ю. Рибачка, що рухалася на Іванків. З південного боку відступала 7-ма піхотна дивізія, яка була прикриттям з боку Будьонного (Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, сх. 7-8). Біличі зараз знаходяться в межах північно-західної частини Києва.

прикриттям перебувала група польської артилерії та колона обозів 1-ої дивізії легіонерів, 1-ої кінної дивізії та інших формувань; завданням було доправити обозну колону до Малина. Коли передові частини 6-ої дивізії дійшли до призначеного місця, села Березівка, тобто повороту дороги на Колонщину, їх обстріляли з півдня з кулеметним вогнем, з боку Бузової. Артилерійська батарея 17-ої бригади Воронова відкрила в тому напрямку вогонь, а також для в'яснення ситуації туди вислано патруль 1-ої сотні 48-го куреня. Він також був обстріляний, в результаті чого двоє українських вояків було вбито, а двох інших – поранено. Повернувся тільки командир патруля, який довідався від місцевого населення, що колону обстрілював російський кінний роз'їзд в кількадесят осіб⁸. Двоє вбитих і двоє поранених 11 червня вояків із патруля під Бузовою були першими втратами 6-ої Січової стрілецької дивізії⁹.

Сутичка під Бузовою затримала марш майже на дві години. Після її закінчення українські підрозділи здійснили поворот на Колонщину й через Гавронщину дійшли ввечері до Здвича. Тут вони довідалися від 3-го уланського полку, що того ж дня вранці цей відділ вів бій під Новою Греблею, а гарматна канонада, яку на той момент було чути, лунала з іншого району. Сильна втома від цілоденного маршу, підчас якого була подолана значна частина дороги, а окрім того віддалення від поля битви (до Нової Греблі було близько 10 км) призвело до того, що командир 6-ої стрілецької дивізії полк. М. Безручко оголосив у Здвижі та Гавронщині нічліг.

⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, s. 206. Бузова знаходиться 15 км на захід від Ірпеня. На момент відступу артилерійські батареї були приділені до стрілецьких бригад. Російський роз'їзд напевно належав до 11-ої дивізії, яка на той час знаходилася в Кормині. Ефективне вигнання російської кавалерії з села за допомогою артилерії могло призвести до втрат серед місцевих мешканців та їх майна в Бузовій. Згідно з Кутшебою кавалерія відступила з Бузової лише під натиском польського кінного ескадрону. 13 червня російські війська вже зайняли Бердичів, Житомир і Коростишів (Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, s. 206, 216).

⁹ Двоє полеглих під Бузовою українських вояків було перевезено до Гавронщини, де їх поховали місцеві мешканці. Командири II (17-ої) бригади, 48-го куреня і її 1-ої сотні отримали від командира дивізії сувору догану за те, що поклали поховання товаришів на цивільних осіб (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 113).

Рано вранці наступного дня (12 червня) надійшла звістка, що Нова Гребля була здобута польськими частинами. Оскільки командування дивізії не отримало нових наказів, тривало виконання попередніх – продовжувався марш у напрямку Малина¹⁰.

Зіткнення під Новою Греблею було лише частиною більшого бою частин 1-ої ПД легіонерів поблизу залізничного мосту під Бородянкою. Після двох днів завятих боїв тільки опівдні 12 червня міст після ремонту став прохідним. Проте вже наступного дня відновилися атаки військ російської ударної групи Голікова. Січовики Безручка рухалися бічними дорогами лівого краю смуги, призначеної їм для дій; 13 червня перейшли через Кодру й досягнули Вишневичів над Тетеревом. Тут відповідно до початкового плану командування мав організуватися фронт. Лінію цієї річки від Радомишля до Іванкова мали зайняти 6-та СД та 7-та ПД, але з огляду на близькість ворожих військ цей замисел не міг бути реалізований. Наступним пунктом призначення 6-ої СД була Іванківка в околиці Малина¹¹.

Щоб організувати ефективну оборону, необхідно було відірватися більшістю сил від ворога. 14 червня командувач Українського фронту ген. А. Лістовський наказав підготувати оборону на лінії верхів'я річки Уж. В тилу оборони мала бути також залізнична лінія та дорога по лівому боці ріки від Звягеля до Коростеня й далі в напрямку з Коростеня через Овруч до Мозира. 16 червня частини 3-ої армії досягнули встановленої лінії Ужа. Цього дня також і 6-та стрілецька

¹⁰ Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, s. 206-207.

¹¹ *O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921*, oprac. M. Jabłonowski, A. Koseski, t. 1, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 538 – Komunikat operacyjny nr (далі: Komunikat) 649; НЖВС, с. 14, 56; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, s. 202; Савченко О. *Із славного минулого*, [в:] *Оборона Замостя*, Торонто 1956, с. 23; Самутин П. *Київ 1920 року*, ВК 1974, № 1, с. 27. Група Ю. Рибачка не змогла пробитися на Іванків, була зупинена на півдні й рушила за 1-ою ПД легіонерів. Після досягнення лінії Тетерева обидві групи мали стати резервом, розташованим у Коростені. Група О. Голікова тоді складалася з Башкирської кінної дивізії та 25-ої ПД.

дивізія маршем через Новаки, Зубовщину й Ходаки дійшла до призначеного їй відрізка оборони над Ужем¹².

Бій під Ігнатполем. На лінії Ужа 6-ій стрілецькій дивізії припадала ділянка південніше Коростеня між селами Барда на півдні та Дідковичі на півночі. Відрізок охоплював обидва ці населені пункти й тягнувся близько 10 км, а враховуючи оборону Ігнатполя – навіть 15 км (див. мапу 2). Це був величезний простір, беручи до уваги подані полк. Змієнком незначні сили українців – «800 багнетів і 24-ох кулеметів та 4-х гармат». При цьому дивізія не мала досить часу для підготування серйозних оборонних позицій. Із правого (південного) боку розташувалася 7-ма дивізія, яка мала боронити підступи до Коростеня, великого залізничного та дорожнього вузла. З північного боку сусідом українців була група полк. Ю. Рибака, яка становила лівий фланг 3-ої армії. Її завданням була оборона Овруча¹³.

Бої в цьому районі тривали три дні – з 18 по 20 червня. Дії ворога на цьому відрізку почалися вже з першого дня. Як атаки на Коростень, так і на український відрізок були відбиті. Проте виявилось, що з незалежних від українців причин група Рибака відійшла в напрямку Мозира, що призвело до оголення лівого крила 6-ої дивізії, в першу чергу 16-ої бригади Р. Сушка, яка обороняла район села Дідковичі. Натомість у цей розрив зайшла Башкирська бригада ворога, зайняла Овруч, підірвавши там залізничну колію та порушивши зв'язок із групою полк. Рибака. Це означало можливість обходу не тільки 6-ої дивізії, але й глибокого виходу на тили 3-ої армії й перерізання її комунікаційних ліній¹⁴.

¹² *O niepodległą i granice*, s. 541 – Komunikat operacyjny nr 652; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, s. 211–217. Згідно із В. Змієнком 3-тя армія відійшла з поля бою тільки через невдачі сусідів.

¹³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; В. Змієнко, *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії в українській державній справі та бої дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 31–32. Річка Уж – правий приток Прип'яті, у деяких документах виступає як Уш, Уша. Від позицій у Дідковичах над Ужом лише 30 км до Базару, де в листопаді 1921 року багато стрільців 6-ої СД закінчило свій бойовий шлях геройською смертю (див. дальший розділ цього дослідження). Подана тут кількість гармат є «поверненням» до бойового стану з Берестя.

¹⁴ *O niepodległą i granice*, s. 544 – Komunikat 654; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 31–32. Околиці Овруча злегка

У цій ситуації українське командування вирішило направити свою 16-ту бригаду до Ігнатполя, через який проходила згадана залізнична лінія й дорога з Мозира через Овруч до Житомира. Утримання містечка дозволяло стримувати атаки ворога з півночі. Проте завдання було ускладнене тим, що з боку Овруча до Ігнатполя прилягав ліс, що давало можливість підійти на відстань майже кількисот метрів. До оборони також були задіяні технічний курінь та старшинська школа. На підсилення Ігнатполю мала прийти із села Васьковичі частина 17-ої бригади Воронова та була обіцяна допомога зі штабу армії – 5-й полк легіонерів¹⁵.

Вирішальний іспит для 6-ої дивізії відбувся вранці 19 червня. Перша атака почалися з боку нещодавно залишеного села Дідковичі. Ця й кілька наступних спроб ворога були відбиті 46-м куренем (16-ої бригади). Далі була атака з протилежного боку – із заходу. Із села Млини, куди більшовики проникли лісовими стежками, був атакований 17-ий артилерійський полк, який тоді був приділений до бригади. Проте кількарізкові атаки були відбиті вогнем кулеметів. Того й наступного дня відновилися атаки на 46-й курінь, а також відбулася атака з півночі, з боку Овруча. Як і попередні, ці напади також були відбиті¹⁶.

На кінець третього дня оборони становище українців в Ігнатполі погіршилося. Обіцяна зі штабу армії допомога не надходила, до того ж зв'язок із ним був перерваний. Не знаючи про ситуацію в районі Коростеня, командування 6-ої СД прийшло до

підвишені над рештою району, що тягнуться по т.зв. Словечансько-Овруцькому кряжі. Це своєрідний густонаселений острів серед лісистого Полісся. Після того як групу полк. Рибак вигнали з Овруча і її перед підпорядкували Поліській групі 4-ї армії, 6-а СД вже не мала з нею контакту. На той час 6-та СД також ще не мала зв'язку з групою ген. С. Булак-Балаховича. 19 червня російське командування направило військо будьонного, яке мало здобути Коростень, на захід, у бік Звягеля (G. Łukomski, V. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 2: *Działania bojowe. Kalendarium*, Koszalin 1990, s. 53).

¹⁵ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 31–32. Ліс прилягав до Ігнатполя також зі сходу та півдня.

¹⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 32.

висновку, що дуже небезпечно залишатися на ніч в містечку з добрими підходами до нього. Було прийняте рішення про відхід на 10 км на південь і скупчення всіх сил у селі Михайлівка. Таким чином можливе було й подальше прикриття лівого флангу 3-ої армії та одночасно створювало загрозу для сил ворога у випадку, якби він рушив через Ігнатпіль на захід, у бік річки Уборть. Перегрупування здійснено вночі під прикриттям 47-го куреня. Всі частини сформували в колони на дорозі в напрямку на Млини й близько 5 години 21 червня вони досягнули сіл Васьковичі й Михайлівка. Тут вдалося відновити зв'язок із штабом армії, звідки отримано наказ про загальний відступ на лінію річки Уборть¹⁷.

Незважаючи на важкі умови, 6-та СД виконала покладене на неї завдання. Перший серйозний іспит був пройдений успішно, а польське командування почало набиратися довіри до українців. Це відзначили всі дивізійні частини. Командир I бригади полк. Р. Сушко відзначив особливо 17-й артилерійський полк сот. М. Сопка, який не дав себе заскочити атакою з тилу й не допустив оточення піхоти, яка обороняла Ігнатпіль¹⁸.

Перга – важкий іспит. Черговим рубежем оборони відступаючої 3-ої армії була річка Уборть. Шостій стрілецькій дивізії були призначені позиції в районі села Перга (див. мапу 3). Вона й надалі мала завдання прикривати ліве крило 3-ої армії. Окрім дивізії М. Безручка в бік Перги також направлено 5-й полк легіонерів та технічну групу, приділену для підсилення дивізії ще під Ігнатполем. Із моменту відступу з-під Ігнатполя групи полк. Ю. Рибачка, з північного боку досі не було контакту із військами союзників. Підрозділи 6-ої СД та 5-го полку легіонерів вирушили вранці 21 червня й мали досягнути Перги після двох днів маршу, тобто ввечері 22 червня. Але важкі місцеві умови – піщані або

¹⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 32. Опівночі з 20 на 21 червня прибув із запізненням на допомогу 5-ий піхотний полк легіонерів, який несподівано атакував в Ігнатполі розташовану там башкирську бригаду, завдавши їй значних втрат.

¹⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 23; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 32.

багністі лісні дороги Полісся, брак серйозних поселень, а звідси й можливості отримати продукти харчування та фураж, сильна втома війська й коней боями під Ігнатполем, унеможливили виконання завдання. До того ж брак кінноти в складі дивізії не дозволяв розвідувати територію й виявити місце розташування ворога. Після пройдешня 80 км шляху вдалося дійти до села Рудня-Червона, розташована близько 18 км на схід від Перги¹⁹.

Тимчасом російське командування після зайняття Овруча направило свої сили на Мозир, оскільки здобуття цього міста давало можливість узяти під контроль всю залізничну лінію від Гомеля через Мозир, Овруч до Коростеня. На захід, до Словечного, з Овруча була вислана тільки одна частина – 73-тя бригада 25-ї дивізії. Її ціллю мав бути вихід на лінії союзних військ на річці Уборть у районі села Перги, того самого села, якого було наказано зайняти Безручку. Командування 3-ої армії, яке вважало, що 6-та СД дійшла до Перги в призначений час, але, напевно, не знаючи, що згадана більшовицька бригада також рушила у напрямку цього села, наказало Безручку здійснити випад на Словечне. Метою цієї операції мало бути відтягнення більшовицьких сил від Мозира, де утворилася критична ситуація. Наказ щодо здійснення випаду застав 6-ту стрілецьку дивізію увечері 22 червня в Рудні-Червоній. На той час їй був підпорядкований польський підрозділ у тому районі²⁰.

Натомість Безручко вислав 47-й курінь до розташованого кілька кілометрів на північ села Рудня-Кованка, яке знаходилося на шляху між Словечним та Пергою. Прикрившись із цього боку, вранці 23 червня з рештою вирушив дорогою на схід на Словечне. Тимчасом більшовики атакували Кованку. У цій ситуації Безручко направив стрільців своєї 17-ої бригади лісними стежками на північ на ліве крило ворога. Операцію підтримала артилерія і бій швидко закінчився розгромом 73-ої бригади, заскоченої цією несподіваною

¹⁹ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 32–33. П'ятий полк легіонерів рухався над Убортю від Рудні поблизу Ігнатполя через Переброди й Червонку. Докладний маршрут 6-ої СД не вдалося встановити. Польська технічна група складалася з трьох відділів саперів кап. Д. Ш.

²⁰ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 32–33.

атакою. Взято кількох полонених, здобуто одну гармату й два кулемети. Із захоплених пізніше документів довідуємось, що командир полку «Отрадный» доповідав своєму комдиву, що його відділ був оточений, знищений і розсіяний, а при ньому залишилося лише 50% людей. Це був результат атаки 6-ої СД, яка «є згуртована в одному місці». Із цих даних випливає, що від розгрому втекло близько 40 осіб, які після битви зібралися в селі Бігун біля Словечного²¹.

Після цього бою люди та коні як українських, так і польських підрозділів, були настільки перевтомлені, що продовження операції на віддалене на 20 км Словечне без відпочинку не було можливим. Зрештою визнано, що розбиття 73-ої бригади змусить більшовиків надіслати підкріплення, відтягнуте з Мозира, і тим самим мета випадку була досягнута. Окрім того із зізнань полонених стало відомо, що інша більшовицька бригада вирушила зі Словечного в сторону села Копищі, що на північ від Перги. Зайняття цієї місцевості, яка також лежить над річкою Уборть, давало їм можливість звідти оперувати на тили 3-ої армії вздовж дороги, що тягнеться на південь. Тут необхідно нагадати, що в цій лісистій місцевості бракувало харчів та кормів, а дивізія не мала зв'язку зі штабом армії. Все це викликало прийняття самостійного рішення, щоб після короткого відпочинку продовжувати нічний марш на Пергу²².

До Перги дивізія увійшла 24 червня і вчасно зайняла призначену їй дванадцятикілометрову ділянку фронту від Юрова до Копища на півночі. Штаб дивізії розташувався в селі Журжевичі в місцевого священика. Дивізія й надалі залишалася крайньою лівою частиною 3-ої армії без стику на півночі з власними військами. Від цього дня й аж до 6 липня у цьому місці тривали невпинні атаки. Припущення командування 6-ої СД справдилися – після здобуття Перги більшовики скерували сюди

²¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; там же, ф. 2375, оп. 1, спр. 3, л. 1; *O niepodległą i granice*, s. 550 – Komunikat 660; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 33. У згаданому повідомленні ВКВП подана неправильна дата бою під Кованькою – 24 замість 23 червня та неправильний номер розбитої радянської бригади – 2-й замість 73-го.

²² Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 33–34.

всю 25-ту дивізію. Вже 25 червня у випаді в напрямку Словечного 6-та СД зустрілася з 202-им ПП, здобувши гармату та полонених. Через два дні – 27 червня – Пергу атакували два полки 25-ої ПД. Це були 220-й і 222-й ПП 74-ої бригади цієї дивізії. Метою атаки було здобути Пергу та Юрову. «Атака була криваво відбита», загинув командир ворожої бригади. В результаті українська дивізія своїми силами, здійснюючи успішні маневри й напади, розбила фізично й морально дві бригади 25-ої дивізії так сильно, що вони були відправлені з фронту й тимчасово переформовані в робітничі відділи²³.

На місце 25-ої дивізії, відведеної в резерв, 1 липня прийшла нова 58-ма дивізія й атаки російських військ не припинялися. На 1 липня було призначено повторний наступ на відрізок Перга – Олевськ. Завданням військ ворога було вийти на лінію річки Уборть із метою переходу до подальшого наступу на Сарни. У протидії цих намірів узяла участь 6-та СД. Це була акція на станцію Рудня Радовельська, що знаходилася на відстані 9 км від Олевська. Згідно з повідомленням Східного фронту від 1 липня 1920 р. «На схід від Олевська українські частини під командуванням полк. Безручка атакували більшовицькі з'єднання в напрямку на Коростень, розбивши їх та здобувши деяке військове майно». Інформацію про випад 6-ої СД з-під Олевська також повторюють із цього ж джерела й Г. Лукомський, Б. Полак, М. Вросек – автори «Kalendarium». Тимчасом у праці «Короткий нарис бойових подій 6 Стрілецької дивізії» за авторством Безручка та Змієнка написано, що 1 липня 6-а дивізія згідно з наказом «88 командування 3-ої армії здійснила випад на Рудню-Кованьку, Рудню Пержанську та Юстинбург. В ході випаду здобула 1 кулемет і взяла 6 полонених. Така операція є більш правдоподібною, зважаючи на те, що ця місцевість лежить напроти відрізка 6-ої СД²⁴.

²³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; *O niepodległą i granice*, s. 553–559 – Komunikaty 663–665, 667; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 34; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 13.

²⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; *O niepodległą i granice*, s. 557–558 – Komunikat 666; G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka*, s. 58–59. Важко сказати, звідки взяли розбіжності щодо акції 6-ої СД 1 липня. Автори «Kalendarium» також подають, що 30 червня ген. Булак-Балахович (підпорядкований командуванню 3-ої армії)

Ледве стрільці 6-ої стрілецької дивізії повернулися наступного дня на позиції над Убортю, а вже мусіли відбивати атаки на плацдарм перед мостом під Пергою. Цілий день 3 липня вони відбивали радянський наступ на Юрів. На світанку 4 липня відбулася масована атака на Пергу, знову ж на плацдарм перед мостом. В оперативному повідомленні Верховного Командування ВП є наступний запис: «Підрозд. 6 укр. див., як і в попередніх боях, так і цього разу із надзвичайною посвятою й бравадою відбиває значно переважаючого ворога». У сумі українські частини тоді пробули в неперервному бою 12 годин, відбиваючи чотири рази наступ. Неодноразово доходило до рукопашних сутичок. Завзяті бої тривали ще й наступного дня. У цій боротьбі відмічено значні втрати з обох сторін; серед українців полягло багато козаків і старшин. Проте більшовикам не вдалося захопити лівий фланг 3-ої армії й вдертися їй на тили, а їхні фронтальні атаки не були ефективними²⁵. Незважаючи на це, з огляду на критичний стан на сусідніх відрізках фронту, 6-та стрілецька дивізія разом із 3-ою армією мусіла відійти від Уборті.

Якщо бій під Ігнатполем був для 6-ої СД серйозним бойовим хрещенням, то битва під Пергою була найтяжчим іспитом. Серед полеглих було багато старшин: командир 50-го куреня пор. Семен Клокун, хор. Василь Говорун із кулеметної сотні 49-го куреня, командир Повстанчої сотні пор. Іван Злочевський та хор. Федір Аверченко з цього ж підрозділу. Всі вони були поховані в Журжевичах. Кілька командирів були поранені: полк. Анатолій Будний, сот. Іван Рогульський, пор. Петро Семенюк (обидва з 47-го куреня) та хор. Дмитро Гладкий. Також була поранена пор. Христина Скачівська-Сушко – лікар 46-го куреня²⁶.

здійснив рейд на Словечне. Ця атака могла бути здійснена тільки з півночі. Українські вояки, які стояли над Убортю під Пергою, про це не згадують. Зрештою не пишуть про будь-які контакти з Булак-Балаховичем, підпорядкованим на той час Поліській групі (*O niepodległą i granice*, s. 561 – Komunikat 668).

²⁵ *O niepodległą i granice*, s. 562–564 – Komunikat 670; там же, s. 654–665 – Komunikat 671; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 34.

²⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 25; там же, ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 144–147. Поданий тут список поранених старшин

Переважна більшість вояків загинула або була поранена у дні найважчих боїв під Пергою – 4 і 5 липня. Докладно кількість загиблих та поранених в усій дивізії не вдалося встановити. Про кількість втрат можна судити по втратах I бригади, найчисельнішої в дивізії, за якою можна зробити співставлення. Так у цьому підрозділ загинуло 14 осіб, у тому числі двоє згаданих старшин із Повстанчої сотні. Кількість поранених є значно більшою – складає 45 осіб, із яких четверо вищезгаданих старшин. Ще один список I бригади містить 24 імені осіб «зниклих безвісті». Оскільки більшість загинула 5 липня – в останній день боїв під Пергою, можна підозрювати, що якась частина з них є дезертирами. Втрати всієї дивізії були більшими. Певною вказівкою про їх розміри може бути інформація про те, що з дивізії вибуло 1-15 липня 63 вбитих і поранених (9 старшин і 54 козаків)²⁷.

В ході боїв під Ігнатполем та Пергою також відмічені випадки дезертирства. Цей факт командир дивізії констатував із гіркотою. Вище вже згадувалося про зниклих безвісті. Кілька осіб не з'явилося для походу в Києві. У наказі від 28 червня командир повідомив про викреслення зі списку 7 рядовиків, яких оголошено дезертирами. Одним із таких випадків є справа фельдшера 47-го куреня Антона Московчука, який перший намовив до спільної втечі вартового й остаточно подався до ворожого відділу. Коли цей відділ був розбитий, Московчука було віддано до дивізійного суду²⁸.

Після закінчення цих важких довготривалих боїв під Пергою настало два тижні спокою. Хоча відділ майже постійно був у русі, але це дало можливість командирі дивізії підбити певні висновки, дати оцінку підлеглий йому дивізії. Зазначив, що Повстанча сотня підчас маршу рухається безладно, без

містить в основному членів I бригади й тому його не можна вважати повним.

²⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 20–23, 25; там же, ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 144–147; там же, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 110. Серед втрат були важкопоранені особи, виписані з дивізії й вислані на лікування. Осіб, непридатних до праці, відіслано до 6-ї запасової бригади.

²⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 111, 113.

військової дисципліни. Звинуватив 6-ий кінний курінь (у складі 1-ої сотні), який приєднався до дивізії вже після закінчення боїв під Пергою, що той без дозволу реквізує продукти та підводи, які вважає своєю власністю, а в їхній поведінці помітні «залишки більшовизму». Безручко написав, що «протягом 7 днів від часу як кінний курінь приєднався до дивізії, на нього зібралося стільки скарг з боку населення, скільки не мала дивізія за весь час свого існування». Також дорікав, що багато здорових вояків використовували підводи, призначені для перевезення хворих, майна та амуніції, що призводить до перевантаження й повного виснаження коней, яких тяжко бракувало. Крім того, страждало постачання дивізії в дорозі й на фронті, а на додаток до частини приймали без дозволу нових людей. Командири, винні у цих проступках або недбальстві, а саме пполк. Янчевський (кіннота), полк. Олексіїв (артилерія) і пполк. Вергун (забезпечення) – отримали сувору догану. Останній отримав наказ про переорганізацію управління забезпечення на взірць існуючих у Війську Польському²⁹.

У підсумуванні перебігу минулих боїв також не бракувало позитивних оцінок дивізії. Полк. Безручко писав:

Спокій і холонокровність стрільців 16 стр. бригади підчас бою в Ігнатполі, їх контратаки, ударний порив 17 стр. бригади під Руднею-Червонкою і Руднею-Кованькою, розбиття під Пергою бригади 25 більшовицької дивізії й повторне розбиття бригади 58 більшовицької дивізії, все це [є] діями, які гарантують, що дивізія й далі, які б нас труднощі не чекали, буде існувати як бойовий підрозділ.

Також командир дивізії відзначив артилеристів, зокрема сотників В. Филиповича й М. Сіпка та хор. І. Гладченка, які незважаючи на багато труднощів вчасно доставили амуніцію артилеристам³⁰.

Натомість начальник штабу полк. В. Змієнко після боїв під Кованькою й Пергою відзначив певне зрушення в недовірі

²⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 113–114, 121–124.

³⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 113, 121, 123.

польського командування; що вояки й старшини 6-ої СД, воюючи в таких тяжких умовах і несучи чималі втрати, не використали можливості перейти на бік більшовиків. «Це найбільший образ, – продовжує Змієнко, – існуючого погляду серед вихованих в московській чи австрійській культурі поляків на українців, як свого роду большевиків. Дивізія своєю діяльністю зламала цей погляд і примусила польські військові кола зовсім інакше дивитися на українського вояка»³¹.

Два зведені бої 6-ою СД, під Ігнатполем та під Пергою, викликали в ній певні зміни. Стосовно двох найвищих посад змін не відбулося – командиром дивізії залишався полк. М. Безручко, начальником штабу – полк. В. Змієнко. Начальником I відділу (організаційного) став сот. Тадей Нетреба. У II відділі тепер працювали сот. Йордан Шобер і хор. Василь Соловчук. Пішов зі штабу полк. Сакун. На посаді начальника культурно-освітнього відділу залишився сот. Г. Глакий, а також на своїх посадах залишились сот. В. Бокитько (технічний курінь) і полк. М. Янчевський (кінний курінь). Також не змінилися командири бригад – 16-ої пполк. Р. Сушко й 17-ої пполк. О. Воронів. Зміни відбулися на посадах командирів обох куренів 16-ої бригади: 5 липня сот. Семен Григоряк став командиром 46-го куреня, а сот. Іван Рогульський – 47-го. Останній заступив сот. Сніговського, якого відіслано в резерв з огляду на «нездатність до служби в бойових умовах». На посаді командира артилерійської бригади й далі залишався полк. В. Насонів, а начальником управління забезпечення – пполк. Михайло Вергун³².

Як видно з вищенаведеного списку, також не змінилася структура дивізії. На 15 липня обидві піхотні бригади (16-а й 17-а) мали по два курені – відповідно 46-й і 47-й та 49-й і 50-й. Кожен курінь складався з двох сотень стрільців та однієї кулеметної сотні. 6-та бригада легкої артилерії складалася з двох куренів (16-го й 17-

³¹ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 34. Тут необхідно згадати зміни на посадах командувачів ВП – наприкінці червня командиром 3-ої армії став ген. Зигмунт Зелінський, а ген. Ридзь-Сміглий став командиром Українського фронту замість ген. А. Лістовського.

³² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 111, 124; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 20–23, 40, 113, 121, 123.

го). Технічний курінь, як і раніше, мав 3 сотні (дві саперні й одну залізничну), а кінний курінь складався з двох сотень. Одна з них, спішена через брак коней, повернулася до складу дивізії, друга, невідомого складу й кількості коней, перебувала поза материнською частиною (див. зобр. 13)³³.

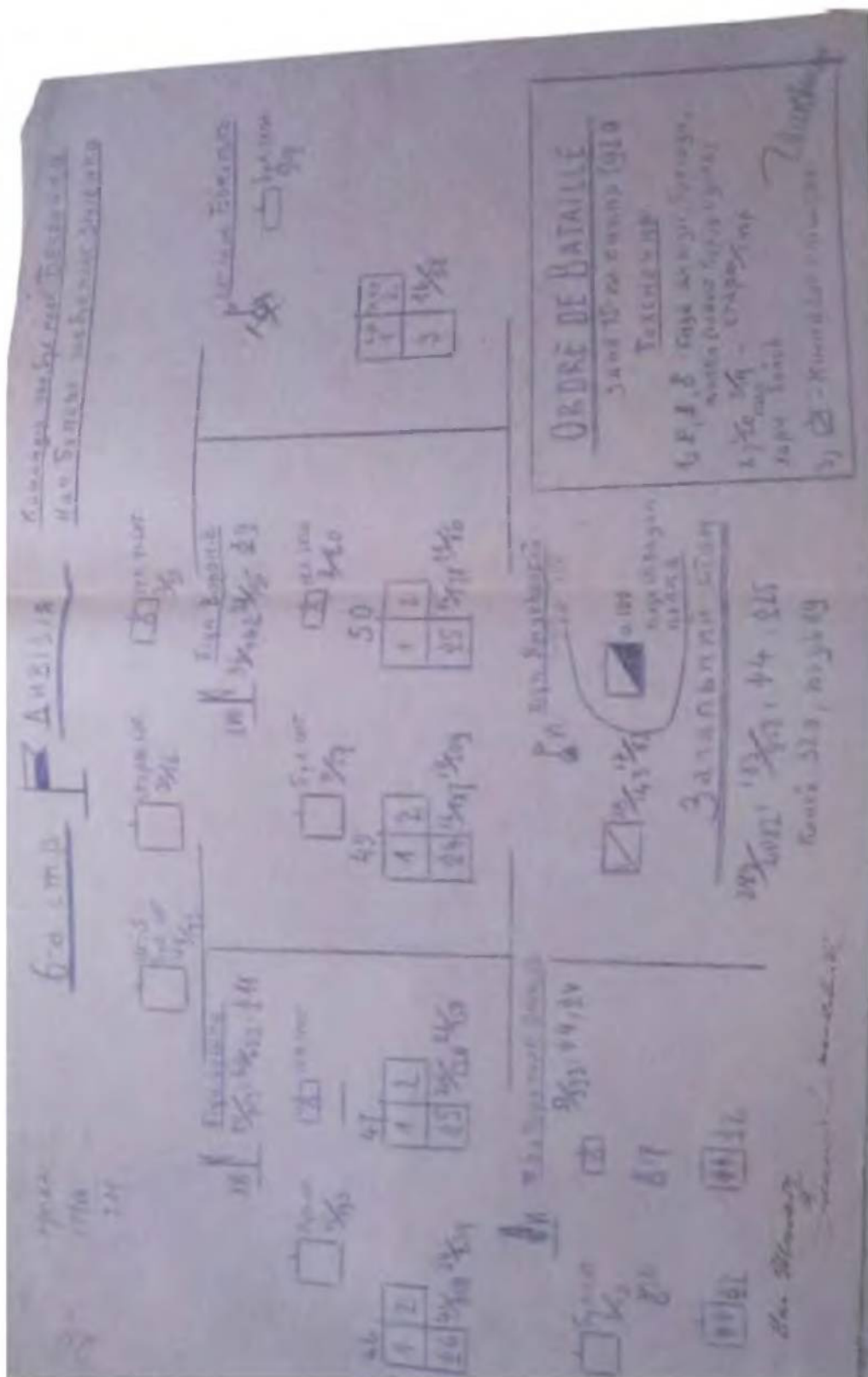
Згідно даних, складених штабними старшинами, на 15 липня штаб дивізії із штабовою й телеграфічною сотнями нараховував 304 особи (82 старшин і 222 козаків). дивізійні бригади були чисельно нерівними – у 16-й бригаді було 833 особи (80/753), а в 17-й – 478 (36/442). Трохи менше нараховувала артилерійська частина – 444 (51/393). Інші частини чисельно були ще меншими: кінний курінь – 166 осіб (23/143), а технічний – 150 (21/129). Разом дивізія нараховувала 2375 осіб, із них 293 старшини й 2082 стрільців. У своєму розпорядженні мала 320 коней, із них 59 верхових і 261 в упряжі. Це означає, що 6-ий кінний курінь і надалі залишався таким тільки в назві. У дивізії було 25 кулеметів, 4 гармати й 89 обозних возів³⁴.

Звертає увагу збільшення чисельності дивізії в порівнянні з даними за попередній місяць. Таке зростання, незважаючи на отримані втрати, було викликане приєднанням при виході з Києва т.зв. Повстанчої сотні (тарасанських повстанців) та повернення до материнського підрозділу кінного куреня. Кількість гармат є такою ж, що й після виходу з Берестя і якою її подавав В. Змієнко. Також необхідно прокоментувати розбіжності щодо деяких інших цифр, поданих Головним управлінням Генерального Штабу ВП за той самий день – 15 липня. Згідно цих даних, підготовлених З. Карпусом, збігаються тільки чисельність гармат (4) і коней (320). Дещо більшою є чисельність дивізії – 2440 осіб (291/2149). Така чисельність означає, що дані до варшавського військового управління потрапили дещо раніше, потім були вписані втрати – 63 осіб убитих і поранених. Не знаходить натомість пояснення інформація про наявність 40 кулеметів. Ця кількість, пригадавши, що штаб дивізії вказав 25, є з незрозумілих причин дуже завищеною³⁵.

³³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 20–23. Кінна сотня, яка в липні перебувала поза 6-ою дивізією, є група сот. Корчиніва (див. далі в цьому розділі).

³⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 20–23.

³⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 20–23. *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 29. Дані Головного управління Генерального Штабу З. Карпус узяв із Центрального військового архіву (Centralnego Archiwum Wojskowego, далі:

Зобр. 13. Бойовий розпис 6-ї стрілецької дивізії на 17 VII 1920 р.

САУ), Союзна Українська армія (Sprzymierzona Armia Ukraińska, далі: SAU), т. 31. Окрім загальної чисельності є невеликі розбіжності в обох джерелах також щодо чисельності решти підрозділів.

Рапорт Безручка. Досвід, отриманий у боях під Ігнатполем, Кованькою та Пергою, дав командир у штабу 6-ої стрілецької дивізії підстави для окреслення також недоліків, які не залежали від неї, й сформування вимог щодо їх ліквідації. Полк. Безручко описав їх у рапорті, до якого долучив обговорену вище чисельність дивізії. Однією з проблем був брак поповнень. Було помилкою покладати надії на добровольців, бо вони часто до армії не підходили – після отримання харчування та уніформи втікали додому. В період перебування в Києві УНР через заборону Мін.ВС не використала можливість для мобілізації в прилеглих повітах, хоча серед населення до цієї справи була сприятлива атмосфера. більше того, вилучення з підлеглості дивізії 6-ої запасової бригади призвело до того, що звідти не надійшов жоден контингент³⁶.

Не менш дошкульним був брак коней і необхідної кількості оснащення. Кінний курінь нараховував понад 300 чол., але для поповнення кіньми тимчасово залишився в Бердичеві. Тут він був розділений – близько ста кіннотників, для яких вистачало коней, було скеровано командуванням фронту до польсько-українського партизанського загону. Незважаючи на прохання, вони не були в цілості повернути до дивізії. Решта кіннотників без коней приєдналися до дивізії як спішена сотня. На період боїв брак коней обмежував можливість маневру, спричиняв багато критичних ситуацій. Коней бракувало також артилеристам, при чому не тільки для упряжі, але й верхових, наприклад для розвідки. Артилерійська бригада складалася лише з двох батарей (по дві гармати), у той час як артилеристів вистачало на три. Вони також воювали як піхота. Серед недоліків полк. М. Безручко також виділив слабе оснащення обозу: брак достатньої кількості військових возів спричиняв невчасне забезпечення продовольством та амуніцією, не дозволяв швидкого перевезення

³⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 18–19 – Рапорт. Рапорт був складений у Більській Волі, напевно перш ніж над Стиром почалися подальші бої. В період відступу 6-та СД мала лише 3 комплекти військових мап свого району дій.

важкого устаткування. Для транспортування використовувалися непристосовані для цього селянські підводи, нерідко запряжені волами³⁷.

На той час 6-ій стрілецькій дивізії бракувало 857 коней, 227 возів та 29 велосипедів. Також бракувало зброї російського виробництва, якою користувалася дивізія, зокрема кулеметів та набоїв до них. Потребу в кулеметах оцінено в 84 шт., а в людях – в 1200 піхотинців, 150 саперів і 50 телефоністів. Брак цих людей може призвести до необхідності зведення дивізії до однієї бригади. Тимчасом командних кадрів вистачило б навіть на три бригади. Безручко пропонує звернутися за дозволом на прийняття людей із Галичини, хоча б добровольців. Також він сподівався, що його підрозділ могли б поповнити українці, які відступили з корпусом Бредова³⁸.

Основні проблеми 6-ої СД з'являлись через відсутність детальних вказівок на рівні міністерств щодо штатів у підрозділі. Ті, які були затверджені у Варшаві, не відповідали сучасним потребам, оскільки польська влада не підтримувала збільшення чисельності працівників штабу. Їх зменшення викликало перебої в роботі цих органів, а, окрім того, нестатки серед звільнених старшин. Серйозною проблемою для дивізії був брак інформації та засобів зв'язку. З цього погляду «дивізія живе як сирота, без зв'язку з центральною владою, із власною армією, не отримує жодних інформацій»³⁹. Бракувало літератури, газет, а ті, які надходили, були краплиною в морі потреб. Докладна інформація про політичну ситуацію була тим необхіднішою, що багатьох вояків у період відступу охопили сумніви. Також дошкульно відчувалася нестача інших засобів зв'язку, необхідних старшинам на фронті, таких як двоколки, велосипедів, мотоциклів. Аналогічно потрібна була дивізії автомобільна колона; частина дивізійних поїздів залишилася в Києві, а єдиний автомобіль був у ремонті⁴⁰.

³⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 18–19 – Рапорт. Більше про польсько-український партизанський загін див. у наступній частині цього розділу.

³⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 18–19 – Рапорт.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же.

В закінченні рапорту командир 6-ої стрілецької дивізії оцінив, що гідна поведінка підрозділу підчас минулих боїв була оплачена серйозними, як на таку малу чисельність, особовими втратами, у той час як основні матеріальні втрати складав автомобіль, який через несправність залишився в Києві. «Звітуючи про все, прошу докласти зусиль для негайного підкріплення дивізії, бо інакше в бідній на відділи українській армії буде на одну, поставлену на ноги, менше»⁴¹.

Тут варто також привести дані стосовно необхідного поповнення дивізії, передбаченого на другий етап формування. Згідно з розрахунками, зробленими в липні штабовцями дивізії, була потреба в 804 підстаршинах і 4562 козаках. Разом із тодішньою чисельністю дивізії це дало б 7751 особу (293 дивізійних старшин та таку кількість вистачило б). Очевидно, що таке збільшення 6-ої СД вимагало б також інших поповнень – 1612 коней, 3572 гвинтівок, понад 5 тис. багнетів, понад 4 тис. саперних лопаток, майже 500 шабель, а також гармат, кулеметів, пістолетів тощо⁴². Проте ці оптимістичні плани збільшення дивізії не були втілені.

Над Стиром. Незважаючи на звитяжний бій української дивізії під Пергою, лінію Уборті необхідно було залишити. 6 липня війська 3-ої армії, у тому числі й 6-та стрілецька дивізія, отримали наказ про відступ на лінію Случа (№ 94). Вимарш розпочато наступного дня – 7 липня, а дорога проходила через Журжевичі, Біловичі, Залав'є, Томашгород, Клесово й Карпилівку до Стрільська. Тут 8 липня січовики зайняли передмістя. Проте вже наступного дня, тобто 9 липня, згідно з наказом №95, 6-а СД незабаром зайняла позиції над Горинню від Цепцевич до Дубровничів – обидва населені пункти знаходились на північ від залізниці та дороги із Сарн до Ковеля (див. мапу 4а). Проте незабаром і цей рубіж оборони треба було переносити далі на захід. 10 липня частини 3-ої армії отримали нове завдання – зайняти оборону на лінії Стиру. Згідно з ним шоста СД залишала позиції над Горинню й відходила

⁴¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 18–19 – Рапорт. У документах не знайдено реакції на вимоги командира 6-ої СД.

⁴² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 20–23.

на захід – через Бережничі й Володимирець дійшла наступного дня до Рафалівки над Стиром, де їй виділено відрізок від залізничного мосту через Стир до населеного пункту Сопачева на півночі⁴³.

13 липня 6-ту стрілецьку дивізію переміщено північніше, де вона зайняла виділений їй сусідній відрізок фронту в болотистій і бездорожній місцевості – від Сопачева на півдні до села Мульчиці (див. мапу 4б). Проте вже наступного дня, тобто 14 липня, відбулося наступне переміщення на північ – на відрізок Мульчиці – Новосілки. Однак практично це було видовження відрізка, оскільки на правому (південному) крилі з 6-лю СД межувала з частинами 7-ої ПД, яка займала оборону від Бабки включно, через Стару Рафалівку й далі вверх по Стрию. З північного боку вперше на межі з 6-ою СД мав оперувати підрозділ Поліської групи, що означало, що є контакт двох фронтів – Південно-Східного й Північно-Східного. Сусідом із лівого боку мала бути група ген. С. Балак-Балаховича. Протягом кількох днів у цьому районі противник поводився пасивно, але незабаром почав здійснювати розвідувальні операції та підготовку до наступу⁴⁴.

Відрізок 6-ої стрілецької дивізії тягнувся близько 30 км, а при цьому вона не мала достатнього технічних засобів зв'язку, а «кінний зв'язок» був дуже слабкий. Це був відрізок для дивізії повного складу, тимчасом вона по-силі дорівнювала батальйону. Не могло навіть бути й сумніву, що для ефективної оборони на такому довгому фронті її сили були замалі. У цій ситуації північний відрізок української оборони мала взяти група Балаховича. Ще до того як вона змінила українські частини, вранці 18 липня противник атакував безпосередньо лівий фланг 6-ої СД. Курінь, який займав

⁴³ *O niepodległa i granice*, s. 566 – Komunikat 672; там же, s. 569 – Komunikat 675; ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 113, 117; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 13. З 8 липня 1920 року Український фронт отримав назву Фронт ген. Ридзя-Сміглого, а з 9 липня – Південно-східний фронт.

⁴⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 24; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 35; *O niepodległa i granice*, s. 580 – Komunikat operacyjny nr 684; там же, s. 580–581 – Komunikat 685. У цей період запроваджено нові назви фронтів.

Новосілки, був змушений відступити до Перекалі. Наступного дня підрозділи Балаховича вибили російські війська з Новосілок і зайняли відрізок Млинок – Новосілки – Річиця⁴⁵.

Український відрізок оборони був скорочений, але все рівно складав понад 20 км. Командування 6-ої СД вимагало підкріплень, оскільки очікувало спроб форсування Стиру більшовиками саме на власному відрізку, а українські сили були й далі ослабленими. Проте польське командування вважало, що головний удар відбудеться на плацдарми перед мостами в Старій Рафалівці та Вар'яжі. Зрештою штабістів армії таки вдалося переконати й 6-та стрілецька дивізія отримала підкріплення – батальйон силою 400 багнетів та ескадрон кавалерії. В сумі на відстань 20 кілометрів припадало тисяча багнетів⁴⁶.

Як виявилось, передбачення штабістів Безручка справилися: в ніч із 19 на 20 липня фронт був прорваний у місці приділеного українцям польського батальйону – на схилах біля села Озерце. Лінія оборони була розрізана на три частини, які залишилися без зв'язку. Штаб дивізії не був захоплений тільки завдяки відважним діям штабової сотні. У цей важкий момент, коли польське командування кинуло в контратаку 8-й батальйон, частина української дивізії в силі 200 багнетів разом із штабом дивізії ліквідувала глибокий прорив більшовиків. У штабі 3-ої армії на звістку про прорив в Озерцях на адресу українців пролунали звинувачення, але додаткова інформація, що це сталося на відрізку польського батальйону й що з боку українців навіть штаб узяв

⁴⁵ *O niepodległą i granice*, s. 580 – Komunikat 684; tamże, s. 580–581 – Komunikat operacyjny nr 685; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 35. Цього дня противник також атакував польські частини в районі Бабка – Стара Рафалівка. Атака була відбита.

⁴⁶ G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 2, *Działania bojowe. Kalendarium*, Koszalin 1990, s. 68, 73; Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 35. Зміна назв населених пунктів у радянський період ускладнила їх локалізацію. Вар'яж на сьогодні, це, ймовірно, Кузнецовськ. У деяких документах подається назва Рафалівка. Такий населений пункт знаходиться 6 км на схід від річки. Над Стиром лежить Стара Рафалівка і вона підходить під опис. Непрямі дані дозволяють зробити припущення, що Стару Рафалівку зайняли частини польського 25-го ПП, звідти 16 липня вони атакували більшовиків у Суховіллі й Чудлі (*O niepodległą i granice*, s. 576–577 – Komunikat 681).

участь у боях і збирав той польський батальйон і, нарешті, що прорив ліквідовано без зовнішньої допомоги, спричинили зміни в поглядах польських військових на бойові якості українського війська⁴⁷.

Бої в районі сіл Більська Воля – Мульчиці – Борове дивізія вела до 23 липня. Ситуація ускладнилася 20 липня. Згідно з неперевіреною доповіддю Балаховича цього дня 17-а бригада Воронова під натиском ворога відступила з села Мульчина в бік Кучицької Волі й Залічниць, потім переправилася через Стохід і зайняла відрізок Березичі – Седлище. У цій ситуації із своїх позицій була також відкинута група Булак-Балаховича – територія на північ від Мульчиць був у руках ворога. Автори «Календаріуму» подають, що 22 липня в околицях Речиці над Стиром, тобто дещо на північ від Новосілок, польські частини продовжували запеклі бої з більшовиками, які переправилися на західний берег річки. Ворог був відкинтий за Стир. Скоріше за все, це були відділи 23-го ПП, які змінили перевтомлені частини 6-ої СД. 24 липня українська дивізія перейшла до армійського резерву й до 26 липня перебувала в Більській Волі. З 26 по 29 липня вона відступала через Сергів, Карасин, Лишнівку, Набруську, Малий і Великий Обжир, Карпилівку, Черемошне до Гривяток і Козлиничі поблизу Ковела, де зупинилася на відпочинок (див. мапу 5). Наступного дня згідно з наказом вирушила через Уховецьк, Стеблі, Білин і Колодниці до Ковеля⁴⁸.

⁴⁷ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 35; *O niepodległą i granice*, s. 581 – Komunikat operacyjny nr 685; там же, s. 584 – Komunikat 688.

⁴⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 132; там же, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 121–126; НЖВС, с. 14, 56–57; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, с. 202; *O niepodległą i granice*, s. 582 – Komunikat operacyjny nr 686; там же, s. 583 – Komunikat 867; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 13; G. Łukomski, V. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka*, s. 81. Група Булак-Балаховича відступила на північ, до Привитівки, а потім на захід, над Стохід. З. Карпус пише, що «наприкінці липня 1920 р. 6-та дивізія брала участь у важких боях в районі залізничної станції Маневичі» (Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999, s. 33). Маневичі лежать 20 км на північ від дороги, якою відступала 6-та СД. Вона мусіла б відійти з цієї дороги, а після бою, на неї повернутися, що є неправдоподібно. У дивізійних документах про такі бої немає згадок.

Короткого перебування в Ковелі вистачило тільки на дрібні поповнення дивізії та «відсапатися», а на повне відновлення сил забракло часу. Такий відпочинок був необхідний, оскільки в боях над Стиром 6-та стрілецька дивізія зазнала відчутних страт. Згідно з даними Верховного Командування ВП від 1 серпня на згаданий період вона нараховувала 2 тис. вояків харчового складу. Із них в бойовому складі були тільки 600 осіб – 400 в піхоті, 100 в кінноті та стільки ж у технічному курені. У неї на озброєнні було 4 гармати та 24 кулемети. У листі від цього дня Безручко просив про відведення його підрозділу з фронту з метою відновлення сил та поповнення. клопотання Безручка підтримав голова Української Військової місії в Варшаві ген. Зелінський⁴⁹.

4.2 Оборона перегрупування Війська Польського за Вепром – бої під Холмом та Красниставом (серпень 1920 р.)

На початку серпня 1920 року 3-тя армія відступила з-над Стиру до лінії Бугу. 2 серпня Шоста стрілецька дивізія отримала від командувача армії наказ переміститися на позиції в Серебрищі, що на схід від Холма. Туди дивізія перейшла 2-5 серпня. До Дорогуська рухалася двома колонами. Одна йшла з Ковеля через Нові Кошари, Тупаль, Руду, Скубу, Любомиль, Терембійки, Римачі й Бережичі. Від Дорогуська до Серебрищі дивізія марширувала однією колоною. Оперативний звіт ВКВП від 5 липня повідомляє, що «6 укр. див. знаходиться на марші до району Серебрища», але частини 16-ої бригади прибули туди вже 3 серпня. Після розміщення в районі цього села й короткого відпочинку, через два дні (7-9 липня) на відрізку Серебрище – Ігнатово (Ігнатів) –

⁴⁹ САУ, NDWP, I.301.31.50, k. 186 – Stany liczebne jednostek 3 Armii; Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 33. У Ковелі на службу був прийнятий лікар Морозовський.

Страхослав, який охоплював дві головні дороги зі сходу, прикриваючи Холм від нападів ворожої кінноти з-над Буга (див. мапу 6). 9 серпня дивізія відійшла на південь у район сіл Касилан і Селець. Звідти 13 серпня силами двох куренів піхоти з артилерійською батареєю здійснила вдалий напад на Черніїв (Чернієво), примусивши ворога відступити на Андріїв. Потім рейдова група 6-ої стрілецької дивізії атакувала в південно-східному напрямі, на Поболовицю й Волков'яни, вибивши звідти ворожі загони. Здобуто обози й кулемети, взято полонених⁵⁰.

Бої в районі Холма спричинили суттєве ослаблення дивізії. У звіті від 14 серпня командир 6-ої СД М. Безручко повідомляв про вкрай розпачливий стан підрозділу. Окрім рядового складу, командні кадри також зазнали втрат. Командир 16-ої бригади пполк. Роман Сушко був хворий, а командир 17-ої бригади пполк. Олекса Воронів – важко поранений. Не менш важка складалася ситуація серед командирів усіх чотирьох куренів – троє з них не були придатні до служби. В результаті всього цього до боїв можна було задіяти лише 300 чоловік. Крім того бракувало коней як для кіннотників, так і для артилерії, тому остання для переміщення гармат використовувала волів⁵¹.

⁵⁰ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 133–137; *Bitwa Warszawska 13–28 VIII 1920, Dokumenty operacyjne*, cz. I (13–17 VIII), oprac. zesp. pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1995, dok 90 – Meldunek sytuacyjny poranny z 14 VIII 1920 roku; НЖВС, с. 14, 56–57; Т. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, с. 202; Савченко О. *Из славного прошлого*, [в:] *Оборона Замостя*, с. 23; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 13–14; G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka*, s. 54–59. 3 13 серпня фронт був розділений на три частини – Північну, Середню й Південну. 3-я армія належала до Середнього фронту. Деякі, подані в документах, назви населених пунктів перевірено на основі сучасних мап.

⁵¹ САУ, SAU, I.380.3.81 (karty nie paginowane) – Raport dowódcy 6 DS z 14 sierpnia 1920 roku; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 33. Суттєве ослаблення дивізії не означало ослаблення в ній дисципліни. Коли група українських стрільців підчас відгулу в Холмі в нетверезому стані вчинила правопорушення, командир дивізії заборонив вихід до міста. Також присікав усі прояви грабунку майна в маєтках і селах (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 144; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 138). У Замості була розформована старшинська сотня, що перебувала при штабі, а люди були направлені до основних підрозділів.

Після виконання завдань у районі Холму 6-та стрілецька дивізія 15 серпня перейшла до резерву 3-ої армії в Краснистав і в район цього міста (див. мапу 6). Цей перехід був реалізований згідно директиви Верховного Командування ВП, виданої цього ж дня – 15 серпня 1920 року – для Південного фронту. ВК у відповідь на вимоги української сторони пообіцяло, що в найближчі дні направить 6-ту СД на зміцнення відрізка оборони над Дністром, який захищала армія УНР під командуванням ген. М. Омеляновича-Павленка⁵². Із району останніх боїв дивізія прибула до Красниставу в пішому порядку. Штаб дивізії, штабова сотня та технічний курінь розташувалися в Красниставі й у його передмістях. Стрілецькі бригади, артилерійський та кінний курені з обозами розмістилися в околишніх селах на західному боці Вепра – Неменичах і Велкопіллі. Вагони із спорядженням (амуніція й продукти) залишилися на залізничній станції. У Красниставі, згідно з наказом командування армії, дивізія мала перебувати в готовності до завантаження й відправлення на Південний фронт, до складу армії УНР⁵³.

Згідно даних Головного Управління Генерального Штабу ВП 6-та стрілецька дивізія тоді нараховувала в харчовому складі 296 старшин, 2298 козаків і 537 цивільних. Бойовий склад був значно меншим – тільки 169 старшин і 1217 стрільців, але дуже багато вояків були хворими або лікували поранення. Дивізія мала 4 гармати й 27 кулеметів та 661 коня. Остання цифра є скоріше за

⁵² *Bitwa Warszawska*, cz. I (13–17 VIII), dok. 117 – Dyrektywy operacyjnej dla Frontu Południowego z 15 VIII 1920 roku. Оборона фронту над Бугом була слабкою. У директиві ВКВП записано, що до Омеляновича-Павленка також буде направлена кубанська бригада.

⁵³ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 139–142; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 16. постанова про відправку 6-ої СД в район армії УНР була оголошена через деякий час. Організаційний наказ командування Середнього фронту від 15 серпня ще враховував 6-у СД в складі 3-ої армії, якій цього ж дня був призначений наступ у східному напрямку (*Bitwa Warszawska*, cz. I (13–17 VIII), dok. 155 – Rozkaz organizacyjny nr 11 z 15 VIII 1920 roku; там же, dok. 178 – Rozkaz operacyjny ogólny L. 39 z 15 VIII 1920 r., godz. 24.00).

все завищеною, оскільки ще кілька днів до того полк. Безручко інформував командування про їх дошкульний брак⁵⁴.

У період перебування в Красниставі командування дивізії здійснило реорганізацію підрозділу, яка полягала в зниженні організаційного ступеня деяких частин та кадрових перестановках. Була спроба поповнити дивізію через оголошення серед місцевих українців добровільного призову. Отримати згоду на такі дії протягом тривалого часу клопотав начальник Української Військової місії в Польщі ген. В. Зелінський. На це звернення польська сторона відповіла 6 серпня 1920 року. Міністр військових справ дозволив вербування за умови, що акція не буде мати офіційного характеру. Місцевій владі було наказано їй не перешкоджати, але спостерігати за нею. З огляду на короткий час перебування в Красниставі, а, крім того, виконання в цей період бойових завдань, можна припустити, що поповнення не було значним. Дозвіл на вербування до армії УНР у холмському, володавському, грубешівському та томашевському повітах для 6-ої СД був запізнитим, оскільки незабаром вона залишила цей терен. Проте варто відмітити, що до дивізії зголосився з парою коней Андрій Чорний із села Жовтянці в холмському повіті⁵⁵.

Проте відхід з-під Холма 6-ої стрілецької дивізії та кубанської бригади так і не відбувся, оскільки російські війська вільно входили в розрив, що утворився, в напрямку на захід та південний захід, аж під Краснистав. Загроза ворожої атаки цьому місту була значною. Українська дивізія отримала також і інший наказ – негайно приступити до побудови польових укріплень в Красниставі та в його передмістях. Це завдання в основному стосувалося обидві саперні сотні 6-го технічного куреня, який

⁵⁴ ЦДАВО, ф. 2375, оп. 1, спр. 1, л. 200; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 32. Через брак коней для переміщення гармат запрягалися воли.

⁵⁵ CAW, SAU, I.380.8.34, k. 56 – Pismo Ukraińskiej Misji Wojskowej w Polsce do Rady Obrony Państwa z 27 VII 1920 roku; J. J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 179–180; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 28. Подібні клопотання про мобілізацію в ряди армії УНР стосувалися й Східної Галичини. Там українська військова влада почала вербування вже в середині липня, до того як польська влада дала згоду.

працював над створенням запасної лінії укріплень уздовж Вепра⁵⁶.

Не відпочивали також і інші частини 6-ої стрілецької дивізії. Хоча ситуаційний звіт командування 3-ої армії від 16 серпня доводив, що «Частини 6 укр. див. концентруються в районі Красного Ставу, Неменич і Велополя [Велкопілля – авт.]», проте вони мусили здійснювати акції в східному напрямі. Ще того ж дня «6 укр. ПД прибула з Красного Ставу в район Сельця з метою участі в контрударі в обороні Холма». 17 серпня дивізія отримала наступне завдання – зайняти мостовий плацдарм у Красниставі. Потім вона також висилала патрулі в східному напрямку, про що свідчить її повідомлення того дня про присутність ворога в лісі між Красночином і Жджаном⁵⁷.

Тимчасом директива ВП від 15 серпня для Південного фронту, де передбачалося, що найближчими днями 6-ту СД направлять на зміцнення відрізка над Дністром, який боронила армія УНР, відповідала сподіванням її командування. Армія УНР під командуванням М. Омеляновича-Павленка, якій у серпні 1920 р. доручено оборону лінії Дністра, не мала достатньо сил для зайняття цього дуже довгого відрізка – від румунського кордону до Миколаєва включно. Тому здійснювалися зусилля переконати Верховне Командування ВП перемістити до Дністра 6-ту стрілецьку дивізію. Але організаційний наказ командування Середнього фронту того дня й надалі включав 6-ту СД у складі 3-ої армії, якій того дня призначалося здійснити наступ у районі Володави⁵⁸.

⁵⁶ *Bitwa Warszawska, cz. II (17–28 VIII), dok. 343 – Meldunek sytuacyjny wieczorny z 17 VIII 1920 roku; там же, cz. II (17–28 VIII), dok. 433 – Komunikat nr 3 z 18 VIII 1920 roku; Самутин П. VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя, ВК 1974, № 3–4, с. 16.*

⁵⁷ *Bitwa Warszawska, cz. I (13–17 VIII), dok. 279 – Meldunek sytuacyjny południowy z 16 VIII 1920 r.; там же, cz. II (17–28 VIII), dok. 426 – Komunikat sytuacyjny południowy z 18 VIII 1920 roku; T. A. Olszański, Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r., Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, Warszawa 1996, s. 153–154. Не вдалося встановити, які відділи 6-ої СД здійснили рейд під Селець.*

⁵⁸ *Bitwa Warszawska, cz. I (13–17 VIII), dok. 117 – Dyrektywy operacyjne dla Frontu Południowego z 15 VIII 1920 roku; там же, dok. 155 – Rozkaz*

Розраховуючи на майбутнє прибуття 6-ої СД до Дністра, Головне Командування армії УНР наказом №151 від 18 серпня 1920 року приділило їй досить слабо обсажену ділянку Дністра напроти Стрия – від Миколаєва включно до Журавного. Цей відрізок довжиною близько 40 км мав оборонятися в частині від Миколаєва до Волчнів та від Жидачева до Буковини. Решта відрізків прикриті тільки постами. Штаб дивізії й дивізійний резерв мали розміститися в Стрию, де до її розпорядження мав бути потяг для швидкого руху до Миколаєва або до Жидачева. З тих пір кілька днів 6-та СД згадувалася в армійських документах. Проте цей план не був реалізований, і 6-та стрілецька дивізія замість Дністра опинилася в Замості⁵⁹.

Перебування 6-ої СД в «активному резерві» в Красниставі було перерване не завантаженням до вагонів, а новим завданням. Наступного дня, 18 серпня українська дивізія отримала наказ перейти до Замостя й там приступити до розбудови укріплень у місті та в передмістях. Довгоочікуваний момент виїзду на український фронт, де знаходилася решта частин армії УНР, знову був відкладений. У ніч з 18 на 19 серпня дивізія вирушила до цілі форсованим маршем, куди прибула вранці 19 серпня. Саперні сотні 6-ої СД ще кілька днів працювали в Красниставі – наказ виїхати до Замостя вони отримали тільки в ніч із 22 на 23 серпня. Ще пізніше до Замостя було підвезене забезпечення – два вагони з амуніцією та продуктами прийшли туди тільки 27 серпня⁶⁰.

organizacyjny nr 11 z 15 VIII 1920 roku; там же, dok. 178 – Rozkaz operacyjny ogólny L. 39 z 15 VIII 1920 r., godz. 24.00. На ходорівському відрізку відбувся рейд більшовицької 8-ої кінної дивізії в напрямку на Стрий.

⁵⁹ *Українсько-московська війна в документах*, ч. I, *Оперативні документи Штабу Армії УНР*, В. Сальський (ред.), П. Шандрук (упор.), Праці Українського Наукового Інституту, т. 15, Серія історична, книга 2, Варшава 1933, с. 155–157, док. 324 – Наказ № 151 від 18 VIII 1920 р.; там же, с. 157 – Наказ № 152 від 18 VIII 1920 р.; там же, с. 158, док. 327 – Наказ № 158 від 19 VIII 1920 р. Ще один документ командування армії УНР стосовно 6-ої СД є наказ № 166 від 3 вересня 1920 року. Зрештою відрізок від Миколаєва до Галича зайняла польська частина.

⁶⁰ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 16; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 30; Битинський М. *Оборона Замостя. Спогад*, [в:] *Оборона Замостя*, с. 19. У період перебування в Замості

Богдан Скараджинський у своїй книзі підкреслив, що лінія від Холма через Грубешів до Белза була на той час дуже слабо захищена, що це був «головний польський ризик у битві над Віслою, бо то була головна брама для можливої інтервенції Будьонного в тій битві»⁶¹. Утримання Холма за значної участі 6-ої СД протягом другого тижня серпня й відкинення з південних околиць міста більшовиків, які вдерлися аж під Рейовицю й Краснистав, подальша розбудова нею укріплень у Красниставі й забезпечення тамтешньої переправи через Вепр мало суттєве значення, оскільки поруч, відразу за тією рікою, тимчасом польські частини перегруповувалися й готувалися до вирішальної, як потім виявилось, битви – Варшавської.

4.3 Фронтові видання 6-ої стрілецької дивізії

Нагадаємо, що в «мирних» умовах Бердичева й Києва культурно-освітній відділ 6-ої СД видав два номери «Українського Стрільця». Подібну інформаційну діяльність цей відділ також продовжував і підчас тривалих боїв з червня до листопада 1920 року. Це було дуже важливо, бо відхід із Києва був несподіваним, а в «час безустанного відвороту на захід і в старшин, і в стрільців з'являлися різні здогади про майбутнє – зерна сумніву прокрадалися в душі вояків»⁶². Однією з дивізійних газет були «Вісти». Через брак доступу до друкарських машинок її писали вручну й розмножували на копіювальному апараті. Редактором був начальник відділу Гриць Гладкий. У газеті пояснювалося, чому була укладена угода з Польщею, розміщувалися новини з польсько-українсько-більшовицького фронту, пояснювалася тогочасна ситуація. Між іншим, вона використовувала надісланою польською і російською пресою. Невеликий наклад газети став

6-а СД оперативно підпорядкована була 2-ій ПД легіонерів (*O niepodległą i granice*, s. 622 – Komunikat operacyjny nr 716).

⁶¹ В. Skaradziński, *Polskie lata 1919–1920*, t. 2: *Sqd Boży*, Warszawa 1993, s. 351.

⁶² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 202.

причиною того, що над титульною сторінкою було розміщене повідомлення: «Один екземпляр на курінь – передавайте, будь ласка, з рук у руки». З червня по листопад 1920 року з'явилося 15 номерів. Інше видання, гумористичний «Характерник», також за редакцією Гладкого, теж був листком з копіювального апарату. Видавався він із червня три рази на місяць, у сумі вийшло 7 номерів. На його сторінках, окрім дотепних текстів, були також розміщені карикатури. Його великий успіх завдячував тому, що з гумором ставився до дивізійного й загальновійськового щоденного життя⁶³. Підчас боїв на Холмщині й оборони Замостя праця відділу дещо завмерла.

4.4. Проекти, пов'язані з 6-ою стрілецькою дивізією

Кінний загін 6-ої дивізії в складі партизанської групи. Серед частин 6-ої стрілецької дивізії, які по дорозі на фронт прибули на початку травня до Бердичева, бракувало спішеної кінної сотні, яку ген. Лістовський відправив на зміцнення польсько-українського партизанського загону, що діяв у південній частині Київської губернії. Це означає, що дане рішення було прийняте ще перед відправленням на фронт. Обставини появи цього загону не є до кінця з'ясовані; єдине, що можна припустити, це те, що він з'явився в квітні 1920 року. Нагадаємо, що 6-им кінним куренем, до якого входила згадана сотня, командував пполк. М. Янчевський, а 1-ою сотнею – пор. В. Василів. Чисельність групи, направленої до партизанів, невідома, натомість пор. В. Василів згадується як один із командирів у подальшому періоді діяльності цього загону⁶⁴.

⁶³ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 62, 263, 266.

⁶⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 65 – Rozkaz nr 55 z 2 maja 1920 roku; Руккас А. „За нашу і вашу свободу”: Спільні польсько-українські військові частини у війні 1920 р., Київська старовина 2003, № 6, с. 75–76; Командний склад, Нове життя, випуск спеціальний від 8 II 1921 р. (далі: НЖВС), с. 60–64.

Після введення в дію 1-ої Кінної армії С. Будьонного польсько-український партизанський загін був направлений на фронт, але на початку липня був звідти відведений із наміром відправити його до Грубешіва, а потім – до Замостя. За задумом польського командування він мав увійти до складу кавалерійської групи ген. Яна Садовського, яка там формувалася і яка мала зупинити рух Будьонного. Проте ще до відправлення частина кінноти 6-ої СД мала бути відокремлена. Це був 6-ий кінний полк під командуванням пполк. М. Янчевського. Швидше за все це сталося 15 червня, бо власне з цього часу підрозділ починає вести окрему документацію. Того дня він перебував у Баранівці над Случем, містечку на північ від Полоного. Наступний тиждень (16-22 червня) він перебував у селі Сусли біля Новгороду Волинського (Звягеля). Згідно даних від 20 червня його ад'ютантом був хор. Є. Томашівський, а серед старшин були сот. О. Гриневич і пор. Г. Маларенко. Ця група нараховувала 165 осіб, із яких кулеметна півсотня – 12 осіб, 2-а сотня – 86 осіб, 3-я півсотня – 42 і полковий обоз – 25 осіб⁵⁹.

Не вдалося встановити, кому на той час підлягав 6-ий кінний полк і чи брав участь в оборонних боях. Основне місце перебування групи Янчевського – село Головниця, що на західній стороні Корця. Тут він перебував щонайменше до 27 червня, а може й до початку липня 1920 року. На той час його дорога далі вела на північ, у напрямку свого материнського підрозділу – 6-ої СД. Полк приєднався до дивізії відразу після боїв під Пергою – 7 липня полк. М. Безручко зарахував його до складу дивізії⁶⁰.

Плани щодо польсько-українського партизанського загону вкотре зазнали змін. На зустрічі Петлюри й Пілсудського в Замості 16 липня 1920 року обидва вожді прийняли рішення про його розформування, а кавалеристів наказали приділити до власних частин. Українці за згодою Петлюри мали бути включені до Дієвої армії УНР. На прохання командувача ген. Михайла Омеляновича-

⁵⁹ ЦДАВО, ф. 2390, оп. 1, спр. 1, л. 1–5; Руккас А. *За нашу і вашу свободу*, с. 76. 6-ий кінний полк – так називав його у своїх наказах пполк. Янчевський. Бракує інформації з чиеї ініціативи відбулося розділення та даних щодо його кількості коней.

⁶⁰ ЦДАВО, ф. 2390, оп. 1, спр. 1, л. 1–3; там же, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 37–48. Згадана документація кінного полку є вкрай обмеженою.

Павленка польська сторона надала 17 липня відповідну кількість вагонів. У дорогу вирушив загін у 29 кіннотників із кіньми та обозом на чолі із сот. Ростиславом Корчунівим, але по дорозі був збільшений – до кінцевої станції Пушківці біля Бучача загін прибув 25 липня у складі 46 шабель⁶¹.

Рішенням Петлюри сотня на чолі з Корчунівим мала увійти до одного з полків Окремої Кінної дивізії під командуванням полк. Івана Омеляновича-Павленка. При цьому застерігалось, що Корчунів має залишитися на чолі відділу, а сам відділ мав бути збережений в цілісності й у жодному випадку не мав бути розформований. Полк. Омелянович-Павленко наказом №014 повідомляв, щоб

прибулу до моєї диспозиції під командуванням сотника Коршуніва сотня 6-го полку 6-ої стрілецької дивізії у складі 46 кіннотників влити до полку ім. Максима Залізняка. ...сотника Коршуніва, відомого мені особисто й високого звання, призначити т.в.о. [тимчасово виконуючим обов'язки – авт.] командира полку⁶².

Проте це призначення викликало невдоволення більшості старшин полку й незабаром, і результаті офіційного звернення, полк. І. Омелянович-Павленко змінив рішення. 8 серпня 1920 року він виділив групу Коршуніва в Окремий Кінний курінь, підпорядкований безпосередньо штабу дивізії. На 15 серпня він нараховував 60 осіб. Через кілька тижнів відділ був поповнений і в другій половині вересня розвинувся в полк. Отримав він порядковий номер «4-ий» та був названий на честь кошового отамана Івана Сірка. Його кадрову основу склали такі старшини колишньої кінної сотні 6-ої стрілецької дивізії як командир сотні пор. Василів та командири польсько-українського партизанського

⁶¹ Руккас А. *За нашу і вашу свободу*, с. 76. Сот. Р. Корчунів із групою інших 14 старшин був направлений 15 травня командиром 6-ої СД до Бердичева на кавалерійський вишкіл (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 76). Станція Пушківці знаходиться на сході Бучача.

⁶² Цитата з: Руккас А. *За нашу і вашу свободу*, № 6, с. 76. Сот. Корчунів відомий ще також як Коршунів.

загону – Р. Корчунів, пор. Г. Земців, підхор. В. Димів і помічник лікаря М. Малукало⁶³.

1-й Українсько-польський дивізіон особливого призначення. У серпні 1920 року до Військової місії надійшов цікавий запит інж. О. Бойка, який у званні хорунжого служив в автомобільній колоні 6-го технічного куреня 6-ої стрілецької дивізії. Коли вона знову прибула до Варшави для поповнення й реорганізації Бойко надав генералові Зелінському рапорт, у якому пропонував, щоб на базі його підрозділу створити спільне польсько-українське формування – зведений автомобільний дивізіон. Він мав носити назву «1-й Українсько-польський дивізіон особливого призначення імені двох державних господарів С. Петлюри і Ю. Пілсудського». Автор проекту звертав увагу, що через брак власних фахівців в автомобільних колонах користувалися послугами росіян, що не було корисним. Бойко пропонував опертися в цій діяльності на співпрацю з тими сусідами, «з якими вже була укладена угода». Він був переконаний, що польське Верховне Командування погодиться на приділення українському війську своїх фахівців. одночасно це мав бути для українського суспільства хороший приклад для майбутньої тісної праці «в спільній боротьбі з ворожими сусідами»⁶⁴.

Його проект передбачав, що дивізіон мав складатися з п'яти колон:

- панцирної (придленої до частин Дієвої армії УНР);
- вантажної (для обслуговування безпосереднього тилу фронту);
- санітарної (для перевезення поранених у дальній тил);
- легкої (для забезпечення зв'язку);
- мотоциклетної (для «летючого зв'язку», як «летючої сотні кулеметників» та для доставки амуніції).

Планувався змішаний польсько-український особовий склад за винятком командира, який мав бути виключно української національності. Його формування планувалося довірити тільки людям ідейним, які в співпраці з Секцією польських

⁶³ Руккас А. *За нашу і вашу свободу*, Київська старовина 2003, № 6, с. 76.

⁶⁴ Там же, с. 81.

автомобільних військ створили б контролюючу комісію для реалізації цього проекту. Комісія мала приймати людей, що брали участь у боротьбі за Українську державу, особливо на командні посади⁶⁵.

Проект хор. Бойка був позитивно розглянутий головою Місії ген. В. Зелінським. Проте, висловлюючи згоду на формування, він бачив іншу можливість використання цього підрозділу, а саме як запасну частину для підготовки поповнень технічних підрозділів Дієвої армії. Польських військових мали прийняти на інструкторські посади та посади контрактного технічного персоналу. Зелінський доручив розробку посад персоналу та навіть призначив командира дивізіону. Їм мав бути сот. В. Дітель, тимчасовий старшина для доручень при військово-технічному уряді при Міністерстві військових справ УНР. На початку вересня він був відкомандирований до Військової місії, де йому було доручено справу автомобільного підрозділу. Незважаючи на ці кроки, ніяких подальших дій не було зроблено, також бракує інформації про затвердження Головним управлінням як вказаних штатів, так і самого командира сот. Дітля. Відмовитись від проекту, напевно, вирішили через його неопрацьованість, пересичення демагогічними тезами та необхідністю дуже великих витрат для реалізації⁶⁶.

⁶⁵ Там же, с. 81-82.

⁶⁶ Там же.

5. Шоста стрілецька дивізія в Замості (19-31 серпня 1920 р.)

5.1 Зміна рішень. Підготовка міста до оборони

На початку серпня 1920 року Радянська Росія скерувала три армії та кінний корпус на Варшаву та її зв'язок із поморським коридором, друга група – Кінармія Будьонного – натомість вирушила на Львів. Концентрація сил на цих напрямках призвела до того, що інші відрізки фронту були ослаблені. Польське командування вирішило повільно відступати під натиском військ М. Тухачевського в бік столиці, а виграний час використати для перегрупування своїх сил за Віслою й Вепром, а потім здійснити наступ на фланг і розтягнуті комунікації ворога. Цей контрнаступ відбувся 16 серпня, спричинивши поспішний відступ більшовиків. Для порятунку свого війська від повної катастрофи радянська влада вирішила направити Тухачевському на допомогу групу Будьонного. Він мав вдарити по лінії Сокаль – Замостя – Люблін у тил 3-ої армії. У результаті могли бути зруйновані залізничне сполучення та оперативна база правого крила польських військ, що наступали, що відразу сповільнило б наступ і врятувало б рештки Червоної армії.

На атаку Кінармії особливо наражалася 3-я армія; її поразка могла затримати наступ на лінії Бугу. Верховне Командування ВП передбачало можливість такого маневру і тому після відкинення більшовиків від Варшави почало перекидати залізницею в район Любліна та Замостя дві дивізії – 10-ту ПД Желіговського й 2-гу ПД легіонерів Жимірського. Одночасно створено та території Східної Галичини

групу ген. С. Галлера, яка складалася з 13-ої піхотної дивізії та 1-ої кінної дивізії. Ця група мала слідувати за армією Будьонного й тиснути на неї з флангів. Для зустрічі Кінармії підготовлено ряд укріплених пунктів, серед них у Замості й Красному Ставі. 10-а ПД і 2-га ПД лег. разом із 6-ою Січовою стрілецькою дивізією та загоном Яковлева творили новий склад 3-ої армії під командуванням ген. В. Сікорського¹.

Будьонний, зайнятий спробами захопити Львів і багаті трофеї, не відреагував ані на перший наказ М. Тухачевського від 17 серпня, ані на другий, щоб вирушити на Варез – Сокаль і далі на Замостя – Люблін. Тільки третій наказ, висланий В. Леніним і Л. Троцьким, та погроза в ньому віддати командира Кінармії під суд дав результат і Будьонний нарешті вирушив у вказаному напрямку. Цю затримку польська сторона використала для прискорену концентрацію 10-ої дивізії під Замостя й підготовки міста до оборони. Польський план передбачав оточення Будьонного в районі Грубешова й Тишівців. Проте він не вдався, оскільки, коли ген. С. Галлер зміг наздогнати Будьонного, той розбив над Гучвою козацьку бригаду В. Яковлева й відкинув на північ інші підрозділи. Надія на затримання Кінармії залишалася під Замостям, в той час як сили, сконцентровані там, були досить скромними і їх неодмінно треба було зміцнити².

¹ Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії в українській державній справі та бої дивізії*, Вісті комбатанта (далі: ВК) 1974, № 1, с. 35–36; К. Jacynik, *Wspomnienia z walk 30 Pułku Strzelców Kaniowskich pod Zamościem 25–31 VIII 1920 r.*, *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1992, z. 4, s. 63. Наказ про призначення Сікорського командувачем 3-ої армії був виданий ВКВП 27 серпня 1920 року. Вже наступного дня він виїхав до Любліна, а 30 серпня прийняв командування.

² Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії*, ВК 1974, № 1, с. 35–36. Зміст радіодепеш радянського командування був відомий польській стороні. Про військові дії під Львовом та про 1-шу Кінну армію більше див.: А. Smoliński, *1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa*, Toruń 2008; *Encyklopedia wojskowa pod red. O. Laskowskiego*, t. 5, Warszawa 1935. Згідно з наказом Кінармія розпочала марш 27 серпня в напрямках: на Грубешів – 14-та дивізія, Комарів (тобто на Тишівці – Замостя) – 4-та дивізія, Томашів Любельський – 6-та дивізія та Угнів – 11-та дивізія (G. Łukomski, В. Polak, М. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 2: *Działania bojowe. Kalendarium*, Koszalin 1990, s. 127).

Перебуваючи в резерві 3-ої армії в Красному Ставі, 6-та стрілецька дивізія очікувала на наказ виїзду й перепідпорядкуванню командуванню армії УНР. От тільки затримка прибуття 10-ої піхотної дивізії ген. Л. Желіговського до Замостя, яка мала змінити 6-ту СД, призвело до того, що остання отримала наказ перейти до Замостя й негайно приступити до його укріплення. Частина оперативного наказу №115 командування 3-ої армії підлеглим підрозділам від 19 серпня, що стосувалася 6-ої СД, була наступною:

6-та українська див. вирушить у ніч із 18-го на 19-те до Замостя, де негайно почне підготовку оборони Замостя як пункту опору. Етапові та технічні підрозділи [підкреслення в копії наказу], що перебувають у Замості, необхідно підпорядкувати собі. Після прибуття до Замостя 6-та укр. див. переходить під командування 2-ої піх. див. лег.³

Наказ був виконаний. Учасник тих подій пор. А. Домарацький, начальник оперативного відділу штабу 6-ої стрілецької дивізії, написав: «19 серпня 1920 року наша дивізія прибула до Замостя, де підпорядкувавши собі польські етапові батальйони та технічну роту, що вже стояли там, приступила до роботи над укріпленням міста». Не змінив цього стану новий наказ (№8922) Верховного Командування ВП, виданий від 20 серпня, про направлення 6-ої СД під командування ген. М. Омеляновича-Павленка. Його виконання «затягнулося», ймовірно, вчасно не дійшло до зацікавленого адресата. Замостя було важливішим. Правильне розуміння ролі цього міста знаходимо в статті Домарацького п.н. «*Оборона Замостя*»: «Замостя мало стати пунктом опору, який мав спричинити знищення Будионного й **успішне завершення** [виділення О.В.] варшавської операції». Також Б. Скараджинський написав пізніше, вже після завершення цих подій, що Замостя замикало «існуючий коридор схід – захід»⁴.

³ *Bitwa Warszawska 13–28 VIII 1920, Dokumenty operacyjne*, cz. II (17–28 VIII), oprac. zesp. pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1996, dok. 484 – Rozkaz Operacyjny (далі: nr Rozkaz) 115 z 19 VIII 1920 r. 2-га ПД лег. була направлена в район Грубешова для оборони цього міста від російських військ.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі: ЦДАВО), ф. 2375, оп. 1, спр. 1, л. 204; Домарацький А.

Розміщення 6-ої стрілецької дивізії. Штаб дивізії, штабова сотня та кінна чота дивізії розташувалися в центрі Замостя. Штаб займав один із центральних готелів. Решта підрозділів – стрілецькі бригади, артилерійські курені, кінний та технічний (частково) курені зайняли квартири в передмістях – Любельському та Нова Осада. Саперні сотні ще кілька днів перебували поза Замостям, одна з яких у Красниставі. Одна чота штабової сотні залишалася в Заваді, де охороняла дивізійний обоз. Обидва ці підрозділи 24 і 25 серпня були стягнуті в Замостя. 27 серпня до замостської станції прибули обидва вагони забезпечення 6-ої СД під командуванням хор. Петра Василюва – один із амуніцією та обмундируванням, інший – із продуктами харчування. Також того дня прибула більшість артилерії, яка рухалася не головним шосе, а бічним шляхом через Руські Піски та Бортатичі. Найпізніше, тільки ввечері 28 серпня, до Замостя прибув обоз 16-го артилерійського куреня під командуванням хор. Віталія Дробязка⁵.

На той час фронт знаходився близько 30-40 км на схід від міста – ворожі війська займали Грубешів, Трещани, Тишівці, передні роз'їзди знаходилися під Раханами й Вереханами біля Томашова Любельського (див. мапу 6). Оскільки ворог поки поводився пасивно, командування 6-ої СД вислало підпорядковані собі польські етапові батальйони до Завалова (4/2) і Комарова (2-й любельський) для спостереження й охорони доріг Замостя – Грубешів та Замостя – Тишівці. Кілька спокійних днів 6-та СД, яка останніми тижнями була в

Оборона Замостя, Нове життя, випуск спеціальний (далі: НЖВС) від 8 II 1921, р с. 29–30 (текст статті Домарацького див. також: Самутин П. *VI-а Січова стрілецька дивізія*, ВК 1974, № 2, с. 21–28); НЖВС, с. 44 – Прощальний наказ; В. Skaradziński, *Polskie lata 1919–1920*, t. 2, *Sqd Boży*, Warszawa 1993, s. 353.

⁵ ЦДАВО, ф. 2375, оп. 1, спр. 1 – Rozkazy nr 115–119; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 16, 20. Адресу готелю, який займав штаб дивізії, не вдалося встановити. Безручко також взяв на себе функцію коменданта міста. Село Завада з важливою залізничною станцією знаходиться на захід від Замостя. Самутин згадує дві дати прибуття до Замостя вагонів із забезпеченням – 27 і 28 серпня.

безперервних акціях, використала для короткого відпочинку, а потім приступила до роботи над укріпленням міста. Оскільки підрозділи польської 10-ої дивізії й далі не з'являлися в Замості, а в районі Грубешова ворог почав дії проти 2-ої дивізії легіонерів, полк. М. Безручко наказав здійснити додатковий випад у бік Зебович і Криниць, що на шляху до Томашполя. Проте жодних ворожих частин у цих місцевостях не було знайдено. Вже пізніше виявилось, що активність біля Грубешова була вдаваною, щоб замаскувати інші дії⁶.

Роботи з укріплення міста були прискорені, коли до Замостя прибули обидві саперні сотні 6-го технічного куреня 6-ої стрілецької дивізії. Від 15 серпня вони перебували в Красниставі, де працювали над зведенням запасної лінії укріплень уздовж Вепра. У ніч із 22 на 23 серпня обидві сотні отримали із штабу дивізії наказ про невідкладний виїзд до Замостя. Фахівці з фортифікації з'явилися в місті 24 серпня. Окрім того в Замості вже знаходилася залізнична сотня 6-го технічного куреня, і тільки зв'язкова сотня з куреня тимчасово несла службу поза містом⁷. Чисельність дивізії М. Безручка на той час була найменшою за весь період її тодішнього існування – вона нараховувала неповних 2 тисячі вояків – 253 старшини й 1673 рядових⁸.

Розташування міста. Оцінка можливості оборони. Замостя було засноване в другій половині XVI століття як місто-фортеця.

⁶ Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 29–30. У районі Грубешова стояла 44-та радянська дивізія. В оперативному звіті із Східного фронту цей випад був описаний коротко: «Акція 6 укр. див. та бригади донських козаків на Тишівці й Томашів у процесі» (*Bitwa Warszawska, cz. II (17–28 VIII), dok. 729*).

⁷ Битинський М. *Оборона Замостя. Спогад*, [в:] *Оборона Замостя*, с. 20; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 16.

⁸ *Наші цифри*, НЖВС, с. 64 – дані про чисельність дивізії на 23 серпня 1920 року. Командир 30-го піх.п. майор К. Яценік, який 25 серпня прибув до Замостя, недооцінив чисельність «багнетів» 6-ої СД, але при цьому підтвердив наявність кавалерії: «У самому Замості досить слабка, що нараховувала близько тисячі багнетів та два ескадрони кавалерії в 100 шабель, українська 6-та дивізія полк. Безручка» (К. Ясунік, *Wspomnienia z walk 30 Pułku*, s. 63).

Місто знаходилося на важливому історичному торгівельному шляху з Варшави через Люблін до Львова. Крім того тут сходилися дороги з боку Грубешова, Холма, Білогір'я, Юзефова. Нема жодного сумніву, що панування над цим містом давало можливість контролювати рух у цьому регіоні. На початку ХХ століття Замостя складалося з трьох частин. З північного боку до Старого Міста поблизу виїзної дороги, що веде на Люблін, прилягала Люблінське передмістя. Із протилежного боку – вздовж дороги на південний схід у бік Томашова Любельського – тяглася Нова Осада.

Із заходу саме Замостя (Старе Місто та передмістя Нова Осада й Люблінське) обмежувала річка Лабунка. Цей невеликий правий приток Вепра не становив би значної перешкоди для переходу, якби не його долина – порівняно широка й заболочена в деяких місцях. Це була сприятлива обставина для оборонців міста. Вона зміцнювала оборонну позицію, зокрема добре убезпечувала Люблінське передмістя й залізничну станцію, яка на той час знаходилася з його правого боку. Єдиним слабким пунктом у цій лінії був міст через Лабунку на дорозі з Люблінського передмістя в бік села Яновичі⁹.

Зовсім іншими виявилися умови оборони з решти сторін міста. Найбільші проблеми створювала оборона Нової Осади, розташованої на південному сході. До передмістя вели вигідні для атакуючих передмістя, а села Калиновичі, Волька Панянська та Ятутів і висота 243 давали повне прикриття. Під цим прикриттям ворожі підрозділи були убезпечені від вогню оборонців, а самі могли вільно перегруповуватися й приховувати від залоги Замостя своє наступне місце атаки. Подібна ситуація була й на півночі, де прикриттям були села Сітанець, Майдан і Шопінек. Єдина висока вежа замостської ратуші дозволяла спостерігачам здійснювати досить детальний огляд. Ці та інші довколишні села давали одночасно можливість ворогові квартируватися¹⁰.

⁹ Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 24. Яновичі зараз є в межах міста, на лівому боці Лабунки.

¹⁰ Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 24. Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 5, с. 36–37.

Розташування нових замоствських передмість майже точно на протилежних сторонах Старого Міста робило Замостя видовженим, схожим на «кишку». Така система забудови призвела до того, що район для оборони був дуже невідгідним для оборонців. Майже по всій довжині місто прострілювалося «навиліт». Наприклад обстріл міста з боку села Майдан без проблем досягав до оборонців західного боку в районі села Яновичі. Це стосувалося не тільки артилерійського вогню, а й вогню з важких кулеметів. В діапазоні кулеметного вогню також знаходився штаб групи «Замостя». У такій ситуації всі рухи оборонців протягом дня були небезпечними й сильно ускладненими. Переміщення резерву наражало його не тільки на гарматний вогонь, але й на кулеметний і навіть рушничний. Єдиною перевагою оборонців була згадана висока ратуша, яка була чудовим пунктом, який давав можливість спостереження переднього плану на відстань навіть до 15 км. Обсерваційний пункт в основному використовувався для коректування артилерійського вогню та іншими формуваннями¹¹.

Підготовка до оборони. Фортифікаційні роботи тривали в різних місцях – на відкритих ділянках, з можливістю легкого обстрілу, підготовлено окопи, оскільки для копання безперервних траншей не було часу. Навколо міста було встановлено 1-2 ряди колючого дроту. «Протягом чотирьох днів, з 25 по 28 серпня, сапери поставили довкола міста міцну лінію колючого дроту довжиною до 18 км, а в деяких місцях навіть 3-4 ряди, а за ними побудували ланцюг опорних пунктів із зручно розташованими шанцями», – написав учасник оборони, старшина 6-го технічного куреня 6-ої стрілецької дивізії, М. Битинський. Під керівництвом українських саперів над укріпленнями працювало від 3 до 5 тисяч цивільних із міста та околиць сіл¹². Друга лінія оборони мала складатися з залізничного насипу, який оточував стару частину міста з півдня та сходу. Третя лінія – залишки старих міських укріплень.

¹¹ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 5, с. 37–38.

¹² Битинський М. *Оборона Замостя. Спогад*, [в:] *Оборона Замостя*, с. 19–20; той же, *За честь і славу української зброї*, там само, с. 12.

Подальша зміна рішень. Тимчасом у районі міста спостерігалась інтенсивна розвідка ворога. А в той час, а саме 26 серпня, 6-та дивізія отримала наказ до збору й виїзду, оскільки 10-та дивізія була вже в дорозі до міста. Виданий наступного дня (27 серпня) оперативний звіт ВКВП із Східного фронту повідомляв, що «Перші потяги 10-ої піх. див. прибули до Замостя. 6-та українська див. в ході відправлення до Розвадова». Це підтверджував відповідний пункт оперативного наказу (№118) командування 3-ої армії від того ж дня: «6 укр. див. відходить у розпорядження Південного фронту»¹³. Підготовку частин 6-ої СД до виїзду паралельно підтверджує командир артилеристів полк. В. Насонів, який у наказі №119 від 27 серпня написав: «Бригада у повному складі сьогодні зосередилася в м. Замостя з метою переміщення в складі 6 стрілецької дивізії до Галичини в розпорядження Південного фронту»¹⁴.

Перший підрозділ 10-ої дивізії – 30-й піхотний полк – прибув до Замостя увечері 25 і 26 серпня. Одна з бригад, а саме 16-та під командуванням пполк. Р. Сушка, встигла завантажитися й поїхати. Можна припустити, що був використаний ешелон, яким прибула польська частина. Проте тоді до Замостя зі штабу 3-ої армії надійшло нове повідомлення, що Будьонний отримав наказ невідкладно залишити Львів, сконцентруватися в районі Сокаль – Варез і вдарити на Замостя. Дальший визначений йому напрямок була Варшава. Ця інформація була запізною – район Сокаль – Варез 1-ша Кінна армія осягнула ще раніше. 25 серпня вона отримала наказ вдарити на Замостя, а вирушила 27 серпня. На той момент Замостя стало надзвичайно важливим елементом оборони, який міг мати вплив на успішне завершення операції під Варшавою. Ще того ж дня (27 серпня) із штабу армії надійшов наказ наступного змісту: «6-ій стрілецькій українській дивізії припинити завантаження і, підпорядкувавши собі всі польські частини в районі Замостя, створити групу та прийняти на себе

¹³ *Bitwa Warszawska 13–28 VIII 1920, Dokumenty operacyjne, cz. II (17–28 VIII)*, oprac. zesp. pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1995, dok. 776, 778; Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 30.

¹⁴ ЦДАВО, ф. 2375, оп. 1, спр. 1 – Наказ №119 ком. бригади артилерії.

оборону Замостя. Всі прибулі до Замостя частини 10-ої дивізії підпорядкувати собі»¹⁵.

Останнє завдання стосувалося в першу чергу 30-го піхотного полку (10-ої дивізії), який прибув до міста залізницею 25 і 26 серпня, в подальшому 31-го піхотного полку й кількох інших підрозділів цієї дивізії. Наказ командування 3-ої армії не уточнював ані способу оборони, ані призначав командира групи, що створювалася. Проте було не дуже ясно, хоч потім і зараз добре зрозуміло, що творити групу й нею командувати може тільки полк. Марко Безручко, командир 6-ої стрілецької дивізії, тобто тієї, яка мала підпорядкувати собі інші частини, що прибували до Замостя. Микола Битинський, один із українських старшин, учасник оборони ясно окреслив: «Загальне командування належало до штабу 6 Січової стрілецької дивізії на чолі з командиром Марком Безручком і начальником штабу дивізії полковником (пізніше генералом) Всеволодом Змієнком»¹⁶.

¹⁵ *Bitwa Warszawska, cz. II (17–28 VIII), dok. 776, 778*; Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 30. Полк. Стахевич у своїх нотатках із керівних вказівок Начального Вождя про зміну угруповання військ на Східному фронті 24 серпня записав: «Наразі 6 укр. див. залишити при 3 а[рмії]» (*Bitwa Warszawska, cz. II (17–28 VIII), dok. 665*); В. Skaradziński, *Polskie lata 1919–1920, t. 2: Sqd Boży*, Warszawa 1993, s. 352. Зміст наказу 3-ої армії від 27 серпня автор дослідження про оборону Замостя також цитує. Пор. А. Домарацький був начальником оперативного відділу штабу 6-ої стрілецької дивізії і тому його відомості, записані безпосередньо після закінчення військових дій, є дуже вірогідною. Нагадаємо, що згідно з наказом від 27 серпня Кінармія розпочала акцію в напрямках: 14-та дивізія на Грубешів, 4-та дивізія – на Тишівці-Комарів-Замостя, 6-та дивізія – на Томашів Любельський і 11 дивізія – на Угнів (G. Łukomski, В. Polak, М. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka*, s. 127). До вечора того дня окремі дивізії 1-ої Кінармії значно просунулися на захід.

¹⁶ Битинський М. *За честь і славу української зброї*, с. 12; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 18; К. Jacyńnik, *Wspomnienia z walk 30 Pułku Strzelców Kaniowskich pod Zamościem*, s. 65–66. Перший транспорт 30-го ПП прибув до Замостя вранці 25 серпня, другий – того ж дня увечері, третій – вранці 26 серпня. Увесь полк під командуванням майора К. Яциніка нараховував 800–850 багнетів і 37 офіцерів.

5.2 Огляд ситуації перед битвою під Замостям

Сили ворога в районі Замостя. Ситуація на 27 серпня була наступною:

- Кінна армія Будьонного (4-та, 6-та, 11-та і 14-та дивізії) з району Вареж – Сокаль вже розпочала рух із наміром атакувати на головному напрямку Тишівці – Замостя – Люблін. Згідно з А. Домарацьким «будьонівці» було близько 12,5 тис. (10 тис. шабель, 2 тис. багнетів, 200 важких кулеметів, 20 гармат). Цю чисельність підтверджує у своєму дослідженні А. Смолінський¹⁷. Нагадаємо, що окремі частини 1-ої Кінармії вели наступ у напрямках: 14-та дивізія на Грубешів, 4-та дивізія (ударне формування) на Тишівці – Комарів – Замостя, 6-та дивізія – на Томашів Любельський і 11-та дивізія – на Угнів. До вечора того дня згадані дивізії значно просунулися на захід і знаходилися в районах: 14-та дивізія – Модринець – Шидловиці, 4-та дивізія – Чермно – Тишівці, 6-та дивізія – Добружеч – Лащів – Жерніки й 11-та дивізія – Ліски – Радків – Ржеплін. Позиції, зайняті 4-ою дивізією, свідчать, що вона вже перейшла Гучву після розбиття Кубанської бригади В. Яковлева¹⁸.
- На флангах армії Будьонного знаходилися дві піхотні дивізії. Обидві оперативно підлягали Будьонному, обидві мали просуватися разом із ним, забезпечуючи прикриття. 44-та радянська дивізія, що нараховувала близько 2 тис. багнетів, займала Грубешів та околиці аж по Трещани включно. У районі

¹⁷ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 22; А. Smoliński, *1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa*, Toruń 2008, s. 300. Ю. Ставінський суттєво занижує чисельність Кінармії під Замостям. За його даними вона нараховувала 7-8 тис. чоловік (J. Stawiński, *Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego*, *Przegląd Kawaleryjski* 1930, nr 10, s. 187).

¹⁸ Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія (матеріали до історії українського війська)*, ВК 1974, № 5, с. 35; G. Łukomski, В. Polak, М. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka*, s. 127. Розбита бригада В. Яковлева відступила до Щебрещина.

Кристинополя й Белза стояла 24-та піхотна дивізія. Обидві атакували без значних успіхів¹⁹.

Сили союзників поза Замостям. На 27 серпня союзні сили (польські, українські й кубанські) знаходилися на наступних позиціях:

- У районі Грабовця стояла 2-га піхотна дивізія лег., а з боку Рави Руської йшла група ген. С. Галлера, виділена з 6-ої армії (13-та піхотна дивізія й 1-ша кінна дивізія). Вони мали атакувати Кінармію з флангів, завданням Замостя було заблокувати їй дорогу на обраному напрямку²⁰;
- Кубанська бригада В. Яковлева прибула з Томашева Любельського на Гучву в район Тишівців, де мала втримувати переправу через Гучву й здійснювати обсервацію за рухами ворожих військ. Вона була підпорядкована ген. С. Галлерові;
- 30-ий піхотний полк (10-ої дивізії) майора К. Яциніка, що прибув до Замостя 25 і 26 серпня. Натомість полк. Безручко, відповідно до наказу ген. Сікорського, вислав його над Гучву, аби перешкоджати переправі на відрізку Вербківці – Маліця;
- разом з 30-им ПП над Гучву також вислано два українські дивізіони артилерії – 16-й під командуванням сот. В. Филиповича та 17-ий під командуванням сот. Миколи Сіпка. Обидва нараховували по 3 батареї, їх розміщено за позиціями піхоти й підпорядковано командирові того полку;
- 17-та бригада пполк. Олекси Воронова (з 6-ої стр. дивізії) Безручко вислав до Горишова Руського як резерв групи Яциніка;
- 6-ий курінь (дивізіон) української кінноти під командуванням пор. В. Герасименка ніс службу на передмістях Замостя, а окрім

¹⁹ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 5, с. 35.

²⁰ Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 23; M. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, Bellona, t. 22, 1926, R. IX, z. 3, s. 203; J. Stawiński, *Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego*, s. 187.

того виставив естафети (до часу притягнення телефонної лінії) для зв'язку групи, висланої над Гучву, зі штабом у Замості;

- 2-ий люблінський батальйон залишився під Комаровим, що близько 20 км на південний схід від Замостя. Він вступив до міста тільки десь опівночі 28 серпня²¹.

Сили союзників у Замості. Гарнізон Замостя складала:

- Штаб 6-ої стрілецької дивізії (одночасно штаб групи «Замостя»), розташований в одному із центральних готелів;
- штабова сотня (рота) 6-ої стрілецької дивізії під командуванням пор. Мусія Яценка. Одна чота охороняла штаб і патрулювала місто, друга виставила польову охорону в Новій Осаді (напрямок на південь та південний схід), і цим прикриваючи дорогу на Грубешів;
- 6-ий технічний курінь (батальйон) під командуванням сот. інж. Володимира Бокитька. Він працював над польовими укріпленнями в обох передмістях (Люблінському й Нова Осада);
- два польські етапні батальйони – перекинутий 3/7-ий і знятий із Завалова 4/2-ий. Обидва виставили варту в Люблінському передмісті, а також допомагали 6-му технічному куреневі в будівництві укріплень;
- у своєму розпорядженні гарнізон міста мав бронепотяг «Загончик», який патрулював відрізок Замостя – Вербковиці²².

²¹ Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 23; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 18–20; К. Jacynik, *Wspomnienia z walk 30 Pułku Strzelców Kaniowskich pod Zamościem*, s. 65–67. Домарацький пише, що 30-ий ПП та українські артилеристи мали зайняти лінію Гучви від Тишівців до Которова, а Самутин подає, що відрізок Вербковиці – Малиці. Натомість Яцинік згадує пізніше, зайняв переправи в Вербковицяхта Обровцю. Через брак часу згадана телефонна лінія не була протягнута.

²² Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 31; Т. А. Olszański, *Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r.*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, Warszawa 1996, s. 157; Битинський М. *За честь і славу*, с. 10; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 22; Герасименко В, *Сутичка з будьонівцями*, с. 27.

Справа 16-ої бригади армії УНР. У цьому місці необхідно розібратися в участі або відсутності 16-ої стрілецької бригади в обороні Замостя. Нагадаємо, що 25 чи 26 серпня 6-та дивізія отримала наказ зібратися й виїхати на український фронт над Дністром. Одна з бригад – 16-та під командуванням полк. Р. Сушка встигла завантажитися й виїхати. Коли 27 серпня від'їзд підрозділів дивізії був затриманий через новий наказ командування 3-ої армії, бригади Р. Сушка в Замості вже не було. Підпорядкований їй 16-ий артилерійський курінь залишився в місті, а потім був висланий над Гучву. Дані про це подають А. Домарацький і П. Самутин²³.

Усупереч цьому кілька авторів, у тому числі учасники тих подій, поміщають її в останні дні серпня поруч із 17-ою бригадою у боях в районі Замостя. Михайло Садовський, на 1920 рік начальник канцелярії в Мін.ВС УНР, у дослідженні «Оборона Замостя» на схемі (стор. 5), що показує рух військ у районі Замостя, показав положення обох бригад – 16-ої та 17-ої, за яким вони оперували в трикутнику між Замостям, Красниставом і Грубешовом. Подібну інформацію подають учасники боїв під Замостям – старшини 6-ої дивізії. Микола Битинський, старшина технічного куреня, пише, що під Замостям воювали «дві бригади піхоти». інший старшина, Олександр Савченко з артилерійської батареї 16-ої бригади згадує, що

Після короткого перебування нашої дивізії в Замості її 16-та і 17-та бригади отримали наказ негайно вийти поза місто і то в різних напрямках.

Далі пише, що «після кількох нарад у командира 16-ої бригади полковника Романа Сушка» отримали завдання для обох бригад – «увесь час непокоїти ворога в його запіллю у різних місцях і різних напрямках».

І наприкінці додає, що після звільнення Замостя обидві бригади повернулися до міста, звідки виїхали до Галичини²⁴.

²³ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 30; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 16–17.

²⁴ Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 5; Битинський М. *За честь і славу української зброї*, с. 10; Савченко О. *Із славного минулого*,

Тимчасом збережені документи дивізії свідчать, що 16-та бригада не вийшла «поза місто», а виїхала до Галичини перед боями в Замості та околицях. Логічною видається раніше висловлена гіпотеза, що для відправлення 16-ої бригади був використаний ешелон, яким до Замостя прибув 25 та 26 серпня польський 30-ий піхотний полк. Від'їзд бригади відбувся 26 серпня, а наступного дня вона була вже в Любліні. Це також підтверджують дані, подані в Оперативному комунікаті ВКВП із Середнього фронту від 27 серпня: «перші транспорти 10-ої піх. див. прибули до Замостя. 6-та українська див. в процесі транспортування до Розвадова». Очевидно, що річ іде про 16-ту бригаду. Наказ від 27 серпня про затримку відправлення проте зміг утримати в Замості решту підрозділів 6-ої стрілецької дивізії²⁵.

Маршрут 16-ої бригади пролягав через Краснистав, Люблін, Розвадів, Перемишль, Ярослав (28 серпня) і Миколаїв. На станції у цьому місті бригада стояла чотири дні – з 29 серпня по 1 вересня. Це був час вирішальної битви за Замостя. Другого вересня бригада була в Стрию, а звідти через Ходорів дісталася до станції Букачівці. Тут, очевидно того ж дня (2 вересня) відбулося розвантаження, оскільки ділянка залізниці в районі Галича була зайнята більшовиками. 31 серпня 1920 року командувач армії УНР наказав командиру Окремої кінної дивізії, яка оперувала в тому районі, нав'язати контакти з командуванням 16-ої бригади. Зв'язок був встановлений і бригада дісталася до станції Ямниця на північ від Станіслава. Це село було вказане в

с. 23–25. Текст М. Садовського та спогади М. Битинського й О. Савченка з'явилися через 35 років після битви під Замостям. Після війни на еміграції в Польщі М. Садовський був одним із засновників українського Військово-історичного товариства. Після II світової війни працю товариства продовжував український Військово-історичний інститут у Торонто, співробітником якого був М. Садовський (більше див. Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 367–369).

²⁵ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 149–153; *Bitwa Warszawska*, t. 1: *Bitwa nad Bugiem 13–28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne*, cz. II (17–28 VIII), dok. nr 778. Див. також: *O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921*, oprac. M. Jabłonowski, A. Koseski, t. 1, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 633 – Komunikat 723.

наказі від 2 вересня командувача армії УНР ген. М. Омеляновича-Павленка: «16-ій стрілецькій бригаді після прибуття стати в армійський резерв у селі Ямниця»²⁶. Ці накази дозволяють однозначно стверджувати, що 16-та бригада в обороні Замостя чи в інших боях в його околиці наприкінці серпня участі не брала. Це підтверджує й пор. А. Домарацький, який пише про виїзд 16-ої бригади і потім вже ніде, ні в Замості, ані поза його межами, не згадує. Стан після оточення Замостя він оцінює наступним чином: «Ціла Група, окрім відрізаних попереднього дня ворогом 17-ої бригади і 30-го полку, знаходилася за дратами»²⁷.

Підкріплення гарнізону Замостя 28 серпня. Опівночі 28 серпня до міста повернувся з Комарова 2-ий люблінський батальйон. Скоріш за все в той же час до міста вступила кінна сотня під командуванням пор. В. Герасименка. Щоправда А. Домарацький не згадує про українську кінноту в Замості, але й не згадує про неї поза Замостям. Натомість П. Самутин згадує 6-ий кінний курінь в околиці Горишова Руського, тобто поза містом і чітко пише, що вже вранці 28 серпня він був відрізаний від гарнізону Замостя. Це твердження заперечує командир української кінноти пор. В. Герасименко. У своїх спогадах він чітко пише, що вранці після відступу Кінармії з-під Замостя, тобто 31 серпня, отримав безпосередньо від полк. Безручка наказ переслідувати будьонівців. Його вилазка у повному складі відбулася з боку Замостя до прилеглого села Лабуне. Такий напрямок атаки, розпочатої вранці 31 серпня, був би неможливий, якби Герасименко зі своєю кіннотою був у період облоги поза містом. Присутність кінноти під час оборони також побічно підтверджує М. Битинський²⁸.

²⁶ ЦДАВО, ф. 2411, оп. 1, спр. 1, л. 153–168; *Українсько-московська війна*, ч. I, *Оперативні документи Штабу Армії УНР*, В. Сальський (ред.), П. Шандрук (упор.), т. 15, Серія історична, книга 2, Варшава 1933, с. 191, док. 399 – Наказ від 31 VIII 1920 р.; там же, с. 197, док. 410 – Наказ від 2 IX 1920 р.

²⁷ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 16–17; Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 31. Решта підрозділів 6-ої СД також прибули на місце в схожий час – вони вирушили із Замостя 1 вересня, а доїхали до станції Юзепіль під Станіславом 7 серпня.

²⁸ Домарацький А. *Оборона Замостя*, ВК 1974, № 2, с. 31; Битинський М. *За честь і славу*, с. 10; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона*

Загалом перед прибуттям 31-го ПП кап. Болтуця та інших підрозділів 10-ої дивізії в Замості було близько тисячі вояків (враховуючи 2-ий люблінський батальйон). Ця чисельність не ставиться під сумнів, наприклад, її підтверджує Т. А. Ольшанський. Розбіжності стосуються питання, яку долю склали українські вояки. М. Болтуць не подає їх конкретної кількості, але згадує в Замості тільки про штабову сотню, а технічного куреня, найчисельнішої української частини, який працював над укріпленням міста, ані інших підрозділів у місті не зауважив. Натомість А. Гримала-Седлецький подає, що «Дві тисячі наших стрільців і одна гарматна батарея застала в місті 400 українських багнетів із VI української дивізії Безручка, сила невелика, але вояки неперевершені й просто відмінні». Цю чисельність, спираючись на тенденційних заявах Болтуця, ставить під сумнів Т. А. Ольшанський. Проте самі несвідомо обоє її підтверджують. Загальну чисельність вояків трьох охоронних батальйонів (3/7-го, 4/2-го і 2-го люблінського) М. Болтуць оцінює в 500 чоловік, а П. Самутин її підтверджує. Перебування терських козаків у Замості не підтверджує ані Болтуць, ані Домарацький, ані Битинський. Звідси решта, тобто 400-450 осіб (враховуючи кількість членів екіпажу «Загончика») із тисячі склали українці. Аналіз структури 6-ої СД дозволяє підтвердити, що технічний курінь, штабова сотня й кіннота власне стільки ж і нараховувала²⁹.

Увечері 27 серпня на залізничну станцію в Замості прибули перші частини 10-ої дивізії – 1-ий і 2-ий батальйони 31-го полку канівських стрільців. Протягом наступного дня – 28 серпня – до

Замостя, ВК 1974, № 3–4, с. 21–22; Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, с. 27. Пор. В. Герасименко, а не полк. М. Янчевський командував кіннотою під Замостям (див. наступний розділ).

²⁹ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 31; там же, с. 60–65; М. Bołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 208; А. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły. Z notatnika korespondenta wojennego*, Warszawa 1990, s. 173–175; Т. А. Olszański, *Mit i prawda*, s. 157–158; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 21. Очевидно до Замостя повернулася частина української кінноти після розриву зв'язку з Мішиним (Битинський М. *За честь і славу*, с. 10; Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, [в:] *Оборона Замостя*, с. 27). К. Яцинік пише, що український кінний загін із кількох десятків осіб відступив із-під Мішина на схід до Горишова (с. 67).

міста прибули наступні підрозділи цієї дивізії: штаб 31-го ПП, 3-ий батальйон цього полку, дивізіон польової артилерії, дивізіон кінних стрільців, рота 314-го полку уланів. До міста також в'їхали два бронепотяги – «Месник» і «Смерть». Нагадаємо, що того ж дня до Замостя були стягнуті з переднього краю дві частини: український кінний курінь пор. В. Герасименка й польський 2-ий люблінський батальйон. Окрім того прибули два вагони забезпечення та обоз 16-го артилерійського куреня 6-ої СД³⁰. Факт значного посилення гарнізону так описав пор. А. Домарацький: «Ще того дня (28 VIII) до zagrożеного Замостя прибули відділи 10 дивізії (31 полк піхоти, дві кінні сотні, три польові батареї і два панцирні потяги («Месник» і «Смерть»). Залога значно збільшилася. [...] На той час наша група нараховувала 3200 багнетів, 200 шабель, 40 кулеметів, 12 гармат і 3 панцирні потяги»³¹. Таким чином 28 серпня встановився остаточний склад групи «Замостя». Він включав 3500-3550 осіб і під час всього періоду оборони, тобто 29, 30 і до полудня 31 серпня вже не збільшувався.

Рух сил ворога 28 серпня. Після розбиття 27 серпня 4-ою дивізією Кінармії кубанської бригади Яковлева в шабельному бою під Тишівцями всі підрозділи Будьонного швидко просувалися вперед. Наступного дня (28 серпня) близько опівночі роз'їзди 4-ої дивізії з'явилися під Мячином, що майже 15 км на схід від Замостя, поблизу шосе та залізничної лінії в напрямку на Вербковиці. Була знищена залізнична лінія та був розірваний естафетний зв'язок Замостя з 30-им ПП і 17-ою українською бригадою та її артилерією, які були свого часу вислані над Гучву та до Горишова Руського³².

Протягом 28 серпня 1920 року кіннота Будьонного і далі швидко й майже без опору просувалася в бік Замостя. Увечері того

³⁰ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 20.

³¹ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 31; M. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 208. Подана Домарацьким чисельність багнетів та шабель замостської залози дещо відрізняється від цифр Самутин (див. наступний підрозділ).

³² Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 35. Нагадаємо – це був естафетний зв'язок, який підтримували українські кавалеристи.

ж дня роз'їзди 6-ої кінної дивізії вже вийшли на східні та південно-східні рубежі міста. У ніч із 28 на 29 серпня 1-ша Кінна армія досягнула наступні рубежі: 14-та дивізія – село Конюхи, 4-та дивізія – села Снятичі – Комарів, 6-та дивізія – села Лабуне – Криниця, 11-та дивізія – села Чартовиці – Рахане. На 29 серпня Будьонний підготував для свого війська два завдання. 6-ту кінну дивізію, що була найближче до міста (Лабуне знаходилося близько 10 км від передмістя Замостя), та 11-ту дивізію, яка просувалася за нею, він призначив для «проходу» через Замостя. Для 4-ої та 14-ої дивізій поставив інше завдання – перекрити шосе Замостя – Вербковиці, обійти місто зі сходу й просуватися до Красниставу. Тільки в разі нагальної потреби вони мали посилити наступ на Замостя з півночі³³. Група «Замостя» виконала завдання більше, ніж того очікувала – затримала всю Кінармію настільки успішно й довго, що вистачило часу для підтягнення решти підрозділів 3-ої армії та відкинути будьонівці за Буг³⁴.

Стан групи понад Гучвою. 27 серпня 1920 року після опівдня військо Будьонного увійшло в контакт із частинами, підпорядкованими 3-ій армії³⁵, а саме кубанською бригадою В. Яковлева під Тишівцями. Вона мала повільно втягнути Будьонного між двох вогнів, але ще того дня швидко впала під ударами переважаючих сил 4-ої кінної дивізії в бою на шаблях. Її шлях відступу пролягав через Лабуне, з якого незабаром вона також була вибита. Подальший шлях вів через село Мокре з

³³ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 35–36.

³⁴ На тему маневрів Будьонного перед битвою під Замостям див.: К. Krzeczunowicz, *Ostatnia kampania konna. Działania Jazdy Polskiej przeciw Armii Konnej Budiennego w 1920 roku*, Londyn 1971, s. 251–294.

³⁵ Склад 3-ої армії на 26 серпня 1920 року був наступним: 2-га піх. див. лег., 7-ма піх. див., 6-та Січова стр. див. (без 16-ої бригади), три етапові батальйони, група ген. С. Булак-Балаховича, кубанська бригада Яковлева, 214-ий полк уланів. 9-та і 10-та дивізії, власне підпорядковані 3-ій армії й придані їй для підсилення, знаходилися на півночі в ешелонах, а група Галлера була на півдні, в районі Томашів – Угнів (Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 36).

південного боку Замостя до Щебрешина. Кілька возів із обозу Яковлева затрималося в Замості. Подібна доля також могла спіткати і 30-ий ПП, який займав переправи на Гучві в районі Вербковиці – Маліця. Його правий (південний) фланг був під сильною загрозою. Близько 20:00 28 серпня командир етапного батальйону 4/2 (свого часу висланого до Замостя) передав до міста повідомлення про поразку Яковлева. Одночасно залога бронепοїзда «Загончик», що патрулював у тому районі, доповіла, що через село Дуб рухається на Мічин ворожа кіннота силою близько тисячі шабель та трьох гармат. У цій ситуації командир групи «Замостя» полк. Безручко наказав 30-му піхотному полкові «відтягти своє праве крило, а в разі цілковитого відрізання від штабу групи долучитися до другої легіонової дивізії»³⁶.

В результаті подій 28 серпня 30-ий ПП змінив фронт із Східного на Південний, займаючи відрізок Конюхи – Маліці. Українська 17-та стрілецька бригада, до якої тоді долучилися 16-ий та 17-ий артилерійські курені, залишалася в районі Горишова Руського, займаючи направлену на південь ділянку фронту, що тягнувся в бік Завалова. Оскільки позиції 30-го ПП знаходилися на стику 14-ої кінної дивізії, що слідувала від району Модринця на захід, то сутички з нею було не уникнути. Після короткого бою 30-ий ПП відступив до Горишова Руського й приєднався до 17-ої бригади Воронова. У наступні дні обидві ці частини (українська й польська піхоти та українська артилерія) під спільним командуванням, відчуваючи загрозу обходу ворога з боку Грубешова, мусіли дещо відступити на північ. Відповідно до оперативного звіту ВКВП 30 серпня вони отримали наказ пробиватися до Замостя для підсилення тамтешньої залоги, але його виконання виявилось неможливим. 29-31 серпня обидві частини проводили бої в районі Грабовиць – Молодятичів, що на північ від шосе та залізничної лінії Замостя – Грубешів³⁷.

³⁶ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 32; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 35–36; M. Bołtuć, *Budionny pod Zamościem*, Bellona 1926, R. IX, t. 22, z. 3, s. 209 та інш.

³⁷ *O niepodległą i granice*, s. 639 – Komunikat nr (далі: Komunikat) 727; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 35–

Проте М. Болтуць у районі Грабовець – Молодятичі помістив (на схемі розташування 30 та 31 серпня) тільки 30-ий піхотний полк. А от невеличкої, оцінюваної в приблизно 500 чоловік, української групи (17-та стрілецька бригада й артилерія) на схемі бракує. Також про неї відсутні згадки в описі подій, хоча йде мова про 30-ий ПП, який 31 серпня діяв у районі Гостинне – Вербковиці та про бої 2-ої дивізії легіонерів, що наступала від Грабовця на Мячин і Горишів Руський³⁸.

Ще більш разючим є відсутність інформації командира 30-го ПП К. Яциніка. Він пише, що із Замостя вирушив увечері 30 серпня і вранці наступного дня був у Горишові Руському. Там розмістив свій штаб. Ані тоді, ані впродовж наступних днів, коли вже відбувалися сутички з будьонівцями, він не згадує про українські підрозділи. Не пише про 17-ту стрілецьку бригаду пполк. Воронова, яку Безручко вислав до Горишова в якості резерву групи над Гучвою. Нема ані слова про українських артилеристів (16-ий і 17-ий курені), переданих під його командування. Згадує тільки, що вранці 28-го в Горишові Руському до 30-го ПП приєдналося (із заходу) кількадесят українських кавалеристів, які відступили під натиском будьонівців. Це, напевно, була група, яка мала утримувати зв'язок командування в Замості із групою над Гучвою. На наступних сторінках Яцинік вже про них не згадує³⁹.

Тут необхідно нагадати склад українських військ, що воювали під Замостям. П. Самутин згадує наступні підрозділи: 17-та стрілецька бригада – 450 багнетів, 12 важких кулеметів; 16-ий артилерійський курінь – 6 гармат; 17-ий артилерійський курінь – 6 гармат. Разом це дає 450 багнетів, 12 важких кулеметів та 12

36; Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 5; Савченко О. *Із славного минулого*, с. 23–24; Битинський М. *За честь і славу*, с. 10.

³⁸ *O niepodległą i granice*, s. 639 – Komunikat 727; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 35–36; Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 5; Савченко О. *Із славного минулого*, с. 23–24; Битинський М. *За честь і славу*, с. 10; М. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 209 та інш.

³⁹ К. Яцинік, *Wspomnienia z walk 30 Pułku Strzelców Kaniowskich pod Zamościem*, s. 67. Напевно український загін у кількадесят кіннотників залишився при 17-ій бригаді Воронова.

гармат і в сумі близько 500-520 осіб. М. Садовський помістив українську бригаду в трикутнику між Замостям, Красниставом і Грубешовом. Командуванню 3-ої армії також не було відоме докладне розташування української 17-ої бригади та 30-го ПП. В оперативному наказі №119/25 від 29 серпня командування направляє ці частини до Красниставу в розпорядження командира 10-ої піхотної дивізії. Проте цей наказ так і не був виконаний, оскільки їх розташування було так окреслено: «знаходяться десь на північний захід від села Вербковиці»⁴⁰.

Завданням українського війська під Замостям, згідно слів О. Савченка (на той час старшини батареї артилерії 16-го куреня), було

увесь час непокоїти ворога на його запліччі в різних місцях і на різних напрямках, щоб ускладнити йому орієнтування в терені і в ситуації. [...] У визначеному нам терені пересувалися ми так швидко, а ще швидше змінювали напрямок руху, що не раз протягом 2-3 днів з'являлися то під Красниставом, то під Грубешовом, усюди несподіваними наскоками розпорошуючи навіть досить сильні ворожі відділи в запіллі оточеного Замостя і тим дезорганізуючи комунікації ворога і його постачання⁴¹.

Слова, написані Грималом-Сєдлецьким, а почуті від ппор. Собчака, штабного офіцера 10-ої ПД, що «українські вояки билися поряд із нами так, ніби це був якийсь конкурс маневрів. Не заточилися ані разу, а їх артилеристи виявилися фахівцями першого класу», стосуються боїв у районі Замостя – можливо в околицях Грабовця або з 31 серпня під Гостинним чи Вербківцями⁴².

⁴⁰ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 20; той же, *VI Січово-стрілецька дивізія (матеріали до історії українського війська)*, ВК 1975, № 1, с. 18; Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, [в:] *Оборона Замостя*, с. 27; Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 5. Про бої 17-ої бригади пполк. О. Воронова також бракує описів українських авторів. П. Самутин згадує в цьому місці ще 6-ий кінний курінь, який на підставі свідчення його командира, зараховуємо до залоги Замостя.

⁴¹ Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 5; Савченко О. *Із славного минулого*, с. 23–24.

⁴² Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 32; М. Bołtuć, *Budionny pod Zamostiem*, s. 212–213; А. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły*, s. 180–181; А. Grzymała-

5.3 Вирішальні дні оборони. Затримання маршу Бұдьонного на Варшаву

Пізно вночі 28 серпня остаточно сформувався склад групи «Замостя». Він не змінився впродовж усього періоду оборони, тобто 29, 30 і до середини дня 31 серпня.

Українці в Замості (29-31 серпня). Враховуючи підтверджений факт перебування української кінноти, склад 6-ої СД був наступний:

- штаб 6-ої стрілецької дивізії (бракує даних щодо чисельності);
- кінна штабна чота – 15 шабель;
- штабна сотня дивізії – 103 багнети, 2 кулемети;
- 6-ий технічний курінь – 260 багнетів (1-га саперна сотня – 30 багнетів, 2-га саперна сотня – 30 багнетів, залізнична сотня – 100 багнетів);
- 6-ий кінний курінь – 110 шабель.

Разом 263 багнети, 125 шабель, 2 кулемети. Якщо додати до цієї кількості членів штабу та служб забезпечення дивізії, то в сумі це дає близько 420 осіб, що брали участь в обороні Замостя⁴³.

Поляки в Замості (29-31 серпня). У групі «Замостя», яка, як було сказано вище, нараховувала 3500-3550 вояків, поляки склали більшість, оскільки тільки 31-ий стрілецький полк під командуванням кап. М. Болтуця нараховував 2320 осіб. До його складу входили три стрілецькі батальйони, штабна рота важких кулеметів, технічна рота та приділена до неї авіаційна рота. Детальний склад польських частин був наступним:

-Siedlecki, *Cud Wisły*, s. 173; T. A. Olszański, *Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r.*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, Warszawa 1996, s. 159. Штабний офіцер 10-ої дивізії ппор. Собчак міг бути на той час при 30-му ПП. У бібліографічному списку для цього району та періоду війни бракує реляцій про бої в районі Грабовиць – Грубешів. Найбільше місця займають назви, що стосуються кавалерійської битви під Комаровим (U. Olech, *Wojna polsko-sowiecka 1919–1921. Materiały do bibliografii*, Warszawa 1990). Також бракує опису боїв 17-ої бригади пполк. О. Воронова.

⁴³ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 20.

- 31-ий полк канівських стрільців – 1750 багнетів;
- штабна рота важких кулеметів 31-го ПП – 120 багнетів, 38 важких кулеметів;
- технічна рота 31-го ПП – 150 багнетів;
- авіаційна рота (у складі 31-го ПП) – 300 багнетів;
- дивізіон кінних стрільців (із 10-ої дивізії) – 150 шабель, 2 важкі кулемети;
- ескадрон 214-го уланського полку – 80 шабель;
- дивізіон польової артилерії 10-ої ПД – 12 гармат;
- бронепотяги – 3 («Загончик», «Месник» і «Смерть»).

Разом 2820 багнетів, 230 шабель, 40 кулеметів, 12 гармат, 3 бронепотяги. Всього польсько-українські сили в Замості нараховували 3083 багнети, 355 шабель, 40 важких кулеметів, 2 кулемети, 12 гармат, 3 бронепотяги⁴⁴. Якщо врахувати обслугу останніх, то це дає загальну чисельність оборонців Замостя, яка погоджується з даними А. Домарацького, в 3500-3550 осіб. В обох випадках згадується однакова кількість кулеметів, гармат і бронепотягів. Натомість присутні розбіжності в кількості багнетів і шабель – Домарацький подає дещо завищену кількість стрільців і занижену кількість кавалеристів.

Порівняння сил польсько-української залоги, що обороняла Замостя, і сил 1-ої Кінної армії, задіяних для здобуття цього міста, безсумнівно на користь останніх. Згідно з даними А. Домарацького російські сили (4-та, 6-та, 11-та, 14-та дивізії та бригад кавалерії особливого призначення) були наступними: 10 тис. шабель, 2 тис. багнетів, 200 важких кулеметів, 20 гармат⁴⁵. Разом це дає близько 12,5 тис. осіб. У цьому випадку перевага нападників у чисельності була більше ніж трикратною. Величезну, майже тридцятикратну перевагу вони мали в кількості шабель, п'ятикратну – в кількості важких кулеметів, а також у кількості гармат. І тільки в кількості багнетів невелика перевага була на боці оборонців. Ці дані є

⁴⁴ М. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 208; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 21, 34. 214-ий ескадрон уланів, як бригада Яковлева, був приділений до 3-ої армії внаслідок загрози з боку 1-ої Кінної армії.

⁴⁵ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 22.

найближчими до реальних. Для порівняння – згідно з даними А. Смолінського за місяць до облоги Замостя перераховані частини Кінармії мали 600 багнетів, 10 790 шабель, 319 кулеметів і 44 гармати⁴⁶. Разом це дає кількість людей близьку до тієї, що надана А. Домарацьким. Тим не менш, багато вчених стверджує, що на цьому етапі війни Кінармія нараховувала вже значно менше людей. Наприклад, згідно з Ю. Становським вже було «тільки» 7-8 тис. «червоноармійців». Інші ж навпаки значно завищують чисельність, наприклад, М. Садовський подає 16 тисяч⁴⁷.

Хто командував у Замості? Наказ командування 3-ої армії від 27 серпня однозначно стверджував, що командування 6-ої стрілецької дивізії має підпорядкувати собі всі частини, які знаходилися як у Замості, а також підрозділи 10-ої дивізії, що прибували до міста, «створити групу й взяти на себе оборону Замостя». Після багатьох років керівну роль полк. Марка Безручка піддав сумніву кап. Миколай Болтуць, командир 31-го ПП. Він безпідставно стверджував, що, мовляв, відповідно до угоди між ним та М. Безручком саме він власне й віддавав накази в Замості, що Безручко лише формально займав командування тільки на основі старшого звання і ніяк не через призначення, оскільки мав командувати групою над Гучвою, від якої був відрізаний. Пише, що

В період формування було відчутно, що полк. Безручко, як українець, що командує майже виключно польськими підрозділами, не хоче брати на себе моральної відповідальності за ці підрозділи, і що згідно з цим не хоче нав'язувати своїх рішень при обсадженні оборонного фронту й розміщенні резервів, даючи свободу вибору командирі полку. Через це склалася система, яка збереглася протягом всього часу перебігу оборони Замостя: командир полку розставляв піхоту, а командир групи вже затверджував наказом прийняті розміщення⁴⁸.

Тут необхідно погодитися із думкою Петра Самутина, учасника оборони Замостя, що «Командир Групи не міг взяти на

⁴⁶ A. Smoliński, *1 Armia Konna*, s. 300.

⁴⁷ J. Stawiński, *Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego*, s. 187–189; М. Садовський, *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 8.

⁴⁸ M. Bołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 205.

себе відповідальність за моральний стан польських частин і відділів, не міг він також відповідати за їх відпорність в бою». Ця роль мала належати найвищому за званням польському офіцерові, у цьому випадку командир 31-го ПП Болтуцю. Також зазначав, що це нормальна практика, коли командувач вислуховує думки підлеглих і затверджує їх, якщо вони є реальними й логічними⁴⁹.

Далі Болтуць пише, що 29 серпня, тобто того дня, коли опівдні ще був телефонний зв'язок зі штабом дивізії в Любліні, її командир ген. Л. Желіговський запитав його, чи «командування групою [мені] не заважає». Це говорить про відсутність довіри останнього до Безручка й одночасно дає зрозуміти, що ніби Болтуць у Замості грав головну роль. Дивно це було питання, якщо взагалі було: як командування групою мало заважати Болтуцю? Ці післявоєнні одкровення кап. Болтуця однак звучать не дуже переконливо. В армії не існує колективного командування, не існує звички підлеглості старшого за званням офіцера молодшому. Є принцип ієрархії, неухильного виконання наказів начальника. Згідно з думкою поважних українських і польських авторів доручення М. Безручку командувати обороною Замостя, чи, як намагається нас переконати М. Болтуць, тільки польсько-українським угрупованням над Гучвою, є доказом, що польське командування мало повну довіру до його командирських здібностей, відданості спільній справі й високої бойової вартості його дивізії. В період боїв при відступі він показав, що за спільну справу, всупереч твердженням Болтуця, вміє взяти на себе моральну відповідальність⁵⁰.

Дивно звучить як Болтуць підкреслює, що Безручко був командувачем оборони Замостя «за старшим званням». Він був командувачем, оскільки таке завдання отримала дивізія під його командуванням. Був командувачем тому, що прибув до Замостя раніше Болтуця. Також неправдивим є твердження Болтуця про те, що Безручко мав командувати групою, яку було доручено йому вислати для обсадження Гучви, а в Замості залишився тільки тому,

⁴⁹ Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 5, с. 45.

⁵⁰ Т. А. Olszański, *Mit i prawda*, s. 159; Битинський М. *За честь і славу*, с. 10—12; М. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, с. 209; Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1975, № 1, с. 17.

що був від неї відрізаний. М. Болтуць, посилаючись на оперативний наказ 3-ої армії, пише:

З огляду на це [те, що Будьонний вирушив вранці 27 серпня на Тишівці – Замостя – О.В.] командувач 3-ої армії наказав, щоб 30-ий полк канівських стрільців разом із рештою частин 6-ої української дивізії й двома бронепотягами **під командуванням полк. Безручка** [підкр. – О.В.] – командира 6-ої української дивізії – **негайно вирушив** [підкр. – О.В.] (частково залізницею) в район Вербківці – Малиця з метою обсадження ще 27 VIII переправ через р. Гучву і затриманні на цій лінії Будьонного⁵¹.

Наказ штабу 3-ої армії від 27 серпня дозволяє спростувати твердження М. Болтуця. Його інформація про те, нібито в наказі було окреслено, що згадані підрозділи повинні були бути того ж дня над Гучвою під командуванням полк. М. Безручка, суперечить із виданим йому дорученням «створити групу й взяти на себе оборону Замостя». Нагадаємо, що для обсадження Гучви Безручко направив 30-ий ПП і на той час підпорядкував його командирю українську артилерію. Оперативний наказ 3-ої армії не вказував, хто мав бути командувачем групи над Гучвою. Не був ним, як подає Т.А. Ольшанський, і полк. В. Змієнко. Учасник оборони М. Битинський, на той час поручник технічних військ, згадує Змієнка в обложеному Замості. Напевне командувачем був командир 30-го ПП. Неправдивою є також інформація Болтуця, що над Гучвою мали знаходитися два бронепотяги – у Замості на той час був лише один («Загончик»); інші два («Смерть» і «Месник») прибули тільки 28 серпня й Безручко не міг вислати два бронепотяги до Вербківців⁵².

На цьому етапі війни польське Верховне Командування вже переконалося, що ударна сила Кінармії Будьонного (4 дивізії) є настільки великою, що лінійний фронт не становив для неї поважної перешкоди. Втримати її могли тільки добре

⁵¹ М. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 204–205. Наказ, про який пише М. Болтуць є, очевидно, іншою частиною того, який цитує А. Домарацький.

⁵² Т. А. Olszański, *Mit i prawda*, s. 159; Битинський М. *За честь і славу*, с. 12; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 32.

фортифіковані пункти опору такі як Львів, яким виявився Замостя, яким міг бути Краснистав. Досвідчений командир, а таким безсумнівно був полк. М. Безручко, скоріше був потрібен власне в Замості, а не над «мізерною» перешкодою, якою була Гучва. Оборона тамтешніх переправ мала лише сповільнити марш більшовиків, оскільки на їх втримання не було шансів. Таким чином, інформація Болтуця про те, нібито Безручко мав командувати обороною переправ через Гучву, яка без критичної оцінки була повторена деякими польськими вченими, немає жодних підстав.

Якщо ж однак уявити, що Безручко отримав наказ негайно виїхати над Гучву, але залишився в Замості, то значить, що він свідомо не виконав цього наказу, оскільки того дня ще не могло бути мови про відрізання. Відомості про поразку В. Яковлева (27 серпня під Тишівцями), про форсування Гучви дивізіями Будьонного та про загрозу Мячину, що знаходився на трасі Замостя – Вербківці, дійшли до Замостя тільки 28 серпня о 20 годині. Того ж дня до Замостя вже прибули частини 31-го ПП 10-ої дивізії. В тих умовах Замостя перебувало під максимальним захистом, і ще була можливість виїхати в район Вербківці – Мячин, зайнятого того дня лише близько опівночі. Тимчасом Безручко над Гучву не виїхав, тільки наказав 17-ій бригаді й 30-му ПП «загнути фланг, а в разі цілковитого відрізання їх від штабу групи, то приєднатися до Другої дивізії легіонерів»⁵³.

Критично й несправедливо оцінив М. Болтуць підготовлені під керівництвом українських технічних військ укріплення навколо Замостя: «Ці фортифікації не справляли враження завчасно підготовлених позицій, але повинні розглядатися лише як обрис позицій». Нагадаємо, що в дні прибуття його полку укріплення були готові й у ході оборонних боїв вони здали екзамен. Тому не відомо, на якій підставі Ольшанський написав: «Останні ешелони [31-го ПП М. Болтуця – О.В.] вже вивантажувалися під вогнем ворога. Однак вистачило часу на підготовку [виділ. – О.В.] й обсадження лінії оборони довкола

⁵³ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 32; М. Wołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 209 та інш. П. Самутин у своєму дослідженні, мабуть помилково, подає, що Мячин був зайнятий вранці 28 серпня (Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 3–4, с. 35).

міста»⁵⁴. Підсумуємо – згідно з Ольшанським кілька тисяч осіб впродовж кількох днів підготували тільки «обрис позиції», а війську Болтуця вистачило кілька годин «на підготовку ... лінії оборони довкола міста».

Багато інших польських авторів також без критичного погляду приймають заяви Болтуця. Наприклад, Т. Кржастек цитує його слова про нібито розділення завдань на командування в Замості без жодних коментарів. Пише, що кап. М. Болтуць був «найближчим помічником полк. Безручка». За Болтуцем повторює неперевірену інформацію, що полк. «Безручко, який мав командувати групою військ, що діяла в напрямку Замостя, був від них відрізаний у мусів залишитися у фортеці»⁵⁵. Натомість Ю. Одзімкоський, а за ним В. Новак і Ю. Сліпець повторюють неправильну думку, що полк. М. Безручко був призначений командиром гарнізону Замостя автоматично, оскільки на той час був найстаршим у цій групі, що нібито він усунувся від командування й тільки пасивно підтверджував накази кап. М. Болтуця. Виникає питання, чому Безручко не ухилився від командування підчас підготовки міста до оборони й захисту переправ на Гучві, а ухилився від нього підчас остаточної оборони, від результату якої також залежала його доля і доля його війська?⁵⁶

М. Болтуць применшує участь 6-ої СД і її командира не тільки в обороні Замостя. Ніби послідовно він також не помічає української групи в боях в районі Грабовець – Молодятичі. На ситуаційній схемі за 30-31 серпня в дослідженні стосовно розташування військ у цьому районі бракує 17-ої бригади й української артилерії. Також їх нема в описі подій⁵⁷. Все це дозволяє стверджувати, що Болтуць ставився до українського союзника з в виразною неприязню і його інформацію стосовно

⁵⁴ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 32; М. Bołtuć, *Budionny pod Zamościem*, s. 207; Т. А. Olszański, *Mit i prawda*, s. 157.

⁵⁵ Т. Krzastek, *Bitwa Zamojska i obrona Zamościa*, s. 223–224.

⁵⁶ W. Nowak, J. Ślipiec, *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, Przegląd Wojskowo-Historyczny 2004. Рецензію на праці Новака й Сліпця див.: *Przegląd Wojskowo-Historyczny* 2005, nr 1.

⁵⁷ М. Bołtuć, *Budionny pod Zamościem*, szkic sytuacyjny.

участі українців в обороні Замостя й боях поблизу міста треба розглядати з крайньою підозрою. По факту капітан М. Болтуць швидше за все ходів додати собі заслуг.

Евакуація цивільної влади. Через два дні після прибуття до Замостя полк. Безручко видав наказ про евакуацію всієї цивільної влади. Можна тільки здогадуватися, що староста не визнавав уповноважень полк. Безручка стосовно наказів цивільній владі. Це викликало протести, навіть втрутився люблінський воєвода, вимагаючи права повернення старости Замостя до міста. Ці вимоги не дали наслідків. Тоді староста звернувся з проханням про видання підтвердження та вказівок щодо місця подальшого перебування. 24 серпня III відділ штабу дивізії надіслав таке підтвердження. У ньому він обґрунтував евакуацію та заборону повернення військовими обставинами, а крім того зазначив, що влада Замостя може перебувати в будь-якому місці повіту на північний захід від міста⁵⁸.

Військовий стан. У період підготовки Замостя до оборони місто контролювали українські патрулі. В разі потреби, але тільки за наказом командувача групи та 6-ої СД, проводилися обшуки в приватних будинках. Так, між іншим, був перевірений єврейський молитовний дім на вул. Божничій, однак там нічого підозрілого не було виявлено. 24 серпня арештовано чотирьох цивільних з будинку, де був «якийсь притон»⁵⁹.

Велике замішання відбулося після опівдня 28 серпня, коли в Замості з'явилися обози розбитої попереднього дня під Тишівцями кубанської бригади В. Яковлева. Переміщалися вони через місто у великому безладі; їх спрямували на Щебрешин. Водночас закишло дезертирами. Попередніх українських патрулів виявилось недостатньо і за наказом командувача групи їх підсилено підрозділами 31-го полку канівських стрільців. Вони мали затримувати всіх дезертирів і вливати в ряди цього полку. Натомість мародерів після затримання передавали коменданту штабу 6-ої стрілецької

⁵⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 64, л. 87–88, 97.

⁵⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 64, л. 91, 96.

дивізії (й групи «Замостя») пор. Мусію Ященку. Всі, хто був спійманий на крадіжці, мали бути покарані. Більше того, в старій частині міста був оголошений військовий стан. Воякам було заборонено входити до приватних помешкань, а до цивільного населення надіслано звернення, щоб залишалися в будинках і зберігали спокій. Всі ці заходи швидко дали бажаний наслідок – як у центрі, так і в передмістях був відновлений порядок⁶⁰.

Забезпечення Замостя харчуванням та амуніцією. На щастя для залоги Замостя на місцеву залізничну станцію вчасно прибули ешелони з провіантом і запасом амуніції обох її частин – 6-ої стрілецької дивізії та польської 10-ої піхотної дивізії. Українська група мала запаси на 5-6 днів, і навіть мала надлишок, оскільки з міста вийшли 17-та бригада та 16-ий і 17-ий артилерійські курені. Польські підрозділи мали достатні запаси на 3-4 дні. Більше того, після оточення міста до штабу групи «Замостя» звернувся директор місцевого споживчого кооперативу з пропозицією поставляти продовольство. Командувач групою й одночасно комендант полк. М. Безручко наказав, щоб ці запаси були направлені для забезпечення потреб місцевого населення, при чому дуже ошадно, оскільки не можна було передбачити тривалість облоги міста⁶¹.

Нарада в командувача групи «Замостя». Розташування оборонців. Процес зайняття деяких ділянок оборони розпочато вже зранку 28 серпня. Спочатку вранці цього ж дня один із батальйонів 31-го ПП отримав наказ зайняти оборонні позиції на Новій осаді. Це був очевидний крок – із цього боку слід було очікувати перших атак. Нагадаємо, що на цьому напрямку за розвитком ситуації слідкували два етапові батальйони – 2-ий любельський у Комарові та 4/2-ий у Завалові. Додатково на північний схід до Сітна і на північ від Сітанця для проведення розвідки був направлений кінний дивізіон 10-ої дивізії⁶².

⁶⁰ Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1974, № 5, с. 38–39.

⁶¹ Там же, с. 38.

⁶² Там же, с. 39.

Подальші рішення стосовно оборони були прийняті на зібранні в командуючого групи «Замостя». Нарада відбулася 28 серпня о 15 год. в штаб-квартирі командування. Участь у ній взяли командувач групою «Замостя» полковник генштабу Марко Безручко, начальник штабу групи «Замостя» полковник генштабу Всеволод Змієнко, начальник оперативного відділу штабу групи «Замостя» пор. Андрій Домарацький, начальник розвідки хор. Василь Соловчук, командир технічного куреня сот. інж. Володимир Бокитько, командир 31-го полку канівських стрільців кап. Микола Болтуць та командир артилерійського дивізіону 10-ої піхотної дивізії⁶³.

Після представлення ситуації оборонців міста та розміщення сил ворога полк. Безручко зазначив:

Найближчим часом Замостя буде оточене головними силами Кінної армії Будьонного. За наказом командувача 3-ої армії Замостя за всяку ціну мусить бути утримане, допоки з півдня підмога від групи генерала С. Галера, або з півночі від 10-ої піхотної дивізії. Увесь тягар оборони падає на 31-ий полк канівських стрільців, як на найкращу й добре організовану частину.

Далі командувач групи розділив оборонні завдання. Всю першу лінію оборони, підготовлену українськими саперами, мав зайняти 31-ий ПП кап. Болтуця та підпорядковані йому батальйони етапний 3/7-й і охоронний 4/2-й. Детальний розподіл завдань полк. Безручко надав командирі полку; решту підрозділів залишили в резерві. Натомість дивізіон артилерії 10-ої дивізії Безручко наказав розмістити на одній із площ на північ від старого міста. З цього

⁶³ Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1974, № 5, с. 39. Проте досі не вдалося встановити чи на нараді у командувача групи були присутні командири етапних батальйонів (3/7, 4/2 і люблінський) та інших підрозділів, які не належали до 31-го ПП. Треба припустити, що ці підрозділи були передані під безпосереднє командування кап. М. Болтуця. Брак на нараді командирів української артилерії й кінноти дозволяє припустити, що на той час у Замості їх не було.

місця можна було здійснювати обстріли ворога майже у всіх напрямках⁶⁴.

Далі командувач групи розділив обов'язки в галузі зв'язку. Центр зв'язку групи знаходився в штаб-квартирі, який, нагадаємо, був розміщений в одному із центральних готелів. Штаб вже мав телефонічний зв'язок із деякими об'єктами в місті – із спостерігачем на вежі ратуші, казармами й залізничною станцією. Проте постала потреба встановлення зв'язку з окремими ділянками оборони. Командувач групи вирішив її наступним чином. Телефонічні контакти із етапними та охоронними і етапними батальйонами (люблінським, 3/7-им, 4/2-им) забезпечували зв'язківці 6-ої стрілецької дивізії. Вони також мали утримувати зв'язок із власними підрозділами – штабовою сотнею та технічним куренем. Зв'язок окремих підрозділів 31-го ПП із центром ці підрозділи мали забезпечувати власними силами. Додатково командир 31-го полку канівських стрільців мав організувати собі зв'язок із командиром артилерійського дивізіону. Натомість командири кінного дивізіону, 214-го уланського полку та артилерійського дивізіону мали відкомандирувати до штабу групи по кілька підофіцерів та кінних стрільців. Їх завданням було передавати накази штабу своїм підрозділам, із якими не було телефонічного зв'язку. Такі збори у командувача обороною відбувалися кожного вечора⁶⁵.

Після наради в командувача групи «Замостя» кап. Болтуць видав у підлеглих йому військах наказ №700/оп, у якому окреслив ситуацію стосовно власних сил та частин ворога, загальне завдання, поставлене перед 31-им полком і їх розподіл по окремих підрозділах. Повторив принципи утримання зв'язку, окреслив стан запасів амуніції та припасів (залізнична станція) та про пункт медичної допомоги. Нагадаємо, що найбільш небезпечне ділянка навколо Нової Осади вже була зайнята батальйоном 31-го ПП, який прибув найраніше. В сумі 31-ий ПП зайняв південну частину міста від закінчення щебрешинського шосе до початку грубешівської дороги. Охоронний батальйон 4/2 отримав для

⁶⁴ Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1974, № 5, с. 40.

⁶⁵ Там же, с. 40-41; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34-35.

оборони сусідню ділянку на сході, від дороги на Грубешів дороги на Заводе (і Холм) включно. Західну ділянку Люблінського передмістя, додатково захищену Лабункою, довірено найменш досвідченому етапному батальйону 3/7. Завдання було виконане до 19:00 цього ж дня⁶⁶.

Другу лінію оборони Безручко виділив українським підрозділам. Окружний суд і прилеглий до нього парк на західному краї Старого Міста мала зайняти й обороняти штабова сотня 6-ої СД. На південь від цієї групи вздовж залізничного насипу від вокзалу на захід оборону займав 6-ий технічний курінь. при цьому він мав не припиняти робіт із розбудови укріплень. Детальні межі виділених для оборони ділянок мав вказати на місці начальник штабу групи. Резерви розташовано в цегляному заводі, Люблінських казармах, поблизу в'язниці та на виїзді з міста на Щебрешин⁶⁷.

Перебіг оборони міста. Зайняття окремих ділянок тривало до вечора 28 серпня, а деякі були зайняті вже після опівночі з 28 на 29 серпня. Ще тієї ночі Безручко наказав вилазки на Лабуне та Мячин і Горишів Польський, які мали встановити місця перебування сил ворога, паралізувати його дії. Для цього завдання був призначений III батальйон 31-го ПП, що перебував у резерві, та авіаційну роту. Остання підійшла під Лабуне, де однак зустрілася із сильною обороною, що змусило її після короткого обміну вогнем відійти. У бік Мячина III батальйон відправився о 2:00 ночі (на 29 серпня) разом із двома бронепотягами (одним із них був «Месник»). Після відкинення ворожих застав із Божого Дару група наткнулася під Чесниками на опір ворога, підсиленого артилерією. Після годинного бою рейдова група, опинившись під загрозою обходу із флангів, розпочала відступ. До Ярославця відступали «з боєм», далі група від'їхала до Замостя потягами⁶⁸.

⁶⁶ Самутин П. *Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1974, № 5, с. 40; той же, *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1975, № 1, с. 14–15.

⁶⁷ М. Wołtuć, *Budienno pod Zamościem*, s. 207, схема № 2 і 4; Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1974, № 5, с. 40; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 32.

⁶⁸ Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія*, ВК 1975, № 1, с. 16–17; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34–35.

29 серпня більшовики почали оточувати місто й сильними атаками вишукували слабкі місця й вигідні підходи з південного сходу. Увечері того ж дня полк. Безручко видав детальний наказ, який став підтвердженням і розвитком наказів та вказівок, виданих протягом 28 і 29 серпня. У наказі подана нова ситуація на підступах до міста, рух як ворога, так і 2-ої дивізії легіонерів, решти підрозділів 10-ої піхотної дивізії та групи Галера. Підкреслювалося, що Будьонний отримав наказ «за всяку ціну взяти Замостя і Люблін, щоб у такий спосіб допомогти північним більшовицьким арміям»⁶⁹. Безручко підтвердив розміщення сил оборони, уточнив їх завдання, окреслив методи оборонної боротьби, патрулювання підступів, наказав поповнити амуніцію та нагадав адресу медпункту. Серед інших рішень була зміна диспозиції для бронепотягів: «Смерть» мала курсувати на лінії Замостя – Завадка, «Загончик» – на лінії Замостя – Конюхи, а «Месник» – на лінії Завадка – Красний Став. Тимчасом будьонівці змогли захопити станцію Завадка на захід від Замостя, чим відрізали останній із потягів від Замостя. Крім того витіснили кінних стрільців із Сітанця на північному боці міста⁷⁰.

Обмін вогнем тривав також уночі з 29 на 30 серпня. Для встановлення позицій ворога й дезорганізації його підготовки до наступу за наказом Безручка здійснюються наступні рейди за лінію оборони. Під прикриттям темної ночі 5-та рота 31-го ПП під командуванням підпор. Хомича розпочала о 2:00 вилазку на село Калиновичі, що на південний схід від Замостя. Через годину почала енергійну та шумну атаку на розташованих там більшовиків. Ті ж, заскочені цим, почали втікати на схід. Рота захопила 14 осідланих коней, віз із провіантом, кількох полонених в якості «язика». Тим часом 6-та рота цього ж полку зробила набіг на село Майдан, що на схід від міста. Натомість чота штабової сотні 6-ої стрілецької дивізії під командуванням хор. Михайла Рутки здійснила вилазку в північному напрямку на

⁶⁹ Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1975, № 1, с. 19.

⁷⁰ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34–35; Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1975, № 1, с. 19–21. При розподілі завдань для потягів є, напевно, помилка – «Месник» був наступного дня у розпорядженні полк. Безручка.

село Сітанець. Обидва підрозділи виконали завдання і без втрат повернулися до міста⁷¹.

Дощового ранку 30 серпня будьонівці опанували Високе, Сідлисько і Гиже із західного боку міста. Опівдні того ж дня Замостя вже було цілковито оточене, а зв'язок із штабом армії перерваний. Окремі частини Кінної армії Будьонного на той час вже розташувалися на ближніх або дальніх околицях міста. Місто безпосередньо оточили підрозділи 6-ої КД (кінної дивізії), які атакували його в першу чергу – вони розташувалися в районі сіл Майдан із східного боку та Плоске-Мокре – із західного. 11-та КД розташувалася ніби в другій лінії з південно-східного боку, у селах Біловола, Рушів, Лабуне, Комарів. Саме ці дві частини мали «йти» на Замостя. Дещо далі на схід від Замостя була 4-та дивізія, яка займала район сіл Горишів Польський – Мячин – Завалів та 14-та дивізія, розміщена в районі сіл Горишів Руський – Конюхи. особлива бригада стала в Зубовицях⁷².

Обстріл Замостя, який проводив ворог із самого ранку за допомогою артилерії, кулеметів та рушниць, був спокійно відбитий оборонцями. Спостереження передової з вежі ратуші дозволяло перекидати резерви на zagrożені ділянки. За наказом командувача групи «Замостя» полк. Безручка в напрямку на Мячин був висланий бронепотяг «Месник», який, однак, обстріляний сильним артилерійським вогнем, був змушений відступити до міста. Тимчасом в передмістях тривала інтенсивна праця з розбудови позицій для гармат і кулеметів, були підготовлені захисні перешкоди з колючого дроту. Над цим працювали сотня технічного куреня 6-ої стрілецької дивізії та технічна й піхотна роти 31-го ПП⁷³.

Підрозділи 4-ої кінної дивізії, які вже підходили з боку Красного Ставу, в певний момент були розвернуті й розпочали наступ із півночі, від Сітанця. Докладніше 30 серпня о 19:00

⁷¹ Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1976, № 5–6, с. 58.

⁷² *O niepodległą i granice*, s. 639 – Komunikat 727; M. Bołtuć, *Budienne pod Zamościem*, схема № 2 і 4; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34–35.

⁷³ Самутин П. *VI Січово-Стрілецька Дивізія*, ВК 1976, № 5–6, с. 58–59.

відбулася атака кінноти вздовж шосе, що вело з цього села, повторена спішеними кавалеристами. Обидві атаки були відбиті вогнем кулеметів, а зосереджений у селі Сітанець резерв ворога під градом гранат розפורошився. Інший наступ був проведений вздовж шосе з боку села Лабуне. Близько 21:00 після сильної артилерійської підготовки відбулася атака північно-західну частину міста з боку села Гижа й одночасно на залізничну станцій й інші ділянки. За Домарацьким «ця атака мала вирішити долю Замостя. Ворог атакував уперто й шалено. Залога трималася спокійно й, будучи впевненою в невдачі ворога, чинила в його рядах щоразу більші страти». Артилерією допомагали бронепотяги⁷⁴.

Атаки ворога не припинялися. Близько опівночі більшовикам навіть вдалося прорвати оборону з боку села Янівці. Під прикриттям ночі невеликий загін 6-ої кінної дивізії захопив міст через Лабунку й удерся до міста. Вояки етапного батальйону впали в паніку й рятувалися втечею до центру міста, потягнувши за собою охорону, яка стояла за ними. Відразу до міста за ними вдерлися нападники, що викликало також паніку на тилах. Контрударом вже передостаннього резервного підрозділу вдалося відкинути ворога за річку. Цей найбільш серйозний бій закінчився о 2:00 ночі невдачею нападників. А. Домарацький так писав про цю подію: «Майже від самого Києва це перша для Будьонного несподіванка. Він, що не знав поразок, всією своєю армією не міг поки що роздавити жменьку людей, що замкнулася в Замості, наважившись ставити йому опір і не пускаючи під Варшаву, де на його поміч чекали сотні тисяч червоноармійців»⁷⁵.

Після закінчення майже семигодинного неперервного бою за місто ситуація заспокоїлася. Вислані о 3:30 розвідувальні групи це підтвердили й оборонці міста могли відпочити. Вранці 31 серпня атаки будьонівці помітно ослабли. Вислані Безручком

⁷⁴ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34–35.

⁷⁵ Там же, с. 34–35; М. Wołtuć, *Budienne pod Zamościem*, s. 221. Останні твердження Домарацького не є правдивими – наприкінці серпня під Варшавою вже не було червоноармійців.

за доти розвідувальні групи доповідали про панічний відступ Будьонного, який побоювався, що шлях відступу буде відрізаний. Першими знялися частини із західного та північного боку міста й відступали через Сітанець і Майдан. До них приєдналися південні та східні підрозділи. За ворогом, що відступав, були вислані пошукові групи⁷⁶.

Однією з таких груп була кінна сотня пор. В. Герасименка, яка вишукувала ворога в напрямку на Лабуне. Перед Лабуним Герасименко вислав чоту (взвод) пор. Павла Жуківського на розвідку. Коли почув, що той вступив у сутичку з більшовиками, що перебували в селі, поспішив на допомогу. Несподіванка була великою, і пробуджені й дезорганізовані червоноармійці бігали й безладно стріляли, падаючи від шабель і пострілів української кінноти. Лише через тривалий час з іншого кінця села підійшла організована група і Герасименко, з огляду на чисельну перевагу ворога, дав знак до відступу. Втрати ворога були значними, хоч і не порахованими. Власними втратами були поранені пор. Жуковський і хор. Охримович, кілька легкопоранених козаків і сім поранених коней⁷⁷.

Відступ будьонівці був виправданий, бо вже цього дня до Замостя надійшла підмога. Першою вранці 31 серпня під місто підійшла група Галера з боку Комарова й вступила в контакт із тилловими частинами Будьонного. Слова ген. С. Галера, сказані після прибуття до Замостя, свідчать про те, що він сумнівався в ефективність опору групи «Замостя»:

⁷⁶ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34–35.

⁷⁷ Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, с. 27–28; A. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły*, s. 178; Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 34–35. Герасименко пише, що отримав наказ про вилазку від самого командира дивізії полк. Безручка. Це свідчило про те, що українська кіннота – за Герасименком 110 осіб – в період оборони була в Замості. Також стверджує, на підставі опитування серед мешканців села, що там був штаб Будьонного і що він сам був поранений, бо залишав Лабуне на підводі із перев'язаною головою. Атака загону Герасименка вдалася також тому, що не всі із загону охорони командувача Кінармією були тверезими. Цей загін нараховував близько 500 осіб. Натомість Гримало-Сідлецький пише, що штаб Будьонного містився в Чесниках. Однак сам додає, що ніхто в селі цього підтвердити не міг (A. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły*, s. 179, 183). Штаб Будьонного також містився в кількох інших місцевостях. К. Кречунович серед них згадує Мячин, Стару Антонівку, Неворків (K. Krzeczunowicz, *Ostatnia kampania konna*, s. 257–294).

«Йшли із завмиранням серця цілий день, цілу ніч і постійно думали, чи Замостя витримає? І от сьогодні вранці чую артилерійські стрільби – ну, слава Богу, ще тримаються»⁷⁸. О 9:00 зв'язковий від ген. Галера прибув до міста. Того ж дня опівдні над Замостям літав військовий літак і скинув на ринок пакет для командування залоги Замостям. Там було повідомлення, що підтверджувало швидкий рух у напрямку міста групи військ ген. В. Сікорського. Наприкінці дня з Красниставу до Замостя надійшла 2-га бригада 10-ої дивізії. Увечері 31 серпня Замостя вже було вільне.

Втрати, які зазнали обидві сторони в боях за Замостя, були значними. Більшість із них приходяться на бої 30 серпня. Згідно із деякими джерелами втрати гарнізону міста склали 250 поранених і вбитих. Похорони відбулися 1 вересня.

В останній день оборони (31 серпня) відбулися більш важливі бої: кавалерійська битва під Комаровим та вже згадані сутички під Грабовцем і над Гучвою під Славецином. Зазнавши важких втрат, Кінармія 1 вересня перейшла Гучву, а 4-5 вересня пішла за Буг. Вона врятувалася від цілковитого розгрому тільки завдяки некомпетентності й пасивності командира 2-ої піхотної дивізії легіонерів полк. М. Жимірського⁷⁹. Незважаючи на це, втрати Будьонного були величезними. Одним із свідoctв цього є Кацапський Рів – невеликий водний потік, приплив Букового Буга, що знаходиться між Гучвою і Бугом, а саме на схід від Замостя і на південь від Грубешова. Згідно з традиційними переказами в цій річці сплило багато крові будьонівці, що втікали з-під Замостя. Відтоді цю назву їй дали місцеві жителі⁸⁰.

Група «Замостя» отримала високу оцінку від нового командувача 3-ої армії ген. В. Сікорського й представника

⁷⁸ Змієнко В. *Роля нашої дивізії в українській справі*, ВК 1974, № 1, с. 35. Слова Галера з українського джерела.

⁷⁹ К. Ясунік, *Wspomnienia z walk 30 Pułku Strzelców Kaniowskich pod Zamościem*, z. 4.

⁸⁰ Після програної битви за Замостя й безславного відступу в уцілілих підрозділах Будьонного співалася журлива пісня: *Там у реки, у Замостя // Глеют белые кости // Конармейских наших частей...*

французької військової місії. «Виконали своє завдання», – підсумував французький генерал. Групу розформовано 1 вересня. «Ще того ж дня генерал Безручко, тоді ще полковник, передав усі польські відділи, які входили до складу його групи, їхньому безпосередньому командуванню, а сам отримав наказ відійти з дивізією до Красниставу, повантажитися й від'їхати в розпорядження Армії УНР»⁸¹. Згідно з наказом 6-та стрілецька дивізія подалася маршем до Красниставу, звідки була скерована на квартири до села Великополе на захід від міста. Після завантаження в Красниставі до вагонів 4-7 вересня маршрут пролягав через Люблін – Розвадів – Львів – Стрий до Станіслава та Юзеполя. Таким чином після чотирьох місяців від початку кампанії проти більшовицької Росії здійснилося прагнення вояків і командирів дивізії – вони об'єдналися з рештою частин Армії Української Народної Республіки⁸².

Тут треба додати, що в період оборони Замостя, 28 серпня 1920 року, командувач 3-ої армії ген. Зелінський, який йшов у відставку, видав прощальний наказ командуванню й воякам 6-ої стрілецької дивізії. В короткому підсумку високо оцінив її дії, подякував за спільну боротьбу й зичив успіхів у подальшому. Серед іншого він написав: «В період співпраці з 3-ою армією 6-та українська дивізія по-лицарськи і з повною віддачею виконувала своє завдання, а часто з власною ініціативи завдаючи ворогові важкі втрати досить добре продуманими й ретельно виконаними ударами». Чотирьохмісячний період діяльності 6-ої СД у складі Війська Польського також високо оцінив і Головний Отаман С. Петлюра. У наказі від 10 вересня 1920 року, виданим незадовго до вересневого наступу, підкреслив, що «У час спільної з польськими військами

⁸¹ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 33–36; там же, с. 28; M. Wołtuć, *Budienne pod Zamościem*, s. 213–222; Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, с. 27–28.

⁸² НЖВС, с. 14, 57. 30 серпня був ліквідований Середній фронт, а 3-я армія увійшла до складу Південного фронту. Таким чином 6-та СД після виїзду над Дністер змінила тільки своє розташування в межах цього фронту.

боротьби за майбутнє Української народної Республіки Дивізія, як в часи наступу, так і важкого відвороту з Києва, надала чіткі докази цілком регулярної, високо дисциплінованої частини, а також високої бойової вартості, мужності й відваги». Подяку адресував командир дивізії полк. М. Безручку, командирам усіх підрозділів та рядовим воякам. Це було одночасно привітанням Січовиків у рядах армії УНР⁸³.

*

Йдучи на Люблін і Варшаву, Будьонний міг оминати Замостя або тільки його оточити, але це було б для нього небезпечно. Залишаючи в тилу частину сил, він ослабив би решту. Далі Будьонний, роздратований неочікуваним опором, «мусів» здобути Замостя. Ось деякі думки про значення вдалої оборони цього міста: М. Болтуць – «Неможливо заперечити, які фатальні наслідки потягнуло б за собою захоплення Любліна Будьонним, принаймні для 3-ої армії»; Ю. Ставінський – «успіх зведеного загону Кінної армії затруднив би в значній мірі подальший перебіг маневру маршала Пілсудського. [...] могли б серйозно вплинути на хід операції над Німаном, запланованої Начальним Вождем»; В. Садовський – «поява червоної кінноти Будьонного на тилах польських військ була б для них страшною загрозою»; П. Самутин: «Уперта й надійна оборона Замостя скувала сили Кінної Армії – затримує її рух на Краснистав і дає можливість командир 3 польської армії здійснити концентрацію своїх сил, виконати маневр і відкинути 1 Кінну Армію Будьонного за Гучву та Буг»⁸⁴.

Без сумніву головною силою в період оборони Замостя був 31-й полк стрільців М. Болтуця. Необхідно повторити за Гримало-Седлецьким, що в Замості «400 багнетів із української IV дивізії

⁸³ НЖВС, с. 44 – Прощальний наказ від 28 VIII 1920 р.; там же, с. 44–45 – Наказ Головної Команди Військ УНР, ч. 027 від 10 IX 1920 р. Наказ ген. Зелінського з українського джерела.

⁸⁴ М. Воїтуć, *Budienny pod Zamościem*, s. 225; J. Stawiński, *Likwidacja*, s. 189, 209; Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація*, с. 8; Самутин П. *VI Стрілецька дивізія і оборона Замостя*, ВК 1974, № 5, с. 40.

Безручка це сила невелика, але вояки неперевершені й просто відмінні». Заслуга українського вояка полягала також у підготовці міста до оборони і – незважаючи на те, що стверджує Болтуць – у керівництві цією обороною та участі в оборонних боях довкола міста. Підрозділи 6-ої стрілецької дивізії брали участь у цій самій операції із затримування, а потім у спробі розбити кінноту Будьонного поза містом.

*

Оборона Замостя, хоча й позбавлена міфу про її вирішальне значення для розпочатої на два тижні раніше й завершеної Варшавської операції, хоча й кількісна участь українців у ній відбувалася у згаданих пропорціях, залишається для них символом усіх військових подій, які відбулися в місті й поблизу нього наприкінці серпня 1920 року й навіть більше – символом всієї їх участі в полько-українсько-російській війні. «Багато польських міст і сіл, через які проходила наша дивізія, а найбільше Замостя, будуть згадувати нас тільки хорошим словом», – висловив свою надію вже після закінчення війни пор. А. Домарацький⁸⁵.

⁸⁵ Домарацький А. *Оборона Замостя*, с. 37. На жаль, не всі сьогодні про це пам'ятають.

6.
Шоста стрілецька дивізія в осінній кампанії
проти Радянської Росії
(вересень – листопад 1920 р.)

На початку травня 1920 року Армія УНР під командуванням ген. М. Омеляновича-Павленка, яка перебувала з початку грудня 1919 року на тилах ворога, перейшла залізничну лінію на південь від Вапнярки, а вже 6 травня прорвала фронт під Ямполем, де на боці Війська Польського воювала дивізія полк. Олександра Удовиченка. Після об'єднання вся Армія УНР разом із дивізією Безручка (що перебувала в складі 3-ої армії ВП, але без запасних військ) нараховувала 12 червня того ж року 16700 осіб¹. Відтоді Армія УНР воювала в складі 6-ої армії ВП, займаючи її крайній південний відрізок фронту. Вона взяла участь у боях при відступі, а з 21 серпня по середину вересня займала ділянку оборони над Дністром. Спочатку це була ділянка від Миколаєва включно до румунського кордону. Після певного часу ділянка була дещо скорочена – від Галича включно до Заліщиків, по прямій лінії близько 100 км². На початку вересня до Армії УНР приєдналася 6-та Січова стрілецька дивізія.

¹ *Українсько-московська війна в документах*, ч. I, *Оперативні документи Штабу Армії УНР*, В. Сальський (ред.), П. Шандрук (упор.), Праці Українського Наукового Інституту, т. 15, Серія історична, книга 2, Варшава 1933, с. 36. Більше на тему Зимового походу див.: Доценко О. *Зимовий похід армії УНР (6. 12. 1919–6. 5. 1920)*, Варшава 1935.

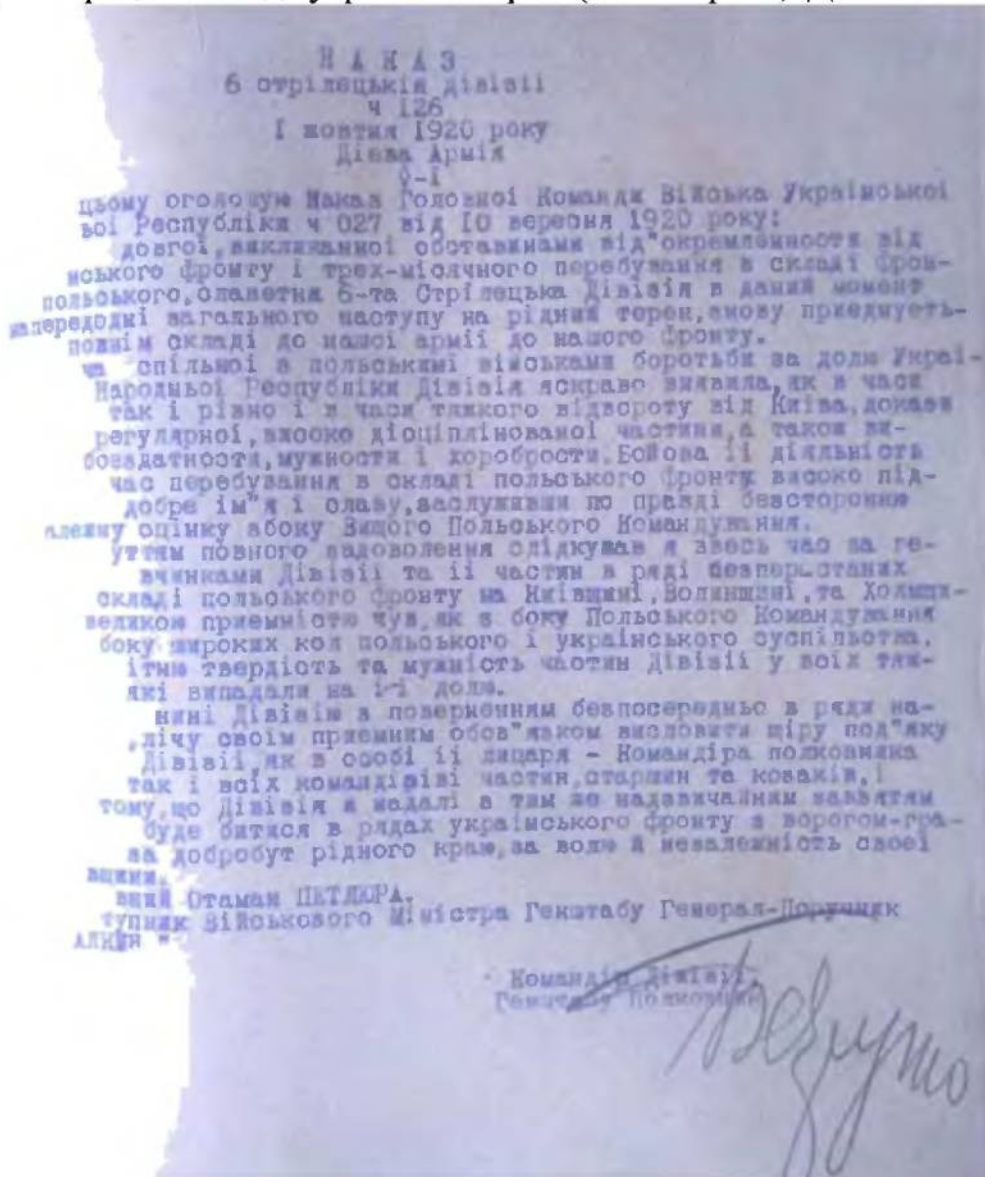
² Тимчасом 6-та армія ВП сконцентрувалася в основному на обороні Львова.

6.1 Успішний наступ. Січовики в боях у Східній Галичині та на Поділлі

Дорога над Дністер. Шоста Січова стрілецька дивізія після закінчення боїв під Замостям і в його околицях 1 вересня повернулася до району Краснистав – Немениця – Великополе. Після короткого очікування вона повантажилася в Красниставі до чотирьох ешелонів і 4-6 вересня через Люблін, Розвадів, Перемишль і Львів прибула до Розвадова під Миколаєвом. Тут ешелони затрималися, оскільки виявилось, що Ходорова вдерлися більшовики. Загрожений Миколаїв і Розвадів охороняли підрозділи 17-ої бригади, натомість артилеристи зайняли оборонні позиції перед станцією. Проте російські війська під Миколаїв не вийшли й до боїв не дійшло. Ще того ж дня транспорту рушили в околицю Станіслава. Від Стрия маршрут напевно пролягав через Калуш, оскільки залізничну станцію в Галичі ще займали більшовики. Розвантаження відбулося на станціях Ямниця і Єзупіль. В якості дивізійної бази й місця розташування обозів призначено польовий район станції Ямниця та прилегле Павелче. Нагадаємо, що в Єзуполі вже перебувала 16-та бригада полк. Р. Сушка, яка виїхала із Замостя дещо раніше. 7 вересня відбулося об'єднання з рештою частин Армії УНР – наказ її командувача ген. Омеляновича-Павленка від цього дня зазначав: «6 стрілецька дивізія в складі 16 і 17 стрілецьких бригад і Штаба дивізії з 7 сього вересня ввійшла в склад дорученої мені Армії». Тільки тепер був виконаний наказ № 8922 ВК ВП від 20 серпня. В якості місцеперебування їй призначена Колодіївка, Вовчанець і Підпечери, розташовані на північний схід від Станіслава (див. мапу 7). Штаб дивізії розташувався у Вовчинці, де 9 вересня командир дивізії оголосив зміст прощального наказу 3-ої армії³.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі: ЦДАВО), ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 140–141; там же, 2375, оп. 1, спр. 1, л. 200–203; Centralne Archiwum Wojskowe (далі: CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (далі: SAU), I.380.8/1, k. 151 – Rozkaz dla armii URL nr 163 z 7 września 1920 r.; *Хронологічні дати нашої дивізії*, Нове життя,

Наступного дня до старшин і козаків 6-ої Січової стрілецької дивізії звернувся Головний Отаман С. Петлюра. Вітав «славетну 6-ту Стрілецьку Дівізію» після трьохмісячного періоду перебування в складі польської армії, яка «напередодні загального наступу на рідний терен» приєдналася до української армії (див. зобр. 14). Далі він писав:

Зобр. 14. Наказ (вітальний) ГК Армії УНР від 10 IX 1920 р., направлений до 6-ої стрілецької дивізії

випуск спеціальний від 8 II 1921 р. (далі: НЖВС), с. 57; *Українсько-московська війна*, с. 198, док. 412 – Наказ № 166 від 3 IX 1920 р.; там же, с. 207, док. 439 – Наказ від 9 IX 1920 р. Незважаючи на рішення ген. Омеляновича-Павленка від 7 вересня в переліку частин Армії УНР за 8-15 вересня 6-та СД ще не фігурує (*Українсько-московська війна*, с. 215, док. 458). Павелче скоріше за все це сучасна Павлівка.

За час спільної з польськими військами боротьби за долю Української Народньої Республіки Дівізія яскраво виявила, як в часи наступу, так і рівно в часи тяжкого відвороту від Києва, докази цілком регулярної, високо дисциплінованої частини, а також високої боєздатности, мужности і хоробрости. Бойова її діяльність за весь час перебування в складі польського фронту високо піднесла її добре ім'я і славу, заслуживши по правді безсторонню и належну оцінку збоку Вищого Польського Командування.

Більше того, Петлюра очікував, що під керівництвом свого командуючого та інших старшин дивізії й далі буде битися «з ворогом-грабіжником за добробут рідного краю, за волю й незалежність своєї Батьківщини»⁴.

Підготовка до наступу. Армія УНР, як і 6-та армія ВП, тимчасом готувалася до нового наступу. Такі ж приготування здійснювала й 6-та СД і тому 10 вересня вона була переміщена ближче до запланованої переправи через Дністер – до Тисмениці, де також було розміщено штаб, та до сіл Пшеничники й Надорожна. Тут до моменту початку наступу залишалася в армійському резерві. 13 вересня, після закінчення приготувань, перейшла ще ближче до Дністра – до села Братишів. Назавтра 14 вересня в районі сіл Братишів – Антонівка увійшла до складу Середньої групи Армії УНР, готуючись до переходу Дністра через міст під Нижнівом⁵.

Чисельність 6-ої СД на початку вересневої кампанії була найменшою за увесь попередній період її існування; значно менша, ніж перед обороною Замостя. В харчовому стані на 16 вересня вона

⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 156.

⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 142, 145–146; *Українсько-московська війна*, с. 206, док. 438 – Наказ від 9 IX 1920 р.; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 57; *O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa WP 1919–1921*, oprac. M. Jabłonowski, A. Koseski, t. 1, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 659 – Komunikat operacyjny (далі: Komunikat) z 14 IX 1920 r. Інші українські частини тимчасом здійснювали більш-менш інтенсивний обмін вогнем, особливо в районі переправ. Кінна дивізія робила рейди на лівий берег Дністра аж під Бурштин. Більшовики, очікуючи наступу, також збільшували свій особовий склад.

мала 1661 осіб – 270 старшин і 1391 козаків. Бойовий стан складав 140 старшин, 847 рядових і 57 кіннотників. Проте увесь час здійснювалося поповнення складу⁶. Структура підрозділу не змінилася. Відповідно до циркуляру від 14 вересня в її складі, окрім штабової групи, були 16-та й 17-та стрілецькі бригади, 6-ий артилерійський полк, 6-ий кінний курінь і 6-ий технічний курінь. Командиром підрозділу й надалі залишався полк. М. Безручко, а начальником штабу – полк. В. Змієнко. На своїх місцях також залишалися командири стрілецьких бригад пполк. Р. Сушко й пполк. О. Воронів, командир технічних військ сот. В. Бокитько та командир артилерії полк. В. Насонів. Артилерійська частина ще з Києва була бригадою, складалася з двох куренів, тепер же діяла як полк двохкуреневого складу: 16-ий під командуванням сот. В. Филиповича й 17-та – сот. М. Сіпка. Зміна відбулася на посаді командира кінного куреня, де полк. М. Янчевського ще перед обороною Замостя неформально замінив пор. Володимир Герасименко. В останні дні вересня Янчевський був усунений із посади «за бездіяльність» і пішов із дивізії. Герасименко офіційно прийняв командування 3 жовтня. 3 вересня також почався кадровий рух на нижніх рівнях. Поповнено втрати на командних посадах, що виникли не тільки в результаті воєнних втрат, але й спричинені відтоком багатьох старшин і підстаршин до своїх колишніх частин, які повернулися із Зимового походу. Три з чотирьох стрілецьких куренів ще в червні й липні отримали нових командирів. Командиром 46-го куреня став сот. Семен Григоряк, 47-го – сот. Іван Рогульський і 50-го – сот. Георгій Георгіїв. На своїй посаді командира 49-го куреня залишився сот. Борис Вергелес. Значні зміни відбулися також відбулися на нижчих посадах – командирів стрілецьких сотень, кулеметної сотні, артилерійських батареї. На цих посадах у багатьох випадках старшин замінили підстаршини⁷.

⁶ Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999, s. 35. Вся Армія УНР нараховувала на початку наступу близько 17500 осіб, але фронтові частини нараховували тільки 6400 вояків. Армія мала 5 тис. коней, 49 гармат і 300 справних кулеметів.

⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47, 58; там же, ф. 2374, оп. 1, спр. 1, л. 27 – обіжник від 14 IX 1920 р.; там же, ф. 2390, оп. 1, спр. 1, л. 122 і наст.;

Осіня кампанія. Наступ Армії УНР, як і всього Південного фронту, мав розпочатися на світанку. Вже 12 вересня командувач Армією УНР ген. Михайло-Омелянович-Павленко видав наказ, в якому розділив українські війська на групи та окреслив завдання. Шоста стрілецька дивізія, як і 1-ша Запорізька та 2-га Волинська стрілецькі дивізії, була приділена до Середньої групи. Це була головна ударна група, а її командувачем став командир 2-ої Волинської дивізії ген. Олександр Загородський. Запорожці й січовики мали перейти через залізничний міст в Нижневі, і їх головною найближчою ціллю було здобуття Монастириська, а потім Терєбовлі. 2-га СД мала переправитися дещо нижче й наступати в напрямку Бучача. Після переходу Дністра 6-та стрілецька дивізія мала складати лівий фланг Групи, а 2-га Волинська – правий. Перша Запорізька дивізія мала просуватися за січовиками як резерв. У розпорядження Групи були виділені два бронепотяги – «Запорожець» і «Кармелюк»⁸.

Проте весь український наступ був затриманий через ушкодження залізничного мосту в Нижневі. Щонайменше від

Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії 1920 р.*, Вісті Комбатанта (далі: ВК) 1973, № 3, с. 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64.

⁸ *Українсько-московська війна*, с. 216, док. 459 – Наказ № 171; там же, с. 216, док. 459. Перша Запорізька дивізія в разі потреби мала посилити Кінну дивізію в акції в напрямку Тернополя. Кінна дивізія (командир полк. Іван Омелянович-Павленко) переправилася через Дністер вище Нижнева, під Єзуполем, і стала єдиною, хто зробив це 14 вересня опівдні. Вона складала Ліву групу. Спочатку вона швидко пішла на північ, а потім повернула на схід. Вона також мала завдання підтримувати зв'язок між польськими частинами (8-ою ПД Латініка, яка на початку наступу оперувала в районі Підгайців) та Середньою групою. Нижче Нижнева, в околицях Городенки й Заліщиків, річку форсували 3-тя, 4-та і 5-та СД, що складала Праву групу під командуванням ген. О. Удовиченка. Вони також мали спочатку атакувати на північ, а потім направитися на схід, паралельно Дністру. Північний напрямок у першій фазі наступу мав за мету розчленувати радянські війська й потім їх знищити. Кулеметна дивізія під командуванням ген. Г. Базильського стала в резерві в околиці Тлумача (*O niepodległą i granice*, s. 662 – Komunikat z 16 IX 1920 r.; там же, Komunikat z 19 IX 1920 r.; *Українсько-московська війна*, с. 216, док. 459).

початку вересня українські частини на лівому березі плацдарм, оберігаючи міст від більшовицьких атак. Але вже перед самим наступом (12 вересня) російські війська відкинули українців із плацдарму й міст був у зоні дії не тільки артилерійського вогню, а й кулеметного. Наступного дня плацдарм вдалося відвоювати, але міст був пошкоджений і надалі був у зоні дії артилерії. Обстріл досягав навіть згрупованого під Нижневом українського війська. Ремонт і переправа 14 вересня були неможливими. Лише опівночі для забезпечення ремонтних робіт на лівий берег був висланий пластунський курінь. Це нарешті дало можливість почати переправу з одноденним запізненням⁹.

Ще 15 вересня на світанку 6-та СД з боєм перейшла через Дністер і, як лівий фланг Середньої групи, дійшла до Монастирська над Коропцем. Наступного дня (16 вересня) продовжувала наступ у загальному напрямку на північний схід. Через Григорів дійшла до Переволоки над Стрипою, а після кількох годинного бою зайняла це село, після чого форсувала річку й зайняла Зелене та Осівці на східному березі. 17 вересня дивізія продовжувала марш у двох колонах – бригади піхоти, штаб, артилерія та інші підрозділи рухалися дорогою через Добропілля до Старої Брикулі й Хмелівки. На цьому великому для подолання відрізка для транспортування війська було використано селянські підводи. Натомість 6-ий кінний курінь становив окрему колону з лівого боку – просувався на північ дорогою вздовж Стрипи аж до Бурканова. Там він зробив поворот на схід зупинився по сусідству з рештою дивізії – у Новій Брикулі. У цих селах частини дивізії стали на нічліг¹⁰.

⁹ *Українсько-московська війна*, с. 219, док. 463 – Звіт від 12 IX 1920 р.; там же, док. 464 – Звіт від з 13 IX 1920 р.; там же с. 221, док. 467 – Звіт від 14 IX 1920 р.; там же, с. 222, док. 472 – Звіт від 14 IX 1920 г. (о 24 год.). Ремонт мосту в Нижневі остаточно завершено лише 19 вересня – цього дня через нього перейшли тиллові частини Середньої групи. Залізниця із Станіслава через Нижнів до Бучача, що тоді існувала, в більш пізні роки була ліквідована. Наступ на Волинському фронті розпочався 11-12 вересня 1920 року.

¹⁰ ЦДАВО, ф. 2374, оп. 1, спр. 1, л. 28; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 57–58; *Українсько-московська війна*, с. 226, док. 482 – Звіт від 16 IX

Згідно з наказом командування 18 вересня середня група мала зайняти район Грималів – Ілавці – Скалат, а 19 вересня – район Тарноруда – Волочиськ – Скалат (див. мапу 8). У зв'язку з цим 18 вересня 6-та СД продовжувала марш – через висоту 335 та Острівець досягнула Теремовля над Серетом. Місто вже було вільне, бо попереднього дня українська кіннота в його районі «розбила і змусила до панічної втечі від.[діли] 41 сов.[ітської] дів.[ізії]». Після короткого відпочинку в Теремовлі 6-та дивізія рушила в дорогу через Боричів, Ілавче й Сороцьке. На нічліг обрано села Познанка, Гнила й Гетьманське. Наступний день маршу – 19 вересня – вів через Зарубинці, Криве й Скалат до трьох сіл, що лежали в призначеному районі на західному боці Збруча – до Іванівка, Качанівки й Чернилівки. Цього дня наказом ген. М. Омеляновича-Павленка 6-та СД була відведена до армійського резерву¹¹.

Проте відпочинок Січовиків швидко закінчився. Ще того ж дня (19 вересня) дивізійна артилерія провела бій із радянським панцирним потягом, який стояв на станції в недалекому Підволочиську. Завдяки цьому дорога через Збруч стала вільною. Того ж таки дня на тилах українського війська з'явилися ворожі підрозділи – з боку Тернополя відступали частини радянської 8-ої кінної дивізії. Атакована із заходу польськими підрозділами та заблокована зі сходу українською Кінною дивізією, яка перерізала залізницю в Великих Борках, радянська дивізія обрала південно-східний напрямок. У цій ситуації 20 вересня 17-та бригада 6-ої СД була направлена на захід, в околиці Скалату, а звідти під Митницю й Колодіївку, де взяла участь

1920 р.; там же, с. 229, док. 490 – Звіт від 17 IX 1920 р. Цього дня 2-га СД зайняла Бучач, а Кінна дивізія – Підгайці. У Монастириську полк. Безручко наказав замінити озброєння «закордонного типу», що ще досі існувало в дивізії, на озброєння російського зразка.

¹¹ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 58; *O niepodległą i granice*, s. 662 – Komunikat z 20 IX 1920 r.; *Українсько-московська війна*, с. 228, док. 489 – Наказ № 173 від 17 IX 1920 р.; там же, с. 232, док. 501 – Наказ від 19 IX 1920 р.; там же, с. 234, док. 504 – Звіт від 20 IX 1920 р. (о 20 год.). Залізницю з Тернополя через Підволочиськ у бік Проскурова зайняли польські війська. На місце 6-ої СД до бою була введена 1-ша СД. Цього дня в резерв була також відведена Кінна дивізія.

у кількадедній акції зі знищення радянської колони, яка зайшла на тили українських частин¹².

6-та запасна бригада. Нагадаємо, що 6-та запасна бригада ще перед виїздом із Берестя була виведена з підлеглості 6-ої стрілецької дивізії й підпорядкована Інспекторові військ УНР ген. В. Зелінському. Відтоді їй доручалися окремі завдання, а її зв'язок із 6-ою СД був перерваний. Також повторимо, що до 13 червня вона перебувала в Бердичеві, але у зв'язку із наступом Кінної армії Будьонного була змушена залишити місто. В липні і серпні 6-та запасна бригада, що нараховувала 74 особи, опинилася в районі дій Армії УНР – у Братишеві над Дністром. У вересні 1920 р. перебувала в Товмачі, а потім у Калинках. після прибуття в цей район 6-ої стрілецької дивізії до яких-небудь змін не дійшло – 6-та запасна бригада й надалі залишалася незалежною від своєї колишньої материнської частини, а командував нею, як і раніше, полк. Гнат Порохівський. Начальником штабу на той час був сот. Квашук, а крім нього у штабі були пполк. Радченко, сот. Кравченко, поручники Годзедінський, Іванів, Будько, Варда. В інтендантстві працювали сот. Лобач-Жученко, сот. Масловець-Далекий та пор. Приходько. Вишкільний старшинський курінь, що був частиною бригади, нараховував 17 осіб, а його командиром був пполк. Ярошевський; навчання проводили сотники Бондаренко, Інжавенський, Сидорів¹³.

Після початку осіннього наступу 6-та запасна бригада переїхала за фронтом до Монастириська. Ще наприкінці цього місяця кістяк цієї частини став основою для створення 2-ої кулеметної бригади. До неї також увійшли старшини із 2-ої (7-ої) запасної бригади. Командиром нової частини став полк. Г. Порохівський, а його заступником – полк. Пузицький, начальником штабу – пполк. Рахвальський. Іншими старшинами були пполк. Ярошевський, сот. Лобач-Жученко, поручники Приходько, Будько, Варда, Шайдевич, Олександрів. Разом

¹² ЦДАВО, ф. 2374, оп. 1, спр. 1, л. 29; *Українсько-московська війна*, с. 235, док. 505 – Наказ № 175 від 20 IX 1920 р.; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 58.

¹³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 18; там же, ф. 2415, оп. 1, спр. 2, л. 40; там же, ф. 2415, оп. 1, спр. 4, л. 12, 91, 129, 148.

кулеметна бригада на той час нараховувала 126 осіб – 42 старшин та 84 підстаршин і козаків. Вже на початку листопада нова частина Армії УНР взяла участь у боях на фронті¹⁴.

Решта членів запасних бригад – в сумі 110 осіб – були згруповані в 2-ій збірній запасній бригаді, основою якої був вишкільний курінь. Серед старшин, що належали до неї, були пполк. Павлюк, сотники Сидорів, Інжавенський і Трескін¹⁵.

За Збручем. На четвертий день наступу українські війська перейшли важливу лінію. В наказі №174 від 20 вересня командувач Армією УНР ген. Омелянович-Павленко писав: «18 вересня війська дорученої мені Армії, продовжуючи розпочату 15-го цього місяця операцію, перейшли р. Збруч». Дивізії, які перейшли Збруч, відносно легко ламали в бою слабкий опір противника й вийшли в призначені їм мобілізаційні райони. Відтоді був впроваджений новий поділ на групи. Починаючи з півночі, він був наступним: Ліва група – 1-ша й 2-га СД зайняли Проскурів і Старокостянтинів, Середня група – 4-та і 5-та СД – Ярмолинці, Права група – 3-тя СД – Кам'янець Подільський. Для 6-ої стрілецької дивізії та Кінної дивізії, які ще перебували в резерві на захід від Збруча, в якості місця зосередження був призначений район Кузьмина. Січовики Безручка й надалі перебували в одній із груп, а саме в Лівій групі разом із 1-ою та 2-ою СД, а в якості мобілізаційного району їм був відведений проскурівський¹⁶.

Тільки 23 вересня, після повернення 17-ої бригади з району Скалату до Качанівки, 6-та стрілецька дивізія та Окрема кінна дивізія отримали наказ «слідувати через Сатанів в район Кузьмина, де росташуватися і провадити розвідку на схід і північний схід і допомагаючи в випадку потреби Лівій групі»¹⁷. Ще того ж дня 6-та СД вирушила на південь – через Турівку до Красного. Після

¹⁴ ЦДАВО, ф. 2415, оп. 1, спр. 3, л. 18, 20; там же, ф. 2415, оп. 1, спр. 4, л. 178; там же, ф. 2415, оп. 1, спр. 5, л. 117. Як 2-га кулеметна бригада, так і пізніше створена Кулеметна дивізія не є темою цього дослідження.

¹⁵ ЦДАВО, ф. 2415, оп. 1, спр. 6, л. 72.

¹⁶ *Українсько-московська війна*, с. 233, док. 502 – Наказ від 20 IX 1920 р.; там же, с. 234, док. 504 – Звіт від 20 IX 1920 р.; там же, с. 235, док. 505 – Наказ № 175 від 20 IX 1920 р.

¹⁷ *Українсько-московська війна*, с. 240, док. 517 – Наказ від 23 IX 1920 р.

ночівлі увесь наступний день пішов на марш до Сатанова, де перейшла Збруч (див. мапу 9). Подальша дорога до Кузьмина не була вільною, оскільки в оперативному звіті читаємо, що «6 дивізія 24/9 вела акцію з району Борщовка – Александровка в напрямку на Кузьмін з метою його захоплення, а по можливості вийти на лінію Фельштин»¹⁸. В Кузьміні вона мала створити й обслуговувати телефонні лінії на південь на Городок і на схід на Фельштин. Однак вже наступного дня (25 вересня) 6-та СД пересунулася на схід. Через Хмелівку, Фельштин [зараз Гвардійське], Немичинці й Кутківці дійшла до нового місця постою – села Вовківці Гірні, що знаходилося кількох кілометрах на південний схід від вже визволеного того ж дня Проскурова¹⁹.

Після здобуття Проскурова дивізії Лівої групи розташувалися наступним чином: на лівому фланзі, уздовж дороги на Летичів, рухалася 2-га Волинська дивізія; в центрі, вздовж залізничної лінії на Деражню, наступала 1-ша Запорізька. На правому фланзі, на південь від залізниці, в загальному напрямку на Бар наступала 6-та стрілецька дивізія. Перед фронтом Лівої групи оперувала 41-ша піхотна дивізія 14-ої радянської армії²⁰.

Відпочинок у Вовківцях Гірних був коротким. 27 вересня дивізія Безручка перейшла до Рожичанки, південніше Проскурова й ближче до нього. Це було пов'язано з новим завданням – наступом у південно-східному напрямку на Міхальпіль з метою опанувати місцеву переправу. Цього дня 6-та СД наступала на Шумовці, що розташовані дещо східніше і

¹⁸ *Українсько-московська війна*, с. 245, док. 525 – Звіт від 25 IX 1920 р.

¹⁹ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 58; *O niepodległa i granice*, s. 662 – Komunikat z 24 IX 1920 r.; *Українсько-московська війна*, с. 241–242, док. 518 – Наказ № 179 від 23 IX 1920 р. Крайній лівий фланг Лівої групи складала на той час Кінна дивізія, яка намагалася взяти Старокостянтинів. На південь від 6-ої дивізії й далі продовжували операції 4-та і 5-та українські дивізії. Зв'язок у фронтових умовах часто переривався. Наприклад, у листі від 2 жовтня 1920 р. командувач Армією питав командувача Групи, чи був встановлений зв'язок із 6-ою стрілецькою дивізією і в якому напрямку вона веде розвідку (*Українсько-московська війна в документах*, с. 263, док. 564).

²⁰ На решті ділянок українського фронту діяли ще 45-та й 60-та ПД. (*Українсько-московська війна*, с. 288, док. 622 – Звіт від 15 X 1920 р.).

які й зайняла. Натомість не вдалося вибити ворога із Баламутівки, яку він запекло обороняв. окрім того 50-ий курінь 17-ої бригади взяв участь в обороні залізничної станції в Проскурові. Наступного дня відбулася контратака дивізії проти більшовицьких спроб відбити Шумовці й Рожичанку. В оперативному звіті командування Армії УНР від 29 вересня читаємо: «Вчора 28/9 на відтинку лівої групи в 16 год. ворог в силі 350 піхоти і 120 кінноти при 14 кулеметах і 3-х бронепотягах повів наступ з району Шумовців – Рожичанка на Рожичну. Рішучою контр-атакою 6 дивізії біля 18 год. був збит і почав відхід на Свинное – Колібань – Івашківці – Копастин». Наступного дня відбулися завзяті атаки на Міхальпіль і не менш завзята оборона ворога²¹.

В останній день вересня 6-та СД повернулася до Рожичанки й звідти через Карпівці, Баламутівку, Михалківці успішно провела наступ до призначеного їй місця, що знаходилося в південно-східному напрямку від Міхальполя [тепер Михайлівка]. Ворожі частини зрештою відступили й відішли в бік Бару. Назавтра (1 жовтня) відбувся вимарш із Міхальполя в південному напрямку до району сіл Охримовичі – Бениківці. 2 жовтня 6-та СД вийшла на лінію сіл Божиківці – Шелехово й аж до 6 жовтня включно її підрозділи вели неперервні бої за ці й сусідні населені пункти з ворогом, який все посилював свій опір і не тільки оборонявся, але й часто переходив у контратаки. Загальний напрямок наступу 6-ої стрілецької дивізії був район Бару²².

²¹ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 58; *Українсько-московська війна*, с. 251, док. 539 – Звіт від 28 IX 1920 р.; там же, с. 253, док. 544 – Звіт від 29 IX 1920 р.; там же, с. 258, док. 554. Міхальпіль у деяких документах записаний як Міхампіль. Населені пункти Колибань, Івашківці й Копистин знаходяться вздовж залізниці з Проскурова до Деражні.

²² *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 58; *Українсько-московська війна*, с. 251, док. 539 – Звіт від 28 IX 1920 р.; там же, с. 264, док. 568 – Наказ від 3 X 1920 р. Зліва від 6-ої СД схожий наступ у районі Шарки – Яблунівка здійснювала 2-га СД. Справа воювали підрозділи Середньої групи. Станом на 1 жовтня українські війська на своєму відрізку фронту вийшли на лінію (з півночі на південь): Летичів, Деражня, Шарки, Яблунівка, Ясківці, Маниківці, Жабинці, Поплави, Заставна й звідти на захід до Нової Ушиці (*O niepodległą i granice*, s. 662 – Komunikat z 28 IX 1920 r.; там же, Komunikat z 2 X 1920 r.).

Підвищення командира. В цей гарячий воєнний час до 6-ої Січової стрілецької дивізії надійшов важливий для неї наказ від головної Команди військ УНР. Цей наказ №33 був підписаний С. Петлюрою ще у вересні 1920 року про підвищення командира дивізії до звання генерал-хорунжого. Обидва командири стрілецьких бригад – Р. Сушко й О. Воронів – отримали звання полковників²³.

7 жовтня знесилена безперервними наступами 6-та СД була відіслана до резерву в район сіл Маниківці – Міхальпіль. Тимчасом наказом №184 від 9 жовтня 1920 року Головна Команда Армії УНР внесла зміни в поділі своїх підрозділів на групи. Ліва група й надалі займала позиції на півночі фронту. Тепер вона складалася з 1-ої Запорізької дивізії та 2-ої Волинської дивізії. Командиром залишався ген. О. Загородський, а її завданням було діяти в напрямку на Деражню, Летичів і далі на Літин. Нову Середню групу з цього часу складала 6-та Січова стрілецька дивізія та 4-та Київська дивізія, яка діяла справа від неї. Командиром був призначений М. Безручко, якого недавно підвищили до звання генерала. Завданням Групи, яка на той час займала район сіл Осламово – Дашківці – Нетичинці – Охримівці, було розбити ворога в районі Бар – Ялтушків. Праву групу ген. Удовиченка творила 3-тя Залізна дивізія. Окрема Кінна дивізія, яка досі оперувала на північному боці українського фронту, тепер була направлена на протилежний бік, над Дністер. Вона повинна була підтримувати дії Групи Удовиченка²⁴.

Дивізійні бази. У слід за вищезгаданими рішеннями Головна Команда наказом №185 призначила окремим частинам дивізійні бази. Всі вони знаходилися між Збручем і Смотричем. Дивізії мали вивантажувати своє майно з потягів і розміщувати його в постійних пунктах. Для 6-ої СД призначено місцевості Стара Гребля, Лісоводи й Дельфінка – всі

²³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 165. У дивізійному наказі інформація про підвищення з'явилася тільки 20 жовтня.

²⁴ *Українсько-московська війна*, с. 275–276, док. 592 – Наказ № 184 від 9 X 1920 р.; *O niepodległa i granice*, s. 690 – Komunikat z 9 X 1020 г. У наказі №187 від 16 X 1920 р. ген. Омелянович-Павленко оголосив ген. Безручку про заміну 4-ої Київської дивізії на 5-ту Херсонську. Це відбулося ще в жовтні.

розташовані на захід від Городка. Більше того, дивізіям встановлено т.зв. тилові шляхи. Такий шлях для 6-ої стрілецької дивізії вів на захід від села Зінківці через Ярмолинці, Городок, Лісоводи, Кутківці до Гусятина²⁵.

В Сатанові. Після переходу 6-ої стрілецької дивізії через Збруч, яке відбулося в Сатанові, в цьому місці з'явилася дивізійна база поповнення. Комендантом міста став сот. Борис Вергелес. Тут зосереджувалися запасні підрозділи дивізії, тут проходив вишкіл. Між іншим, у Сатанові було сформовано штабну кінну сотню, командиром якої став пор. Франц Борис. Крім того, начальник штабу дивізії полк. В. Змієнко віддав наказ про створення при цій сотні кулеметного відділення (команди). Досить пізно, лише 6 листопада сот. Вергелес отримав завдання сформувати в Сатанові тилу етапну комендатуру. До її складу входили 6 старшин і 60 козаків²⁶.

У Сатанові також продовжував свою діяльність Вищий військовий суд 6-ої стрілецької дивізії. Восени 1920 року його головою був полк. Янушкевич, секретарем – пор. Костянтинів, слідчими – пор. Коник і ур. Ходецький. Посаду прокурора займав сот. Ружицький, а судового практика – хор. Чернуха, канцелярією завідувала Зінаїда Янушкевич. Окрім того його членами (радниками?) були представники всіх підрозділів. У кожному дивізійному курені призначено слідчого старшину, який у своєму підрозділі проводив попереднє розслідування. Це були сотники Д. Стукало, В. Каменський і С. Морозів та хорунжі С. Гудвіл і С. Косар. Більшість справ стосувалася господарських зловживань, як, наприклад, справа хор. Золотникова про привласнення коштів²⁷.

²⁵ *Українсько-московська війна*, с. 277, док. 593 – Наказ № 185 від 9 X 1920 р.

²⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 464; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 117; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 282. Якесь заміна Тилової етапної комендатури 6-ої СД існувала щонайменше з літа того року. В середині липня командир дивізії приділив їй для охорони чоту польової жандармерії (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 64, л. 47). Нагадаємо, що наприкінці вересня 6-та запасна бригада стала основою для створення кулеметної бригади й остаточно перестала бути пов'язаною з 6-ою СД.

²⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 750–751; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 158–160, 208.

5 вересня 1920 р. Головний Отаман С. Петлюра надав українському війську право проведення надзвичайних польових судів. Це рішення було засноване на підставі про зміни до закону про надзвичайні суди, прийнятому урядом В. Прокоповича. У зміні розширено компетенцію таких судів, збільшено покарання, серед них передбачена смертна кара. Цей суд діяв на загальновійськовому рівні – при Дієвій армії УНР. Це посилення можна пояснити надзвичайними воєнними умовами. Зокрема, за вироком цього суду покарано полк. М. Вергуна – начальника Служби забезпечення 6-ої СД за майнові злочини²⁸.

Тут також слід нагадати, що в 6-ій стрілецькій дивізії існував і дивізійний суд честі. На початку вересня його головою був полк. М. Кохно-Кутів, а членами – сотники С. Морозів, Д. Дяченко, М. Янишевський і В. Василів. Так перед обличчям суду була розглянута справа пор. Семена Гребінського, якого було виключено з рядів старшин 6-ої СД за неправдиві звинувачення²⁹.

В тилу 6-та стрілецька дивізія мала ще одну установу, оскільки в Сатанові зупинився Культурно-освітній відділ. Опісля простою в період боїв на Холмщині та Замойщині, робота відділу була відновлена після переїзду до Галичини над Дністер. У Тисмениці відкрито «Чоту стрілецьку», в якій була їдальня, читальня й перукарня. Запланований концерт у Станіславі не відбувся з огляду на розпочатий наступ. Натомість лише праця Культурно-освітнього відділу в Сатанові стосувалася 6-ої СД. На фронт дійшло тільки по одному номеру дивізійних газет «Вісті» й «Характерник», кілька разів було вислано інші газети, окрім того три рази «відвідала» фронтовиків спеціальна їдальня. Майже вся увага була приділена запасним частинам дивізії. Роботу гальмував брак кваліфікованих співробітників, тим не менш, це сприяло її відчуттю певної стабільності ситуації³⁰.

²⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 88 – Наказ Головної Команди армії УНР № 020; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 89–92, 96.

²⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 1, л. 854. Справа пор. Гребінського закінчилася тільки в Александрові Куявському.

³⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 166; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 282.

У Сатанові відновила діяльність «Чота стрілецька», яка розширила асортимент при чайній. Однією з форм роботи були лекції для рядових. Протягом періоду трохи більше місяця відбулося 22 лекції з актуальних тем та з історії й географії України. Після початку співпраці з місцевими вчителями й мешканцями приміського села Юрівці 17 жовтня відбувся захід «Панна штукарка». Проходили вистави для війська та місцевих жителів, для яких окрім того були проведені в середині жовтня два інформаційні мітинги. Іншим способом презентації українського війська та його цілей був добре розрекламований «День стрільця». Одним із останніх заходів були «Вечорниці», організовані Відділом 14 листопада. Того вечора до Сатанова «надійшла тривожна новина про катастрофу на фронті»³¹ й подальша праця була зупинена. Не увінчалася успіхом покупка друкарні, хоча командування дивізії вже виділило на ці цілі кошти. В період подальшого відступу діяла лише спеціальна їдальня. Коли стало відомо, що наступає евакуація до таборів у Польщі, в рядах К.-о. відділу зрозуміли, що їх чекає не менш важке завдання³².

6.2 Сепаратна угода союзника. Самостійна боротьба. Відступ

Коли стало відомо, що між польською та російською сторонами буде укладене припинення вогню, українська військова влада запланувала посилення наступу. Його було призначено на 11 жовтня, але остаточно пересунуто на 12 число цього місяця, а власне цього дня було й підписане польсько-радянське перемир'я, а набуття чинності цієї військової конвенції заплановано на 18 жовтня. Українська сторона хотіла до цього моменту зайняти якомога більший простір³³.

³¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 89, л. 282.

³² Там же.

³³ На тему цього акту, який *de facto* був порушенням квітневої угоди польською стороною зокрема див. Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 42 та інш.

Знову на фронті. У зв'язку з вищезгаданими планами 11 жовтня 6-та дивізія була скерована на фронт. У рамках своєї Групи вона мала опанувати район Ялтушкова (див. мапу 10). Ще того ж дня вона зосередилася в районі сіл Мазники, Чичинці, Бениківці. На наступний день зав'язала бій під Возниківцями, а 13 жовтня «відділи лівого крила Середньої групи (тобто 6-ої СД. – О.В.), незважаючи на опір ворога, із боєм зайняли село Жениківці». Також здобуто село Явтухи, а ворожі відділи відступили на Ялтушків. Наступного дня січовики наступали на Гармаки та Комарівці. Проте у цьому районі сконцентрувалися значні радянські сили й спроба закінчилася невдачею, а 6-та дивізія відступила під Жениківці. 15-го числа того ж місяця січовики повторили атаку через Явтухи на Гармаки. Згодом 6-та СД продовжувала наступ на Шпарки та Комарівці. На цей раз операція пройшла успішно й дивізія осягнула лінію Іванівці – Бар³⁴.

На наступний день після здобуття 6-ою стрілецькою дивізією Бара Головна Команда в наказі №187 доводить до відома, що «Армія мусить до часу завішення зброї який має наступити з 24 год. 18 жовтня, опанувати таким районом, який не дав би ворогові змоги користуватися Жмеринським узлом і одночасно міцно забезпечити район мобілізації і можливість користування м. Могилів, яко пунктом звязку з Румунією»³⁵. Усі групи отримали уточнене завдання – визначено цілі на найближчі два дні. Середня група ген. Безручка мала продовжувати наступ у напрямку Кацмазово – Копайгород. Завданням кінноти обох дивізій групи була підтримка наступу Кінної дивізії, яка отримала завдання перетяти залізницю в районі Станіславчика. Результатом мало стати розрив зв'язку Жмеринки із Вапняркою та Одесою³⁶.

³⁴ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, s. 58–59; *Українсько-московська війна*, с. 281, док. 603 – Наказ від 11 X 1920 р.; там же, с. 285, док. 613 – Звіт від 13 X 1920 р.; там же, с. 288, док. 619 – Звіт від 14 X 1920 р.; там же, с. 289, док. 623 – Звіт від 15 X 1920 р.; там же, с. 290–291, док. 625 – Звіт від 16 X 1920 р.; *O niepodległa i granice*, s. 699 – Komunikat z 18 X 1920 r.

³⁵ *Українсько-московська війна*, с. 291, док. 626 – Наказ №187 від 16 X 1920 р.

³⁶ Там же, с. 291–292, док. 626 – Наказ №187 від 16 X 1920 р. Ліва група отримала завдання окремо для обох дивізій. Запорізька дивізія ген. Г. Базиль-

Останні дії українських військ закінчилися половинчастим успіхом. На 18 жовтня українські частини займали наступні райони (з півночі): 1-ша СД – Літинка – Багринівці – Горбівці, 6-та СД – Комарівці – Шпарки – Іванівці – Бар, 4-та СД – Бар – Гавришівка – Бучня, 3-тя СД – Лучинець; решта були відведені в резерв. Перемир'я застало обидві сторони виснаженими, обидві його в цілому дотримувалися, але в деяких місцях бої тривали 19 жовтня і навіть ще наступного дня. Також пізніше відбулися локальні інциденти, які мали на меті розвідку розташування противника. Обидві сторони використали перемир'я для відпочинку, перегрупування та посилення³⁷.

На початку листопада українські частини займали наступні населені пункти (з півночі): 1-ша Запорізька СД – Літинка, Багринівці, Лисогірка, Дубова; 2-га Волинська СД (ген. О. Загородський) – Курилівці, Лопатинці, Сербинівці; 6-та Січова СД (ген. М. Безручко) – Іванівці, Глинянка, Холодки (Голобки); 5-та Херсонська СД (полк. А. Долуд) – Носківці, Мовчани, Андріївка, Носиківка, Плебанівка; 3 Залізна СД і Кулметена дивізія (ген. О. Удовиченко) – уздовж Мурафи (від висоти поблизу села Плебанівка), через Джурин, Володіївці, Чернівці, Вили, Букотинку, Мервинці до Яруги над Дністром. Кінна та 4-та Київська дивізії

ського мала просуватися на Новокостянтинів, а 2-га Волинська – вздовж залізниці і співпрацювати з лівим крилом Середньої групи (тобто 6-ою СД). Права група мала досягнути район Шаргород – Лучинець, а її авангарди – лінію річки Мурафи.

³⁷ *O niepodległą i granice*, s. 662 – Komunikat z 23 X 1920 r.; *Українсько-московська війна*, с. 294, док. 632 – Звіт від 17 X 1920 р. 19 жовтня тривав наступ українських частин на відрізьку Шаргород – Чернівці. Подібні дії також були й з боку противника. Після укладання перемир'я між українськими частинами були введені чотири польські т.зв. репрезентативні батальйони. Вони мали забезпечити виконання умов перемир'я, оскільки УНР не була його стороною. Після 2 листопада, тобто після обміну ратифікаційними документами, польські репрезентативні батальйони були відведені з українського фронту, а ВКВП зняла з себе відповідальність за український фронт. Того ж дня була закрита Українська збірна станиця в Ланцуті. Більше на тему польсько-російського перемир'я, ситуації з УНР див. зокрема Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 38–43; *Українсько-московська війна*, с. 297).

стояли в резерві – перша в районі міста Вінківці, друга – в околицях Ялтушкова³⁸. Увесь українсько-радянський фронт від Літинки, що на 25 км на захід від Вінниці, до місцевості Яруга над Дністром складав близько 115 кілометрів³⁹.

Перемир'я, встановлене на 18 жовтня, застало командування 6-ої СД та Середньої групи в Барі. Вже на наступний день (19 X) на відрізку дивізії з'явився радянський кінний роз'їзд із питанням, чи буде прийнята делегація зі штабу армії. Через кілька днів у Барі з'явилася більшовицька делегація в справі встановлення лінії розмежування військ. В товаристві польського офіцера вона була відіслана до Проскурова. 24 числа на огляд дивізії ген. Безручка до Бару приїхав Головний Отаман Симон Петлюра⁴⁰.

Підготовка до вирішального випробування. Польсько-радянське перемир'я від 18 жовтня означало одностороннє розірвання польсько-української політичної та військової угоди, підписаної у квітні того ж року, а також закінчення піврічного періоду співпраці на фронті, спільної боротьби із спільним ворогом. Втома від війни та розчарування від маневру польського союзника спричинили падіння бойового духу в українському війську, з'явилися сумніви в можливості перемогти ворога власними силами. Проте керівництво Української Народної Республіки вирішило самостійно продовжувати подальшу боротьбу.

На 18 жовтня харчовий стан армії УНР, згідно даних начальника Оперативного відділу, складав 23 220 осіб. Із них 8 845 належало до бойового стану (1785 старшин, 4560 багнетів і 2500

³⁸ *O niepodległą i granice*, s. 662 – Komunikat z 4 XI 1920 r. Найбільш східним пунктом, зайнятим військом УНР, було містечко Джурин. Незважаючи на зусилля, українцям не вдалося зайняти важливі залізничні вузли – Жмеринку й Вапнярку.

³⁹ J. Naumenko, *Rola armii w kampanii polsko-rosyjskiej*, *Biuletyn Polsko-Ukraiński* (далі: ВР-У) 1935, nr 20, s. 231. Далі на північ від українських позицій знаходилася 6-та армія ВР.

⁴⁰ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 58–59; *Українсько-московська війна*, с. 300, док. 644 – Звіт від 22 X 1920 р.; там же, с. 307, док. 660 – Звіт від 24 X 1920 р. Після встановлення перемир'я розвідники 4-ої та 6-ої дивізій мали вести спостереження за 41-ою, 47-ою та 60-ою радянськими дивізіями, що знаходилися в смузі їх дій. Вказаним дивізіям також був призначений район дальньої розвідки: для 6-ої СД це був Козятин – Біла Церква – Фастів – Київ.

шабель). Окрім того армія мала 51 гармату та 306 кулеметів та загалом 6500 коней⁴¹. Згідно звіту шефа III відділу ГШ Війська Польського на перші дні листопада в бойовому стані армії УНР, тобто придатних для боїв на фронті, було 12 013 вояків, із них 1589 старшин, 8183 багнетів і 2241 шабля. На озброєнні мали 60 гармат (без даних для 5-ої СД) і 271 кулемет (без даних для 5-ої та 6-ої СД)⁴². Звертає на себе увагу ріст бойової чисельності армії УНР, в основному за рахунок піхоти. Після першого тижня листопада відбулося подальше зростання – згідно даних, зібраних З. Карпусом, харчовий стан українських дивізій (вояки на фронті та в тилах) на 7 листопада складав 27 931 особу (без Кінної дивізії та Кулеметної дивізії). Згідно з ним бойовий стан також став вищим – 14 055 осіб, при цьому на тисячу збільшилась чисельність кінноти (3250 шабель)⁴³. Зрештою, ще раз приведемо дані начальника Оперативного відділу – згідно з ним на 10 листопада бойова чисельність армії УНР складала 13 913 осіб, із них 2100 старшин, 9313 багнетів і 2500 шабель. Окрім того, вона мала 74 гармати та 675 кулеметів, що означає двохкратне зростання останніх впродовж трьох тижнів⁴⁴.

Проте й надалі було потрібне підсилення. Із цією метою було використано два формування, що воювали до перемир'я на польському боці. Ще в жовтні дійшло до порозуміння з кінною козацькою дивізією осавула Вадима Яковлева, яка підпорядкувалася українському командуванню, зберігши автономію. На 10 листопада вона нараховувала 1718 осіб, у тому числі 772 шаблі. Окрім того, був підписаний договір із Російським політичним комітетом. На його підставі у подальших боях із більшовиками на боці українських сил брала участь російська армія під командуванням ген. Бориса Перемикіна. Остання була доволі чисельною – на момент відновлення бойових дій

⁴¹ *Українсько-московська війна*, с. 298, док. 637 – Відомість про склад Армії УНР на 18 X 1920 р.

⁴² *O niepodległą i granice*, s. 713 – Komunikat z 4 XI 1920 r.

⁴³ Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 49. Українське командування при обчисленні зарахувало до кавалерії й придатних коней в тилу.

⁴⁴ *Українсько-московська війна*, с. 330, док. 728 – Відомість про склад Армії УНР на 10 XI 1920 р.

нараховувала 3100 осіб, із них 2700 багнетів і тільки 400 шабель. Вона прикривала лівий фланг армії УНР⁴⁵.

Проте підкріплення з російського боку були чисельнішими. Для посилення 41-й, 47-й та 60-й піхотним дивізіям та кінній бригаді Г. Котовського, які в складі 14-ої армії воювали на українському фронті, у цей район направили частини, вивільнені з польського фронту, та з інших районів. На початку листопада 14-та армія зміцнилася 8-ою кінною дивізією, а незабаром 7-ою, 24-ою й 44-ою піхотними дивізіями та Башкирською кінною бригадою. В сумі радянські сили на українському фронті нараховували понад 18 тис. багнетів і 9 тис. шабель. У розпорядженні російського командування було щонайменше шість бронепотягів⁴⁶. Таким чином чисельна перевага російської піхоти над українською була двохкратною, а кінноти – більше ніж трикратною. Ця перевага в чисельності, особливо в кінноті, й вирішила поразку армії Української Народної Республіки.

Підчас останньої битви за участю 6-ої СД під Попівцями її командиром був ген. М. Безручко. Напевно саме у зв'язку з його призначенням також і командуючим Середньої групи, його заступником було призначено пполк. Анатолія Будного. Начальником штабу й надалі залишався полк. В. Змієнко. На деяких посадах відбулися зміни. Начальником I відділу (організаційного) став сот. Ярдан Шобер, а III (оперативного) – пор. Андрій Домарацький. II відділ (розвідувальний) був розділений – начальником розвідки став хор. Василь Соловчук, а контррозвідки – хор. Кушнірук. Начальником забезпечення (IV відділ) залишився сот. Михайло Вергун, а інспекторського (V відділ) – пор. Олекса Костюченко. Також змінився командир Штабової сотні – ним став знову пор. Мусій Ященко. Культурно освітній відділ (VI) і надалі діяв під керівництвом сот. Гриця

⁴⁵ *Українсько-московська війна*, с. 329, док. 729, 730; Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 38–42. Дивізію Яковлева 26 жовтня була приділена до Лівої групи, де змінила 2-гу СД (*Українсько-московська війна*, с. 308, док. 664 – Наказ від 25 X 1920 р.). Договір із ген. Перемікіним був укладений 28 X 1920 р. (*Українсько-московська війна*, с. 317, док. 683 – Наказ від 29 X 1920 р.).

⁴⁶ Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 50; *Українсько-московська війна*, с. 351, док. 769 – Розвідувальний звіт від 17 XI 1920 р.; там же, с. 353, док. 777 – Наказ № 200 від 18 XI 1920 р.

Гладкого. До складу штабу увійшов начальник зв'язку – хор. Матухно та дивізійний лікар – сот. Кость Морозовський⁴⁷.

Не змінилися командири обох стрілецьких бригад: 16-та – полк. Р. Сушко, 17-та – полк. О. Воронів. В обох випадках у них з'явилися заступники; у другій це був сот. Б. Вергелес. Натомість відбулися зміни на посадах командирів куренів. У 16-ій бригаді командиром 46-го куреня залишився сот. С. Григоряк, а в 47-му командування очолив сот. Л. Головка. У 17-ій бригаді командиром 49-го куреня став сот. Є. Вернигора, 50-го – залишився сот. Г. Григорійв. У кожному курені існували по три стрілецькі сотні й кулеметна сотня без поділу на півсотні. Командиром артилерійської бригади незмінно залишався полк. Валентин Насонів. Вже від Києва вона діяла в складі двох куренів: 16-го під командуванням сот. Віктора Филиповича й 17-го – під командуванням сот. Миколи Сіпка. Кожен курінь складався із трьох батарей. Технічним куренем і надалі керував сот. Володимир Бокитько, а на посаді командира кінного куреня пполк. Янчевського на початку жовтня змінив пор. Володимир Герасименко⁴⁸.

Після припинення бойових дій командування армії УНР призначило частинам окремі райони господарського забезпечення. Шоста стрілецька дивізія, командування якої знаходилося в Барі, могла робити закупівлі для власних потреб у районі на захід від цього міста. на півдні обмежуючись кордонами новоушицького повіту, серед них у Ялтушкові, Зодаках, Козарівці, Желихівці, Потернаві. Розвідники 6-ої дивізії мали вести розвідку стосовно радянських відділів, що знаходилися в смузі дій дивізії; окрім того, їм був призначений напрямок далекої розвідки – Козятин – Біла Церква – Фастів – Київ. Проскурівський повіт був затверджений як мобілізаційний район дивізії, в якому також призначена тилова база дивізії⁴⁹.

⁴⁷ *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64. Сот. Морозовський був прийнятий до дивізії в Ковелі.

⁴⁸ *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64; П. Самутин, *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, с. 72–80. Пор. Герасименко фактично командував кіннотою вже від Замостя.

⁴⁹ *Українсько-московська війна*, с. 302–304, док. 651 – Наказ № 188 від 21 X 1920 р.

До початку осіннього наступу 6-та стрілецька дивізія, як і інші, отримувала поповнення в основному з Ланцута, тепер же з визначеного мобілізаційного району. Так, наприклад, 47-й курінь 16-ої бригади на початку жовтня зачислив 53 підстаршин і стрільців, а через місяць – 89 рядових. Одночасно тільки у вересні зі списків підрозділу було викреслено 28 осіб, із яких 17 не повернулося зі шпиталю, а 9 дезертирувало. Натомість технічний курінь в середині жовтня посилювався 69 козаками, яких було приділено до саперної та залізничної сотень. У листопаді курінь прийняв наступних 136 підстаршин та рядових. Схожі підкріплення також надходили й до інших підрозділів, проте «новенькі» мусили пройти перевишкіл⁵⁰.

На день укладання перемир'я 6-та Січова стрілецька дивізія нараховувала 1526 осіб – 150 старшин, 1319 багнетів і тільки 57 шабель. Ця кількість є дещо меншою, ніж на початку вересневої кампанії. Втрати стосувалися старшин, що було наслідком посилення кадрами інших частин Армії УНР. Проте результати набору в призначеному районі, тобто проскурівському повіті, а також внаслідок підкріплення 6-ої СД з власних запасних підрозділів, мали бути значними, якщо на 7 листопада її харчовий стан складав 3870 осіб⁵¹.

Катастрофа на фронті. Наближалось 2 листопада, тобто термін початку відведення польських військ до встановленої лінії розмежування, що пришвидшило приготування українського командування. 29 жовтня 1920 року командувач Армії УНР видав наказ із відповідними завданнями для окремих частин. Готовність до дій призначено на вечір 1 листопада, а сам наступ мав початися 3 або 4 листопада. Шоста стрілецька дивізія й надалі залишалася в Середній групі разом із 5-ою Херсонською дивізією. Командувач групи ген. Безручко мав у розпорядженні бронепοїзд

⁵⁰ ЦДАВО, ф. 2388, оп. 1, спр. 1, л. 172–172, 176; там же, ф. 2388, оп. 1, спр. 3, л. 297; там же, ф. 2411, оп. 1, спр. 1 – Накази ком. 47 куреня № 123, 129, 137, 147.

⁵¹ *O niepodległą i granice*, s. 713 – Komunikat z 4 XI 1920 r.; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 49. 1-ша, 2-га та 4-та дивізії мали приблизно однакову з 6-ою СД кількість осіб. Тільки 3-тя СД була в два рази чисельнішою – мала понад 3 тис. осіб. Кінна та 5-та Херсонська дивізії нараховували ледве кількасот осіб.

«Чорноморець». Завданням групи було «Рішучим ударом знищити находячогося перед групою ворога і відкинути його за р. Буг [Південний Буг, Бог – О.В.] на відтинку м. Брацлав (виключно для Середньої групи), гирло р. Ров [Рів, впадає в Бог, близько 15 км на північ від Вінниці – О.В.]». Вихідними позиціями групи є район Бару й Копайгороду⁵².

Проте запланований на початок листопаду наступ був перенесений на 10 днів – на 11 листопада. Так сталося, оскільки на 7 листопада було скликано до Ялтушкова нараду цивільної влади та військових командирів УНР. Противника не вдалося захопити зненацька, оскільки більшовикам вдалося дістати дані про час українського наступу. Але й українське командування знало від польської сторони та поінформувало ввечері 9 листопада свої частини: «Більшовики мають розпочати проти нас наступ між десятим і дванадцятим листопаду». Наступний наказ ген. М. Омеляновича-Павленка, який передав командирам дивізії Начальник Штабу ген. Петро Липко, звучав так: «Командарм наказав Вам безумовно розпочати заряджену Вашої дивізії бойову акцію точно в ніч з десятого на одинадцяте листопаду». Росіяни атакували в першій межі очікуваного терміну – 10 листопада о восьмій годині. Головний удар здійснили на найслабше обсаджений, південній ділянці, уздовж Дністра. Третя Залізна дивізія зазнала значних втрат. Для опанування ситуації в дію ввели 4-ту СД та Кінну дивізію, однак це не дало очікуваного результату. Відсікання від кордону з Румунією спричиняло загрозу решті українських сил атаки з флангу⁵³.

Середня група під командуванням ген. Безручка мала, нагадаємо, атакувати в районі Бару (6-та стрілецька дивізія) та Копайгороду (5-та Херсонська дивізія). Але також і тут дії розпочали російські війська. Спочатку 10 листопада відкинули

⁵² *Українсько-московська війна*, с. 313–316, док. 681 – Наказ № 191 від 29 X 1920 р.; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, с. 51. 4-та СД, а також 2-га СД, відійшли до резерву армії.

⁵³ *Українсько-московська війна*, с. 327, док. 724 – Наказ від 9 XI 1920 р. (о 19.30); Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, с. 51–53. За кілька днів перед радянським наступом розпочалися кінні наскоки на українські позиції.

підрозділи 5-ої СД з Копайгороду. У зв'язку з цим 6-та СД зосередилася в районі Попівці – Матейково (див. мапу 10). Ще того ж дня ворожа кіннота безуспішно намагалася вибити січовиків із Попівців. Вранці наступного дня, 11 листопада, обидві дивізії рішуче атакували: Херсонська на Копайгород, а Січова – з Попівців на Кацмазово. Об 11:15 того дня, у зв'язку із ускладненням становища Правої групи, командування Середньої групи отримало наказ втриматися від подальшого виконання завдання. Цей наказ, як видається, не дійшов до Безручка. Обидві його дивізії продовжували наступ, обидві зустрілися з рішучим опором: «Більшовики перейдя з свого боку в контр-наступ переважними силами кінноти і піхоти, маневруючи і обтекаючи крила частин середньої групи до вечора 11. XI потіснили середню групу до лінії Берлінці Лісові – Марьяновка»⁵⁴. Найбільше постраждала 6-та СД. Дуже лаконічно й ясно записав під згаданою датою Г. Гладкий: «Розбиття дивізії під Попівцями». Особливо тяжкі втрати понесла 16-та бригада. У полон потрапили командири обох куренів, 46-го та 47-го, і командири п'яти з шести стрілецьких сотень цих куренів. Така ж сама доля спіткала заступника командира дивізії пполк. Будного. Вранці 12 листопада дивізійний 6-ий кінний курінь «тричі лавою атакує ворога й рятує артилерію й обози дивізії». Після цього бою 6-та стрілецька дивізія відступила на Володиевці, а потім на лінію Осламово – Дашківці – Нетичинці, тобто на лінію до 9 жовтня⁵⁵.

Поразка 6-ої стрілецької дивізії 11 листопада під Попівцями була настільки відчутною, що в наступні десять днів, тобто до часу переходу Збруча, вже не вдалося відновити її бойової готовності. Ще в наказі від 12 листопада вона фігурувала поряд із 4-ою Київською та 5-ою Херсонською дивізіями в складі Середньої групи, але незабаром перестала згадуватися в роздачі бойових завдань. Той самий наказ також містить інформацію про нового командувача Групи, яким став

⁵⁴ *Українсько-московська війна*, с. 331, док. 734 – Наказ від 11 XI 1920 р.; там же, с. 333–334, док. 739 – Звіт від 12 XI 1920 р.

⁵⁵ *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 59; *O niepodległą i granice*, s. 719 – Komunikat sytuacyjny z 14 XI 1920 r.

ген. Ю. Тютюнник, командир 4-ої Київської дивізії. Наразі, не вдалося встановити форму зміни командувача Середньої групи – чи Безручко перейшов у розпорядження ген. Омеляновича-Павленка, чи був відісланий⁵⁶.

Відступ. Відкинутий український правий фланг викликав те, що тепер фронт тягнувся з «ухилом», від північного сходу на південний захід. Напрямок відступу українських військ був на північний захід. Через кілька днів від початку радянського наступу командувач Армії УНР віддав наказ про ухвалення спроби 14 листопада знищити ворожу кінноту й переломити негативну ситуацію. Кількаденні зусилля не принесли результату. Ворога не вдалося затримати на лінії Гречани – Гелетинці – Чорний Острів. Залишався контрольований відступ в напрямку на Волочиськ і Ожигівці. Запланований останній опір на лінії Збруча не увінчався успіхом⁵⁷.

12 листопада Шоста Січова стрілецька дивізія відступила з Володидівців спочатку через Мар'янівку до Ялтушкова Підлісного, а потім через Ялтушків відійшла до Вінківців. Штаб дивізії, який прибув сюди раніше, відступив на Зінківці, а лінійні підрозділи скерував на північ, у напрямку на Михальпіль. У наказі № 195 Головного Командування від 15 листопада 6-та СД отримала разом із 4-ою та 5-ою СД бойове завдання на наступний день. В подальшому з 16 листопада в складі Середньої групи 6-ої СД вже нема, що означає, що її підрозділи надалі не були здатні воювати. Проте командування встановило, що вони мають повернутися в діючу армію, оскільки 17 листопада рекомендувала: «Комдіву 6 стрілецької привести до бойової готовності можливо більшу кількість своїх частин». Проте, мабуть, цього не вдалося зробити, оскільки 6-та СД до моменту переправи через Збруч не згадується

⁵⁶ *Українсько-московська війна*, с. 335, док. 741 – Наказ № 193 від 12 XI 1920 р.

⁵⁷ *Українсько-московська війна*, с. 337–337, док. 745 – Наказ № 194 від 13 XI 1920 р.; там же, с. 339, док. 749; там же, с. 343–345, док. 758 – Наказ № 195 від 15 XI 1920 р.; там же, с. 346, док. 760 – Наказ № 196 від 16 XI 1920 р.; там же с. 350, док. 768 – Наказ № 199 від 17 XI 1920 р.; там же, с. 353, док. 777 – Наказ № 200 від 18 XI 1920 р.

в наказах. Її подальший шлях вів через Фельштин, Гелетинці, Войтівці, Рабіївку і Ячнівці. В Ожигівцях зупинилася 20 листопада⁵⁸.

6.3 Перехід Збруча. Знову за дротами

Після польсько-російського жовтневого перемир'я поразка Армії УНР здавалася неминучою. У зв'язку з цим польська військова влада надала згоду на потенційний перехід тогочасного кордону українцями. Верховне Командування ВП видало стислий таємний наказ № 53623/II, у якому врегульовувало всі справи в цьому напрямку. Між іншим, вказувалося, що місцева польська влада має ставитися до українців приязно, не як до полонених, а як до інтернованих «колишніх союзників і братів по зброї», які були змушені перейти кордон. Зазначалося, що українські підрозділи мають зберігати організаційну структуру, командири частин і ладі виконувати свої обов'язки, особливо дбаючи про дисципліну. Доручено скласти військове майно та вогнепальну зброю, тільки старшинам, вищим командирам, дозволялося залишити кілька одиниць короткої вогнепальної та холодної зброї⁵⁹.

У тому ж наказі Ланцут був визначений як перше місце інтернування, а також було зазначено, що українське військо не буде розміщене разом із російськими підрозділами. Для перевезення майна до залізничних станцій на кожних 10 старшин залишалася одна підвода та один кінь для старшин від командира чоти й вище. Цивільні особи – члени уряду, військові урядовці, члени вищої військової влади (без військових звань) повинні були розглядатися як іноземці з правом вільного проживання. В якості тимчасового місця їм були призначені Тарнов і Ржешов. Туди мало скеровуватися українське державне майно. Справа перебування в Польщі С. Петлюри була врегульована окремою постановою.

⁵⁸ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 59; *Українсько-московська війна*, с. 339, док. 747 – Звіт від 13 XI 1920 р.; там же, с. 340, док. 750 – Звіт від 14 XI 1920 р.; там же, с. 343–345, док. 758 – Наказ № 195 від 15 XI 1920 р.; там же, с. 346, док. 760 – Наказ № 196 від 16 XI 1920 р.; там же, с. 347–348, док. 762.

⁵⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 200 – Rozkaz ND WP nr 53623/II.

З боку польської військової влади відповідальним за реалізацію справи був полк. Долобко-Сологуб та ротм. Княжелуцький із штабу 6-ої армії. Окрім того, на прохання французької Військової Місії, був також її представник – ген. Тормію мав слідкувати за перебігом акції⁶⁰.

19 листопада командувач Армії УНР закликав усіх здатних до бою з Міністерства військових справ та інших міністерств зголоситися до служби, але також за його дорученням ген. П. Липко видав повідомлення на підставі вищезгаданого наказу ВКВП та узгоджене із штабом 6-ої армії про дії у випадку невдачі: «Наша армія може уклонитися на територію Польщі і в окуповану ею смугу на тієї умові, що військо обезбрюється, крім старшин, котрим залишається холодна зброя, алеж частини зберігають організацію, маючи при собі всій командний склад і в такому вигляді інтернуються в Ланцуті і в Берестю»⁶¹.

20 листопада Ожигівці вже були «забиті обозами». Аналогічно вся дорога звідти на південний схід, аж до Войтівців, була забита. Тим часом польська влада в Ожигівцях не знала про дозвіл на перехід українських військ і їх обозів через Збруч. Нарешті дозвіл підтвердив штаб 12-ої ПД із Підволочиська й близько 2 години у ніч із 20 на 21 листопада почалася переправа, яка закінчилася того ж дня о 17 годині. Її прикривали Кінна дивізія та Мазепинський полк. Українське військо тимчасово було направлене до сіл, що прилягали на захід до місця переправи: Штаб армії та частина підрозділів розташувалися в Климківцях, натомість більшість було

⁶⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 200 – Rozkaz ND WP nr 53623/П. Старшини 6-ої СД привезли коней до Александрова.

⁶¹ *Українсько-московська війна*, с. 355–356, док. 781; там же, с. 356, док. 782. Окрім Ланцута українське військо було інтерноване, зокрема, в Пікуліцях, Вадовіцях, Александрові Куявському, Стршалкові й Каліші. Натомість Берестя не було місцем інтернування. Про табори інтернування Армії УНР див. зокрема: Срібняк І. *Обезбрюєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924)*, Київ–Філядельфія 1997; Z. Karpius, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997.

розміщено в районі Нового Села (див. мапу 8). Там також відбулося складання зброї⁶².

Назавтра (22 листопада) підрозділи 6-ої стрілецької дивізії перейшли до Супрунівки. 25 листопада вони отримали наказ про марш на захід до Кам'янки, де відбулася здача військового майна. У цій місцевості за наказом ген. Безручка місцевим господарям було роздано 72 коней штабової сотні, а наступну 21 худобину передано партизанам. Звідти відбувся подальший марш до Романівки. Там вояки 6-ої СД очікували на виїзд до місця інтернування. Штаб дивізії розмістився ненадовго в Колодіївці, а потім також перейшов у Романівки. В усіх підрозділах 6-ої СД, як і в інших частинах, рахункові комісії вирішували всі фінансові розрахунки, виплачувалася платня, оплачувалися рахунки за харчі та фураж. Деякі служби було розформовано, наприклад, тилову комендатуру, а її начальник сот. Б. Вергелес був направлений до старшинського резерву.

Оскільки відбулися крадіжки коней рядовими та їх продаж за безцінь місцевому населенню, ген. Безручко в наказі від 25 листопада попередив, що ці дії є ганебними, а інформація про реквізицію коней польською владою є неправдивою. Zobov'язав старшин протидіяти цій ситуації, утримувати дисципліну, додавав, що в невизначеному майбутньому організація їх продажі може бути засобом для утримання⁶³.

⁶² *Українсько-московська війна*, с. 359–360, док. 791; там же с. 360, док. 792 – Звіт від 21 XI 1920 р. 21 листопада 1920 р. є першим днем інтернування Армії УНР в Польщі (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 36, л. 3).

⁶³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 197–199, 291; *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 59; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 15; *O niepodległą i granice*, s. 728 – Komunikat z 24 XI 1920 г. Згідно зі списком від середини жовтня старшини 6-ої СД мали 132 власних коней, в тому числі Безручко мав трьох (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 177). Решту українських підрозділів та козаків осавула В. Яковлева зосереджено в Романівському Селі та в кількох інших прилеглих селах: Киданцях, Чорній Корчмі, Білій Корчмі, Галушинцях, Жеребках, Ходачках, Хмелиськах. У Клебанівці зосереджено російські частини. Скупчення на невеличкому просторі значної кількості війська спричинило в тих місцях дефіцит продуктів харчування, навіть з'явилася загроза бунту та грабежів.

В останні дні листопада підрозділи 6-ої СД перейшли до станції в Великих Борках. В наступні дні відбувалося очікування на транспорт. 2 грудня почалася посадка, а далі виїзд до Александрова Куявського. У першому з ешелонів, окрім підрозділів 6-ої СД, значилася й охорона Головного Отамана. Другий, відправлений наступного дня, перевозив до Александрова штаб 6-ої стрілецької дивізії та залогу збірної станиці. Дорога проходила через Тернопіль, Львів, Перемишль, Розвадів, Колушки, Скірнівці. В сумі до Александрова в них прибуло 1874 особи. Із них 500 старшин, 1328 козаків і 46 цивільних – військових урядовців і родин вищого командування. Серед загальної кількості в 1874 особи прибулих до Александрова двома першими ешелонами близько 1500 становили січовики. Перший із ешелонів прибув туди 5 або 6 числа, останній, тобто третій, – 7 грудня 1920 року. Вояки 6-ої стрілецької дивізії знову опинилися «за дротами»⁶⁴.

Українців охопило розчарування, а після програної боротьби за незалежність єдиною сатисфакцією, як писав опісля Юрій Науменко, один із українських старшин, було те, що «Співпраця армій польської й української охоплювала майже 6-місячний період і впродовж цього часу не було випадку, щоб українське військо своїми діями наразили на ризик союзу армію»⁶⁵. «Не наша справа судити», – продовжував Науменко, – «в якій степені, але незаперечним фактом є те, що українська армія, яка брала участь у кампанії 1920 р., також посприяла її успішному завершенню...»⁶⁶.

⁶⁴ *Хронологічні дати нашої дивізії*, НЖВС, с. 59; Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1970, № 5, с. 15; Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku*, s. 58–59; *O niepodległą i granice*, s. 728 – Komunikat z 24 XI 1920 r. У дивізійній хроніці згадується про три ешелони, якими 6-ту СД завезено до Александрова.

⁶⁵ J. Naumenko, *Rola armii w kampanii polsko-rosyjskiej*, Biuletyn Polsko-Ukraiński (далі: ВР-У) 1935, nr 20, s. 231.

⁶⁶ J. Naumenko, *Rola armii w kampanii polsko-rosyjskiej*, ВР-У nr 20, s. 231. Треба також згадати Армію УНР під командуванням ген. М. Омеляновича-Павленка, яка, перебуваючи з 6 грудня по 6 травня 1920 року за фронтом, сильно дезорганізувала запілля ворога.

*

Українське військо на території Польщі було розміщене в таборах у Ланцуті, Вадовіцях, Каліші, Александрові Куявському, Честохові, Пьотркові Трибунальському та в кількох менших. За оцінками польської сторони інтернованих було близько 20 тисяч, а українське командування подає, що наприкінці листопада 1920 року в Польщі знаходилося 27 тис вояків. Окрім того, на еміграцію до Польщі подалося багато тисяч цивільних осіб, у тому числі члени уряду УНР, чиновники та голова держави С. Петлюра – в сумі близько 7 тис. осіб⁶⁷.

⁶⁷ САW, I.303.4.2607 – Komunikaty inf. od 1 XI 1919 do 1 XI 1921; Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy*, s. 87; той же, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 40–41; A. Kolańczuk, *Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920–1924)*, [в:] *Polska i Ukraina*, s. 273–275; Срібняк І. *Обезбросна, але нескорена*, с. 27–33; Трощинський В. *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціальне явище*, Київ 1994, с. 19–21; Удовиченко О. *Україна у війні за державність*, Київ 1995, с. 175–176; *Українсько-московська війна*, с. 330–362; Шандрук П. *Українська армія в боротьбі з Московщиною, За державність 1934*; J. J. Bruski, *Petlurowscy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 239–240.

7. Шоста стрілецька дивізія в Александрові Куявському (грудень 1920 р. – грудень 1921 р.)

Від 5-7 грудня 1920 року козаки та старшини 6-ої стрілецької дивізії перебували в Таборі інтернованих №6 в Александрові Куявському. Окрім них, тут ще були розміщені вояки 4-ої Київської дивізії та кілька дрібних підрозділів 3-ої Залізної дивізії, охорона Головного Отамана та інш. Через це табір займав особливе положення серед інших осередків українського війська в Польщі в 1921 році. Його значення посилював факт діяльності в ньому Старшинської громади, організованої 6-ою стрілецькою дивізією, різномірні форми культурно-освітньої праці, активна видавнича, кооперативна та спортивна діяльність, та розвинуті форми українського релігійного життя¹.

7.1 Побутові умови в александрівському таборі. Охорона здоров'я

Табір в Александрові Куявському складався із трьох великих і п'яти менших дерев'яних бараків, збудованих у період I Світової

¹ Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів Куявський у 1920–1921 рр.*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 65; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, Львів 1993. особлива увага в цьому розділі зосереджена на висвітленні становища 6-ої стрілецької дивізії. Проте дуже часто переплітається з діяльністю 4-ої Київської дивізії, оскільки багато справ стосувалися табору в цілому.

війни для потреб німецької армії. Він був розташований на землі, що належала гр. Едварду Мицильському-Трояновському, в північній частині Александрова, між залізницею та вулицею Кордоновою (тепер Нарутовича), на відстані 0.5 км від залізничної станції. Великі бараки, розраховані на 800 осіб, призначалися для санітарних та ванних приміщень. Один із менших бараків займала комендатура табору, в іншому бараку раніше містився шпиталь, проте через брак місця його було призначено для інтернованих українських вояків. Табір мав електричне освітлення й власне водопостачання та був огорожений колючим дротом².

Перші дні перебування українських стрільців та старшин в Александрові були дуже тяжкими, що пов'язувалося з цілковитою непристосованістю бараків для проживання в умовах зими. Окрім того, після ліквідації наприкінці серпня 1920 р. табору для російських військ, який знаходився тут до цього, кілька місяців бараки були неналежно забезпечені. Згідно з реляцією голови Військової ліквідаційної комісії ген. В. Зелінського ці будинки мали тонкі дерев'яні стіни, у вікнах не було скла, бракувало нар для снання, найпростіших меблів, не було печей. Упродовж кількох днів, при температурі нижче нуля вночі, інтерновані залишалися в вагонах. Тільки після рішучої інтервенції польська влада виділила необхідний матеріал для ремонту бараків, майстрування печей та ліжок. Цю роботу виконував технічний курінь 6-ої стрілецької дивізії під командуванням сот. В. Бокитька³.

Після ремонту вояків було розміщено відповідно до їх військової приналежності в двох великих та кількох менших бараках. Більшість підрозділів 6-ої стрілецької дивізії розташувалися в бараку №8. Кожен підрозділ отримав окреме приміщення, в якому командування призначило коменданта, відповідального за дотримання порядку й

² Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918–1921*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, t. 6: Historia 1987, s. 250–252.

³ *Українська революція (документи) 1919–1921 рр.*, ред. Т. Гунчак, Нью-Йорк 1984, с. 421; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*. З 5 травня до початку липня 1920 року в таборі №6 в Александрові Куявському перебували вояки російського корпусу ген. М. Бредова та козацькі підрозділи. У серпні їх перекинути через Румунію до Криму, а наприкінці цього місяця табір було ліквідовано.

дисципліни серед мешканців (зобр. 15, 16). Побут вояків був у міру унормований. Проте умови життя в таборі були складними – не всі бараки були з опаленням, бракувало харчів, мила та ліків. Через тісноту шпиталь для цього табору кілька місяців знаходився в Торуні при тамтешньому таборі⁴.

Тільки 8 грудня до Александрова прибув польський комендант майор Альфред Йогель і вартова рота Війська Польського, що означало офіційне відкриття Табору інтернованих №6 у цьому місці. Вище командування разом із родинами розміщено в будинку на іншому боці вулиці Кордоновій, а деякі старшини із родинами мали виділені приміщення в таборових бараках⁵. Комендантом Групи інтернованих призначено командира 6-ої стрілецької дивізії ген. М. Безручка. Він налагодив добрі стосунки не тільки з майором А. Йогелем, але й із місцевою владою. Це уможливило в міру безконфліктне забезпечення найважливіших потреб інтернованих, а, окрім того, отримання необхідної кількості перепусток для старшин, що відправлялися для вирішення різних організаційних справ⁶.

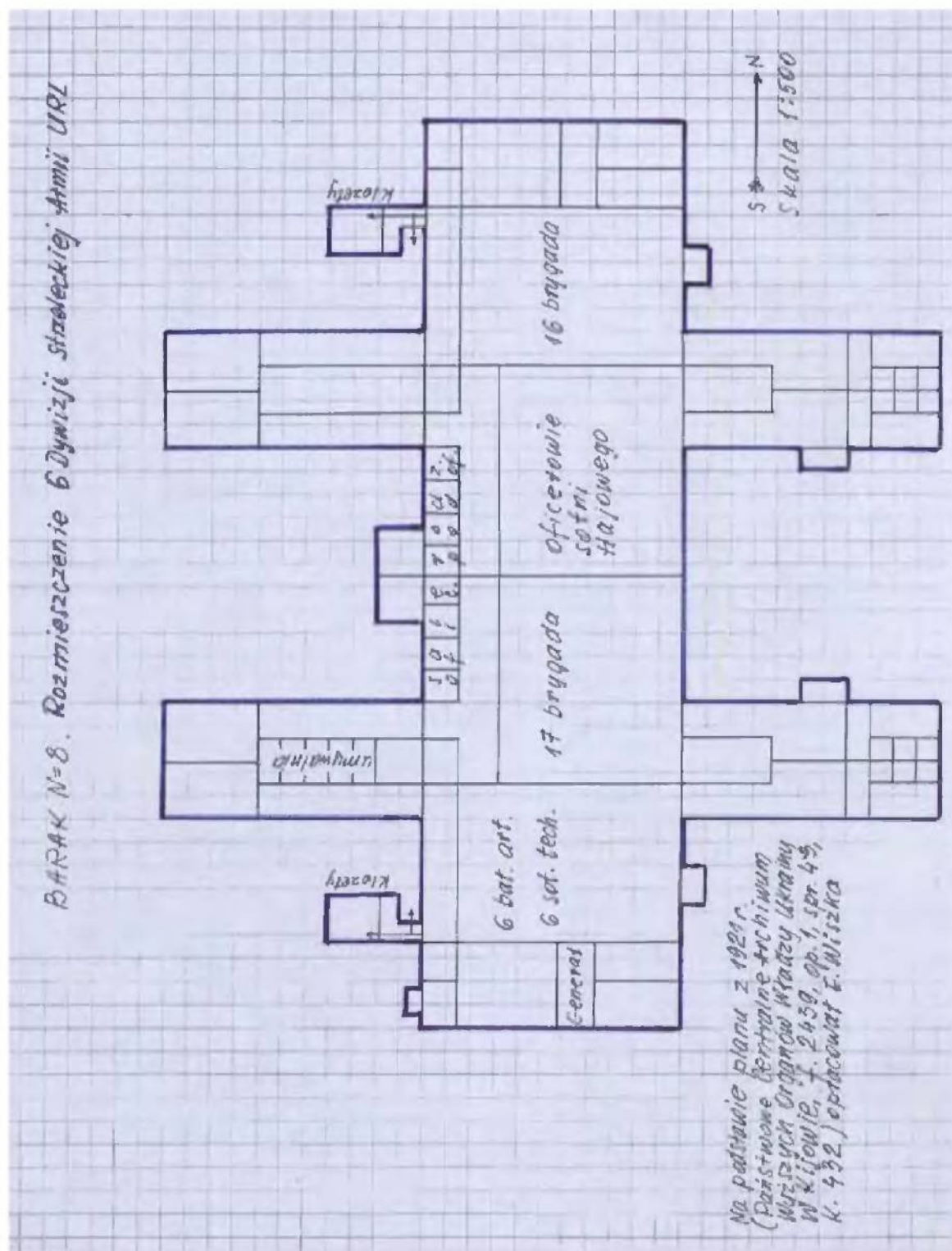
Польська військова адміністрація не втручалася у внутрішнє життя інтернованих. Розв'язання всіх внутрішньо-таборових проблем покладалося на командування Групи інтернованих. Було унормоване харчування інтернованих, які отримували продукти згідно норм, установлених у таблиці «С» для вояків Війська Польського. Це було щоденно 700 г хліба, 700 г картоплі, 250 г м'яса, 150 г твердих овочів та приправи й дві порції кави. Проте треба зазначити, що польська влада не справлялася із завданням щодо доставки інтернованим повної кількості хліба й м'яса⁷.

⁴ Українська революція, с. 421; Z. Karpius, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 245–258; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*.

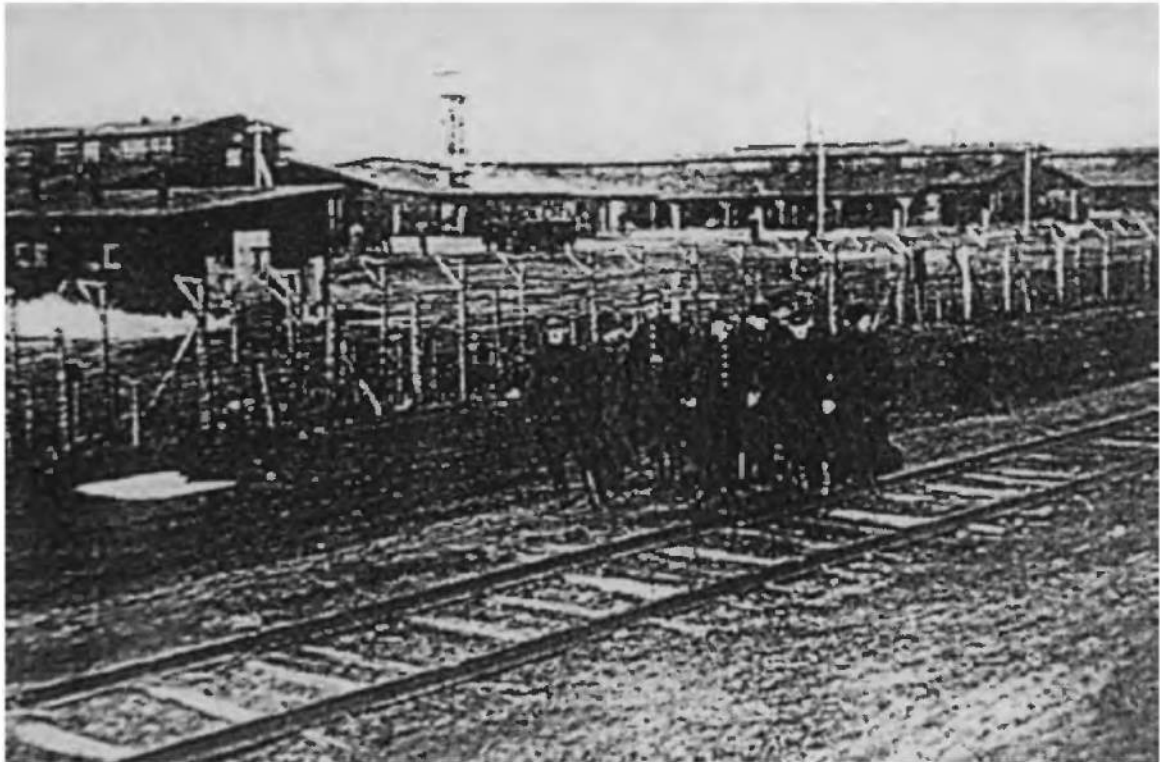
⁵ Z. Karpius, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 245–258; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО), ф. 1075, оп. 2, спр. 510, л. 14; там же, ф. 1075, оп. 2, спр. 529, л. 50.

⁷ Z. Karpius, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 245–258; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*. Серед нижчих рангом представників польської вартової служби ставлення до інтернованих не завжди було прихильним.

Зобр. 15. Розміщення підрозділів 6-ої стрілецької дивізії в бараку №8 в Александрові Куявському

Зобр. 16. Група старшин перед баракком табору в Александрові Куявському – 1921 р.

15 грудня в таборі перебувало 3528 осіб – 900 старшин, 2504 рядових, 95 жінок (зобр. 17) і 29 дітей. Це означало, що табір, розрахований польською владою на три тисячі осіб, був від початку значно переповнений. У наступних місяцях і аж до березня-квітня 1921 року чисельність інтернованих тільки незначно коливалася. Лише з травня того року чисельність упала нижче трьох тисяч. Найчисельнішу групу інтернованих склали вояки 6-ої стрілецької дивізії ген. М. Безручка, значно меншу – 4-ої Київської дивізії ген. Юрка Тютюнника, а решта підрозділів – штаб 3-ої Залізної дивізії ген. Олександра Удовиченка, шпиталь №2, охорона Головного Отамана – були ще менші за кількістю⁸.

⁸ Centralne Archiwum Wojskowe (далі: CAW), Oddz. I, Ministerstwo Spraw Wojskowych (далі: MSWojsk), t. 116 – Telegram komendanta obozu w Aleksandrowie Kujawskim mjr Alfreda Jogiela z 15 XII 1920 roku do MS Wojsk; там же, t. 82 – Protokół z inspekcji w obozie w Aleksandrowie w dniu 22 XII 1920 roku; Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 254; той же, *Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na ziemiach polskich 1918–1921*, Toruń 1999, s. 140, tab. 12; той же, *Pobył żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920–*

Sintem
Obóz Jędrów w *Aleksandrowie*

№ *481703*

Legitymacja.

Imię i nazwisko *Budna Lemwida*

Przyn. *m. Sijów*
Lebina

przybył

9/XII - 1920

Sintem
Jędrów: stopień wojsk. _____

Buty _____

Czapka _____

Bluza _____

Plaszcz _____

Deka _____

Menażka _____

Grupa: _____

Obóz Jędrów i Internowanych № 6.
Pieczęć

[Signature]

Druk Państw. w Łodzi. 210321-12000

Зобр. 17. Таборова легітимізація З. Будної

Ще однією «локальною» й нагальною проблемою були коні старшин. До Александрова їх було привезено 132 штук, більшість із них були власністю дивізії, а опікувався ними ветеринарний лікар пполк. О. Тюрін. Щоб їх утримувати, коней позичали до різних праць, а частина доходу призначалася для покращення фінансового стану інтернованого формування. У січні 1921 року Нішавське староство дало згоду на продаж 40 коней, що на якийсь час покращило згадані фінанси. У червні того ж року 6-та СД ще мала 90 коней, із яких 6 було власністю старшин, а двоє належали ген. Безручку⁹.

Охорона здоров'я. У 6-ій стрілецькій дивізії були лікарі та нижчий медичний персонал при штабі дивізії, при штабах обох бригад, їх стрілецьких куренях та одночасно при артилерії, технічних військах та кінноті. Разом із іншими вони прибули до Александрова Куявського й надавали медичне обслуговування в таборі. Їх кількість не була достатньою, але основними проблемами тут був брак ліків та засобів гігієни. У січні 1921 року до Александрова зі Збаража було направлено персонал шпиталю №2 у складі 7 старшин та 23 козаків, але через брак місця він містився переважно в Торуні при тамтешньому Таборі інтернованих №15. У наступні місяці цей шпиталь носив також назву «Запасний армійський шпиталь». Станом на 20 квітня 1921 року він нараховував 43 особи – 6 старшин, 1 урядовця, 11 підсташин і 25 рядових. Наприкінці жовтня 1921 року, тобто перед виїздом із Александрова, 2-ий армійський шпиталь був підпорядкований 16-ій бригаді. Його головним лікарем була Христина Сушко, а одним із лікарів був Михайло Гінків¹⁰.

1924, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi – od średniowiecza po współczesność* (далі: *Europa Orientalis*), Toruń 1996, s. 456, tab. 1.

⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 217; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 20, л. 12; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 22, л. 137. Кілька дивізійних коней здохло. У липні напевно решту було продано, оскільки в серпні – вересні їх уже не було.

¹⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 207, 213, 226, 281; *Командний склад VI Стрілецької дивізії під час перебування в фортеці Бересть, Нове життя, випуск спеціальний від 8 II 1921 р.* (далі: НЖВС), с. 60–64; *Українська революція*, с. 421; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku*.

У кількох дивізійних документах, наприклад у січні, лютому та березні 1921 р., згадується «Дивізійний шпиталь», але з цих записів не можна визначити, де він був розташований – у Торуні чи в Александрові. Проте нема жодних сумнівів, що найпізніше від початку вересня 1921 року шпиталь знаходився в Александрові Куявському. Він носив назву «Таборовий шпиталь №6», а в деяких документах також «Рухомий дивізійний шпиталь 6-ої стрілецької дивізії». Головним лікарем на той час був сот. Кость Морозовський. У перший день роботи (13 вересня) його харчовий стан складав 75 осіб, із них 6 лікарів, 30 осіб медичного персоналу та 39 хворих. Серед лікарів, зокрема, були Кавалкін і сот. Старокожко. Найпізніше наприкінці жовтня головним лікарем табору був Вайсберг. Зі шпиталем співпрацювала медична обслуга окремих підрозділів дивізії. 4 грудня 1921 року, у зв'язку із переведенням до Шипйорна, головний лікар наказав, щоб «працю ввіреного йому шпиталю утримати». Виїзд відбувся 6 грудня¹¹.

Незважаючи на вказані складнощі, захворюваність у таборі була помірною. Наприклад на 15 грудня 1920 року було 10 хворих, 12 січня 1921 р. – 71, 5 березня – 49, 26 липня – 68, 23 серпня – 61 і 12 жовтня – 45 осіб хворих. Беручи до уваги чисельність інтернованих, у таборі хворіло постійно близько 2% вояків. Кількість смертей за період річного перебування в Александрові можна оцінити в 10-12 осіб¹².

Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920, Toruń 1999, s. 59; той же, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 245–258; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*. У наказі ген. Безручка мова йде про підпорядкування 2-го армійського шпиталю 16-й бригаді, хоча в серпні того ж року вона була скорочена до куреня.

¹¹ ЦДАВО, ф. 2412, оп. 1, спр. 2, л. 1–21. З 1 лютого 1921 р. до «Дивізійного шпиталю» була приписана сестра Зінаїда Будна. Дивізійний шпиталь фінансово підтримувала таборова кооперація.

¹² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 25, л. 78; Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 254; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*.

7.2 Перший табірний період 6-ої стрілецької дивізії

Перебування війська в таборі несло за собою численні обмеження – брак свободи руху, значне ускладнення доступу до всього, що поза дротами: храмів, культурних об'єктів, шкіл, преси, крамниць тощо. Організаційно це спричинило необхідність створення в таборі їх заміників. Але в сенсі чисто військовому до певного ступеня це нагадувало перебування в казармах. Відповідно неслась «гарнізонна» служба, призначено комендантів окремих об'єктів (найчастіше бараків), відбувалися навчання, тривав рух кадрів.

Структура дивізії. Дивізійні кадри. Замкнення 6-ої стрілецької дивізії в таборі не спричинило значних змін у її структурі – так перед інтернуванням було розформовано комендатуру тилу. На межі 1920 і 1921 років існував штаб дивізії, 16-та й 17-та стрілецькі бригади, артилерійська бригада, кінний курінь, технічний курінь. Стрілецькі бригади мали по два курені, відповідно 46-й і 47-й та 49-й і 50-й. Артилерійська бригада також складалася із двох куренів – 16-го й 17-го. Курені, окрім артилерійського, ділилися на сотні. Загальна кількість замкнених у таборі військових 6-ої СД була не меншою, ніж 1500, але навряд чи перевищувала дві тисячі. У період перебування в околиці Тернополя певна кількість, переважно козаків, залишила ряди підрозділу¹².

Найвищі посади в дивізії займали незмінно ген. М. Безручко в якості командира і полк. В. Змієнко як начальник штабу. Окрім них у штабі також були сотники Гриць Гладкий, Опанас Кравченко, Ярдан Шобер, Тадей Нетреба, Микола Пашківський, Борис Вергелес. Штабним лікарем був Кость Морозовський. Наприкінці грудня 1920 року штаб нараховував 30 осіб. Серед старшини штабової сотні були пор. Сергій Горячко, хор. Михайло Турок і Лисняк. Дюжину старшин нараховувало на той час управління забезпечення, головою якого й надалі був пполк. Михайло Вергун і до якого також належали пполк. Коновкін і дивізійний контролер пполк. Єсаул. Старшинська сотня була

¹² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

скорочена до чоти (взводу), в якому, між іншим, були пполк. Діденко, сотники Гутовський, Черняк і Доценко¹³.

Не змінилися командири стрілецьких бригад. Зміни в цих підрозділах, ще після останньої невдалої битви на Поділлі, відбулися на нижчих посадах. 16-тою бригадою й надалі командував полк. Роман Сушко, командиром 6-ої артилерійської бригади був полк. Валентин Насонів, а технічного куреня – сот. Володимир Бокитько. Кінним куренем і далі командував пор. Володимир Герасименко, а його ад'ютантом був сот. Легензевич. Забезпеченням у цій частині керував пполк. Микола Кохно-Кутів, на чолі 1-ої сотні став пор. Павло Горячий, а 2-ої – хор. Микола Півторацький¹⁴. Командиром 17-ої бригади був полк. Олекса Воронів, його заступниками були сот. Михайло Стронцицький і пор. Кость Реутів. Начальником зв'язку в бригаді був пор. Михайло Пікульський, його заступником – пор. Андрій Зівако. Забезпеченням займався сот. Михайло Тонкошкур, а про здоров'я дбав лікар бригади сот. Дмитро Барченко. Командиром 49-го куреня був сот. Єфрем Вернигора, його заступником – пор. Дмитро Дяченко, а 50-го відповідно сот. Георгій Георгіїв і хор. Михайло Чоха. Лікарем у цьому підрозділі був хор. Сергій Дудицький. На початку січня 1921 року у цій бригаді був 41 старшина¹⁵.

Військовий вишкіл. Підчас перебування в таборі в 6-ій стрілецькій дивізії військовий вишкіл не був закинтий. Для рядових козаків була відкрита під старшинська школа для стрільців піхоти, артилеристів і техніків. Згідно з наказом командира дивізії всі зараховані до неї були зосереджені в окремому бараку, зо сприяло виконанню програми. Після закінчення школи курсанти отримували відповідні сертифікати. Окрім того, для артилеристів і військових техніків були організовані повторні курси. Особливо солідна підготовка й вишкіл були в технічному курені. Заняття були організовані окремо для зв'язківців і саперів. Розпочалися вони наприкінці

¹³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486–487; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256. Після інтернування 6-ту СД «посилило» багато старшин із інших підрозділів, зокрема із Збірної станиці, штабу Армії УНР.

¹⁴ ЦДАВО, ф. 2375, оп. 1, спр. 4, л. 4; там же, ф. 2390, оп. 1, спр. 3, л. 1.

¹⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212; там же, ф. 2381, оп. 1, спр. 1, л. 71.

січня й відбувалися щоденно, окрім святкових днів. За процесом навчання слідкував інж. сот. В. Бокитько¹⁶.

Для старшин були проведені лекції з усіх військових дисциплін. Штаб Групи одночасно створив спільні курси для штабних старшин обох дивізій. Обов'язок щодо підвищення кваліфікації стосувався також найвищих командирів; наприклад, у серпні 1921 року ген. Безручко зобов'язав їх щовечора збиратися в штабі для вивчення правил і військових уставів¹⁷.

Річниця створення дивізії. В александрівському таборі 6-та стрілецька дивізія відзначила першу річницю своєї появи. Свято, яке припало на 8 лютого, розпочалося об 11:00 з короткого богослужіння в «приміщені майбутнього театру». О 12:00 «в улиці між баракком №8 і столярною» відбувся парад. Далі о 13:00 проведений обід для стрільців, а о 15:00 – обід для старшин і запрошених гостей, який відбувся в старшинському баракку. На закінчення цього дня о 18:00 відбувся концерт¹⁸.

З нагоди дивізійного свята командир 6-ої СД звернувся до старшин і стрільців із пам'ятним наказом (див. зобр. 18). Зокрема писав:

Вирвавшись з-за ґратів Ланцута Ви линули на Україну з великою вірою в успіх в перемогу над ворогом. Обходивши майже пів України, Ви покрили себе незабутньою славою, Ви вписали золоті сторінки в історію боротьби за волю свого краю і свого народа. Вас було небагато, але зв'язані одною думкою, довіряєм один до другого, вірою в свою силу в непереможність своєї ідеї. Ви дали приміри високого військового значіння, - Ви дали Пергу, операції на Бугу і Замостя¹⁹.

¹⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 689, 738; НЖ 1921, № 97, с. 2.

¹⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; НЖ 1921, № 97, с. 2. Старшинські курси також відбувалися і в 4-ій Київській дивізії (*Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії*, Альманах 1921, № 1, с. 29).

¹⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 212.

¹⁹ Там же.

Далі Безручко виголошував, що стрільці та старшини дивізії показали ворогу й світу високу вартість українського вояка, а програш стався через перевагу ворога, але також і через власні, національні помилки. Повторне перебування за дротами викликало зневіру, депресію, апатію та сварки. Проте тільки щоденна праця й самоорганізація може зберегти військо від розкладу. Командир дивізії закликав використовувати період вимушеного перебування в таборі на навчання, на поглиблення фахових знань. Бо «в слухну годину» буде можна те тільки стати до смертельного бою за незалежність України, але й потім працювати для неї. Слід пам'ятати, продовжував генерал, що навіть сам факт існування за дротами має велике значення – показує ворогові, що з нами слід рахуватися²¹. З цього моменту культурно-освітня діяльність у таборі набрала обертів.

7.3 Старшинська громада

Новим явищем у війську Української Народної республіки стала Старшинська громада, заснована в 6-ій стрілецькій дивізії. До неї належало майже 75% старшинських кадрів цього підрозділу, вона мала свої відділення в усіх куренях та полках. Головою президії ради був сот. Віктор Филипович, секретарем – сот. Олександр Костюченко. Громада мала свій статут, а діяльність проводила під гаслом «Україна, честь, чесність». Головним завданням було виховання національно-свідомого, дисциплінованого й відповідального старшину, який силою свого морального авторитету міг би впливати на поведінку підпорядкованих вояків²².

Даючи згоду на створення Громади, командування дивізії зважало на необхідність покращення становища в старшинських рядах за рахунок виключення аморальних і деструктивних одиниць, і, таким чином, згуртувати всіх старшин під прапором УНР. Генерал Безручко надав згоду на існування такої організації

²¹ Там же.

²² Нове життя (далі: НЖ) 1921, № 97, с. 6; Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 70–71.

й сприяв її діяльності, хоча вона й дещо обмежувала управління командирів окремих підрозділів. Тут переважила користь в справі виховання й зміцнення командних кадрів, переборення негативних тенденцій у її середовищі, вчасно помічених навесні 1921 року²³.

Свої ідеї Громада виклала в третьому номері «Українського стрільця» (травень, 1921), який в Александрові став її органом. Члени Громади декларували продовження праці в напрямку підготовки вояків і народу до визвольної боротьби. У ньому був розміщений аналіз військових операцій та обговорення особового складу армії УНР. Стверджувалося, що в ній було багато елементу нейтрального й навіть ворожого, а це принесло великі втрати – несвідоме або свідоме руйнування армії, особливо в 1919 році. Завдання з виключення ворожого елементу було виконано тільки в 6-ій дивізії, тому редакція апелювала, щоб так само було вчинено й у інших підрозділах. У цьому бачили шлях порятунку для інтернованої української армії, якій уряд, згідно з твердженням редакції, тепер не приділяв достатньої уваги²⁴.

Наприкінці березня 1921 року Старшинська громада на річницю командира 6-ої СД склала рапорт, направлений до уряду УНР. Голова сот. В. Филипович і секретар сот. О. Костюченко зокрема писали: «Наша армія є переповнена злочинцями і не бракує їх і в нашому таборі та в нашій дивізії». Це є, – вони доводили, – згубним для війська. Їх викриття не призводить до покарання, оскільки арешт, виконаний польською вартою, дає можливість вийти і втекти. На завершення просили, щоб про це становище доповіли адресатові²⁵.

Громада апелювала, про що вже згадувалося, про створення подібних організацій в інших дивізіях армії УНР. Це дало б, на її думку, реальну можливість оздоровлення командних кадрів та консолідації всього війська. Реакція на цей заклик була різною. Слідом Старшинської громади 6-ої стрілецької дивізії пішли, наприклад, у Пьоткові Трибунальському, де таку організацію заснувала група старшин зі штабу Дієвої армії УНР, що

²³ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 479, л. 183–184.

²⁴ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, s. 233–234.

²⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 21а, л. 9.

перебувала там. Натомість у 4-ій Київській дивізії, яка знаходилася в Александрові, заклик сприйняли скептично. У «Альманасі», виданому цією дивізією в липні 1921 року, було розміщено полеміку з керівництвом Старшинської громади 6-ої СД («Старшинська громада N-ої стріл. дивізії»). Відповідно до авторів, існування такої організації у війську не є властивою, це є, врешті решт, – аргументували, – організація типово політична²⁶.

Старшинська громада доклала чимало зусиль у відродження культурно-освітнього життя табору. Згідно зі своїм статутом, основну увагу звертала на фахову підготовку старшин 6-ої стрілецької дивізії. Завдяки її старанням, також розпочалися курси й окремі лекції на фахові й військово-історичні теми для рядових вояків дивізії. Відбувалися вишколи новобранців, стрільців, польової служби. Одним із лекторів був ген. Петро Ліпко. Для потреб цієї роботи Старшинська громада 6-ої СД заклала окрему від таборової бібліотеку, в якій зосередила близько 1000 томів. Члени Громади належали до ініціаторів та учасників акції упорядкування могил українських вояків, померлих під час інтернування в Александрові. Утворений із цією метою Комітет Старшинської громади працював під керівництвом пполк. Віктора Филиповича, а серед його членів були пор. Христина Сушко й пполк. Володимир Бокитько²⁷.

Рада честі. Суд честі. На базі досвіду членів Громади відновлено діяльність старшинських судів честі. У 6-ій СД ще в лютому 1921 р. засновано Раду честі. Головував у ній пполк. Микола Кохно-Кутів, а належали до неї сотники Морозів, Редька й Сіпко, поручники Битинський і Білодуб та хорунжі Литвинчук і Макарчук. Рада була дорадчим органом командира дивізії, і в разі потреби, наприклад, неетичного поведження старшин, вирішувала про направлення справи до Суду честі, організованого в той самий період. Його головою був також

²⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 3, спр. 1, л. 1а; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, s. 70–71.

²⁷ НЖ 1921, № 97, с. 3; Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, с. 37; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*. Про Козацьку могилу – Український військовий цвинтар див. у наступному розділі.

полк. Кошно-Кутів, а членами – сотники Сіпко і Томашівський, пор. Яничевський та хор. Косар²⁸.

7.4 Культурно-освітня праця

Відчуття поразки й ізоляції та складні побутові умови в александрівському таборі погано впливали на моральний стан вояків. Тому особливо слід звернути увагу на дії всіх тих, хто натомість після прибуття до табору приступив до організації в ньому культурно-освітнього життя та видавничої діяльності. Багато уваги організації цієї праці приділило командування Групи інтернованих на чолі з ген. М. Безручком. Його ціллю була їх консолідація довкола ідеї відновлення державності України, підвищення бойового рівня. Просвітню діяльність здійснювали старанно відібрані старшини, які відвідували вояків у бараках. Зокрема, значну допомогу надало, як і в інших таборах для полонених та інтернованих, протестантське Товариство християнської молоді (Young Men's Christian Association; YMCA)²⁹.

Серед пріоритетів працівників та співпрацівників VI відділу (К-О), які займалися вищезгаданою проблематикою, був загальний інтелектуальний розвиток українського війська, в тому числі виховання національно-патріотичне, культурно-естетичне, моральне й фізичне. До нього також належало видання й розповсюдження підручників, рієкней літератури та преси, ініціатива в створенні товариств і зацікавлених кіл, наприклад, артистичних³⁰.

²⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 213, 228.

²⁹ НЖ 1921, 26 грудня, № 97, с. 1; Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy*, s. 146; той же, *Pobyt żołnierzy URL*, s. 458–459; той же, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 250; Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 66–67.

³⁰ Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 67.

Ліквідація неписьменності. Важливим етапом цієї праці була ліквідація неписьменності. Вивчення цього питання, проведене в січні 1921 року, показало, що в александрівському таборі було 679 неписьменних, 632 малописьменних і 1303 з початковою освітою. Такий стан вимагав негайної реакції. Окрім того, виявилось, що в таборі є 657 осіб із середньою освітою й 18 – із вищою. Це були майже виключно старшини та військові урядовці. Серед них знайшлася достатня кількість вчителів початкових шкіл та викладачів. Це дозволило розпочати ліквідацію неписьменності серед маси рядових у війську. Найінтенсивніша освітня праця відбулася в двох зимових місяцях 1921 року. В цілому за січень отримали освіту 947 неписьменних та малописьменних³¹.

У 6-ій стрілецькій дивізії наказам стосовно ліквідації неписьменності передували розпорядження більш загального характеру. У наказі №5 від 17 січня ген. Безручко закидав своїм підлеглим байдужість, а навіть лінощі й відсутність звички до активного використання часу. Зокрема, наказував, що відтепер заняття в секціях і в гуртках К-О відділу будуть враховуватися як і інші види військової праці. Начальника Відділу зобов'язав, між іншим, допомагати вчителям і лекторам, наглядати за роботою класів і секцій. Натомість командирів бригад зобов'язав визначити в кожному курені старшину, відповідального за цю справу, зокрема, за організацію допомоги неписьменним у науці, пильнування виконання «обов'язку шкільного»³².

Всі неписьменні 6-ої СД, в загальній кількості 211 осіб, були поділені на групи-класи, які охоплювали вояків із окремих підрозділів. Перша група нараховувала 50 неписьменних артилеристів, а її вчителями призначено хорунжих Єфимова й Макарука. Другою групою, також із 50 осіб, були рядові 17-ої бригади, вчителями яких були сот. Осьмак і пор. Март'яненко.

³¹ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 197, л. 4; Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 255–256; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, с. 8.

³² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 209, 225. Начальником К-О відділу і надалі залишався сот. Г. Гладкий, інструктором з організації праці – хор. І. Чухлій-Липовецький.

Неписьменні 16-ої бригади в кількості 51 особи становили третю групу, вчителями якої були сот. Редька й хор. Іванів. Четверта група нараховувала 61 особу, зібраних із різних частин дивізії, освітою якої мали займатися поручники Горячко й Д. Дяченко³³.

За забезпечення матеріалами й приладдям відповідав керівник вчительської секції К-О відділу хор. Семенів. Заняття розпочалися 18 січня. Дві лекції відбувалися до опівдня й одна пополудні. Учасники занять були звільнені від інших обов'язків, призначених на цей час. Вчителі вели журнал, невиправдане пропущення лекцій каралося як і будь-яка інша провина в підрозділі. Після ознайомлення із секретами читання й писання вояки-учні могли одержати освіту в загально дивізійній школі, організованій згідно засад Єдиної державної школи³⁴.

З 25 лютого для козаків організовано уроки з історії та географії України та з рідної мови. У табірній читальні вечорами в бараках відбувалися заняття з літератури – читалися твори відомих українських письменників, які були доступні в табірній бібліотеці³⁵.

Курси для старшин. У лютому 1921 року для старшин і козаків 6-ої стрілецької дивізії організовано курси іноземних мов – англійської, французької та німецької. Найбільше охочих зголосилося на німецьку мову – 128 старшин і 110 стрільців. На французьку та англійську мови зголосилися тільки старшини – відповідно 47 і 46 осіб. Серед тих, хто записався на курс англійської мови (із німецьким у якості викладацького) був, зокрема, ген. Безручко і полк. Рогульський. На жаль, через місяць ці цифри різко знизилися – не всім вистачило терпіння.

³³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 209.

³⁴ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 544, л. 31; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 209. На тему освітньої праці в 4-ій Київській дивізії див. *Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії*, с. 28–29. Після переведення до Шипйорна К-О відділ 6-ої дивізії знову діяв самостійно.

³⁵ Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 255–256; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, Львів 1993, с. 8.

Всередині березня було 64 учасники курсу німецької мови (44 старшин і 20 козаків), 27 – англійської і 20 – французької³⁶.

Такий стан речей не подобався командирі дивізії й 17 березня він видав наказ, у якому повідомив, що учасниками курсів будуть вважатися всі присутні на заняттях 18 березня. Відтоді всі записані мали за обов'язок регулярно брати участь у заняттях, а невиправдана відсутність каралася. Окрім курсів іноземних мов у дивізії впроваджено курс українознавства, який із середини березня були обов'язковими. Командування 6-ої стрілецької дивізії трактувало його як спосіб покращення морального стану війська. В ньому брали участь 355 слухачів, як старшин, так і козаків. Серед предметів, які викладалися, були географія й історія України, українська мова та література, основи економіки. Рівень лекцій для старшин відповідно був вищий. Також обговорювалися суспільно-політичні теми³⁷.

Єдина державна школа. Реальна школа. На початку освітянська праця проводилася без жодного плану, окремо в кожній дивізії, згідно пропозицій керівників Культурно-освітнього відділу. Цей недолік був помічений у Генеральному Штабі армії УНР і система була реформована: врегульовувалася організація спільних табірних К-О відділів та стандартизувалася програма початкової освіти, створивши Єдину державну школу. Принципи цієї школи в александрівському таборі впровадили на початку травня 1921 року. Усіх зарахованих до неї 73-ох учасників із 6-ої СД для полегшення праці зведено в окремий підрозділ і розміщено в окремому приміщенні. Ті, хто не потрапив до цієї школи,

³⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 225; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 92, л. 83.

³⁷ ЦДАВО, ф. 1078, оп. 2, спр. 308, л. 3–19; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 225; НЖ 1921, № 97, с. 2. З часом курси українознавства в обох «александрівських» дивізіях були об'єднані, а кількість слухачів відтоді зросла до 400 осіб. Ця праця була тому важливою, оскільки в рядах армії УНР значний відсоток серед старшин, особливо штабних, складала російськомовні старшини. Але до літа 1921 року результати українізації не були задовільними, оскільки більшість із згаданих старшин не приділяла для цього належної уваги. Більше на цю тему див.: Срібняк І. *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ–Філядельфія 1997, с. 63–64.

отримували освіту в своїх підрозділах³⁸. Вже в лютому в усіх частинах 6-ої СД проведено дослідження щодо кількості осіб, які бажають отримати фахову, середню та вищу освіту. На основі дослідження докладали зусиль щодо відкриття для старшин і козаків обох дивізій Реальної школи. Вона з'явилася за суттєвого сприяння УМСА. Здобуття середньої освіти давало учасникам можливість продовжувати навчання у закладах вищої освіти в Польщі та Чехословаччині³⁹.

Об'єднання К-О відділів. 12 травня об'єднано К-О відділи обох дивізій у секцію, створивши з них секцію. У структурі табірних Культурно-освітніх відділів передбачалися, зокрема, секції: загальна, видавницька, художня, історична, наукова, бібліотечна, фізичного виховання. Табірне життя коригувало цю схему – секції об'єднувалися, створювалися нові⁴⁰. Таке об'єднання відділів в Александрові полягало в появі керівника нової структури, який радше був координатором дій і надалі окремо діючих дивізійних відділів. Ним став сот. м. Битинський із 6-ої стрілецької дивізії. На той момент К-О відділ 6-ої СД нараховував 24 особи – окрім керівництва тут були вчителі, лектори, інструктори, а також друкарі, бібліотекарі, набирачі. Відділ і надалі працював під керівництвом сот. Г. Гладкого, а його заступником був пор. І. Липовецький, а з літа – одночасно й керівником дивізійної друкарні⁴¹.

Студентська громада. Навесні 1921 в Александрові, як і в усіх таборах, де розвивалися системи загальної цивільної та

³⁸ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 544, л. 31; там же, ф. 1078, оп. 4, спр. 6, л. 71. При Генштабі армії УНР створено Культурно-освітню управу.

³⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 92, л. 125–126; Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, „Гуртуймося” 1932, № IX, с. 37.

⁴⁰ Вішка О. *Видавнича діяльність вояків Армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському*, [в:] *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*, Львів 1995, випуск 2, с. 354; Наріжний С. *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, ч. 1, Прага 1942, с. 36. Відповідно до положення Єдиної державної школи, школи для неписьменних зараховувалися до I ступеня, нижчі початкові класи – до II ступеня, а вищі початкові – до III ступеня. Школи вищих ступенів (IV–IX) відкривалися відповідно до потреб. Закінчення останнього ступеня означав здобуття повної середньої освіти.

⁴¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 21, л. 55. М. Битинський також був лектором.

військової освіти середнього та вищого рівня, з'явилася Студентська громада. Вона нараховувала 50 осіб і мала власну бібліотеку. Окрім власного навчання, її члени проводили курси польської та німецької мов. Існування громади перервалося після переведення до Шипйорна⁴².

Призупинення в літній період. Відновлення праці. Влітку, коли рядові інтерновані були використані для робіт поза табором, було помітне уповільнення або навіть зупинка деяких аспектів культурно-освітньої праці. Більше того, в серпні цього року був звільнений керівник К-О відділу 6-ої дивізії сот. Г. Гладкий через недбалість при проведенні грошових розрахунків. Однак при цьому уточнювалося, що це було пов'язано зосередженням уваги на основній діяльності у важкий військовий час. За його досягнення, як під час війни, так і в таборі, а зокрема за створення табірної газети «Нове життя», ген. Безручко оголосив Гладкому щире подяку. Виконання обов'язків керівника К_О відділу 6-ої СД доручено сот. Битинському, координатору культурно-освітньої праці у всьому таборі⁴³.

15 серпня ген. Безручко відкрив «дивізійну школу для неписьменних». Відновлення роботи цієї школи виявилось необхідним – в сумі до неї було записано 76 осіб, які ще не встигли опанувати цього знання. Із цієї кількості 59 осіб було направлено до школи наказом, а 17 зголосилося добровільно. Їх усіх було розміщено в залі технічного куреня, і при цій частині вони мали стати на забезпечення й нести службу. Керівником школи призначено сот. Дяченка, а вчителями – хорунжих Шкоду й Осьмака, чотового Андрієвського й козака Марченка. Заняття розпочалися 19 серпня. Лекції відбувалися в будні дні – до опівдня дві години письма та одна година арифметики, а після опівдня – заняття з читання. У суботі до опівдня була лекція з релігії⁴⁴.

⁴² E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 199; НЖ 1921, № 97, с. 4.

⁴³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 260.

⁴⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 262; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 19, л. 106; Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, с. 37; НЖ 1921, № 97, с. 3.

Окрім того, у серпні в дивізії відновлено мовні курси – на вибір були французька, німецька або англійська мови. Їх проводили підготовлені викладачі, рекомендовані Студентською громадою або Старшинською громадою⁴⁵.

Бібліотеки. Як і раніше в дивізії приділяли багато уваги забезпеченню бібліотек і читалень, особливо підручниками й художня літературою. Бібліотека, закладена Культурно-освітнім відділом 6-ої стрілецької дивізії, яку згодом об'єднали із збіркою 4-ої Київської дивізії, нараховувала 1510 книжок на різну тематику. Окремі бібліотеки утримували Студентська громада, Старшинська громада та інші організації 6-ої дивізії⁴⁶.

Художня діяльність. Високого підйому, як на табірні умови, досягла художня діяльність інтернованих. Перші художні гуртки розпочали працю ще в грудні 1920 року. Вони обрали Культурно-освітню раду, яка координувала їх діяльність, визначала напрямки розвитку, надавала допомогу й поради. Проте кожен гурток мав внутрішню автономію і власне керівництво. Вадливу роль у цій діяльності відігравали військові 6-ої стрілецької дивізії. Головою Ради було обрано сот. Г. Гладкого, керівника К-О відділу 6-ої дивізії⁴⁷.

Однією із перших художніх груп 6-ої стрілецької дивізії був театральний гурток, заснований 20 грудня 1920 року зусиллями табірною Драматичного товариства ім. М. Садовського. Незабаром гурток об'єднався із схожою групою аматорів-артистів 4-ої Київської дивізії. Командування Групи інтернованих виділило їм одне із приміщень, яке могло умістити 350-400 глядачів. На кошти Товариства і за підтримки УМСА підготовлені театральні костюми, створено сцену, декорації. Окрім вистав Товариство вело театральні курси⁴⁸.

⁴⁵ Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, с. 37; НЖ 1921, № 97, с. 3.

⁴⁶ Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, с. 37; НЖ 1921, № 97, с. 3.

⁴⁷ ЦДАВО, ф. 1078, оп. 2, спр. 200, л. 60; НЖ 1921, № 97, с. 2; Z. Karpus, *Obozy uchodzców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 256.

⁴⁸ НЖ 1921, № 97, с. 2; Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 72–73.

Спектаклі ставилися два рази на тиждень. Протягом 1921 року члени драматичної секції дали близько 50 вистав, серед них 30 безкоштовних для інтернованих вояків. Деякі з артистів потім із успіхом дебютували на польських сценах. У репертуарі були українські п'єси на історичну та побутову теми, зокрема, «Ой не ходи Грицю та на вечорниці», «Дай серцю волю, заведе в неволю» (обидві М. Кропивницького) та особливо успішні «Про що тирса шелестіла» С. Черкасенка та «Невільник» Т. Шевченка. Також поставлено кілька одноактівок⁴⁹. При Драматичному товаристві також існував струнний оркестр, який складався із 20 музикантів. Його диригентом був. пор. Андрій Бова. Частина інструментів Товариство придбало за власні кошти, інші були надані УМСА. За період існування табору оркестр дав 30 концертів⁵⁰.

Окремим художнім осередком, організованим Культурно-освітнім відділом 6-ої стрілецької дивізії, був співочий гурток, який із часом переріс у хор, що працював під керівництвом Степана Шабаліна (див. зобр. 19). Він дав близько 25 концертів, із яких 15 у таборі, переважно безкоштовних. Решта концертів відбулася в місті. Ця секція зібрала й надрукувала «Збірка українських пісень з репертуару хору 6-ої Січової дивізії». Збірник охоплював близько 30 позицій із нотами й був написаний вручну та розмножений на копіювальному апараті в кількості 40 екземплярів. Як і в інших секціях, хор вів школу співу й декламації, члени якої, в свою чергу, відвідували вояків у бараках, навчаючи їх співу⁵¹.

⁴⁹ НЖ 1921, № 97, с. 2; І. Срібняк, *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 72–73; *Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії*, с. 29.

⁵⁰ Z. Karpus, *Obozy uchodzców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 255–256; Вішка О. *Козацька могила*, с. 8. УМСА організувала для інтернованих щоденний показ фільмів.

⁵¹ ЦДАВО, ф. 1078, оп. 2, спр. 200, л. 60; також див.: НЖ 1921, № 97, с. 2. Власний хор також мала 4-та Київська дивізія (*Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії*, с. 28–29).

Зобр. 19. Хор 6-ої СД під дир.. С. Шабаліна

Восени 1921 року в александрівському таборі з'явився ще один художній гурток. Це була художня секція. Її члени за допомогою YMCA організували студію, де виконували замовлення табірною Культурно-освітнього відділу. Окрім того вони виконали цілий ряд картин на різну, переважно українську історичну тему⁵².

Спорт. Увага командування Групи інтернованих також була зосереджена і на фізичному вихованні вояків. Із цією метою в Александрові було організоване загально-табірне спортивне товариство «Січ». Неоціненну допомогу як обладнанням, так і інструкторами, надало Товариство Християнської молоді (YMCA). Проводилися т.зв. «сокільські» гімнастичні вправи, а також працювали різні спортивні секції, в тому числі легкоатлетична, футбольна, шахова. Власне ці змагання – демонстрація гімнастичних вправ, легкоатлетичні змагання, футбольні матчі – були в програмі табірною спортивного свята 29 травня 1921 року. У перервах між окремими змаганнями виступав табірний оркестр. Українські табірні спортсмени не обмежувалися змаганнями виключно у власному середовищі. Наприклад, футболісти запрошували

⁵² Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, с. 37; також див.: НЖ 1921, № 97, с. 3.

команди з-поза меж табору, самі брали участь у матчах проти команд із Торуні. Наприкінці жовтня 1921 року, тобто перед від'їздом із Александрова, спортивний гурток був розпущений⁵³.

Значні успіхи культурно-освітньої праці в александрівському таборі – ліквідація не писемності й цим самим можливість рядовому козацтву продовжувати навчання та отримати в майбутньому якусь спеціальність, розширення кваліфікації інших спеціальностей, посилення національної свідомості, запобігання моральному розкладу – були можливі завдяки наявності великої кількості старшин: 900 на початку й 475 вже перед ліквідацією табору. Варто відзначити особливо активну діяльність у цій сфері старшин 6-ої стрілецької дивізії. Слід також зазначити, що досягнення в культурно-освітній праці були значною мірою можливі завдяки допомозі осередка УМСА. Його керівник, п. Вуков, залишився в пам'яті інтернованих як енергійна людина, яка прихильно відкликала на потреби українських вояків⁵⁴.

7.5 Видавнича діяльність дивізії в александрівському таборі

Інтерновані в александрівському таборі вояки обох дивізій Армії УНР, користуючись прихильним ставленням керівництва табору, широко розгорнули видавничу діяльність. Нею займалися підготовлені для цього культурно-освітні відділи дивізій та видавничі секції підрозділів. Пізніше нею також зайнялися військові організації, братства, товариства тощо. Преса доносила відокремленим за дротами інформацію про події в інших таборах, на окупованій Батьківщині та в світі. На шпальтах табірних газет та часописів читачі знаходили аналізи

⁵³ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 544, л. 31; Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych*, s. 256; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*.

⁵⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; НЖ 1921, № 97, с. 6; Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 245; Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 75–76.

поразок українського народу у національно-визвольній боротьбі й пошук шляхів виходу з трагічної ситуації. Тут могли прочитати тексти для підтримання духу, які сприяли інтеграції інтернованих. Табірна преса також виконувала компенсаційну роль – за відчутного браку підручників вона була допомогою при навчанні читання⁵⁵.

Табірним видавцям особливо дошкуляли нестаток паперу та брак друкарських машин. Лише деякі видання отримували допомогу, переважно в формі виділення паперу. В початковий період зазвичай використовували копії. Наклади видавництва були невеликими, в середньому 40-50 екземплярів. Зовнішня цензура втручалася рідко, частішим було втручання цензури внутрішньої, якій переважно підлягали сатиричні видання⁵⁶.

Культурно-освітній відділ 6-ої стрілецької дивізії заснував у таборі в Александрові Куявському власне видавництво. Окрім пресового видання «Нове життя» (Александрів Куявський 1920–1921 рр., Шипйорно 1921–1922 рр.; див. зобр. 20) та часопису «Український стрілець» (Бердичів 1920 р., Київ 1920 р., Александрів Куявський 1921 р., див. зобр. 21), також видавалися книжки та брошури. До моменту отримання друкарської машини на копії було відбито 30 екземплярів перекладеної з німецької роботи Е. Людендорфа «Культурно-освітня праця в армії». Також було видано підручник «Порівнююча граматики української мови» із українсько-російським словником Модеста Левицького (книгу роздавали в Польщі й закордоном), «Статут Громади старшин» та перекладену з французької брошуру «Армія, якої нам треба». Видавництво також приймало замовлення на друк інших часописів та листків, бланків, квитків, відозв, листівок, програм та інших матеріалів⁵⁷.

⁵⁵ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 65–104.

⁵⁶ Там же.

⁵⁷ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 65–88; Вішка О. *Видавничадіяльність вояків Армії УНР*, с. 362.

Александрів, Четвер 20 жовтня 1921 року.

Ціна 5 марок.
Адреса: Pologne (Polska)
Aleksandrow Kuj. Oboz Interncy.

Нове життя.

ЧАСОПИС УІ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ.

Ч. 91. Виходить двічі на тиждень в ПОНЕДІЛОК І ЧЕТВЕР.
Видає Культурно-Освітній відділ УІ Стр. Див.

ПЕРЕДПЛАТА:		ЦІНА ОГОЛОШЕНЬ:	
Місячно без пересилки.....	40 мар. п.	Звичайні (за слово).....	5 мар. п.
Місячно з пересилкою.....	60 "	Дрібні (за слово).....	3 "
Місячно за кордон.....	160 "	Рекламуючі (за слово).....	10 "

Товстим друком подвійно.

*м. Олександрія,
20-го жовтня 1921 року.*

А може ми самі розп'яли свого
духа,
Пройшовши скорбний путь Го-
гофів та тернів
І скіємо тепер з одиєм слабо-
духа,
З табором страших пров'яль май-
бутніх цюколів.

Минає вже рік, як ми сидимо в таборі. По-
ра вже оглянутись на минуле та дати собі від-
рахунок, чи варто пройшов час, чи належно
використували ми його. Не можна ж вважати
наше сидіння тут мертвою точкою. Ні, в нас
не—має часу для мертвих точок. Коли ми хо-
чемо мати свою українську інтелігенцію, коли
ми хочемо мати регулярну армію, хочемо мати
принципні старшину освічену, то нам не можна
сидіти склавши руки—ми все життя повинні
віддавати тому, що зветься самовдосконаленням.
Що зроблено нами на цьому шляху?

Не будемо казати за суспільне життя на-
шого табору: де-що, хоч і невеличке, зроблено
тут,—п'єтали де-які гуртки, Громада Стар-
шини, видаються часописи та періодичні вида-
ння. Не будемо казати й за організаційну працю.
Безумовно, що таборові обставини перешкоджа-
ють військовим навчанням і не дають змоги ве-
сти військово життя, як би то належало. Але
все ж де-що й тут було зроблено і робиться
оскільки можливо.

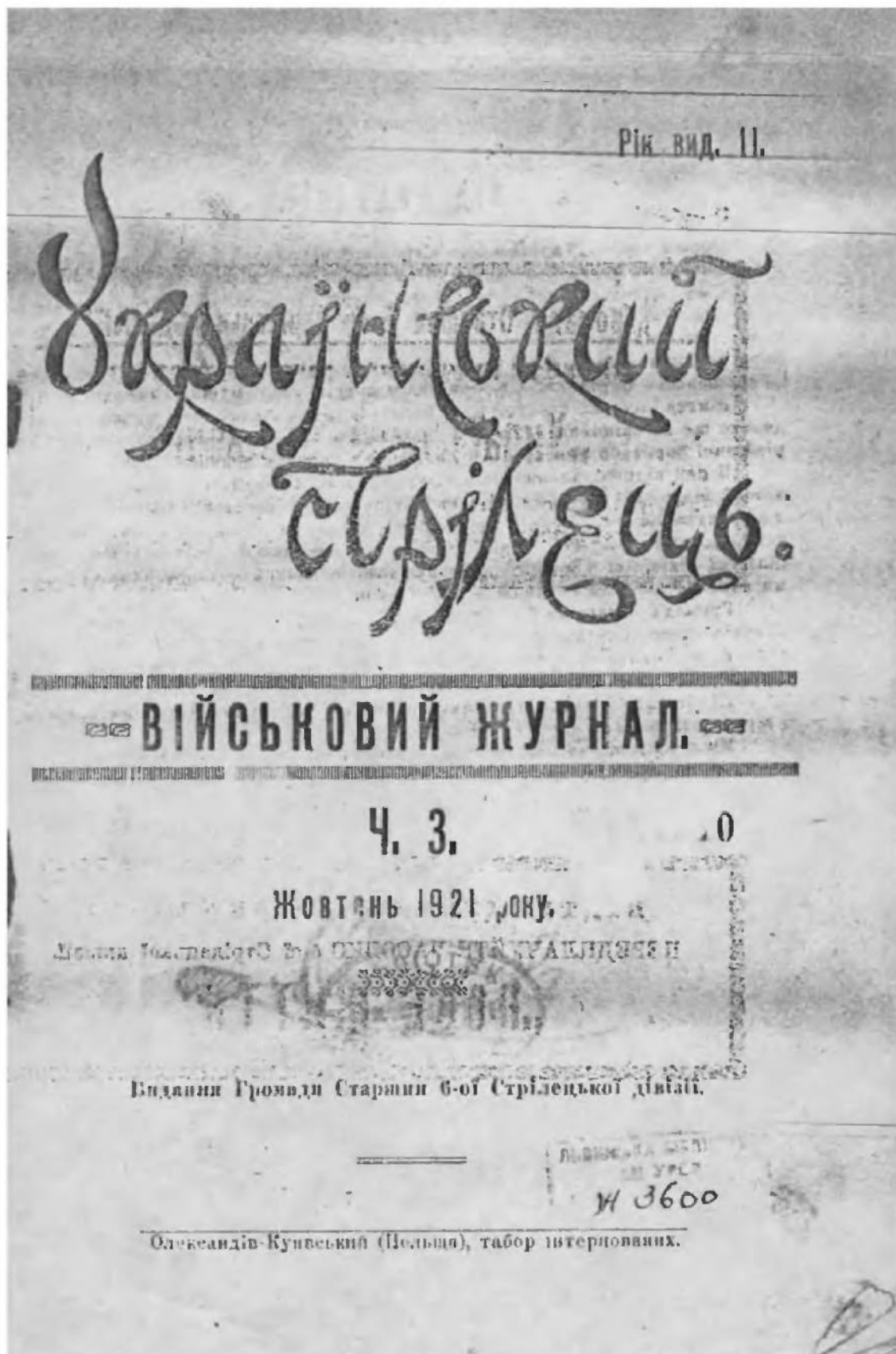
Але нехай кожний з нас, бувай то стар-
шина, чи козак, дасть собі шире справоздання,
що зроблено їм персонально для того, щоби він
став більш достойним членом нашої сім'ї. Ко-
зак,—чи ставнився він з новим співчуттям до
спроб дати йому змогу зробитися чимсь біль-
шим ніж він єсть звичайно тепер! Чи залюбки
ходив він і ходить на муштрові та гімнастичні
навчання, які мають не тільки не дати йому за-

бути, що він умів, але й підготувати з нього май-
бутнього інструктора підстаршину? Чи—адатний
він тепер стати на цю посаду, він, який хва-
ляться, що муштра йому знаядто відома? Лед-
ве чи знайдемо на ці питання стверджуючу від-
повідь.

Що до загальної освіти, то кожному в та-
борі відомо, що присутність козаків на влашто-
ваних по весні лекціях була примусовою. Инак-
ше певно не зібралось би й десятка. І тепер
про школу неграмотних кажуть жартуючи—це
«школа дезерт'рів», натякуючи на велике число
тікаючих з неї поза дріт. Може й є доля
правди в тому, що закидалось і закидається
тим лекціям і тім школі з боку слухачів. Ну, а
що-ж самі вони—чи можуть і хочуть зробити
щоб небудь в цьому напрямку. Більш грамотні
й освічені—чи використовують вони вільний
час, щоби поширити свою освіту? Чи вміє хтось
з наших найбільш освічених підстаршин або ко-
заків писати правильно рідною мовою? Не вміє
і не хоче вміти, бо школи такої не було за
браком бажаючих. Та що й балакати за під-
старшину, коли й старшини не дбають, щоб удо-
сконалитись в знанню рідної мови, її граматики,
як яку більшість кульгає, історії та письмен-
ства рідного краю. Коли немає, або недоста-
точні загальні курси, то що зроблено кожним
поокремо зі своєї власної ініціативи? Багато бу-
ло колись почавших навчатися чужоземним мо-
вам.—Чи багато продовжуючих? Вже не бу-
демо казати за освіту загальну,—за дисципліну
математики та фізичних наук, які так необхідні
гарматникам та технічникам, за такі речі як
співтова або військова історія. Вже ніяково, на-
віть, нагадувати за соціологію, економіку,
філософію...

Може й є такі одиниці, які й силкуються
поширити свою освіту власними засобами, але
чи багато їх? Чи зорганізовані вони? Чи напру-

Зобр. 20. Титульна сторінка 91 номеру дивізійної газети «Нове життя» від 20 X 1921 р.

Зобр. 21. Обкладинка 3-го номеру «Українського стрільця» за жовтень 1921 р.

За співпраці із Старшинською громадою до друку було підготовлено підручник «Наша Батьківщина – Україна», що містив енциклопедичні дані про Україну, а також мапи, таблиці, ілюстрації й діаграми. Ця книга, що налічувала 120 сторінок, вийшла в накладі 2 тис. екземплярів на початку 1922 року в іншому таборі – в Шипйорно. Окрім згаданих видань у 6-ій стрілецькій дивізії видавалася велика кількість гумористично-сатиричних листків, таких як «Полин» (1921) та «Наше життя» (1921). З огляду на критику табірної реальності деякі випуски ставали жертвою внутрішньої цензури – були конфісковані⁵⁸.

Друкарня. Зусиллями командира 6-ої СД ген. М. Безручка у квітні 1921 року була придбана друкарська машина. Кошти на її придбання командування дивізії виділило ще осінню 1920 року, але реалізації перешкодила кардинальна зміна становища на фронті. На купівлю друкарської машини було видано 81 680 марок, на оснащення 34 400 і ще близько 5 тис. на решту іншого обладнання, в основному наборів шрифтів. Друкарня приймала платні замовлення від різних табірних видавництв та організацій, проте які мусіли забезпечити папір. Із 10 серпня 1921 р. керівником дивізійної друкарні був пор. Іван Липовецький. Окрім нього у ній працювали двоє складачів та двоє машиністів. Їх платня складала 750-1500 марок, оплачених із доходу; 25% прибутку становила т.зв. дивізійна сума⁵⁹.

⁵⁸ Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 65–88. Видавництво 6-ої стрілецької дивізії також накопичувало матеріали, що стосувалися історії свого підрозділу. В Александріві Куявському також виходили видання Культурно-росвітнього відділу 4-ої Київської дивізії – „Альманах” (1921) та гумористично-сатиричні листки „Окріп ” (1921), „Комар” (1920–1921) і „Гримаса” (1921). Видавничою діяльністю також займався засноване в Александріві Куявському капеланом табору о. Петром Білоном Братство св. Покрови та кооперативи.

⁵⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 36, л. 19 – Рапорт; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 259; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 65–88; Вішка О. *Видавнича діяльність воєнків Армії УНР*, с. 362.

7.6 Кооперативний рух у таборі

Після короткого відпочинку після прибуття до табору в ньому було розпочато організацію щоденного військового життя. Майже відразу, вже в грудні 1920 року, за ініціативи найбільш енергійних інтернованих з'явився кооперативний рух. Його члени вийшли з обох дивізій, але незаперечним заводієм кооперативного руху в таборі був старшина 6-ої стрілецької дивізії пор. Іван Липовецький, член Культурно-освітнього відділу при її штабі (див. зобр. 22). Економіст за освітою, він був головою кооперативного руху табору, а також редагував журнал кооперативного руху «Зірниця». Табірні кооператори організували курси на тему різних форм кооперації і загалом на економічні теми, заснували читальню та чайну. Для потреб інтернованих також заснували перукарню та шевську⁶⁰.

Зобр. 22. Кооперативне управління 6-ої СД

На читальню, книжки для бібліотеки та підручники табірної кооперація перераховувала певний відсоток від свого доходу. Така діяльність кооперації, в свою чергу, дала можливість розвитку

⁶⁰ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 87–88; Вішка О. *Видавнича діяльність вояків Армії УНР*, с. 353–364; Сидоренко Н. *Липовецький Іван*, Українська журналістика в іменах, Львів 2001, вип. 8, с. 169–170. Іван Липовецький, окрім того, був керівником табірної друкарні та брав участь в інших табірних виданнях, де розміщував свої тексти. Більше про цю тему див. його біографію в цьому дослідженні.

культурно-освітньої праці в таборі. Слід зазначити, що від самого початку свого існування кооперація також фінансово допомагала табірному шпиталю. Окрім того, вела рішучу боротьбу проти спекуляцій постачальників, завдяки чому «тішилася великим визнанням і популярністю в таборі»⁶¹.

Зобр. 23. Журнал кооператорів «Зірниця»

Свої ідеї кооператори пропагували на сторінках власного журналу «Зірниця» (зобр. 23). У ньому підкреслювалася потреба об'єднання людей для полегшення своєї долі, і не тільки табірної. Як зазначала редакція, кооперація є дорогою до соціалізму, а кооперація у війську для вояка є хорошою школою майбутнього життя. «В єдності сила» – таке було гасло журналу й всього кооперативного руху в українському війську. Окремі підрозділи повинні, за задумом

кооператорів, самі організувати доставку продуктів для війська, створювати дивізійні буфети. Довкола кооперації могло б зосереджуватися життя вояків на час постою⁶².

⁶¹ НЖ 1921, № 97, с. 1–2; Z. Karpus, *Obozy uchodzców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 257. На культурно-освітню діяльність також призначалася частина виручки з платних театральних вистав і концертів хорів.

⁶² E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, s. 87–88; Вішка О. *Видавнича діяльність вояків Армії УНР*, с. 353–364.

7.7 Релігійне життя в таборі

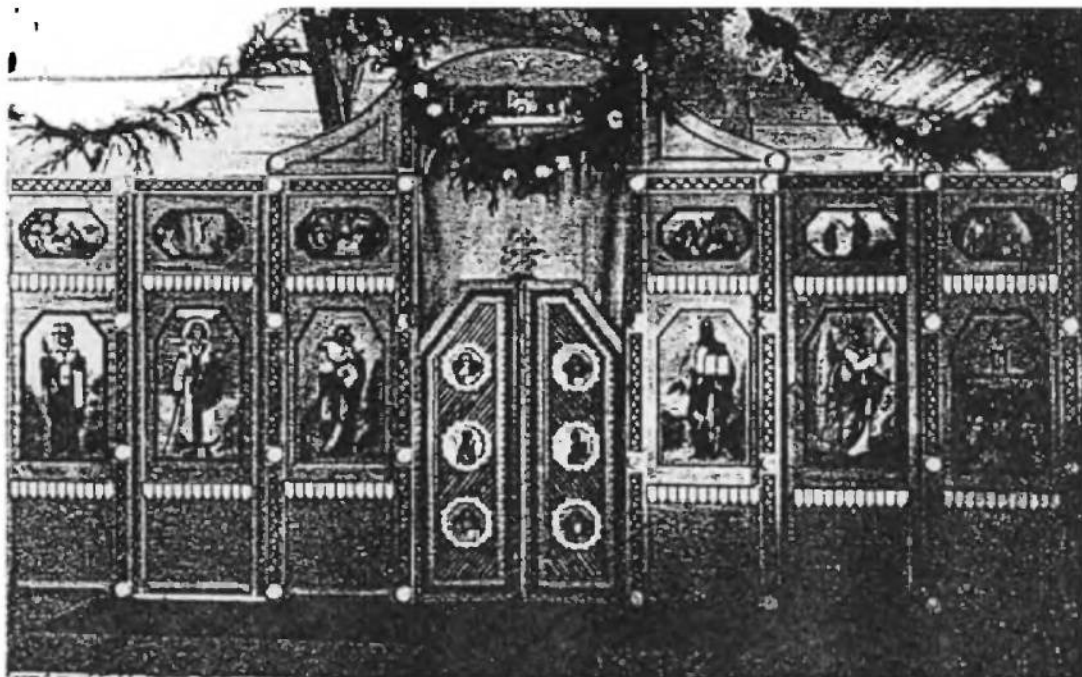
Церква. Певний час капеланську службу правив о. Маринич, який прибув до Александрова з Табору інтернованих №3 у Ланцуті. Однак вже 4 січня 1921 р. душепастирем 6-ої СД, настоятелем її церкви Св. Покрови був призначений о. Петро Білон. він прибув до табору в Александрові як вояк 6-ої стрілецької дивізії і тільки тут назріла в ньому думка про прийняття сану. Після проходження короткого курсу військових капеланів у Каліші його було висвячено в Гродні, звідки він повернувся до Александрова, щоб тут виконувати капеланську службу. Псаломником церкви був Микола Заєць, що служив у тій же дивізії⁶³. О. Петро Білон також виїжджав до Табору Інтернованих №15 у Торуні та до Бидгощі, де відправляв службу для інтернованої там Літунської ескадри Армії УНР⁶⁴.

Богослужіння відбувалося в імprovізованій «табірній церкві», яка ділила приміщення з табірним театром. Цей зал також щоденно виконував функцію загальної кімнати. Нічого дивного, що інтерновані звернули увагу на недіючу александрівську церкву, що стояла поряд із залізничною станцією. На запит керівництва табору повітовий староста в Нешаві дозволив її використовувати. Перший колективний вихід до цього святого місця відбувся 7 січня 1921 р. на православне Різдво. Інтерновані із хоругвами марширували щільними колонами на чолі із своїми командирами. Цей своєрідний «хресний хід» із табору до церкви та з поверненням до табору викликав у деяких мешканців невеликого містечка занепокоєння. Коли ситуація повторилася на 19 січня на Хрещення, у містечку це сприйняли за політичну демонстрацію й

⁶³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 208, 210; Білон П. *Похідна церква 6 Стрілецької дивізії. Братство св. Покрови. Вид. До світла*, За державність, Варшава 1938, зб. 8; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*. У таборі також перебувала дружина о. Білона, Клавдія. О. Маринич навесні 1921 р. намагався повернутися в Україну. Після переходу Дністра потрапив у руки більшовикам і був розстріляний.

⁶⁴ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000, s. 221; Z. Karpus, *Rosjanie i Ukraińcy w Toruniu w latach 1920–1939*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, zbiór studiów pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1993, s. 87.

повітова влада в Нешаві відкликала дозвіл. На той час в одному із бараків було організовано церкву, що стало справжньою подією. Іконостас до неї розробив сот. інж. В. Бокитько, а «розфарбували» його, зокрема, Микола Крушельницький та Федір Меналюк (див. зобр. 24). Хоругви для церкви виготовили членкині Спілки українок. Відкрито її було не раніше середини лютого, тому урочиста служба, присвячена річниці появи дивізії, яка припала на 8 лютого, відбулася ще «в приміщенні майбутнього театру»⁶⁵.

Зобр. 24. Іконостас церкви Св. Покрови

Братство Св. Покрови. Серед форм праці в таборах, які мали надати життю риси нормальності, були православні братства. Таку організацію було засновано в Александрові Куявському в 1921 році з ініціативи капелана табору священика П. Білона. Це було братство Св. Покрови при 6-ій

⁶⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 212; tamże, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 433; НЖ 1921, № 97, с. 4; Білон П. *Спогади*, Пітсбург, 1952, № 1, с. 159; Білон П. *Похідна церква 6 Стрілецької дивізії*, зб. 8; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*; Е. Wiszka, *Petlurowcy w Aleksandrowie Kujawskim*, „Kurhan”, Aleksandrów Kujawski 2003, s. 4. У 1935 р. александрівська церква була розібрана.

стрілецькій дивізії, до якого вступило близько 100 осіб. Незабаром воно перетворилося на загальнотабірну організацію, до якої належали вояки з обох зосереджених там дивізій. Братство спільно організовувало релігійне життя в таборі, вело курси церковного співу, які нараховували близько 30 осіб із церковного хору, заснувало власну бібліотеку. Братчики організували лекції на релігійні теми, дбали про релігійне виховання дітей, які перебували в таборі. Влітку того ж року члени братства активно працювали над упорядкуванням табірному цвинтаря, де були поховані вояки, що померли під час інтернування⁶⁶.

Братство Св. Покрови також займалося видавничою діяльністю. Першим з'явився «Пасторський лист». Вийшло не менше 7-ми номерів цього листка. У вересні 1921 року з'явився перший номер часопису під назвою «Релігійно-Науковий Вісник». Його співредакторами були о. Петро Білон та старшина 6-ої стрілецької дивізії сот. Леонід Волохів. Журнал поширювався у всіх таборах та еміграційних осередках у Польщі та за її кордоном. Окрім того, братство опублікувало скорочений молитовник, тексти псалмів та інших релігійних пісень, тексти літургій та проповідей, перекладених його членами з російської мови. Також були надруковані листівки із зображенням іконостасу табірної церкви⁶⁷.

Восени 1921 року, найпізніше в листопаді, братство Св. Покрови знову стало організацією тільки однієї дивізії. На той час воно мало назву – Козацьке братство Св. Покрови при 6-ій стрілецькій дивізії в Александрові. На його чолі була Рада.

⁶⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 217, 465; НЖ 1921, № 97, с. 4; Білон П. *Спогади*, Пітсбург, 1952, № 1, с. 159; Z. Karpus, *Obozy uchodźców jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 255–256; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*.

⁶⁷ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, s. 87, 97, 204–205; той же, *Działalność wydawnicza żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Europa Orientalis*, s. 469–470; той же, *Prasa Wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924*, [w:] *Polska i Ukraina*, s. 311, 323. У квітні 1921 року о. П. Білон був нагороджений за свою службу (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 231).

Після переведення інтернованих до Шипйорно видавничу діяльність братства перебрало засноване в березні 1922 р. Благодійне видавниче товариство «До світла». Ним керували о. П. Білон та Є. Бачинський (Женева). Воно продовжувало видання «Релігійно-Наукового Вісника» (Шипйорно 1922, Скалмержиці 1923), а також випускало брошури та книги релігійного та філософського змісту. Всі видання виходили у власній друкарні українською мовою, про що неодноразово підкреслювалося в їх повідомленнях⁶⁸.

7.8 Спілки в таборі

Спілка інвалідів. У надзвичайно скрутному становищі опинилися інтерновані в Польщі військові інваліди Армії УНР. У 1921 році в Каліші вони заснували Спілку українських військових інвалідів. До неї могли належати українські інваліди з території цілої Польщі, а також вдови та сироти загиблих або померлих унаслідок війни. При всіх дивізіях були утворені відділення цієї організації. Таке ж відділення з'явилося в липні того ж року також при 6-ій стрілецькій дивізії. Як і інші спілки інтернованих, вона мала завдання: надавати матеріальну й моральну допомогу інвалідам. Матеріальну допомогу виділяли Командування групи інтернованих Армії УНР в Александрові й польська комендатура. Однією з форм допомоги було забезпечення інвалідів роботою в діючих у таборі майстернях та цехах – шевському, кравецькому, столярському та інш.⁶⁹

В середині березня 1921 року ген. Безручко на основі наказу головнокомандувача Армії УНР заснував дивізійну комісію, яка мала завдання вивчити стан здоров'я поранених і хворих старшин і

⁶⁸ Білон П. *Похідна церква 6 стрілецької дивізії*, зб. 8; „Релігійно-Науковий Вістник” 1921–1923; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, s. 204–205.

⁶⁹ Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 74. Непряму допомогу інвалідам надавала YMCA, яка сприяла появі згаданих цехів. Серед інвалідів, зокрема, була Христина Сушко. Більше на тему Спілки українських військових інвалідів див.: E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 353–358.

козаків. На цій підставі видавалося свідоцтво про зарахування до відповідної інвалідної категорії і про відповідні надбавки на лікування або покращення харчування⁷⁰.

Спілка українок. Нагадаємо, що станом на 15 грудня 1920 року в Александрові було 95 жінок. Серед них були дружина ген. М. Безручка Клавдія, відома діячка жіночого руху у варшавській період, Христина Скачковська-Сушко – дружина командира 16-ої бригади, лікар цього підрозділу, Зінаїда Будна – дружина полк. Анатолія Будного. Жінки александрівського табору заснували відділення Спілки Українок (СУ) – жіночої організації петлюрівського табору в Польщі. Спілка користувалася дотаціями УМСА, надавала допомогу жінкам, особливо з дітьми. Члени брали участь у житті табору, наприклад, виготовлювали для церкви хоругви⁷¹.

У таборі, про що вже згадувалося, також перебували діти, переважно з родин вищих старшин. Перші кілька місяців перебування дітей у таборі на них звертали увагу час від часу, а головна робота за їх доглядом впала на метрів. Тільки наприкінці березня для малолітніх дітей при дивізії було створено інтернат, в якому перебувало 28 хлопчиків. Керівником інтернату був пор. Петро Скопець, керівником табірної школи – сот. Михайло Редька, а вчителями – пор. Будицький і ройовий (капрал) Рудський⁷². Весною та влітку кількість як жінок, так і дітей, що перебували в таборі, зменшилася. Наприкінці липня при 6-ій СД було 38 жінок і 10 дітей. Найбільше старшин із родинами було на той час при штабі дивізії – 18. В решті підрозділів було по 3-5 старшин із дружинами⁷³.

⁷⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 226.

⁷¹ Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів*, с. 74. Відразу після ліквідації табору робота відділення СУ була призупинена й відновлена вже на новому місці під зміненою назвою. У наступні роки в Польщі діяла Спілка українок-емігранток (E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, s. 233–243).

⁷² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 229.

⁷³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 25, л. 78. Однак коли 6-та СД була переведена до Шипйорна, майже всі «дивізійні» діти (26) опинилися з родинами в цьому таборі (ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 287).

7.9 Після Ризької угоди

Візит Головного Отамана. Перші місяці в таборі відзначилися дотриманням великої дисципліни – як Командування групи інтернованих, так і Старшинська громада доклали зусиль, щоб час до весни належно використати для військових занять та культурно-освітньої праці. Інтенсивні заняття мали запобігти падінню дисципліни до моменту, коли весною буде відновлена війна з Радянською Росією. Коли весною 1921 року була підписана Ризька угода, ці сподівання сильно змаліли. В ряди зачиненого за дротами війська вкрадалися зневіра, сумніви. Щоб дізнатися про умови життя в таборі, підтримати морально війська, 5 квітня табір відвідав Головний Отаман Симон Петлюра, командувач Армії УНР ген. Михайло Омелянович-Павленко та військовий міністр уряду ген. Володимир Сальський⁷⁴.

Ймовірно, в результаті втручання українського вищого командування, відбулося деяке покращення місцевих умов. На той момент у таборі перебувало близько 3,5 тис. осіб, а на початку березня 1921 р. у ньому було 3 368 інтернованих українців. Станом на 20 квітня того року їх у таборі було 2509 осіб, але наприкінці того місяця вже 2749. Це означає, що вибуло 570 осіб, яких, напевно, було переведено до інших місць, що мало на меті зменшення тисняви в таборі⁷⁵.

Візит Пілсудського. Важливим епізодом у життя петлюрівців був візит до каліського табору Глави Держави Ю. Пілсудського. Він прибув до Каліша 15 травня 1921 року для зустрічі з групою вищих старшин Армії УНР. Від їх імені його привітав командир 6-ої стрілецької дивізії ген. Марко Безручко: «Маршале Пілсудський, Ми щиросердно вітаємо Вас. Ви боролися [разом] з нами також за

⁷⁴ Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 255–257; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*.

⁷⁵ Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 254; той же, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999, s. 60; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*. Тут необхідно чітко зазначити, що чисельність інтернованих постійно коливалася, і навіть змінювалася впродовж декількох днів.

Україну. Вибороли волю для своєї країни – Польщі. Ми були заслабкі. Дозвольте віддати Вам свій хрест, який я отримав від Отамана Петлюри за бій під Лукавою (очевидно, малося на увазі сучасне селище Лукава Малорицького р-ну Брестської обл. Білорусі – *прим.пер.*)). Далі зібрані старшини заспівали «Реве та стогне Дніпр широкий». На закінчення Пілсудський виголосив відомі слова вибачення за зрвану польсько-українську Варшавську угоду: «Я прошу у Вас вибачення, Панове. Я у Вас [дуже] прошу вибачення». Через деякий час на наступну зустріч прибули представники Міністерства народної оборони, які привезли кілька десятків відзнак для вищих командирів союзної Армії Української Народної Республіки. Від їх імені знову виступив ген. М. Безручко, який подякував за високу оцінку польською владою вкладу українців у розгромі ворога, але відмовився прийняти відзнаку в ситуації, коли українське військо перебуває в таборах⁷⁶.

Робітничі групи. Дезертирство. Наприкінці весни та влітку дисципліна в александрівському таборі впала, становище інтернованих було непевним. Люди виходили за дроти, шукали роботу – приносили хліб, картоплю, овочі. Не всі поверталися до табору. Посилилося дезертирство – тільки в період червня – липня того року табір в Александрові покинуло 4 старшин і 143 козаків із 6-ої стрілецької дивізії та 9 старшин і 110 козаків із 4-ої Київської дивізії. Українська влада терпимо ставилася до дезертирства, оскільки планувала зменшити кількість війська, щоб залишити тільки тих, хто підкорявся б суворим табірним правилам. Польська влада в свою чергу прагнула ліквідувати табори з огляду на значні витрати для їх утримання., тому заохочувала інтернованих до пошуку роботи в країні чи виїзду закордон. Тому чисельність інтернованих в Александрові зменшувалася – наприкінці серпня складала 2154, всередині вересня – 1928, а на початку жовтня – 1787 осіб. У дані цифри входять також особи, які перебували поза табором – польська влада направляла групи інтернованих по кількасот осіб на польові та будівельні роботи. Робітничі групи нараховували в серпні 197 осіб, у вересні – 434 і в жовтні –

⁷⁶ Зміст виступу Безручка й Пілсудського взятий зі сцени міні-серіалу «Marszałek Piłsudski»: https://www.youtube.com/watch?v=VRBOGK_F1gc . Їх слова не вдалося підтвердити інформацією з будь-якого іншого джерела.

– 336. Їх задіювали до польових та будівельних робіт, зокрема вони будували дорогу із Служева до Торуня, працювали на залізниці, в околишніх маєтках. Використання інтернованих у літні та осінні місяці в роботах поза табором призводило до уповільнення культурно-освітньої праці⁷⁷.

7.10 Нагородження й підвищення

Після періоду замішання, викликаного «переміщенням» 6-ої стрілецької дивізії до Александрова, після обжиття на новому місці й організації табірної життя, командування підрозділу також задумалося про відзначення заслуг підлеглих йому вояків, переважно старшин і підстаршин. Для кожного, представленого до нагородження, було складено т.зв. нагородний лист. На початку 1921 року було складено повний список кандидатів, який охоплював молодших старшин (від хорунжого до сотника) підрозділів піхоти та артилерії – в сумі 70 прізвищ. Досі не вдалося встановити, чому в тому списку бракувало кіннотників та техніків, та які види нагород було отримано⁷⁸.

Головний Отаман С. Петлюра, ген. М. Омелянович-Павленко та ген. В. Сальський, які відвідали 5 квітня 1921 р. александрівський табір, очевидно отримали позитивне враження, коли побачили важку працю в 6-ій стрілецькій дивізії. Табірна активність, а головне заслуги підчас війни, призвели до того, що вищі органи влади відзначили значну кількість її командного кадрового складу підвищеннями.

⁷⁷ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 510, л. 78–90; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*; Z. Kałpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, s. 254–255. У жовтні значна кількість вояків обох дивізій зголосилася до рейдових груп в Україні. Усіх, хто мали брати участь у рейді, було звільнено з інтернування й перевезено в район польсько-радянського кордону (переважно на Волинь) під виглядом залучення до лісових та сільськогосподарських робіт. Проте, видається, що вони не були «відмічені» про це в табірних записах. Багато з них не повернулося до Александрова.

⁷⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

Наказ Головнокомандування військ УНР про підвищення був виданий 20 квітня. До звання підполковника були підвищені артилеристи сотники Гриць Оріхів, Микола Сіпко й Віктор Филипович та сотник Герман Арндт із технічних військ. До рангу сотника були підвищені поручники та хорунжі, зокрема, Андрій Домарацький, Михайло Турок, Петро Сагайдачний (всі зі штабу дивізії), Алі-бей Балатуків, Франц Борис (кіннота), Микола Битинський, Володимир Лазарчук, Василь Кучеренко, Сергій Косар, Петро Куркчі (технічні війська), Євген Черявський, Микола Филипович, В'ячеслав Чернишенко (артилерія), Мусій Ященко, Арзип Сінний, Олекса Карман, Микола Мякота-Янишевський, Кость Реутів, Степан Єфимів, Іван Гайдученко (піхота). Крім того, кількох хорунжих було підвищено до звання поручника, а кілька підстаршин – до звання хорунжого. Підвищені й нагороджені мусіли пройти т.зв. атестацію⁷⁹.

Командир 6-ої стрілецької дивізії й одночасно Групи інтернованих, ген. М. Безручко, також отримав визнання керівництва Української Народної Республіки. У травні 1921 року він був призначений виконуючим обов'язки міністра військових справ. На цій посаді працював до серпня того року. Окрім того, в 1921-1924 роках брав участь у діяльності Вищої військової ради, заснованої в Державному центрі УНР⁸⁰.

У березні 1921 року командування дивізії почало реалізовувати т.зв. атестаційну акцію. Вона стосувалася тих старшин і підстаршин, які були присуджені до нагород, відзнак і підвищень. Перевірка здійснювалася на основі даних за 1920 рік, була таємною й мала дати відповідь, до яких функцій у майбутньому дана особа підходила. Атестацію затверджував командир дивізії. У такий спосіб створювався таємний «кандидатський реєстр» 1 – командні кадри для відновлення в майбутньому дивізії та більшої української армії. З цього списку підготовлено огляд 20 найвищих за рангом командирів 6-ої СД із докладним описом освіти та проходження служби. Це були полковники Роман Сушко, Олекса Воронів, Іван

⁷⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 234–235.

⁸⁰ Більше про ген. М. Безручка див. окремий розділ у цьому дослідженні.

Гаєвський і Валентин Яворський; підполковники Іван Рогульський, Валентин Насонів, Герман Арндт, Віктор Олексій, Микола Сіпко, Віктор Филипович, Гриць Оріхів; сотники Сергій Морозів, Юрій Дзюбенко, Микола Паликівський, Володимир Герасименко, Володимир Бокитько й Петро Самутин⁸¹.

Реєстри старшин, «наказом [виданим] військом УНР збережених для фактичної української служби», також створювалися у всіх підрозділах дивізії (бригадах та куренях). Наприклад, у 16-ій бригаді складений весною 1921 року реєстр охоплював 12 старшин і підстрашин. Зокрема, в ньому знаходилися сотники Леонід Головка, Дмитро Ковбасюк і Володимир Констянтинів, а також лікар цього підрозділу – Христина Сушко⁸².

7.11 Реорганізація 6-ої стрілецької дивізії (серпень 1921 р.)

Шоста стрілецька дивізія підчас перебування в Александрові підчас перебування в Александрові зазнавала не тільки втрат. До неї систематично направляли групи, в основному старшин, переважно із табору в Пьоркуві Трибунальському, де перебували старшини зі штабу Дієвої армії УНР. Проте це не урівнювало втрат. Чисельний стан дивізії на 26 липня приведений нижче в таблиці⁸³.

Із загальної чисельності дивізії (без жінок та дітей, яка складала 1212 осіб, у відрядженні на той момент перебувало 10 старшин та 31 козак, на роботах було 74 рядових під керівництвом 2 старшин, хворіло 4 старшин і 62 стрільця⁸⁴.

⁸¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 27, л. 55; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9.

⁸² ЦДАВО, ф. 2391, оп. 1, спр. 1, л. 163.

⁸³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265. Із Пьоткува Трибунальського, зокрема, прибули полковники Яворський, Шефер та Олександрів. Всі вони були зараховані до 17 бригади (куреня).

⁸⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 25, л. 78. Про жінок та дітей у таборі див. окремий розділ.

Таблиця 1 – Дані про чисельність підрозділів 6-ої стрілецької дивізії на 26 липня 1921 р.

Підрозділ	Старшини	Урядовці	Козаки	Жінки	Діти
Штаб дивізії	53	16	–	18	6
Штабна сотня	5	–	133	–	–
16-та стрілецька бригада	54	6	225	3	4
17-та стрілецька бригада	34	5	173	4	–
6-ий технічний курінь	29	5	122	5	–
6-ий кінний курінь	11	–	82	4	–
6-та артилерійська бригада	42	5	171	4	–
Дивізійний шпиталь	–	–	41	–	–
Разом	228	37	947	38	10

Джерело: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 25, л. 78.

Чисельний стан підрозділів – обох бригад піхоти, бригади артилерії, кінного та технічного куренів – був вже занадто низьким. Зрештою, вже протягом тривалого часу, наприклад, артилеристи вживали назву полк, а не бригада. У той же час виріс відсоток старшин у дивізії, перевищивши 20%. Ці зміни спричинили реорганізацію, яка в результаті давала можливість «зادіяти» надлишок старшин. Реорганізація полягала в пониженні організаційного ступеня та в створенні нових підрозділів⁸⁵.

Рівно 15 серпня 1921 року ген. Безручко наказав понизити ступінь двох піхотних бригад: 16-та бригада стала 16-им куренем, а його три сотні отримали номери 46, 47 і 48. Так само 17-та бригада стала 17-им куренем із 49-ою, 50-ою і 51-ою сотнями. Подібний підхід торкнувся й 6-ої артилерійської бригади – з цього часу вона ставала 6-им артилерійським полком із 16-ою, 17-ою та 18-ою батареями легких гармат та 6-ою батареєю важких гармат. 48-а та 51-а сотні й 18-а легка батарея були новими підрозділами. Одночасно був створений новий 18-ий курінь із трьома сотнями –

⁸⁵ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 261.

52-ою, 53-ою і 54-ою. У всіх трьох стрілецьких куренях були засновані кулеметні сотні⁸⁶.

Тогочасні командири стрілецьких бригад полковники Сушко і Воронів тепер були командирами куренів, а полк. Насонів – командиром полку. Всі троє зберегли повноваження, відповідні командирам бригад, так само командири піхотних сотень та артилерійських батарей – повноваження командирів куренів. Склад усіх штабів – дивізії, артилерійського полку, двох піхотних куренів, кінного та технічного куренів – залишилися без змін⁸⁷.

У куренях командирами були:

- 16-ий курінь – полк. Роман сушко, 46-та сотня – сот. Семен Григоряк, 47-ма – сот. Володимир Стефанишин, 48-ма – сот. Олекса Карман, кулеметна сотня – сот. данило Пудло;
- 17-ий курінь – полк. Олекса Воронів, 49-та сотня – сот. Євген Вернигора, 50-та – сот. Гутовський, 51-ша – сот. Мартиненко, кулеметна сотня – сот. Лутц;
- 18-ий курінь – сполк. Валентин Яворський, 52-га сотня – сот. Володимир Константи́нів, 53-тя – сот. Мусій Ященко, 54-тта – пор. Федір Махонко, кулеметна сотня – сот. Андрій Барабанів;
- 6-ий артилерійський полк – пполк. Валентин Насонів, 16-та батарея – пполк. Віктор Филипович, 17-та – пполк. Микола Сіпко, 18-та – пполк. Гриць Оріхів, 6-та батарея – сот. Сергій Морозів⁸⁸.

Кадри нового 18-го куреня 6-ої стрілецької дивізії були укомплектовані із старшин, що належали до стрілецьких бригад, і складала 23 старшин. Технічний та кінний курені залишилися без змін – їх командирами й й надалі були відповідно пполк. В. Бокитько та сот. В. Герасименко. Проте тут треба додати, зо в кінноті дві тогочасні кінні сотні ще на початку січня 1921 р. було поділено на три – дві кінні сотні та одна кінна кулеметна⁸⁹.

⁸⁶ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 261; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 26, л. 42.

⁸⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 261; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 26, л. 42.

⁸⁸ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 261, 265. Дуже скоро командування 54-ою сотнею прийняв сот. Левко Дорошенко.

⁸⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 26, л. 42; там же, ф. 2390, оп. 1, спр. 3, л. 1.

7.12 Український військовий цвинтар – Козацька Могила

Вояків, померлих підчас інтернування в Александрові Куявському, ховали на прилеглому до табору імпровізованому цвинтарі, виліченого з майна гр. Е. Мицільського-Трояновського, по вул. Кордонній. У середині 1921 року він був у жалюгідному стані – могили були закинуті, хрести – повалені. Неогороджений об'єкт розтоптувала та забруднювала худоба. На подібний стан цвинтаря звернули увагу члени Старшинської громади 6-ої стрілецької дивізії, постановивши його упорядкувати. До загалу табірною співтовариства був кинутий заклик про збір коштів на цю мету. Збірку призначили на 24 липня, яке оголосили «Днем безсмертника». Незважаючи на дуже складні умови, що панували в таборі, збірка принесла вражаючий результат. З-поміж вояків було зібрано 19 815 марок, 50 пфенігів та 5 царських рублів готівкою та письмові зобов'язання на 2 882 марок. У сумі це дало 22 697 марок, 50 пфенігів та 5 царських рублів⁹⁰.

Наступним кроком була поява із Старшинської громади 6-ої стрілецької дивізії комітету із справ упорядкування військових могил. На його чолі став пполк. Віктор Филипович, а членами – пор. Христина Сушко і пполк. Володимир Бокитько. До його складу також запросили представника 4-ої Київської дивізії. Проект упорядкування, а скоріше побудови, цвинтаря розробив пполк. інж. Бокитько. Проект був прийнятий комітетом і затверджений командиром табору ген. М. Безручком. Він передбачав не тільки упорядкування могил і огороження об'єкту, але й насипання в центрі цвинтаря кургану. Реалізація завдання відбувалася під наглядом інж. Бокитька та сот. Федора Димара із 6-го технічного куреня. Роботу розпочали наприкінці липня⁹¹.

Задумка насипання кургану виявилася складним завданням для реалізації – інтерновані вже не володіли тягловою силою (кіньми) і тому вози із піском, камінням, дерном мусили тягати

⁹⁰ НЖ 1921, № 83, с. 2; О. Вішка, *Козацька могила на Куявах*, Львів 1993.

⁹¹ НЖ 1921, № 83, с. 2; Е. Wiszka, *Kozacka mogiła na Kujawach*, відповідно в *Gazeta Aleksandrowska* 1996, nr 1, s. 6.

самі. Незважаючи на це, робота протікала справно; працювали всі, як вояки 6-ої, так і 4-ої дивізій. Було перевезено близько 300 возів матеріалів, переважно землі. Особливо активно працювали члени братства св. Покрови та стрільці 6-го технічного куреня під керівництвом підхорунжого Балановського. У майстернях цього куреня під керівництвом сот. Мехеди було виготовлено хрести, таблички, стовпи для огороження⁹².

На обкладеному дерном кургані, названим Козацькою могилою, було встановлено чорний запорізький хрест, всередині якого було розміщено тризуб, а по боках напис: «Борцям за волю України старшина і козацтво 4 і 6 Стр. дивізій». На іншому боці був напис: «Pro Ukrainae libertate martuis», а далі польською: «Bohaterom walki o niepodległość Ukrainy 4 i 6 dywizji ukraińskich 1921» (Героям боротьби за незалежність України 4 і 6 українських дивізій 1921). На передньому схилі кургану встановлено червону плиту з піщаника із написом: «Хай ворог знає, що козацька сила // Ще не вмерла під ярмом Тірана, // Що кожна степова могила // Це вічна непімщена рана»⁹³. Запорозький хрест та плиту виготовили місцеві каменярі, а стилізовані літери на хресті та церковно-слов'янські літери на плиті розробив сот. О. Костюченко. Могили, а в сумі на той час їх було 17, було обкладено дерном, на дерев'яні хрести було прикріплено таблички з іменами й прізвищами померлих, їх дати народження та смерті, і герб відповідно до приналежності померлого. Увесь цвинтар було огорожено колючим дротом, а огорожу прикрашено зробленими із того ж дроту вінками⁹⁴.

⁹² НЖ 1921, № 83, с. 2; Білон П. *Похідна церква 6-ої Стрілецької дивізії*, зб. 8. Відсутність у серпні –вересні коней означає, що на той час вони вже були розпродані.

⁹³ НЖ 1921, № 83, с. 2, 4; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, с. 10–11.

⁹⁴ НЖ 1921, № 83, с. 2–4; О. Вішка, *Козацька могила на Куявах*, с. 10–11. Весною тут були поховані кілька російських білогвардійців М. Бредова та червоноармійців. Після залишення табору українцями тут залишилося фактично 17 могил. На табличках українців був розміщений тризуб, білогвардійців – двоголовий орел, а більшовиків – червона зірка. На жаль, ні самі таблички, ні інформацію на них не вдалося зберегти. Тільки два некрологи, розміщені в табірному журналі «Нове життя»,

Роботи з відбудови цвинтаря були закінчені за день до його посвячення – 17 вересня 1921 року. Він мав прямокутну форму з розмірами 10 на 14 сажнів (22 x 31 м). Загальні витрати на будівництво склали 30 526 марок, а це означає, що вони перевищили зібрану суму. Найбільше, а саме 21 тисячу марок, було виділено на виготовлення запорозького хреста та плити. Отож відразу після закінчення роботи – 19 вересня – фонду цього заходу Штаб Групи інтернованих перерахував суму у 8 тис. марок. Невеликий надлишок було переказано братству св. Покрови на закупівлю замка до цвинтарної брами, а це означає, що саме воно взяло на себе опіку над відновленим об'єктом⁹⁵.

Цвинтар було посвячено у неділю 18 жовтня 1921 року (див. зобр. 25). Після служби в табірній церкві всі військові підрозділи вирушили з командирами до цвинтаря. Також прибули представники польського самоврядування, робітничих організацій, католицького духовенства, учні з вчителями, місцева громада. Капелан Петро Білон виголосив вступне слово, а потім відслужив панахиду разом із зведеним хором обох дивізій. Потім виголосили промову представники обох дивізій – від 4-ої Київської пор. Дмитро Левицький і від 6-ої Січової хор. Василь Соловчук. Останній виступав також від імені Старшинської громади цієї дивізії. Його виступ, який посилався на традиції української визвольної боротьби, підніс настрій зібраного війська. Наприкінці від імені померлих на чужій землі передав живим товаришам їх прохання:

Скажіть, як вернете на Україну, що ми сповнили свій обов'язок і за її життя загинули.

А в кінці також озвучено їх наказ:

дозволяють стверджувати, що там були поховані сот. Г. Георгіїв та Г. Мазуренко. У наступні роки українці, вже як цивільні емігранти, не отримали дозволу на проведення поховань на цьому цвинтарі. Четверо їх могил походять із періоду окупації. Серед них є могила Василя Олійника, померлого в березні 1944 року та особи на ім'я Сергій (прізвище не вдалося встановити), якого останнім поховали на цьому цвинтарі.

⁹⁵ НЖ 1921, № 83, с. 4.

Позор [увага] стрільці! Не посороміть ви імені нашого, тої ідеї, за котру ми боролись і загинули, бо до того часу поки край рідний в неволі, не буде нам і в могилі спокою. Жийте для України!

Зобр. 25. Освячення Українського військового цвинтаря

Також подякував прибулим гостям і одночасно господарям цієї землі за прийняття до неї його товаришів. Під кінець цієї частини урочистості слово взяв найвищий релігійний сановник Армії УНР о. П. Пащевський, який прочитав молитву й виголосив коротку промову⁹⁶.

На закінчення свята під звук «Заповіту» поклали вінки. Першим на схил кургану був покладений вінок від тих, хто зробив найбільший внесок у будову Українського військового цвинтаря – Старшинської громади 6-ої стрілецької дивізії й 6-го технічного

⁹⁶ НЖ 1921, № 83, с. 2–4; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*; Е. Wiszka, *Kozacka mogiła na Kujawach*, зокрема в *Gazeta Aleksandrowska* 1995, № 11–12; 1996, № 1. Повний текст промови В. Соловчука знаходиться в приведеному вище номері «Нового життя». О. Павло Пащевський запізнився на церемонію.

куреня. Потім поклали вінки решта військових підрозділів та організації. Урочистості закінчилися військовим парадом. В одному із документів Український військовий цвинтар в Александрові Куявському був, зокрема, названий – Військовий цвинтар інтернованих українців, а незабаром отримав загальну назву – Козацька Могила⁹⁷.

7.13 Участь вояків 6-ої стрілецької дивізії у Листопадовому рейді

Восени 1921 року вояки з 4-ої Київської дивізії та 6-ої Січової стрілецької дивізії Армії УНР становили кістяк військових сил ген. Юрка Тютюнника, які того року перейшли польсько-радянський кордон і здійснили рейд територією України. Рейд цей відомий під назвою Листопадового походу або Другого Зимового походу⁹⁸.

⁹⁷ НЖ 1921, № 83, с. 2–4; Вішка О. *Козацька могила на Куявах; Kozacka mogiła na Kujawach*, у *Gazeta Aleksandrowska* 1996, № 1. Протягом двох міжвоєнних десятиліть цей цвинтар не фігурував у реєстрі військових цвинтарів, а влада міста (чи воєводства) не дозволяла здійснювати на ньому поховання (CAW, Biuro Wyznań Niekatolickich, далі: BWN, t. 91: Cmentarze; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 221–222).

⁹⁸ М. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym 1921*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 119–120. На початку 1921 року польська військова влада рахувалася з можливістю нової війни з більшовиками і тому підтримувала тісні контакти з петлюрівцями. Українська влада на еміграції, плануючи повернення до краю, прагнула організувати в Україні загальнонародне антирадянське повстання. Для координації дій було створено Партизансько-Повстанчий штаб, організатором якого був ген. Юрко Тютюнник. У Польщі ця проблематика маловідома, натомість в Україні вже існує значна кількість досліджень, зокрема: Верига В. *Листопадовий рейд*, Київ 1995; Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни*, Харків 1924; Герчанівський Д. *Вигнати окупанта*, Мюнхен 1963; Сідак В. *Повстансько-Партизанський штаб Державного центру УНР в екзилі (1921 р.)*, Київ 1995; *Другий зимовий похід*, упор. Б. Тимошенко, Київ 1995; Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, Гуртуймося 1931, № VIII, с. 5–11; Битинський М. *Лицарі листопаду*, Гуртуймося 1931, № VIII, с. 12–15.

Головною частиною сил, висланих в Україну, була Волинська група. Окрім неї на територію радянської України було вислано Подільську групу та сформовану в Румунії Бесарабську групу. Волинська група, сформована у селі Моквин над Случем, з організаційного погляду становила дивізію, складену з двох бригад – перша, сформована із вояків 4-ої Київської дивізії, та друга, т.зв. Збірна бригада, у якій більшість становили вояки 6-ої Січової стрілецької дивізії. Збірна бригада знаходилася під командуванням полк. Романа Сушка, тогочасного командира 16-ої бригади цієї дивізії⁹⁹.

Вояків александрівського табору, які мали брати участь у рейді, було звільнено з інтернування й перевезено на Волинь, в район поблизу польсько-радянського кордону, під виглядом їх залучення до лісових та сільськогосподарських робіт. Вони були дуже погано озброєні, ледве половина з них мала вогнепальну зброю. Також вони не мали одягу та взуття, відповідного для цієї пори року. Серйозною проблемою, яка негативно впливала на маневрені можливості групи, був брак коней. Згідно з полк. Ю. Отмарштейном Волинська група нараховувала близько 800 осіб. Полк. Роман Сушко подає чисельність 900 осіб, але він включив до неї також військових урядовців та цивільних, яких приєднали до війська і які мали стати фундаментом адміністрації в Україні. Якщо прийняти, що обидві бригади були рівними за чисельністю, то можна вважати, що у поході брало участь 300-350 вояків із 6-ої стрілецької дивізії¹⁰⁰.

Волинська група перейшла кордон 4 листопада 1921 року поблизу села Нетреби (на півд.-зах. від Олевська). Далі її шлях вів через Кишин, Зубровичі, Кривотин, Бондарівку. 6 листопада під Коростенем група була розділена, щоб охопити з двох сторін місто, яке ген. Тютюнник, що стояв на чолі головних сил, постановив атакувати з маршу. Це був важливий залізничний вузол і його здобуття мало б велике пропагандистське значення.

⁹⁹ М. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym*, s. 122. Подільська група складалася переважно із вояків 4-ої Київської дивізії. Урядовці склали т.зв. «Цивільний уряд».

¹⁰⁰ Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, с. 6; М. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym*, s. 124; Вішка О. *Трагедія в Базарі*, Наше Слово 1992, ч. 47.

Одночасно розраховувалося на поповнення озброєнням та спорядженням із військових складів, які знаходилися в Коростені. Українські загони на деякий час захопили вокзал та деякі об'єкти, але швидко були із них вибиті¹⁰¹.

Після невдалої акції на Коростень група відійшла на північ, до сіл Михайлівка й Дідковичі, знайомих стрільцям 6-ої Січової дивізії ще з перших оборонних боїв у червні минулого року. Звідти група направилася на південь, у бік Радомишля, де мало відбутися з'єднання із Подільською групою. По дорозі 10 листопада відбулися успішний бій за станцію Чоповичі. Проте рейд групи вже не був безпечним. Стривожені більшовики направили в цей район значні військові сили, зокрема 9-ту кавалерійську дивізію Григорія Котовського. Її завданням було розбити Волинську групу і з цього часу загін Тютюнника постійно переслідувався Котовським. Перше серйозне зіткнення відбулося 12 листопада в районі села Чайківка на захід від Радомишля. З огляду на складні зимові умови, вже згаданий брак озброєння та спорядження та значну кількість поранених та хворих, ген. Тютюнник прийняв рішення про повернення на територію Польщі. Проте група була змушена рухатися на північ, щоб відірватися від радянської кінноти. Відступ з-під Радомишля відбувався лісистими територіями на схід від Тетерева¹⁰².

Після невдалої спроби об'єднання із Подільською групою під Леонівкою, ген. Тютюнник, на якого постійно натискав Котовський, продовжував марш на північний захід. до вирішальної битви між Волинською групою та дивізією Котовського дійшло 17 листопада 1921 року в районі села Малі Миньки, що поблизу містечка Базар. Підрозділи Волинської групи, заскочені радянською кіннотою, були дощенту розбиті.

¹⁰¹ Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, с. 7; М. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym*, s. 124.

¹⁰² М. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym*, s. 124–125; Вішка О. *Листопадовий рейд*, Альманах 2001, с. 117–121. Листопадовий похід відбувався в дуже несприятливих погодніх умовах – сильних снігопадів та низьких температур. Прямуючи в бік Радомишля, а потім відступаючи на північ, вояки полк. Сушка двічі перетинали свій шлях відступу з-під Києва в червні 1920 року.

Рештки групи, близько сотні осіб, серед них ген. Тютюнник, 20 листопада перейшли польський кордон¹⁰³.

У бою полягло близько 150 повстанців, а 94 поранених більшовики добили. У радянський полон потрапило 537 українських вояків. Із цього числа 41 старшину та урядовців та 42 колишніх червоноармійців було переведено до Києва на подальші допити. Решту зачинили в місцевій церкві, де їх також допитали. Котовський пропонував полоненим перейти на бік більшовиків, але бажаючих не було. Була наступна відповідь рядового Федора Щербака: «Я – козак 6-ої Січової Стрілецької дивізії Щербак, від себе і козаків, яких я знаю, кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, і ми не боїмося смерті, але до вас служити не підемо. Коли ж ви поб'єте нас, то знайте, що за нас вам помстить весь Український Народ...». У цій ситуації надзвичайна комісія, т.зв. «п'ятірка», винесла вирок: «Осіб, перерахованих у прикладеному до цього списку в кількості 359 людей, як злісних, активних бандитів, розстріляти»¹⁰⁴.

18 листопада вказаних у списку було переведено до містечка Базар й розміщено у місцевій церкві. Через чотири дні, 22 листопада, їх усіх було виведено й поставлено перед викопаним глибоким ровом. Навпроти став ексекуційний відділ, а поряд розмістили мешканців Базару та довколишніх сіл, відгороджених кордоном червоноармійців. Ще раз пролунало питання, чи хтось хоче вступити до Червоної армії. У відповідь пролунали голоси: «Старшини і стрільці! Умираємо за волю нашого народу... Наша смерть не проститься ворогам і не забудеться серед Рідного Народу!.. Свідомо умираємо за волю и Україну!» І над зібранням залунало «Ще не вмерла Україна...». Спів гімну перервали черги кулеметів. Голоси співаючих змішалися з рокотом кулеметів.

¹⁰³ М. Krotofil, *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym*, s. 124–125; Вішка О. *Листопадовий рейд*, Альманах 2001, с. 117–121. Більше про дії Волинської групи див. варшавська Національна бібліотека (Biblioteka Narodowa, далі: BN), архів Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі: АТШ), мікрофільм № 68846 – Доповідь полк.Ю. Отмарштейна про перебіг рейду в Україну; Верига В. *Листопадовий рейд*, с. 101–136; Герчанівський Д. *Вигнати окупанта* та інш.

¹⁰⁴ Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, с. 10; Вішка О. *Листопадовий рейд*, с. 117–121.

після езекуції рів, разом із тими, хто ще помирав, було засипано, а землю вирівняно¹⁰⁵.

Листопадовий похід, який закінчився стратою під базарською церквою, був останнім акордом боротьби вояків Української народної Республіки за незалежне існування. У цьому поході не бракувало вояків 6-ої Січової стрілецької дивізії. Так у Коростені загинув пполк. Стефанишин. Серед розстріляних у Базарі Січовиків були: полк. Степан гаєвський, сот. Митрофан Грох, військовий урядовець Іван Дзячевський, Іван Олексіїв, Сергій Скорняков, сот. Микола Гінків, сот. Володимир Соломонівський, сот. Федір Яничевський, рядовий Федір Щербак. Серед полеглих також є Бондаренко, Гладченко й Усенко. Старшини із такими прізвищами служили в 6-ій СД, але бракує незаперечних доказів, що це саме вони. Також не можливо встановити, хто із рядових вояків 6-ої СД загинув під Базаром. Хор. Михайло Турок був розстріляний того року в Києві. Вінцем трагічного закінчення Листопадового походу був виступ козака Федора Щербака, який підтверджує високу бойову й моральну оцінку цього підрозділу¹⁰⁶.

7.14 Ліквідація табору в Александрові Куявському

Відповідно до політики польської влади чисельність інтернованих в александрівському таборі систематично падала. Нагадаємо – у квітні 1921 р. було 2,5 тис. інтернованих, а у жовтні того ж року – 1861 особа в таборі та 336 – на роботах поза ним. Наприкінці цього місяця розпочався процес ліквідації табору. Це означало, що підрозділи 6-ої СД розпочали підготовку до переїзду – були ліквідовані деякі організації, як наприклад спортивні гуртки, повернене позичене спорядження, здійснені фінансові розрахунки. 23 жовтня у наказі №71 командир 6-ої стрілецької дивізії написав:

¹⁰⁵ Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, с. 5–11; Вішка О. *Листопадовий рейд*, с. 117–121.

¹⁰⁶ Самутин П. *Командний склад VI Січової стрілецької дивізії 1920 р.*, ВК 1973, № 3. Наразі вдалося встановити кілька прізвищ розстріляних під Базаром рядових вояків 6-ої стрілецької дивізії.

«Згідно з наказом для Групи №102 &I 24 цього місяця доручена мені дивізія від'їжджає до табору в Каліші»¹⁰⁷.

Перший ешелон із близько 300 осіб від'їхав під командуванням полк. В. Змієнка. Однак замість Каліша він був скерований до Стржалкова, де виявилось, що Січовикам було «зарезервовано» непридатні для проживання, зруйновані землянки. Це викликало рішучі протести й через певний час вони розмістилися в наметах. Переїзд решти групи було затримано й відновлено тільки на початку грудня 1921 року, направивши її до Шипйорно. На прощання командир 6-ої стрілецької дивізії й всієї групи інтернованих ген. Безручко написав листа до гр. Е. Мицильського-Трояновського із подякою «за гостинність і приязне ставлення до нас, українців, як і за такий щедрий подарунок для відзначення пам'яті наших померлих колег» (зобр. 26). Малося на увазі територія, виділена на Український військовий цвинтар. Він також просив, щоб «прийняти під його ласкаву опіку й оточити в майбутньому турботою їхні могили»¹⁰⁸.

Запланована на кінець жовтня 1921 р. ліквідація александрівського табору відбулася лише через місяць, тобто на початку грудня. В Александрові й околицях залишалось близько 140 українських емігрантів, переважно із груп, що перебували на роботах. Значний осередок українських емігрантів також постав в Іновроцлаві, Торуні та на території тамтешніх повітів¹⁰⁹.

¹⁰⁷ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 60–61; той же: *Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski 1918–1924*, Toruń 1997, s. 140, tab. 12.

¹⁰⁸ Лист ген. М. Безручка до гр. Е. Мицильського-Трояновського від 5 XII 1921 року – Izba Historyczna UM Aleksandrowa Kujawskiego; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 60–61; той же: *Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski 1918–1924*, Toruń 1997, s. 140, tab. 12; E. Wiszka, *Kozacka Mogiła na Kujawach*. Група Змієнка перебувала в Стржалкові аж до 24 червня 1922 року, коли її було переведено до Шипйорно.

¹⁰⁹ E. Wiszka, *Kozacka Mogiła na Kujawach*.

Dowództwo Aleksandrów Kujawski,
 Grupy Internowanych dnia 5- grudnia 1921 r.
 L. dz. 4569. Do
 Jasnie Wielmożnego Pana
 Hrabiego Mysiołskiego - Trojanowskiego
 w miejsc.

Jasnie Wielmożny Panie Hrabio!

Opuszczając gościnnie mury
 grodu Aleksandra, mam zaszczyt
 złożyć w imieniu Korpusu Oficerów
 oraz Żołnierstwa powierzonej mi
 Grupy, wyrazu serdecznego podzięko-
 wania Jasnie Wielmożnemu Panu
 Hrabiemu za gościny i przyjazny
 stosunek względem nas, ukraińców
 jakobże za tak hojny dar, dla
 uczczenia pamięci umarłych kolegów
 naszych oraz przenieść przyjaciel
 jego tankiową opiekę i otoczyć
 nią przychylność troską grody ich.

Łącząc wyrazu szc
 kresle się

B. Bezruč
 Generał - podporucznik
 i Dowódca Grupy

Зобр. 26. Прощальний лист ген. М. Безручка від 5 XII 1921 р.

8. Шоста стрілецька дивізія в Стшалкові й Шипйорно (жовтень 1921 р. – серпень 1924 р.)

У Стшалкові. 23 жовтня 1921 року командир 6-ої стрілецької дивізії написав, що згідно з наказом, виданим групі інтернованих в Александрові Куявському, старшина й козаки 6-ої стрілецької дивізії мали з наступного дня виїжджати до Табору №10 у Каліші. Першим виїхав транспорт із близько 300 осіб під командуванням полк. В. Змієнка. Проте замість Каліша його направили до Стшалкова. На додаток виявилось, що їм було «зарезервовано» не придатні для проживання зруйновані землянки, у яких протікали дахи та стояла всередині вода, бракувало необхідного обладнання. Це викликало протести, а зрештою 27 жовтня вони розмістилися в наметах, які мали бути тимчасовим житлом. Переїзд решти підрозділів 6-ої СД був призупинений¹.

У стшалківській групі були вояки з 16-го та 17-го стрілецьких, із 6-го кінного та з 6-го технічного куренів. Обов'язки командира дивізії (для цієї групи) виконував полк. Всеволод Змієнко або полк. Олекса Воронів. Оскільки в Александрові Куявському залишився штаб дивізії та його відділи, дивізійне життя, зокрема культурне та освітнє, було загальмоване. Командування домагалось перенесення до Шипйорна до місця перебування іншої частини 6-ої СД, але ця

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО), ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; Z. Karpius, *Wschodni sojusznicy Polski*, s. 60–61; той же, *Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski 1918–1924*, Toruń 1997, s. 140, tab. 12.

вимога довго не була задоволена. Група Змієнка перебувала в Стшалкові аж до 24 червня 1922 року. тільки тоді її було переведено до Шипйорно².

У Шипйорно. На початку грудня 1921 року, тобто після річного перебування в Александрові Куявському, група стрільців та старшин, що ще там перебувала, була переміщена до Табору №5 у Шипйорно поблизу Каліша. Тут також перебували інтерновані українські військові інших підрозділів, зокрема з 1-ої Запорізької, 4-ої Київської, 5-ої Херсонської, Кулеметної дивізій. Тут ген. Безручко також став командуючим Групи військ, а полк. В. Змієнко – начальником штабу. Польським комендантом штабу був ген. Антоній Людвик Кернавський³.

У зв'язку з переїздом у 6-ій СД були порушені всі форми діяльності, у тому числі культурно-освітня праця. Так, наприклад, останній в Александрові номер дивізійної газети «Нове Життя» (96-й) вийшов наприкінці листопада, а наступний (97-й) у Шипйорно тільки 26 грудня 1921 року. Наприкінці цього року роботу відновили також інші гуртки та секції, наприклад Драматичне товариство ім. М. Саловського, Спілка українок, студентська група. Також було відновлено старшинські курси⁴.

На початку 1922 року праця деяких організацій 6-ої стрілецької дивізії порушена, а на їх місці з'явилися організації, спільні з іншими підрозділами Армії УНР, що перебували в Таборі №10 у сусідньому Каліші. Також були випадки об'єднання гуртків та секцій із схожим профілем занять. Це було ще більш само собою зрозуміле, якщо додати, що польська влада об'єднала адміністрацію обох таборів, утворивши Каліську групу інтернованих таборів. На весні 1922 року загалом діяли: Союз жінок, Співоче товариство, Драматичне товариство ім. М.

² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 22, л. 1–72.

³ А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego*, Warszawa 1994.

⁴ Нове життя (далі: НЖ) 1921, № 97, с. 1; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 187–188.

Садовського, Спілка літераторів, Товариство «Мистецтво», Таборовий стрілецький оркестр, Спілка інвалідів, Братство Св. Покрови, Кирило-Методіївське братство, Історичне товариство, Спортивний гурток, товариство «Освіта»⁵.

20 лютого 1922 р. Генеральний Інспектор Армії УНР ген. О. Удовиченко наказав закрити газету 6-ої СД «Нове Життя». Підчас відбування заборони редакція газети видала три номери одноднівки «На руїнах». Таку ж назву носило одиначне видання Культурно-освітнього відділу 6-ої стрілецької дивізії, присвячене Волинській групі. У ньому також розмістили список із 359 повстанців, розстріляних під Базаром. Наказ щодо «Нового Життя» був скасований 15 березня, але існування часопису було припинене рішенням, прийнятим на нараді начальників культурно-освітніх відділів 4 квітня 1922 року в Каліші про видання єдиного спільного часопису для груп таборів Каліш – Шипйорно⁶. Замість «Нового Життя» й каліської табірної газети «Залізний стрілець» наприкінці квітня почав виходити «Український сурмач». Співредактором нового видання, а від 33-го номеру й редактором був сот. Леонід Волохів із 6-ої стрілецької дивізії. Газету випускала друкарня 6-ої дивізії, яка незабаром стала друкарнею табору⁷. Слід згадати, що в Шипйорно завершено тривалу підготовку січовиками видання книги «Наша Батьківщина – Україна».

До Шипйорна також потрапив капелан 6-ої стрілецької дивізії о. П. Білон, який ніс інтернованим релігійне служіння. До місцевої табірної церкви був перенесений «александрійський» іконостас. П. Білон і Л. Волохів редагували «Релігійно-Науковий Вісник», були засновниками Видавничого товариства «До світла». Леонід Волохів був також керівником і

⁵ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, Toruń 2001, s. 234–235; Z. Karpus, *Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski*, Toruń 1997, s. 159–160.

⁶ Гуртуймося 1931, nr VIII, с. 31; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, s. 171–172, 187–188.

⁷ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, s. 187–188, 234–235.

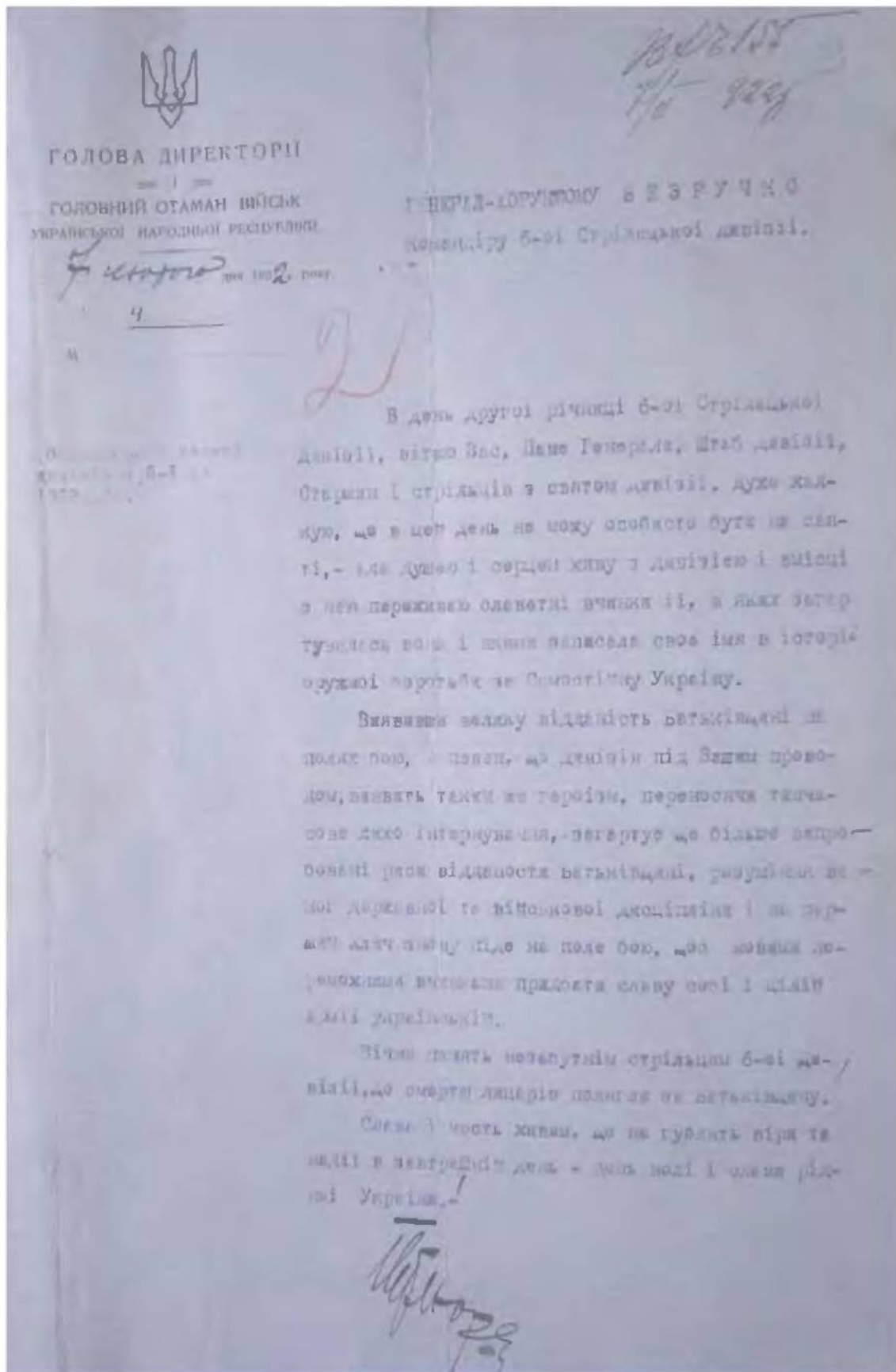
режисером драматичної секції Товариства «Мистецтво», а в 1922 році – його головою. Слід також згадати Г. Гладкого та М. Битинського, дуже заслужених керівників Культурно-освітнього відділу 6-ої стрілецької дивізії. В Шипйорно обидва редагували й були авторами видання «На руїнах» - як одноднівки, так і збірника під цією назвою. Битинський, окрім керування Культурно-освітнім відділом 6-ої стрілецької дивізії, незабаром став начальником такої ж установи для всього табору⁸.

Звільнення з військової служби. Укладання навесні 1921 року між Польщею та Росією ризької угоди та фіаско осіннього рейду партизанських груп в Україну унаочнило керівництву Української Народної Республіки факт, що збройне повернення до рідного краю з кожним місяцем стає все менш реальним. Типове «військове» життя 6-ої стрілецької дивізії, подібно як і інших підрозділів, повільно завмирало. У другу річницю створення дивізії Симон Петлюра старався ще підтримати дух Січовиків. У листі від 7 лютого, адресованого до ген. Безручка, він, зокрема, написав: зобр. 27):

Виявивши велику відданість Батьківщині на полях бою, я певен, що Дивізія під Вашим проводом, виявить такий же героїзм, переносючи тимчасове лихо інтернування [...] і на перший клич знову піде на поле бою, щоб новими переможними вчинками придбати славу собі і цілій армії українській. [Наприкінці він виголосив:] Вічна пам'ять незабутнім стрільцям 6-ої дивізії, що смертю лицарів полягли за Батьківщину. Слава і честь живим, що не гублять віри та надії в завтрашній день – день волі і слави рідної України!⁹

⁸ Там же, s. 171–172, 204–205. Більш того, М. Битинський був поетом – писав під псевдонімом М. Оверкович.

⁹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 36, л. 9 – Лист С. Петлюри до ген. М. Безручка.

Зобр. 27. Лист С. Петлюри до ген. М. Безручка від 7 II 1922 р.

Однак утримання військ у таборах вже не було виправданим, тому і польська влада, про що вже згадувалося, прагнула до повної ліквідації таборів. Наприкінці квітня того року Головний Отаман С. Петлюра підписав документ під назвою «Тимчасові засади про порядок звільнення з чинної військової служби старшин та старшин допоміжного корпусу армії УНР». Рядових вояків все частіше формували в групи, які під командуванням старшини виїжджали на заробітки. Радикальний спад чисельності 6-ої СД став фактом¹⁰.

Чергова реорганізація. Восени 1922 року ген. Безручко видав таємний наказ (№ 32 від 29 X), у якому, зокрема, написав:

З приводу зменшення чисельного стану, великої кількості дрібних відділів із окремими Штабами й Управліннями [забезпечення], яке ангажує надзвичайно багато людей і перешкоджає швидкому виконанню службових і побутових обов'язків, з 1 листопада дивізія переформовується в 6-ий Збірний курінь у складі: 6-тої пішої, 6-тої кінної, 6-тої артилерійської, 6-тої технічної та Старшинської сотні¹¹.

Відповідно до цього наказу піша сотня (рота) відтепер складалася з трьох чот (взводів) з номерами 16, 17 та 18, а артилерійська – з двох з номерами 16 і 17. Так само із двох чот мали складатися кінна сотня та технічна. Всі старшини, які не увійшли до збірного куреня, сформували старшинську сотню, яка складалася з трьох чот: 1-ша – старшини піхоти та кінноти; 2-га – старшини артилерії та технічних військ; 3-тя – старшини адміністрації та направлені до дивізії в період її інтернування¹².

У цих останніх збірних підрозділах в дивізії вже не дотримувалися ієрархії посад, наприклад командиром сотні був

¹⁰ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 320 – Тимчасові правила. Відповідно до «Тимчасових правил» зі служби можна було піти на особисте прохання, у зв'язку з вирокком суду, з дисциплінарних причин та згідно рішень судів честі. Частина військових, за винятком звільнених за рішенням суду, зараховували до запасу.

¹¹ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 323. У документах бракує конкретних даних щодо чисельності 6-ої СД на той період.

¹² ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 323.

хорунжий, а її чоти – сотник, або командиром сотні був сотник, а її чоти – підполковник. Командири сотень мали права командирів куренів, а командири чот – права командирів сотень. Серед них було багато нових, які приєдналися до дивізії лише після інтернування. Новий розподіл посад був наступним:

- 6-ий збірний курінь – полк. Роман Сушко, ад'ютант – сот. Кость Реутів, забезпечення – сот. Алі-бей Балатуків, діловод – хор. Домашенко;
- 6-та піхотна сотня – хор. Іван Бугрим, 16-та піша чота – пор. Ярощук, 17-та – сот. Павловський, 18-та – сот. Мусій Ященко;
- 6-та сотня артилерії – полк. Микола Сіпко, 16-та чота – пполк. Сава Білодуб, 17-та – пполк. Володимир Тоцький;
- 6-та кінна сотня – пполк. Микола Кохно-Кутів, 1-ша кінна чота – сот. Павло Горячий; 2-га – хор. Мстислав Добжанський;
- 6-та технічна сотня – сот. Федір Севастьянів, 1-ша технічна чота – сот. Анатолій Герліт, 2-га – сот. Юрко Мельник;
- старшинська сотня – пполк. Вільгельм Лутц, 1-ша старшинська чота – сот. Я. Дворянський, 2-га – пполк. Григорій Оріхів, 3-тя – пполк. Коновкин¹³.

Закриття останнього табору. У наступні місяці вже нечисленні вояки 6-ої стрілецької дивізії й надалі брали участь у табірній організаційній праці (зобр. 28). Але загалом інтенсивність цієї праці зменшувалася разом із від'їздом інтернованих, і майже завмерла навесні 1924 року, коли польська влада прийняла рішення про закриття останнього табору. Українські вояки, які ще залишились, отримали вихідну допомогу й були звільнені. Вони мали самі шукати собі роботу, що давало б їм право тимчасового перебування в Польщі. На початку року вони отримували посвідчення про інтернування, видане їх рідною дивізією, написане на трьох мовах (українською, польською та французькою) на підставі «офіційних військових документів» (зобр. 29). На одному із останніх посвідчень, виданому 27 серпня 1924 року в Шипйорно і підписаному ген. М. Безручком та полк. В. Змієнком, значилася інформація, що його пред'явник

¹³ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 323.

«знаходився з 1917 року до 1920 включно в частинах армії У.Н.Р. і брав участь у боротьбі проти більшовицьких армій, що робить неможливим його поворот в даний момент на Україну». Такий допис був необхідний, оскільки в багатьох випадках місцева влада не продовжувала звільненим петлюрівцям права перебування в Польщі й депортовувала їх до радянської України¹⁴.

ЧАСТИНА СТАРШИН УІ, СІЧОВОЇ СТРЕЛЬЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ,
інтерв'юваної в таборі Шипйорно в Польщі 1923 року.

Сидять « 1 ряді: Міхальченко, Гончарів, Добряжський, Дробязко, Костюченко; Пікульський і два невідомі; Сидять « 2 ряді: Невідомий Аридл, Самутин, Битинський; Реутів; ген. Бєзручко; Орїхів, Димар Севастоянів, Лазарчик. Сидять « 3 ряді: Яценко, Малиновський, невідомий, Василів, Бабатухин, Сушко; Филіпович; Циба. Стоять: Волохін, Рогозний, Білолюб, невідомий; Сузюма, Шевченко, Бокитько; Вергелес; Талнавський, о. Білон, Гулвіл; Мельник; Антіпів; К. Манізенко, Кравченко, Мартянів, Огарів; Мос тинький, Чернявський, невідомий; невідомі; Малиновський, Ю. Манізенко, Бачипський.

Зобр. 28. Старшини 6-ої стрілецької дивізії – Шипйорно 1923 р.

День 31 серпня 1924 року можна вважати остаточним кінцем існування 6-ої стрілецької дивізії. З першого числа того місяця в частині табірних бараків у Каліші розпочала діяльність Українська станиця, призначена для військових інвалідів, хворих, старшин із

¹⁴ ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 36, л. 3, 22. Термін закриття останнього табору був призначений до 1 січня 1924 року, але на вимогу української еміграційної влади відстрочений до 1 серпня того ж року. Про становище петлюрівської еміграції в Польщі див. Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

родинами. У ній була поновлена культурно-освітня праця, яка проте вже не мала повністю «дивізійного характеру», лише загальностаничний. Єдиною ознакою належності до певного підрозділу були дивізійні свята. Січовики своє свято відзначали на початку лютого, в річницю появи дивізії¹⁵.

¹⁵ Більше на тему діяльності Української станиці в Каліші див. Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 314-352. Нема впевненості, чи 6-та СД була формально розпущена якимось окремим наказом.

9. На еміграції

Січовики в Польщі. Коли наприкінці квітня 1922 р. Головний Отаман С. Петлюра видав наказ під назвою «Тимчасові правила про порядок звільнення з чинної військової служби старшин і старшин допоміжного корпусу армії УНР», стало можливо легально піти з війська. З цього скористалися в першу чергу ті, хто мав якусь професію, окрім військової. Для професійних військових важко було знайти роботу. Лише деякі потрапили на контрактну службу до Війська Польського. Натомість рядових вояків формували в групи, які під керівництвом старшини виїжджали на заробітки. Все це призвело до того, що Січовики, як і інші, розпорошилися по всій Польщі, а деякі виїхали з Польщі, наприклад до Франції. Інваліди, хворі, особи похилого віку та старшини з родинами поселилися в Українській станиці в Каліші. Деяким Січовикам, що походили із Східної Галичини або Волині вдалося повернутися в рідний край.

Це розпорошення та перемішування вояків різних підрозділів не дозволяє «локалізувати» в тій еміграційній спільноті більшої групи Січовиків, поза александрівським осередком. Проте тут треба зазначити, що двоє найвищих командирів 6-ої стрілецької дивізії, її командир ген. Марко Безручко та начальник штабу полк. Всеволод Змієнко, мешкали у Варшаві, що була значним осередком української еміграції¹.

В Александрові Куявському та в околицях. Скупчення козаків та старшин Армії УНР в Александрові Куявському та в

¹ Ген. Безручко та полк. Змієнко і в цивільному житті на еміграції давали приклад участі в національних справах. Більше на тему їх долі на еміграції див. у біографіях в цьому виданні.

його найближчих околицях з'явилося ще відтоді як С. Петлюра видав у 1922 році згаданий наказ про порядок звільнення старшин із дієвої військової служби. Осередок продовжував формуватися впродовж їх річного перебування в таборі та підчас його ліквідації. Нагадаємо, що влітку 1921 року в околицях табору працювало кілька робітничих груп, які склалися з інтернованих козаків. Для них це була можливість вивчити район та дізнатися про можливості працевлаштування. Багато з них скористалися з цього, коли тут оселилося близько 140 осіб. Виокремити в цій групі кількість колишніх вояків 6-ої стрілецької дивізії неможливо, але можна вважати, що вона була значною. Тому це був один із найбільших осередків Січовиків у Польщі, серед яких були старшини, зокрема, сот. Дмитро Дяченко, сот. Микола Мартиненко, хор. Михайло Чоха. Багато Січовиків влаштували в дальших околицях – у Торуні, Іновроцлаві та поблизу цих міст².

Короткий опис александрівського осередку має проілюструвати еміграційне життя колишніх Січовиків. Потрібно нагадати, що військові Армії УНР були значно перемішані й важко відділити діяльність одних від праці інших. Перші роки петлюрівці з Александрова Куявського та його околиць, як і в інших осередках, залишилися без будь-якої опіки з боку української еміграційної влади. З часом Український Центральний Комітет, головна організація українських політичних емігрантів у Польщі, призначила для Александрова свого представника. У травні 1925 р. вони заснували відділення УЦК. Головним напрямком праці відділення була культурно-освітня діяльність серед дорослих, зокрема загальноосвітні курси з історії, географії та літератури України, заснування бібліотек та читалень, хорів і вокально-театральних гуртків. Більше того, планувалося навчання дітей рідної мови та відзначенню національних та релігійних свят, включаючи проведення служби українською мовою. Серед завдань організації також були допомога в отриманні карт на проживання,

² E. Wiszka, *Ukraińska emigracja polityczna w Aleksandrowie Kujawskim 1921–1939*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 127–138; той же, *Kozacka mogiła na Kujawach*, розміщена в *Gazeta Aleksandrowska*, 1995, № 11–12; 1996 № 1; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 393–401.

в пошуку праці, матеріальна допомога через каси самопомочі. Всі ці дії мали піднести моральний та культурний стан александровських емігрантів³.

До складу першого правління відділення увійшли тогочасний представник УЦК Захар Гіжко-Барановський (голова), Сергій чорний, Дмитро Дяченко (секретар) та Іван Безносюк (скарбник). Весною 19236 р. УЦК знову призначив для Александрова свого представника. Ним став М. Чоха, який керував відділенням до 1929 року. У січні 1930 р. було обране нове управління на чолі із сот. М. Мартиненком та із Д. Дяченком у якості заступника голови. Черех два роки головою став С. Чорний, секретарем обрано Д. Дяченка, а скарбником – Ф. Меланюка. У 1933 і 1934 рр. відділенням керував Іван Безносюк, а секретарем був Дяченко. Із 1935 року й аж до початку війни головою був М. Мартиненко. Дяченко також майже безперервно був членом управління⁴.

Одним із перших організаційних заходів відділення було заснування хору та проведення служби українською мовою. Незабаром також була організована театральна група та придбано приміщення під бібліотеку та читальню, в якому проводилися читання. Наприкінці тридцятих бібліотека мала 300 томів, була підшивка 5-6 назв української преси. У 1933 р. до Александрова прибула рухома бібліотека із Товариства ім. Т. Шевченка зі Львова⁵.

Управління відділення також дбало про справи окремих емігрантів – піклувалося про карти на поселення, пошук роботи, визнання інвалідності, дозвіл на виїзд до східних воєводств країни. У грудні 1927 р. при александрівському відділенні була організована Каса самопомочі. Керівництво відділення УЦК дбало також і про підвищення рівня національної свідомості та про

³ Більше на тему праці відділення УЦК в Александрові Куявському див.: Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 393–401.

⁴ Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 393–401. С. Чорний був учасником Листопадового рейду – заступником, а потім командиром Подільської групи (більше на цю тему див.: Чорний С. *Мої спомини*, Гуртуймося 1931, № VIII, с. 18–23).

⁵ Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, Toruń 2004, s. 393–401. З фінансових причин відділення кількаразово змінювало своє розташування.

систему освіти власних членів. У 1928 р. відділення планувало проводити загальноосвітні курси з історії та географії України й історії української літератури⁶.

У 1933 році в Александрові відкрито школу, до якої ходило кільканадцять дітей. У програмі були лекції з української мови та вивчення історії та географії України. Місцем презентації роботи школи були організовані для дітей Різдвяні ялинки та інші еміграційні заходи. Діяльність школи тривала аж до початку війни. У 1937 р. завдяки зусиллям управління відділення трьох місцевих хлопців прийнято в Училище ім. С. Петлюри в Перемишлі⁷.

Емігранти із Александрова святкували річниці важливих подій та згадували видатних для українців осіб. Особливо часто організовувалися академії (урочисте дійство – прим.пер.), присвячені визначному українському поетові Тарасові Шевченку. У 30-х роках час від часу відзначалося в січні річницю проголошення незалежності України (наприклад, 22 січня 1938 р.), а осіню вшановувалася пам'ять повстанців, розстріляних під Базаром⁸.

Наприкінці травня 1927 року в Александрові Куявському вперше була відправлена панахида за С. Петлюрою, яка за участю місцевої української громади та представників польської громадськості відбулася на Козацькій Могилі (зобр. 30). З цього часу Козацька Могила стала для української еміграції місцем освяченим, могилою-символом, свого роду Могилою невідомого солдата. Поминальна служба відбувалася переважно в перші дні Зелених свят (приблизна річниця вбивства Головного Отамана Симона Петлюри). Цвинтарем опікувалися члени александрівського та торунського відділення УЦК. Сюди щорічно на межі травня-червня, окрім місцевих, прибували українські

⁶ Вішка О. *Козацька могила на Куявах*; Е. Wiszka, *Kozacka mogiła na Kujawach*, розміщена в *Gazeta Aleksandrowska*, 1995, № 11–12; 1996 № 1; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 393–401.

⁷ Е. Wiszka, *Kozacka mogiła na Kujawach*, 1995, № 11–12; 1996 № 1; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 393–401. До школи ходили діти не тільки шкільного, але й дошкільного віку.

⁸ Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 393–401.

вигнанці з Торня, Іновроцлава, Вроцлавка, Бидгощи та інших місць регіону, щоб помолитися за свого Отамана, за полеглих у боях і померлих на еміграції товаришів, «які не вагалися стати до нерівної боротьби за незалежність своєї країни – України». Після урочистостей на цвинтарі в орендованому залі відбувалася академія або культурний фестиваль під відкритим небом у прилеглому лісі, який супроводжувався танцями, виступом хору, декламаціями, виставами. Це свято для багатьох емігрантів, розпоршених по ближніх і дальніх околицях, було свого роду паломництвом, а також можливістю зустрітися із співвітчизниками⁹.

ай ворог знає що козацька сила
де не змерла під ярмом тірана,

Що кожна степова могила
це вічна непіміщена рана.

Зобр. 30. Урочистості на Козацькій могилі в 1927 р.

⁹ W. Babicz, *Panichida na Kozackiej Mogile w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce*, s. 393–401. В період міжвоєнного двадцятиліття цвинтар не фігурував у реєстрі військових цвинтарів, а влада міста (чи воєводства) не дозволяла здійснювати на ньому похорони (CAW, Biuro Wyznań Niekatolickich – далі: BWN, t. 91: Cmentarze; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń 2000, s. 221–222).

Особливо урочисто було відзначено четверту річницю смерті С. Петлюри в травні 1930 року. На той час Козацьку Могилу було відремонтовано. З часом, як і в 1932 році, свято відбувалося на початку червня, а пов'язано воно було з відзначенням річниці відродження українського війська. У наступному році – 4 червня 1933 року – відправлено богослужіння в каплиці в центрі міста, а потім емігранти, що зібралися, та гості пройшли на цвинтар на краю міста. Богослужіння в каплиці та хода до Козацької Могили походили із святкувань 1921 року й відтоді стали незмінним пунктом програми урочистостей. На свято прибула торунська колонія – при Козацькій могилі відбулося посвячення прапора цього відділення. Після цієї церемонії промову виголосив голова Управління Головного УЦК Микола Ковальський. Під час урочистостей співав змішаний торунсько-александрівський хор, який, зокрема, виконав гімн України та пісню «Чуєш брате мій?». На академії, яка відбулася того дня, були присутні місцеві емігранти, делегати з торунського відділення та представники місцевої громади на чолі з віцестаростою нішавського повіту. Реферат про С. Петлюру виголосив Яків Ситник. окрім того співав невеликий змішаний хор, декламували дорослі та діти¹⁰.

Подібні урочистості відбувалися на Козацькій Могилі і в наступні роки. Для їх підготовки було засновано комітет, для допомоги долучалися члени відділень із Іновроцлава та Торуня. Прибували емігранти із родинами не тільки із згаданих міст і повітів, але й також із Тіхочинки, Бидгощи, Влоцлавка, Плоцька, часто з'являлися представники еміграційної влади з Варшави. Цвинтра щороку упорядковувався, підфарбовувалися хрести, відновлювалися написи. Весною 1935 р. старі дерев'яні хрести були замінені на бетонні¹¹. Останні урочистості на Козацькій Могилі перед початком війни відбулися в червні 1939 року¹².

¹⁰ E. Wiszka, *Ukraińska emigracja polityczna w Aleksandrowie Kujawskim 1921–1939*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 127–138.

¹¹ Там же.

¹² W. Babicz, *Panichida na Kozackiej Mogile*.

В період німецької окупації Український Центральний Комітет і його відділення на території Генерального Губернаторства було підпорядковано Українській громаді в Німеччині. Німці утримували стосовно українців статус «бездержавних». Зазвичай вони намагалися розсварити емігрантів із місцевим населенням за допомогою дрібних поступок. Якщо зважити, що емігранти часто жили в бідності, що не завжди їх трактували правильно, наприклад називали їх «руськими», такий підхід міг досягати успіху. У той період, наприклад, українці отримали право хоронити померлих на Військовому цвинтарі. Перед приходом радянських військ на початку 1945 р. багато активних діячів української еміграції, очікуючи репресій із боку «визволителів», подалося на Захід. Прикладом цього є учасник Листопадового рейду полк. Сергій Чорний із Александрова Куявського та Антін Бабич із-під Іновроцлава. Багато з тих, які цього не зробили, опинилося далеко на Сході, в радянських таборах¹³.

Після того, як пройшов фронт, розпочалися арешти й депортація українців НКВД. Ці репресії стосувалися також емігрантів із Александрова та околиць. Вони були репресовані, часто з родинами та дітьми, не тільки за антирадянську діяльність, а просто через саме перебування на еміграції. Їх вивозили до радянських таборів, переважно на тяжкі роботи. У такий спосіб вони вже другий раз були вирвані із середовища, в якому вже упорядкували собі життя. Деякі депортовані повернулися наприкінці 1945 або в 1946 році до Польщі. Проте багато не повернулося й більше про них не було вістей. В результаті відбулося радикальне зменшення кількості українських емігрантів у регіоні¹⁴.

¹³ Історія, записана В. Бабичем у 1996 р., історія С. Дмитренка; історія дочки С. Чорного; М. Golon, *Deportacje rosyjskich i ukraińskich mieszkańców Torunia do ZSRR w 1945 r.*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1993, s. 203–204.

¹⁴ Е. Wiszka, *Ukraińska emigracja polityczna w Aleksandrowie Kujawskim 1921–1939*, s. 127–138. В 1940-1944 рр. на Козацькій Могилі також відправлялася панахида, за той період було здійснено тут чотири поховання. З літа 1945 року до 1947 року репресії стосовно «білої еміграції», у тому числі вивезення на Схід виконувала, за наказом «Советів», польська влада.

Після війни. Відбудова Козацької Могили. Після II Світової війни, коли розпорошилися люди, коли забракло опікунів для Козацької Могили, забутий і занедбаний цвинтар поступово приходив у непридатність, руйнувався (зобр. 31). Час витер сліди цвинтаря з людської пам'яті, а влада мовчки приймала такий стан речей. Проте Козацька Могила не померла, а в 90-х рр.. ХХ століття спільними зусиллями багатьох людей була відреставрована.

Зобр. 31. Український військовий цвинтар в Александрові Куявському в 1991 р.

Підготовка до відновлення почалася весною 1991 року. До справи включилися деякі соціальні працівники муніципальних установ та влада Александрова. Допомога також надійшла з боку влади воєводства. З українського боку ініціативу підтримувала Спілка українців у Польщі та Комітет національної пам'яті. Роботу виконала львівська фірма «Цвинтар», яка займалася відновленням цвинтарів. Частину витрат покрито з фонду, зібраного українцями

в Польщі та коштів губернатора Львівської області, решта – з фонду міста та воєводства¹⁵.

Праця відбувалася в кілька етапів (зобр. 32). Її виконано із збереженням історичного вигляду цвинтаря, наданого проектантми із 6-ої стрілецької дивізії. Були відновлені напис і запорізький хрест на кургані. Оскільки вдалося встановити тільки три поховані особи, із них тільки для одної встановлено точне місце поховання, вирішено всі могили залишити без написів¹⁶. На інформаційних таблицях, розташованих при вході на цвинтар, розміщено слова В. Словчука, виголошені на його відкритті в 1921 році: «Скажіть, коли повернетесь в Україну, що ми виконали свій обов'язок і за неї життя поклали» (зобр. 33,34).

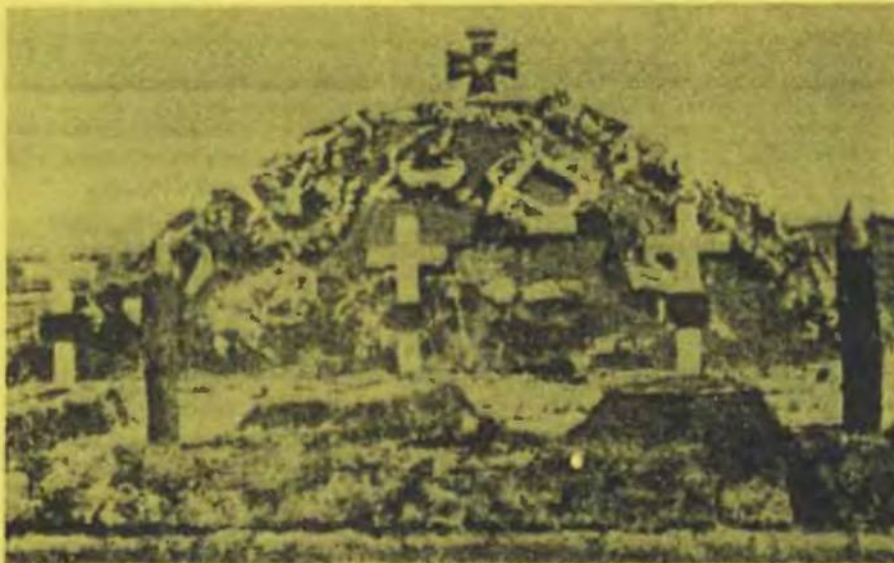

Зобр. 32. Український військовий цвинтар в Александрові Куявському в період відбудови в 1992 р.

¹⁵ E. Wiszka, *Kozacka mogiła na Kujawach*, 1995, № 11–12; 1996, № 1; той же, *Petlurowscy w Aleksandrowie Kujawskim*, „Kurhan”, s. 4. Відбудова Козацької Могили відбувалася з ініціативи та за участю автора цієї публікації.

¹⁶ Дві особи було встановлено на основі некрологів у табірній газеті «Нове Життя». Це Г. Георгіїв та Г. Мазуренко. Третьою встановленою особою є Василь Олійник, який був похований у 1944 р.

UKRAIŃSKI CMENTARZ WOJSKOWY
w ALEKSANDROWIE KUJAWSKIM

wygląd mogiły w dniu poświęcenia — wrzesień 1921.

cmentarz po odbudowie — kwiecień 1933.

Зобр. 33. Листівка Комітету відбудови українського військового цвинтаря,
видана в травні 1933 р.

Зобр. 34. Український військовий цвинтар в Александрові Куявському – після відбудови

Зобр. 35. Урочистості на Козацькій могилі в 2006 році

Урочистості з нагоди посвячення відреставрованого цвинтаря відбулися 12 червня 1993 року за участю представників центральної влади Польщі та України, представників влади воєводства та міста, Війська Польського. Були делегації міських установ і робочих закладів та багато мешканців. Українську сторону представляли посол України та заступник міністра національної оборони, представник влади Львова. Прибули українці з усієї Польщі, у тому числі молодь із українських шкіл. Вселенську службу за похованими вояками відправили спільно православні, католицькі, греко-католицькі та протестантські священики. Відтоді збори при Козацькій Могилі відбувалися щороку (зобр. 35) – в Александрові відродилася передвоєнна традиція спільних молитов і покладання вінків на могили українських стрільців¹⁷.

¹⁷ E. Wiszka, *Kozacka mogiła na Kujawach*, Розміщено в *Gazeta Aleksandrowska*, 1995, № 11–12; 1996, № 1; Варто звернути увагу, що Український військовий цвинтар в Александрові відреставровано було за рік перед підписанням відповідної польсько-української угоди від 21 березня 1994 року про охорону пам'ятних місць і могил жертв війни та репресій.

Післяслово

Українці у 1917–1919 роках тричі проголошували або відновлювали свою незалежну державу – Українську Народну Республіку. І тричі зустрівось це з воєнним наступом Росії. Чергову спробу відновлення незалежності, на цей раз у союзі з Польщею, здійснили у 1920 році. У квітні цього року було підписано у Варшаві польсько-українську політичну угоду про спільну боротьбу проти більшовицької Росії та військову конвенцію, яка врегульовувала взаємні зобов'язання у цій війні. Вона також санкціонувала розпочате уже в Польщі формування кількох українських відділів, у тому числі 6-тої Стрілецької дивізії. Санкціонувала, бо основою цього була польсько-українська декларація від 2 грудня 1919 року.

Формування 6-тої Стрілецької дивізії розпочалося у лютому 1920 року в таборі Ланцут, а від березня продовжувалось у Бересті Литовському. Польська військова влада покликала для цього Представництво для українських справ, яке взяло на себе організаційні справи, оснащення зброєю, спорядження та допомогу у вишколі українських частин. З українського боку організаційними справами займалася Військова секція Української дипломатичної місії у Польщі, а відтак Українська військова місія. Кошти екіпіровки та утримання українських частин, формованих на території Польщі, взяв на себе український уряд.

Командиром нової дивізії був призначений підполк. Марко Безручко, штабний старшина розформованого нещодавно Корпусу січових стрільців. З огляду на те, що багато інших офіцерів із цієї частини влилося до нової дивізії, у її назві вживалось окреслення: січова – 6-та Січова стрілецька дивізія. Дивізію формовано із засобів інтернованих та полонених українців, які перебували у таборах на території Польщі. Приймалися лише національно свідомі особи. Це

була частина відносно невелика, яка у середньому нараховувала близько 2 тис. військових. Якщо у ній був значний відсоток старшин – вона рахувалася як кадрова.

На межі квітня і травня 1920 року 6-та Стрілецька дивізія, у складі 3-тій Армії Війська Польського, взяла участь у кампанії проти Росії – т.зв. київському поході. У цій фазі війни, однак, ніяких акцій не провела – у Київ вступила без бою. Свою боєздатність показала у червні, липні і серпні того року під час відступу зі столиці України – у боях під Ігнатполем, Пергою і на Стирі, у змаганнях в околиці Холма і Красноставу, а відзначилася зокрема в обороні Замостя, відбиваючи наступи Конармії С. Будьонного.

На початку вересня 6-та СД була дислокована на Дністер, де її включено до складу Армії УНР. З середини вересня по майже кінець листопаду вона приймала участь в осінньому поході проти російських військ у Галичині та на Поділлі. Коли, однак, у жовтні Польща уклала з Росією перемир'я, що означало розірвання квітневого договору, українці залишилися самі й не були в змозі протистояти силі ворога. У цих останніх боях 6-та Стрілецька дивізія потерпіла поразку. Наприкінці листопада вона була, разом з іншими українськими частинами, витиснена на захід, за Збруч.

Перехід на територію, контрольовану польською владою, означав інтернування, заключення у таборах. 6-та Стрілецька дивізія потрапила до Александрова Куявського біля Торуня. Там проводився вишкіл, розгорнено культурну й освітню діяльність, видавалася преса, була забезпечена релігійна треба. Восени 1921 р. група вояків взяла участь у партизанській вилазці в Україну – Листопадовому рейді. Незабаром дивізія була перенесена до таборів у Стшалкові та в Щипйорно поблизу Каліша. Кількість її козаків все скорочувалася, дивізія була двічі реорганізована. Відмирання підрозділу прискорив виданий у 1922 році дозвіл на вихід зі служби старшин. Дивізія перестала існувати разом із закриттям останнього табору у 1924 р. Інтерновані наприкінці осені 1920 року вояки 6-тої Стрілецької дивізії, як і інші, стали цивільними емігрантами.

*

Перераховані у підзаголовку книги етапи життя 6-тої Січової стрілецької дивізії – формування, бойовий шлях та інтернування – висвітлено у цій роботі. Його випереджує опис діяльності Військової секції та Української військової місії у Польщі, а закриває хронологія, опис видавничої діяльності та біографії старшин. Монографію доповнюють додатки, список джерел і опрацювань, резюме та іменний і географічний покажчики.

Шоста стрілецька дивізія Хронологія подій

У Ланцуті та Бересті Литовському (січень – квітень 1920 р.)

- 10 I – Призначення пполк. М. Безручка С. Петлюрою в.о. командира 1-ої дивізії, що мала формуватися в Ланцуті
- 8 II – Наказ про початок формування 1-ої дивізії
- 8 II – Призначення перших командирів – 1-го стрілецького куреня (пполк. Б. Чміль) та полку артилерії (пполк. В. Насонів)
- 12 II – Заснування верифікаційно-реєстраційної комісії пполк. В. Абази. Початок формування інших підрозділів дивізії
- 20 II – Рішення польської військової влади про переміщення підрозділу, що формувався, до Берестя Литовського
- 4 III – Початок формування штабу та його відділів
- 11-20 III – Перенесення штабу дивізії до Берестя Литовського
- 15 III – 2 IV – Перенесення частин дивізії, що формувалися, до Берестя Литовського
- 21 III – Отримання підрозділом назви – 6-та стрілецька дивізія. Ген. О. Феденяк-Білінський призначений командиром 6-ої запасної бригади
- 31 III – Призначення сотників Р. Сушка та О. Воронова командирами I та II бригад
- 5 IV – Інспекція ген. В. Зелінського в Бересті. Пполк. М. Янчевський призначений командиром дивізійної кінноти
- 17 IV – Підвищення пполк. В. Змієнка до звання полковника, а Р. Сушка та О. Воронова до звання підполковника.
- 21 IV – Підвищення пполк. М. Безручка до звання полковника і одночасно призначення його командиром 6-ої СД

- 22 IV – 6-та СД отримала з рук Головного Отамана знамено та пам'ятного диплому. Виїзд I ешелону на фронт
- 23 IV – Закінчення господарського курсу
- 28, 30 IV – Виїзд II та III ешелону 6-ої СД на фронт

У Бердичеві та Києві (травень – червень 1920 р.)

- 1 V – Приїзд до Бердичева I та II ешелону 6-ої СД
- 2 V – Прибуття до Бердичева II ешелону. Парад підрозділів, посвячення знамена дивізії
- 4 V – Підпорядкування 6-ої СД командуванню 3-ої армії ВП
- 7 V – Період, призначений 6-ій СД для концентрації в селі Плесецьке перед наступом на Київ
- 8 V – Вхід 6-ої СД до Києва
- 23 V – Приїзд до Києва С. Петлюри. Парад на Софіївській площі
- V – Заснування Вищого військового суду
- 31 V – Концерт дивізійного хору та оркестру в садах Купецького двору
- 6 VI – Відкриття «Хати Стрільця», концерт у театральній залі казарм

Від Києва до Красниставу (червень – серпень 1920 р.)

- 8-9 VI – Вихід 6-ої СД з Києва, зайняття позицій на річці Ірпень
- 11 VI – Сутичка під Бузовою
- 18-20 VI – Оборонні бої в районі Ігнатполя над Ужом
- 23 VI – Битва під Руднею-Кованкою
- 24 VI–5 VII – Оборонні бої в районі Перги над Убортю
- 1 VII – Рейд на Рудню-Кованку, Рудню Пержанську та Юстинбург
- 7-8 VII – Перемарш на лінію Случа
- 9-10 VII – Подальший марш на лінію Горині, а потім на лінію Стиру
- 13-23 VII – Оборонні бої в районі Більської Волі – Новосілки над Стиром
- 24-30 VII – Перехід 6-ої СД до резерву в Більській Волі, а потім до Ковеля
- 2-5 VIII – Переміщення 6-ої СД до Серебрища під Холмом

- 7-13 VIII – Оборонні бої в районі Холма. Рейди на Черніїв, Поболовицю та Волковани
- 15 VIII – Перехід 6-ої СД до резерву в Красниставі. Повідомлення ВКВП про направлення 6-тої СД над Дністер
- 17 VIII – Зайняття передмістя в Красниставі. Ліквідація ворожих загонів на околицях міста
- 18 VIII – Вимарш до Замостя

В Замості (19-31 серпня 1920 р.)

- 19-26 VIII – Створення командиром 6-ої СД полк. М. Безручком «Групи Замостя». Підготовка міста до оборони
- 26 VIII – Наказ про виїзд 6-ої СД із Замостя. 16-та бригада залишає місто
- 27 VIII – Наказ призупинити виїзд і приготуватися до оборони
- 29-31 VIII – Участь 6-ої СД в обороні Замостя та боях в його околицях

Осіння кампанія (вересень – листопад 1920 р.)

- I IX – Повернення 6-ої СД до Красниставу
- 4-6 IX – Переїзд до Єзуполя під Станіславом
- 7 IX – Включення 6-ої СД до складу Армії УНР
- 15 IX – Підготовка до осінньої кампанії
- 15-18 IX – Форсування з боєм Дністра під Нижневим
- 19 IX – Бої у Східній Галичині (уздовж шляху Монастирська – Теремовля – Підволочиська)
- 20-23 IX – Ліквідація в тилу відрізаної групи ворога в районі Скалату
- 24 IX – Перехід Збруча в Сатанові, акція на Козиму
- 27 IX – Бої під Шумовичами й Баламутівкою
- 2-6 X – Бої в районі сіл Охримовисчі, Бонківці
- 7-10 X – Перехід у резерв у районі Михалполя
- 9 X – Підвищення полк. Безручка до звання генерал-хорунжого. Призначення його командуючим Середньої групи Армії УНР

- 11-14 X – Бої в районі сіл Возниківці, Женишківці, Явтухи, Гармаки, Козарівка
- 15 X – Повторні атаки на Явтухи та Гармаки, зайняття Бару
- 16 X – 9 XI – Перебування 6-ої СД в Барі
- 24 X – Візит С. Петлюри, огляд дивізії
- 10-11 XI – Бої в районі сіл Попівці й Кацмазово. Поразка під Попівцями
- 12-20 XI – Відступ до лінії Збруча
- 21 XI – Перехід Збруча в Ожигівцях
- 22-30 XI – Складання зброї (Супрунівка, Каменка), очікування на виїзд до табору (Романівка, Великі Борки)

В Александрові Куявському (грудень 1920 р. – грудень 1921 р.)

- 2 XII 1920 – Завантаження, від'їзд 6-ої СД до табору
- 5-7 XII – Переїзд ешелонів до Александрова Куявського
- 8 XII – «Відкриття» табору №6 в Александрові Куявському
- XII – Відновлення навчання, культурно-освітньої й видавничої праці, відкриття гуртків, мистецьких та спортивних секцій, кооперативу
- 8 II 1921 – Дивізійне свято – перша річниця появи 6-ої СД
- II – Створення постійної церкви в таборі
- 5 IV – Візит у табір С. Петлюри, ген. М. Омеляновича-Павленка, ген. В. Сальського
- 20 IV – Підвищення багатьох старшин
- V – Призначення ген. М. Безручка на посаду міністра військових справ УНР
- 15 VIII – Реорганізація 6-ої СД – пониження організаційного ступеня
- 18 IX – Відкриття Козацької Могили – Українського військового цвинтаря
- 24 X – Виїзд першої групи інтернованих до Стржалкова
- XI – Участь 6-ої СД у Листопадовому рейді
- XII – Переведення 6-ої СД на початку місяця до Шипйорна

У Стржалкові та Шипйорно (жовтень 1921 р. – серпень 1924 р.)**У Стржалкові**

- 27 X 1921 – Прибуття групи інтернованих 6-ої СД до табору №1 у Стржалкові
- 24 VI 1922 – Виїзд групи інтернованих 6-ої СД із Стржалкова до Шипйорно

У Шипйорно

- XII 1921 – Прибуття групи інтернованих 6-ої СД із Александрова Куявського до табору №5 у Шипйорно поблизу Каліша
- 29 IV 1922 – Підписання с. Петлюрою документу про умови звільнення старшин із чинної служби
- 29 X 1922 – Подальша реорганізація 6-ої СД – переформування в 6-ий збірний курінь
- 1 VIII 1924 – Відкриття Української станиці в Каліші
- 31 VIII 1924 – Закриття останнього табору Каліш – Шипйорно

Видавнича діяльність 6-ої стрілецької дивізії¹

В «Інструкції для формування військових формувань у Румунії та Польщі», виданої в лютому 1920 року міністром військових справ УНР полк. Володимиром Сальським для українських формування, що створювалися, особливу увагу приділено культурно-освітній праці. У ній передбачалося організація при дивізії VI відділу – культурно-освітнього, у якому мали бути створені «пресові квартири» із обов'язком видавати власний листок. Першим такий відділ був заснований вже у Бересті при 6-ій стрілецькій дивізії, що формувалася. На його чолі став сот. Гриць Гладкий. Завдяки зусиллям начальника Військової секції при Українській дипломатичній місії ген. В. Зелінського відділ отримав друкарню й копіювальний апарат².

Реалізація обов'язку з видання листка відбулася у Бердичеві, де був виданий перший номер дивізійного «Українського стрільця». Другий номер вийшов у Києві, а третій – вже в таборі в Александрові Куявському. Під час воєнних дій із червня по жовтень 1920 року культурно-освітній відділ видавав два листки на копіювальному апараті – «Вісті» та «Характерник». Особливо важливу роль IV відділ відіграв у період перебування в таборі інтернованих. «Мирні» умови, зосередження війська в

¹ Опис видань 6-ої стрілецької дивізії взято з дослідження автора цієї монографії під назвою *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001.

² Срібняк І. *Українці на чужині*, с. 137; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 36–37; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.)*, Київська старовина 2003, № 5, с. 149. Швидше за все, друкарня не дісталася Берестя до виїзду; в Бердичеві та в Києві дивізія її не мала. Отримала її тільки в квітні 1921 року в Александрові Куявському.

замкнутому об'єкті давало можливість розгалуженої культурно-освітньої праці, зокрема видавничої. Перше видання – табірна газета «Нове життя» з'явилося вже 19 грудня 1920 року, заледве через два тижні після прибуття до Александрова. Відразу після переміщення дивізії до Шипйорно була припинена публікація цієї газети, а на її місці почав виходити «Український сурмач». Проте це вже була газета не тільки 6-ої стрілецької дивізії, а й решти освітніх організацій у таборах Каліш – Шипйорно. Інші александрівські видання – це кооперативна «Зірниця» та «Релігійно-Науковий Вістник». Перший номер останнього видання був рупором Братств Св. Покрови 4-ої та 6-ої стрілецьких дивізій; у подальшому, вісник, що видавався у Шипйорно, вже належав тільки Братству Св. Покрови 6-ої Січової дивізії. Ще два видання в Александрові були характерними для таборів гумористичними листками «Полин» та «Наше життя»³.

Підчас перебування в таборі Культурно-освітній відділ дивізії спочатку мав тільки копіювальний апарат, а з квітня 1921 року мав у розпорядженні друкарську машину. Це дозволило розширити асортимент видавничих матеріалів. Окрім преси також публікувалися книги, зокрема підручники та брошури, а також друкувалися одноднівки, бланки, квитки, листки, листівки тощо⁴.

Пресові видання 6-ої стрілецької дивізії

1. Український стрілець (1920-1921)
2. Вісти (1920)
3. Характерник (1920)
4. Нове життя (1920-1922)
5. Зірниця (1921)
6. Наше життя (1921)
7. Полин (1921)
8. Релігійно-Науковий Вістник (1921-1923)
9. Український сурмач (1922-1923)

³ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 62, 263, 266.

⁴ Там же, s. 65–88.

Описи табірної преси, що видавалася в Александрові Куявському, окрім інформації про зміст, містять дані про редакції, друкарні, кількість виданих номерів, накладу, ціни та умови передплати, формати часописів. Також для потенційного читача цієї преси подаються відомості стосовно стану та місця їх зберігання.

1. УКРАЇНСЬКИЙ СТРЕЛЕЦЬ

Часопис військово-культурно-освітній; часопис військовий (1921, №3). – №1. 1920, 10 травня.

Ред. і вид. Культурно-освітній відділ при штабі 6-ої стрілецької дивізії [І. Липовецький]; Старшинська громада 6-ої стрілецької дивізії (1921). – Бердичів (1920, №1); Київ (1920, №2); Александрів Куявський (1921, №3), 1920-1921. *Друк.* ген. штабу, Київ (1920, №2); *друк.* 6-ої стр. дивізії, табір інтернованих №6 у Александрові Куявському (Польща), табір інтернованих (1921, №3).

Видано: 1920 – Рік 1, №1-2; 1921 – Рік 2, №3.

Знаходиться в колекціях: BNL – 120 –1921, № 1–3; МН – 1920 № 1, 1921, №3.

Листок мав книжковий формат. Третій випуск видавався в збільшеному обсязі в 76 сторінок і в зміненому графічному оформленні.

Культурно-освітній відділ першим з'явився при штабі 6-ої Січової стрілецької дивізії. Цей відділ видавав і розповсюджував серед вояків пресу, організовував польові театри, клуби, читальні. На сторінках «Українського стрільця» пропагувалося створення подібних відділів і в інших дивізіях.

Цілі, які ставила перед собою редакційна колегія листка, були виховання відповідального та національно-свідомого старшини, розкриття зроблених у минулому помилок і цій діяльності та пошук нових шляхів для створення дисциплінованої та сильної української армії. Два перші номери були спробами розібратися в майже трьохрічній, проте невдалій боротьбі за державну незалежність України, аналізом невдач і уроків на майбутнє в справі організації армії. Одним із них була вимога зміни організації армії з російської моделі на західний, тобто на французьку або німецьку. Окрім того, у номерах 1 та 2 розміщено історію дивізії, аналіз військових подій в Україні наприкінці 1919

року, статті про військову тактику та про ставлення західних держав до проблеми незалежності України. Відповідно до слів редакції листок був призначений не тільки для війська, але й для цивільного населення.

Творці третього випуску декларували продовження лінії попередніх видань – праці з підготовки вояків та народу до визвольної боротьби. У ньому було розміщено аналіз військових операцій та обговорення особового складу Армії УНР: як стверджувалося, багато у ній було елементу байдужого, і навіть ворожого, а це призводило до великих втрат – несвідомого або свідомого руйнування армії, особливо в 1919 році. На думку редакції, завдання з ліквідації ворожого елементу здійснено було тільки в 6-ій дивізії, тому вона зверталася, щоб так само було вчинено й у інших формуваннях. У цьому вбачався шлях до порятунку української армії, якій, на думку редакції, уряд не приділяв достатньої уваги.

У третьому випуску також розміщувалися новини з України, оповідання та вірші (М. Оверковича), хроніки, бібліографію табірних видань та рецензії. На військово-історичну тему зокрема писали Г. Гладкий, В. Соловчук, П. Ліпко, О. Костюченко.

Літ.: Дорошенко В., Дорошенко Д. *Українське літературне життя*, с. 34; Литвицький М., *Таборова журналістика*; Наріжний С. *Культурно-просвітня праця*, с. 37; Прижмуренко, *Видання по таборах*, с. 23; *Spis tytułów prasy ukraińskiej*, s. 105; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 233–234.

2. ВІСТИ

Фронтний листок 6-ої стрілецької дивізії. Виходив нерегулярно. №1 1920, 19 черв. – без місця вид. 1920.

Ред. Г. Гладкий. *Вид.* Культурно-освітній відділ 6-ої стрілецької дивізії.

Видано: 1920 – №1-15.

Знаходиться в колекціях: BAN – 1920, № 1–15; CBW 1920, №15.

Видання писалося від руки й відбивалося на копіювальному апараті. Виходило з червно по жовтень 1920 року. У ньому, зокрема, пояснювалося, чому було підписано угоду з Польщею, розміщувалися відомості з польсько-українсько-більшовицького

фронту, які бралися, зокрема, з польської та російської преси. Невеликий наклад листка став причиною того, що над заголовком було розміщено повідомлення: «Один екземпляр на курінь – передавати із рук у руки». Видано 15 номерів.

Літ.: Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 263.

3. ХАРАКТЕРНИК

Гумористичний листок 6-ої стрілецької дивізії. Тричі на місяць. №1 [1920], 20 червня.

Ред. Г. Гладкий. Вид. Культурно-освітній відділ 6-ої стрілецької дивізії.

Видано: 1920 – №1-7.

Знаходиться в колекціях: ВАН – 1920, № 6 від 10 серп.; CDIA (f. 760) – 1920, № 7 від 10 жовт.

«Характерник» був виданням, яке видавалося на копіювальному апараті. Виходив, починаючи з червня, три рази на місяць, потім нерегулярно; у сумі вийшло 7 номерів. На його сторінках, окрім дотепних текстів, також були розміщені карикатури. Своїм великим успіхом він завдячував тому, що з гумором реагував на дивізійне та загальновійськове щоденне життя.

Літ.: Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 266.

4. НОВЕ ЖИТТЯ

Неперіодичний часопис 6-ої стрілецької дивізії; часопис табору №6 (1921, №45); часопис 6-ої стрілецької дивізії (1921, №97). Виходив щоденно, окрім свят та неділі; два рази на тиждень – у понеділок та четвер (1921, 17 квітня); раз на тиждень (1921, 1 листопада). №1 1920, 19 грудня.

Ред і вид. Культурно-освітній відділ 6-ої стрілецької дивізії (1920-1921, №1-44); Вид. Культурно-освітній відділ табору №6; Ред. Колегія – І. Хоріщенко, Д. Левицький, Г. Гладкий, О. Костюченко (1921, №45). – Александрів Куявський 1920-1921, № 1-96; Шипйорно – 1921-1922, №97-120 [?]. Друк. 6-ої стр. дивізії. Адр. ред. і адм. Пологне (Польща), Александрів Куй., табір інтернованих №6, барак 8, кім. 17 (1920-1921, лист.); Шипйорно, табір інтернованих №5.

Вийшло: 1920-1922, №1-120.

Знаходиться в колекціях: BNL – 1920, № 6, 8–13, 14, 1921, № 16–20, 22, 24, 25, 18, 30, 32, 33, 39–97, 1922, № 98–120; Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy (далі: BP) – 1921 № 75–77; Bibliothèque Ukrainienne Symon Petlura à Paris (далі: BUSP) – 1921, № 41; CAW – 1921, № 21, 91; CDA (f. 2439) – 1921, № 58, № від 8 II 1921; CDAB – 1921, № 17, 28, 40–43, 50–58, 71–97, 1922, № 99–120; МН – 1921, № 43, 61–64, 67–70, 1922, № 100–105, 107–109, 111–119; Бібліотека Української вільної Академії Науки та Мистецтва у Нью-Йорку (далі: УВА) – 1921, № 32, 97.

До квітня 1921 р. га зате випускалася на копіювальному апараті (№1-38), потім на друкарській машині. У період пошуку друкарні газету клеїли на стіну в кількох доступним усім місцях табору. Не завжди виходила регулярно. З нагоди важливих річниць або свят виходили номери подвійного або навіть потрійного обсягу.

У спеціальному випуску від 28 лютого 1921 р. описано історію 6-ої дивізії з моменту формування, її бойовий шлях і командні кадри. З 12 травня 1921 року, після об'єднання культурно-освітніх відділів обох дивізій, що перебували в Александрові, «Нове Життя» стало загальним інформаційним органом усього табору (1921, №45). До редакційної колегії входили: пор. І. Хоріщенко і Д. Левицький (із 4-ої дивізії) та сот. Г. Гладкий і О. Костюченко (з 6-ої дивізії). Із жовтня того ж року знову було органом 6-ої стрілецької дивізії. Складна фінансова ситуація змусила редакцію до збору пожертв на його друк. «Нове Життя» отримало визнання не тільки серед вояків власної дивізії. Видання також висилали до інших таборів та осередків цивільної еміграції в Польщі та закордоном.

З нагоди першої річниці перебування за дротами перший номер газети, виданий після переведення інтернованих до Шипйорна (наступний – 97 від 1921 р.), був присвячений підсумку та оцінці праці табірних товариств, кіл, секцій і комітетів. У лютому 1922 р. генеральний інспектор Армії УНР ген. О. Удовиченко наказав закрити газету, але цей наказ швидко був скасований. У період заборони редакція газети видала три номери одноднівки «На Руїнах». Існування видання закінчилося з рішенням, прийнятим на нараді начальників культурно-освітніх відділів 4 квітня 1922 року в Каліші, про публікацію одного спільного видання для групи таборів Каліш – Шипйорно.

«Нове Життя» від початку серйозно займалося висвітленням ситуації в захопленій більшовиками Україні та станом самої еміграції. Через півроку перебування вояків у таборі так біло оцінено інтернованих (1921, №44): є втомлені

фізично й морально; байдужі, пасивні, не вірять у свої сили; не піклуються про «завтра», живуть тільки днем сьогоднішнім; окрім того є сприйнятливими до поширеної в таборі новини, що українських емігрантів прийме Франція, що більшовики оголосять амністію. Ці останні думки редакція рішуче відкинула – Франція впродовж трьох років допомагала вдавано, без результативно, не залежало їй від української справи; а більшовики, навіть якщо і оголосять амністію, то так і не дотримаються її умов. Якщо ситуація в Україні радикально не зміниться, то повернення туди означає певну смерть. Тому потрібно шукати інші можливості виходу зі складної ситуації. Щоб набратися сил моральних і фізичних, потрібно щонайменше рік, а можливо цього досягнути тільки через працю. Відродження сил фізичних та сил моральних і фінансова незалежність, це те, що дозволить відповідно відреагувати у кожній ситуації, особливо після ліквідації таборів. Не виключено спроби збройного повернення в Україну, що, як показав час, сталося.

Важливими проблемами, які знаходили відображення на шпальтах газети, були: внутрішньо-табірна дезінтеграція, стосунки між козаками та старшинами, справа позбуття російських звичаїв, переважно мови, боротьба із табірною злочинністю. Коли Старшинська громада 6-ої дивізії вийшла з ініціативою упорядкування табірної цвинтаря, «Нове Життя» широко включилося в цю акцію (1921, №83).

Особливу увагу видання уділяло загальновійськовим справам: пропагувало написання споминів і хронік із часів війни, займалося питаннями підготовки молодих кадрів. На його сторінках з'являлися повідомлення про повстанську боротьбу в Україні, зокрема опис рейду групи ген. Ю. Тютюнника і її трагічного кінця під Базаром (1922, №100). Також не бракувало статей про видатні українські постаті в літературі та політиці. З нагоди річниць писалося про Т. Шевченка, І. Франка, І. Мазепу.

Немало місця на сторінках часопису було присвячено політиці інших країн щодо України. Редакція критично ставилася до більшовицької пропозиції щодо повернення в Україну. На це погодилися лише деякі, згідно слів самих інтернованих – переважно більшовики й спекулянти (1922, №103). Із прихильністю писалося про боротьбу інших народів за незалежність. Стаття з нагоди першотравневого свята та палке вітання робітників, що борються, вказувала на лівацькі погляди редакційної команди. Газета була лояльною щодо польської держави. Тільки кілька разів у

виданні з'являлися чорні плями – ознака редакторський правок, між іншим, коли доходило до справи Галичини.

У часописі також розміщувалися рецензії (наприклад, на табірний «Релігійно-Науковий Вістник» у номері 87 від 1921 р.), оголошення, звіти з організаційної праці, відомості з інших таборів. Щоденні події власного табору реєструвалися в рубриці «Життя нашого табору», а інші поточні події – в рубриці «За минулий тиждень».

Широке коло проблем, порушених на сторінках «Нового Життя», принциповість і позитивістська праця «у основ» серед інтернованих дозволила виставити цій газеті високу оцінку. Окрім вищезгаданих осіб, у ній, зокрема, публікувалися І. Липовецький, Я. Бачинський, Ю. Бачинський, Л. Волохів та М. Битинський; останній, як Гладкий і Костюченко, був відповідальним редактором газети.

Літ.: САУ, SAU, I.380.1, т. 60, prasa; САУ, SAU, I.380.2, т. 514; Литвицький М. *Таборова журналістика*; Наріжний С. *Культурно-просвітня праця*, с. 37; Прижмуренко, *Видання по таборах*, с. 23; *Spis tytułów prasy ukraińskiej*, s. 62; К. Л., *Преса наших інтернованих*, с. 78; Битинський М. *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*, „Гуртуймося”, 1932, № 9, с. 39–40; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 187–189.

5. ЗІРНИЦЯ

Часопис культури, кооперативної діяльності та освіти. Виходив раз на два тижні, раз на місяць (№7). №1, 15 січня 1921 р.

Ред. Іван Липовецький; відп. ред. [Л. Козар]. – Александрів Куявський 1921; Вид. Кооператив табору №6 інтернованих військ армії УНР. Адр. ред. і адм.: Александрів Куявський, барак 8, кім. 17.

Вийшло: 1921, №1-2, 3/4, 5-7.

Знаходиться в колекціях: BNL – 1921, №1, 3/4; CDIA (f. 760, o. 1, spr. 43) – 1921, № 1, 3/4, 5–7; Михайло Грузов [Mychajło Hruzow] (далі: МН) – 1921, № 3/4.

Наклад цього видання, зробленого на копіювальному апараті, був невеликим – деякі ілюстрації розфарбовано вручну.

«Зірниця» як видання кооперативного руху у таборі пропагувала необхідність єднання для полегшення своєї долі, й не тільки табірної. За словами редакції, кооперативний рух – це дорога до соціалізму. «У єдності – сила» - таким був лозунг газети і всього кооперативного руху в українському війську. Патроном військових кооператорів у таборі було обрано Роберта Оуена.

Кооперація у війську це, за словами редакції, ліквідація посередників-спекулянтів, і є для вояка хорошою школою на майбутнє життя. Виділені підрозділи можуть самі організувати доставку продуктів для війська, закладати дивізійні буфети. Довкола кооперативів могло б зосереджуватися життя вояка в період постою. Наведені редакцією приклади доходів англійських робітників, а також приклади із кооперативної діяльності в Україні, мали засвідчити доцільність цієї організації у війську.

Таборова кооперація в Александрові Куявському заснувала чайну, перукарню та швацьку майстерню, організувала курси, переважно на економічну тематику.

На сторінках «Зірниці» також писалося про становище в Україні, Рольці та Росії, друкувалися короткі тематичні оповідання, пов'язані з кооперацією, повідомлення з життя табору та фінансову звітність кооператорів.

Літ.: Литвицький М. *Таборова журналістика*; Наріжний С. *Культурно-просвітня праця*, с. 37; Прижмуренко, *Видання по таборах*, с. 23; *Spis tytułów prasy ukraińskiej*, s. 35; К. Л. *Преса наших інтернованих*, „Воля”, № 2, 9 IV 1921, с. 78; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 160.

6. НАШЕ ЖИТТЯ

Неперіодичне гумористично-розважальне видання. (-). №1, 1921, 6 лютого.

Ред. Колегія. – Александрів Куявський 1921.

Знаходиться в колекціях: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в Києві (далі: ЦДАВО); ф. 2439, оп. 1, спр. 108) – №1.

Часопис виглядав як пародія на газету, можливо на табірне «Нове Життя». Текст писався від руки на чотирьох аркушах зошиту й відбивався на копіювальному

апараті. На першій сторінці було написано гасло: «Наука для лодирів – це «гірка редька»».

«До тебе, козаче, звертається ця газета, – пише редакція у відозві до читачів, -
Читай її і смійся із своєї глупоти, беззмістовності, закутий у кайдани брехні та
невігластва, покинутий усіма, відокремлений від них дротами, стінами». У номері
розміщувалися *Політичні новини*, новелу *З вражень Недолугих Панків*, вірш *Як у
нас тримає страж*. Окрім того у виданні є хроніка, гуморески й карикатура.
Подальше видання цієї газети заборонив табірний цензор.

Літ.: Сидоренко Н. „*Задротяне життя*” українських часописів на чужині
(1919–1924), Київ 2000, с. 34.

7. ПОЛИН

«Щотижневє гумористичне видання» 6-ої стрілецької дивізії. [№1, 1921, 11
серпня].

Ред. [Колегія «неписьменних»]. – [Александрів Куявський 1921]. Вид.
[Штабна сотня 6-ої стрілецької дивізії, табір інтернованих №6 в Александрові
Куявському].

Вийшло: [1921, №1-8].

Допоки не знайдено жодного номеру цього видання. Інформація про нього
походить зі сторінок інших табірних видань. Згідно з цими даними «Полин» був
написаний від руки і в такій формі копіювався. На своїх сторінках містив
рисунок, переважно карикатури на теми табірної життя. Згідно з деякою
інформацією шостий номер вказувався 31 жовтня 1921 р., натомість А. Животко
написав: «У номері 6-му від 23 жовтня 1921 р. редактор повідомив, що у зв'язку з
ліквідацією табору адреса видання поки не є відомою». М. Битинський
подає, що вийшло 8 номерів «Полину». Якщо так, то два останні вийшли в
Шипйорно.

Літ.: „Нове життя” 1921, № 97; „Український стрілець” 1921, № 3; „Український
сурмач” 1923, nr 42; М. Битинський, *Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті*,
s. 40; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 194.

8. РЕЛІГІЙНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

Неперіодичне видання Братства Св. Покрови 4-ої та 6-ої стрілецьких дивізій; неперіодичне видання Братства Св. Покрови 6-ої стрілецької дивізії (1921, № 2 – 8). №1, 1921, 15 вересня.

Ред. Колегія. Л. Волохів, отець П. Білон, В. Михалкин, Слодецький (1921, №1); Л. Волохів, отець П. Білон (1922, №2); Я. Бачинський (Женева), отець П. Білон (1922, №4 – 5); – Александрів Куявський., табір інтернованих №6, 1920; Шипйорно, табір інтернованих №5, пошта Скалміржичів (№2), 1921-1923; Скалміржичі 1923. *Вид.* Братство Св. Покрови 4-ої та 6-ої стрілецьких дивізій; Благодійне видавниче товариство «До світла» (1922, №2). *Друк.* Вид. «До світла» (1922, №2). *Адр. ред.:* Табір інтерн. №6 Александрів Куяв.; Табір інтерн. №5 Шипйорно, пошта Скалміржичів (1922, №2); Скалміржичі (1923).

Вийшло: 1921, №1, 1922, №2 – 5, 1923, №6 – 15.

Знаходиться в колекціях: BNL – 1921–1923, №1–15; ВР, BUSP – 1923, №11–12; ЦДАВО – 1922–1923, № 2–12; МН – 1921–1923, № 1–15; UWA – 1921–1923, № 1–5, 7–15.

Редакція приймала передплату, також збирала пожертви на пресовий фонд часопису. Видання мало книжковий формат. Додатком до нього був «Пасторський лист» (не менше ніж 7 номерів), який почав виходити дещо раніше, ніж сам часопис. Розповсюджувалося у всіх таборах та українських еміграційних осередках у Польщі та закордоном. На Волині його розповсюджували в українських книгарнях у Луцьку, Кременці, Ковелі, Острогу, Дубно та Володимирі Волинському.

Організатор релігійного життя у таборі інтернованих в Александрові, а пізніше в Шипйорно, от. П. Білон заснував Братство Св. Покрови, яке й почало видавати «Релігійно-Науковий Вістник».

Українська еміграційна громада була пригноблена, переживала духовний і моральний занепад. Ці люди мали за собою трагічні події, багато з них утратили здоров'я, всі вони втратили Вітчизну. Список нещасть доповнили матеріальні

негарзди. Протидія вищезгаданому та станові кризи й було завданням, яке ставило перед собою редакція видання (1921, №1).

За короткий час «Релігійно-Науковий Вістник», єдиний часопис такого роду на еміграції, знайшов собі багато симпатиків та співробітників, зокрема й за межами таборів. Моральну й матеріальну допомогу редакції надавали еміграційні осередки в Празі та в Подєбрадах. Коло співробітників, переважно іноземців, також зібралось й у Женеві. До «Вістника», зокрема, писали проф. В. Біднов, ректор Женевського університету Фюліке (Fiulike), М. Левицький, Я. Бачинський, В. Прокопович. У часописі розміщувалися статті на релігійну та історичну теми, а також про видатних людей літературного та релігійного життя в Україні. Співробітники «Вістника», зокрема, писали про історію Української православної церкви та про необхідність позбутися московського верховенства (1921, №1), про церковний рух за визволення в Україні (1921, №2), про наслідки Реформації (1923, №6), про конференцію Святого Союзу Церков (1923, №9/10). Стаття В. Прокоповича *Шевченко і ми* (1923, №9/10) та літературні твори М. Оверковича, А. Лебединського і Я. Маланюка свідчать про те, що «Вістник» займався не тільки релігійними аспектами життя громади. Окрім того, тут друкувалися оголошення, хроніки, рецензії.

Оцінка першого номера «Вістника» була дуже критичною. У рецензії, розміщеній на шпальтах «Нового Життя» (6 X 1921, №87), його творців було звинувачено у використанні незрозумілих слів, в численних граматичних, фонетичних та стилістичних помилках. Критично оцінювався зміст тих же статей. Можливо, що ця реакція спричинила тимчасову зупинку у видавництві часопису. Другий номер з'явився після семимісячної перерви, у квітні 1922 року. Широке коло читачів і симпатиків свідчить, що редакція подолала початкові труднощі й підвищила редакційний рівень «Вістника».

Літ.: Дорошенко В., Дорошенко Д. *Українське літературне життя на еміграції*, „Трибуна України” 1923, № 2/4, с. 34, 36; Білон П. *Похідна церква 6 стрілецької дивізії, Братство св. Покрови і В-о „До світла”, „За державність”*, Варшава 1938, зб. 8; „Нове життя” 1921, № 87; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 204–205.

9. УКРАЇНСЬКИЙ СУРМАЧ

Газета українських освітянських організацій у таборах Каліш-Шипйорно. – 2 рази на тиждень (четвер і неділя); раз у тиждень (1923, №48). №1, 1922, 27 квітня.

Ред. і вид.: Гончаренко, Волохів, Зубенко, Варавин, Коршнівський і Шлендин, *відп. ред.* Л. Волохів (1922, №33). – *Вид.* українські культурно-освітні організації в таборах. *Друк.* Культурно-освітній відділ 3-ої Залізної дивізії; *друк.* 6-ої стрілецької дивізії (1922, №16-17 і від №27); *друк.* Табору Шипйорно (№37).

Вийшло: 1922 – Р. 1, №1 – 41, 1923 – Р. 2, №42 – 60.

Знаходиться в колекціях: BAN – 1922, № 1–19, 25, 28–29, 31–41, 1923, № 42–60; BP – 1922, № 2, 10, 15–15, 27, 35, 38; BUSP – 1923, № 44–60; BUW – 1922, № 32–41, 1923, № 42 – 60; SAW – 1923, № 59–60, ЦДАВО – 1922, № 4, 7, 41, 1923, № 43–60; UWA.

Формат газети змінювався що кілька номерів. У таборах її розповсюджували безкоштовно, а одночасно редакція збирала внески на пресовий фонд. Державна цензура двічі втручалася в текст газети (№9).

Газета з'явилася на місці зупиненого каліського видання «Залізний стрілець» та «Нового життя», яке видавалося у Шипйорно. За «своє першопланове [завдання] вважаємо широке інформування та єднання українського вояцтва в єдину цілість, [...] будемо розповідати нашим читачам про всі події, що відбуваються в українському житті та про поточні справи української державності», – читаємо в редакційній декларації (№1).

Про табірне життя в Каліші й Шипйорно можна довідатися з публікацій, розміщених у номерах 1, 3, 5, 6, 8, 13 газети. В останньому згаданому номері надруковано статтю *Задротянська республіка* («Республіка за дротами»), а в ній перелік та опис табірних організацій та товариств. Це були Союз жінок, Співоче товариство, Драматичне товариство ім. М. Садовського, Спілка літераторів, Товариство «Мистецтво», Таборовий стрілецький оркестр, Спілка інвалідів, Кирило-методіївське братство, Братство Св. Покрови, Історичне товариство, Спортивний гурток, товариство «Просвіта».

Про трагічну смерть Ю. Отмарштейна, старшини Армії УНР, учасника Листопадового Рейду, писали його колеги в номерах 3 і 4 газети. Заклик до складання пожертв на упорядкування українського табірному цвинтаря в Шипйорно знаходимо в статті Віддаймо шану (№50). Для реалізації цього завдання створено комітет, який складався із представників усіх інтернованих дивізій. Багато писалося в газеті про конференцію в Генуї (переважно про те, чи Європа визнає Радянську Росію) та про німецько-радянську угоду в Рапалло (№ 1, 3 – 5, 7, 12). Немало місця присвячено і З'їздові української еміграції в Польщі, який відбувся 15-18 серпня 1923 року – в номерах 57 – 60 розміщено повідомлення про його перебіг, дискусії і прийняті резолюції.

Постійні рубрики в газеті: Вісті зі світу, З преси, Життя таборі, На Україні, Останні вісті, Телеграми, Література і бібліографія.

Літ.: Трибуна України 1923, № 2,3, с. 103; *Бібліографія української преси*, с. 138; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej*, s. 234–235.

Генерали та старшини 6-ої стрілецької дивізії Біографії

Єдиним генералом, який був ненадовго пов'язаний із 6-ою стрілецькою дивізією підчас її формування, був Олександр Феденяк-Білинський. У період військової кампанії до звання генерала був підвищений командир дивізії Марко Безручко, а після закінчення війни до генеральського звання підвищили наступних осіб: Віктора Абазу, Володимира Герасименка, Миколу Яневського, Петра Самутина та Всеволода Змієнка. До середовища вищих старшин також належали полковники, зокрема командири бригад: Валентин Насонів, Роман Сушко та Олекса Воронів. У біографіях вказується найвище досягнуте даним старшиною звання, навіть якщо воно було надане після періоду чинної служби.

Цей список не є повним – у ньому знаходяться тільки ті старшини, які проходили службу та в якийсь спосіб відзначили свою присутність у 6-ій СД. До списку не включені ті, щодо яких немає впевненості щодо служби в підрозділі. Це також стосується деяких старшин, що перебували «у розпорядженні» котрогось із командирів підрозділу. Також сюди не віднесено як «рядових» членів Старшинської сотні, які не отримали в підрозділі посади, так і старшин 6-ої Запасової бригади, оскільки із самого початку вона була виведена з-під підпорядкування командира 6-ої стрілецької дивізії, ані членів ланцутського осередку з моменту, коли той став загальновійськовою Збірною станицею. Також не враховано старшин зі складу 3-го куреня, що формувався у Ланцеті і який, однак, не підсилив 6-ту СД. Аналогічним чином, зі складу навчальних груп, створених при штабі та кінного й технічного підрозділів враховано тільки діючих старшин.

Одні біографії є досить обширними, основаними на багатьох джерелах, у деяких заледве вказані ім'я, звання та рід військ. До їх розробки використовувалися різні дивізійні документи, серед них списки старшин,

складені при штабі підрозділу. Окрім того, залучено список командних кадрів з квітня та з листопада 1920 року, розміщеного в спеціальному виданні табірної газети «Нове життя» і дещо розширений, оснований на тому виданні, список, складений П. Самутиним у сімдесятих роках, який, однак, не позбавлений пробілів.

Багато списків і наказів містять тільки прізвища, без імен. Це ускладнює розрізнення осіб із однаковим прізвищем. Праці не сприяє той факт, що в деяких випадках прізвища та імена мають у джерелах кілька варіантів написання, наприклад, Стефанидин і Степанишин. Це може бути неправильно записане прізвище одного чоловіка, але й можуть бути різні особи. Часом до прізвища додають другу частину, що не завжди полегшує ідентифікацію особи. Трапляються також різні імена, що приписані до того самого прізвища.

АБАЗА Віктор

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився 22 серпня 1864 року на Полтавщині.

Закінчив Кадетський корпус у Пскові й Константинівську артилерійську школу. Військову службу розпочав на Далекому Сході, був учасником російсько-японської війни 1904-1905 рр. Під час I Світової війни був командиром дивізіону 9-ої артилерійської бригади.

В середині 1917 р. вступив до української армії. Був співорганізатором Сірої дивізії. Як її командир брав участь у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського. У травні 1919 р. Сіра Дивізія брала участь у боях на польському та більшовицькому фронтах на Волині.

У травні 1919 року в ході наступу військ ген. Ю. Галлера Сіра дивізія, яка перебувала у Луцьку, потрапила в полон до поляків і була розміщена в таборах Домб'є, Стршалкове, Вадивіцях та Ланцеті. Після підписання 2 грудня 1919 року польсько-української декларації полк. В. Абаза перебував у Ланцеті. З 12 лютого 1920 року був головою версифікаційної комісії, яка комплектувала склад старшинських кадрів 6-ої стрілецької дивізії.

Після перенесення у березні 1920 року 6-ої СД разом із її штабом до Берестя і надалі головував у верифікаційній комісії. На початку квітня прийняв командування збірним пунктом, а в травні – Збірної станиці в Ланцуті. Осінню 1920 року був інтернований у таборі №10 у Каліші.

Літ.: САУ, SAU, I.380.2/243 – Korpus oficerski armii URL w 1920 r., Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*, Львів 1995; А. Kolańczuk, *Generałowie 4 i 6 dywizji Armii URL*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008; Z. Karpus, *Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919–1920*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1997, s. 241; той же, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku*, Toruń 1999, s. 28; Литвин М. *Українсько-польська війна 1918–1920*, Львів 1998, с. 314; Срібняк І. *Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) у 1919–1920 рр.*, [в:] *Симон Петлюра у контексті українських визвольних змагань*, Фастів 1999, с. 151; Шанковський Л. *Українська Галицька Армія*, Львів 1999, с. 154; Самутин П. *VI-та Січова Стрілецька Дивізія*, Вісті Комбатанта 1970, № 3–4 (46–47), с. 17; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka. Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej: formowanie – szlak bojowy – internowanie 1920–1924*, Toruń 2012.

АВЕРЧЕНКО Федот

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у Києві разом із повстанською сотнею, яка брала участь у боях при відступі. Загинув у період боїв під Пергою на початку липня 1920 р. Похований у Журжевичах.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

АВРАМЕНКО Анатолій

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади, а в липні був переведений до 17-ої бригади. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському. У серпні 1921 р. був переведений до 18-го куреня переформованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 127, 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44.

АНТИПІВ Олекса

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 190 р. Був старшиною технічної сотні, через певний час перейшов до ви шкільної групи. Потім служив у сотні саперів технічного куреня. Осінню 1920 р. був інтернований у Польщі. Ймовірно, після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів. Помер у 1970 році в Детройті.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

АНТОНЕНКО Михайло

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 47-му курені 16-ою бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Ймовірно, після II Світової війни виїхав до Франції.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15,и л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

АРНДТ Герман

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1888 році в Гомелі.

Закінчив Кадетській корпус і Олександрівську військову школу. До служби в українській армії вступив влітку 1918 року. У грудні 1919 року був інтернований польською владою у Луцьку. До 6-ої стрілецької дивізії прибув 10 березня 1920 року; прийняв командування залізничною сотнею (перейменована на технічну) у 6-му технічному курені. На цій посаді відбув усю антибільшовицьку кампанію. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, а в квітні 1921 року був підвищений до звання підполковника. Після залишення табору осів у Польщі, мешкав у Варшаві. Був членом відділу Українського Центрального Комітету, у 1939 р. входив до складу його правління. Помер у Яблонній під Варшавою.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

АРТЕХОВСЬКИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. 3 травня був старшиною кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90.

АТРАХОВИЧ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився в лютому 1920 року. Наприкінці цього місяця був призначений до комісії організованого мундирно-санітарного відділу. Подальше місце служби та його доля є невідомими.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

БАБЕНКО Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. 3 травня того року був старшиною в залізничній сотні технічного куреня. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

БАЗИЛЕВСЬКИЙ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. 3 травня був старшиною кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90.

БАЛАТУКІВ Алі-бей

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1885 році в Керчі в Криму, був татариним.

Брав участь у I Світовій війні. До 6-ої стрілецької дивізії був прийнятий 10 лютого 1920 року. Був референтом озброєння у відділі забезпечення дивізії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника, а осінню був переведений до Шипйорно. У

жовтні 1922 року, при загальній реорганізації 6-ої СД, був призначений начальником забезпечення 6-го збірного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 32; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

БАРАБАНІВ Андрій

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року, був командиром 2-ої півсотні кулеметів 16-ої бригади. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському. У липні 1921 р. йому було доручено командування кулеметною сотнею, створеної в рамках 18-го куреня реформованої 6-ої стрілецької дивізії.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

БАРЧЕНКО Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії прибув у період боїв 1920 року. Був лікарем 17-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Після ліквідації таборів оселився на Волині. Наприкінці двадцятих років був віце-головою м. Ковель, а через якийсь час також був головою тамтешнього відділу Українського центрального комітету.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

БАСКЕВИЧ Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був адміністративним старшиною, помічником фінансового старшини при штабі дивізії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

БЕЗРУЧКО Марко

Бригадний генерал Армії Української Народної Республіки.

Народився 31 жовтня 1883 року у Великому Токмаку у Запорізькій губернії [очевидно, автор мав на увазі адміністративну приналежність до сучасної Запорізької області, на той період Токмак належав саме до Таврійської губернії – *прим.пер.*]. Закінчив вчительську семінарію, юнкерське училище в Одесі та Ніколаєвську академію Генерального Штабу в Петербурзі. Із серпня 1914 року брав участь у I Світовій війні, у 1916 р. був зарахований до офіцерів Генерального Штабу російської армії та підвищений до звання підполковника.

У 1917 році брав участь в українізації підрозділів царської армії, а через рік вступив до Армії УНР. Був заступником начальника, а потім начальником оперативного відділу в Генеральному Штабі. У квітні 1919 р. був начальником штабу Корпусу Січових Стрільців Армії УНР. У серпні того року на його чолі брав участь у наступі проти більшовиків і у визволенні Києва [Командиром корпусу Січових Стрільців увесь час його існування був Є. Коновалець. Під час походу на Київ Корпус діяв на лівому фланзі Армії УНР і тому у визволенні Києва від більшовиків безпосередньої участі не брав. – *прим.пер.*].

Після катастрофи Армії УНР у боях проти військ більшовиків, денікінців та поляків та після підписання 2 грудня 1919 року польсько-української декларації про спільну боротьбу проти більшовиків склав зброю разом із Стрілецькою Радою Корпусу Січових Стрільців. Відділ Війська Польського, незважаючи на підписану раніше декларацію, відіслав їх у табір полонених у Луцьку та в Ланцуті. У лютому 1920 р. отримав від С. Петлюри завдання сформувати дивізію в таборі в Ланцуті. У березні стрілецька дивізія, що формувалася, була перенесена до Берестя. У квітні

1920 року у складі 3-ої армії ВП вона брала участь у наступі на Київ, а в червні та липні вела важкі оборонні бої при відступі. У серпні 1920 р. Безручко прикривав концентрацію польських військ під Вепром. Наприкінці серпня підготовував до оборони Замостя. Після прибуття частини 31-го піхотного полку гарнізон Замостя під його командуванням примусив армію Будьонного до відступу.

На початку вересня разом із 6-ою дивізією приєднався до решти частин Армії УНР. Із середини вересня і до кінця листопада брав участь у останній кампанії проти більшовиків. Від початку жовтня Безручко, вже в званні генерала, керував об'єднаними силами 6-ої Січової та 5-ої Херсонської дивізій.

Наприкінці листопада 1920 року разом із Армією УНР відступив за Збруч, звідки був скерований до табору інтернування в Александрові Куявському. У ньому був командиром групи інтернованих військ. У грудні 1921 року разом із підпорядкованими йому підрозділами був переведений до табору Шипйорно поблизу Каліша, де також був командиром інтернованих військ УНР

З травня по серпень 1921 р. ген. М. Безручко керував Міністерством військових справ, брав участь у діяльності Вищої Військової Ради, заснованої при Державному центрі УНР (1921-1924). Окрім того, був членом, а пізніше головою Головної ради Хреста Симона Петлюри, співробітником, а в 1931-1935 рр. головою українського Воєнно-історичного товариства. Товариство збирало матеріали на тему визвольної боротьби, які з 1929 р. публікувало у власному видавництві «За Державність» (Каліш 1919-1934, Варшава 1935-1939). На сторінках цього та інших видань значилися також тексти Безручка, зокрема, *Січові Стрільці в боротьбі за державність*. Окрім того, Безручко є автором книг: *Українські Січові Стрільці в службі Батьківщини* (Каліш 1930) та *Історія Січових Стрільців* (Львів 1937).

У 1921 році М. Безручко вступив до складу Українського Центрального Комітету. На I з'їзді делегатів у 1923 р. був обраний до контрольної комісії цієї організації. На загальних засадах у 1928 та 1934 р. брав участь у роботі Ради товариства УЦК. У 1931 р. був заступником голови. Після смерті В. Сільського у 1940 р. його призначили міністром військових справ еміграційного уряду УНР. Генерал Безручко був також членом багатьох інших еміграційних організацій. У 1924 р. виконував обов'язки голови Українського клубу у Варшаві; у 1933 р. був обраний головою Товариства колишніх вояків Армії УНР.

Після розпуску таборів інтернування у 1924 році М. Безручко отримав роботи в садибі митрополита А. Шептицького у львівському воєводстві. Проте

адміністративна влада відмовила генералові в праві проживання в зазначеному районі, тому він повернувся до Варшави. Незабаром отримав роботу у Військовому географічному інституті (Wojskowym Instytucie Geograficznym – WIG) у Варшаві. У липні 1934 р. Безручко був звільнений із роботи через кризу. У цій справі за нього втрутився ген. В. Сільський, а пізніше в 1937 р. дружина генерала подала клопотання про призначення хворому чоловікові пенсії. Проте нема жодної інформації ні про відновлення на роботі, ні про призначення виплат. Генерал помер 10 лютого 1944 року у Варшаві і був похований на православному цвинтарі у Волі у 36-му квадраті вищих старшин Армії УНР.

Літ.: CAW, SAU, I.380.2.231 – Ankiety oficerów; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*, Львів 1995; Нагаєвський І. *Історія Української Держави двадцятого століття*, Київ 1993, с. 334–335; Купінець Б. *Безручко Марко Данилович*, Українська журналістика в іменах, Львів 1996, вип. 3, с. 33–35; Вішка О. *Безручко Марко Данилович*, Українська журналістика в іменах, Львів 2000, вип. 7; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

БЕЛЕЙ Василь

Поручник Армії Української Народної Республіки, походив із Рогатина у Східній Галичині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив, напевно, в травні 1920 року. Був штабним старшиною для особливих доручень. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському. У більш пізній період був священником.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3.

БЕЗНОСЮК Іван

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у старшинській сотні, а в середині липня був переведений до 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському. У серпні 1921 р. був переведений до 8-го куреня реформованої 6-ої СД. Після залишення табору оселився в тій місцевості. У середині двадцятих включився у

вир життя тамтешніх емігрантів. Був членом управління місцевого відділу Українського центрального комітету, а також його головою. У 1934 році був делегатом свого осередку на III з'їзді УЦК у Варшаві.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 127, 265; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

БІЛІНІЧЕНКО Дмитро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії був прийнятий 10 березня 1920 року. Деякий час належав до старшинського резерву, потім був адміністративним старшиною у відділі забезпечення. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У 1922 році виїхав до Радянської України.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3.

БІЛОДУБ Сава

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 1888 року у селі Мала Салтанівка у Васильківському повіті на Київщині.

У 1909 році був прийнятий до війська, в 1914 році закінчив школу підпрапорщиків при Івангородській фортеці. Від 1918 року служив у артилерії Української держави, а потім у Армії УНР. До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої, а потім командиром 6-ої батареї 17-го куреня артилерії. Після закінчення війни був інтернований у Польщі, перебував у Александрові Куявському, а з осені 1921 року в Шипйорно поблизу Калуша. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 р. був призначений командиром 16-ої чоти артилерії. У 1923 році Український Центральний Комітет призначив його представником – був посередником між УЦК і табірною громадою. На цій посаді брав участь у I з'їзді української еміграції в Польщі. Був координатором підчас акції звільнення з табору, а також організатором громадського життя співвітчизників, які оселилися в околиці.

У 1923 або 1924 році С. Білодуб виїхав до Чехословаччини, де вступив до Української Господарчої Академії в Подебрадах. Після отримання в 1929 р. кваліфікації інженера повернувся до Польщі, відновив співпрацю з УЦК. У 1934

році на III з'їзді цієї організації був обраний до Головної управи, у якій йому було доручено функцію керівника організаційної секції. Це було пов'язане із переїздом до Варшави та чисельними подорожами по локальних відділах УЦК, розкинутих по Польщі. У 1936 році інж. Сава Білодуб був членом комісії, сформованої для справ розвитку орендованого УЦК сільського господарства в Кривичах поблизу Угніва. Окрім організаційної праці в УЦК Білодуб брав участь у громадському житті еміграції. Наприклад був оратором на зустрічі корпорації «Запоріжжя».

Сава Білодуб помер у Польщі в 1942 році.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

БІЛОН Петро

Капелан Армії Української Народної Республіки. Народився 4 січня 1879 року у Василькові поблизу Києва.

Підчас Визвольної війни Петро Білон був начальником канцелярії повітряного флоту УНР. Осінню 1920 року опинився в таборі інтернованих у Александрові Куявському. На початку 1921 року закінчив у Каліші курс військових капеланів, капеланське освячення отримав у Гродні. Був капеланом 6-ої стрілецької дивізії та військ УНР, інтернованих в Александрові Куявському та Шипйорно. В Александрові був засновником Братства св. Покрови, яке видало перший номер журналу «Релігійно-Науковий Вістник», а також, зокрема, молитовник, тексти літургії, листівки із зображенням іконостасу. Після перенесення табору до Шипйорно, у травні 1922 року керував (разом із Я. Бачинським) видавничим товариством «До світла».

У 1924 році П. Білон емігрував до Канади, а потім до Сполучених Штатів. Мешкав у Пітсбургу, був заступником консисторії Української Православної церкви в США та редактором її органу «Дніпро». У міжвоєнний період написав статті п.н. *Похідна церква 6-ої Стрілецької дивізії*, *Братство св. Покрови і В-во «До світла»* (За державність, Варшава, 1938, зб. 8). У 1952 році в Пітсбургу вийшли його «Спогади» про релігійний стан в українському війську підчас

інтернування в Польщі. Окрім того, є автором кількох інших текстів на релігійну тематику, зокрема, Українці і їхні церкви.

Помер 7 серпня 1959 року в Пітсбургу.

Літ.: Сидоренко Н. „Задротяне життя” українських часописів на чужині (1919–1924), Київ 2000, с. 61; Білон Петро, Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка, Львів 2001, вип. 8, с. 21; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003.

БЛАГОВІЩЕНСЬКИЙ Олександр

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У квітні був командиром 2-ої сотні 46-го куреня 16-ої бригади. Згідно деяких даних в останньому бою бригади під Попівцями у листопаді 1920 року потрапив у полон. Якщо так фактично і було, то мав утекти, оскільки опинився серед інтернованих у таборі в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5-6; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

БЛУДИМКО Іван

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше в березні 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Подальший перебіг служби не відомий. Осінню був інтернований у Польщі. Після звільнення з табору перебував там на еміграції. Був головою відділу УЦК у Бересті, у 1937 році був членом Головної ради цієї організації.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

БОБИРІВ Леонід

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у березні 1920 року. Був начальником дивізійних майстерень. Потім його було зараховано до резервної сотні. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Потім виїхав до Сполучених Штатів. Помер у Детройті.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; Самутин П., *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

БОБРИЦЬКИЙ Григорій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У Ланцуті брав участь у формуванні кінної сотні. У травні належав до навчальної групи, потім був старшиною 6-го кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53, 73.

БОВА Андрій

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року, був старшиною I батареї 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Був диригентом дивізійного смичкового оркестру.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

БОГДАНЕНКО Лесь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені 16-ої бригади щонайменше до початку осінньої кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150.

БОЖЕНКО Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. Із травня був старшиною кінного полку. Подальша його доля не є відомою.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90.

БОЙКО Олекса

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії не є відомою. Служив в автомобільній колоні 6-го технічного куреня. У серпні 1920 року склав у Військовій місії проект створення українсько-польського дивізіону особливого призначення. Проте цей проект не був реалізований. Згідно з А. Коланчуком Олекса Бойко народився у 1880 році, а помер у 1920 році у вадовіцькому таборі.

Літ.: Руккас А. *За нашу і вашу свободу*, № 6, с. 81; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003, s. 113.

БОКІТЬКО Борис

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії і службова посада не є відомими. Був старшиною 6-го технічного куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

БОКІТЬКО Володимир

Інженер, підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 14 січня 1863 року у Миргороді на Полтавщині.

Закінчив приватну гімназію та інженерний відділ при Головному інженерному управлінні. Був кадровим офіцером російської армії, воював на фронті I Світової війни. У 1917 році вступив до української армії, у 1919 році воював у рядах Сірої дивізії. У травні того року потрапив у полон до поляків, перебував у таборі в Вадовіцах, а потім у Ланцуті, де зголосився до 6-ої стрілецької дивізії. Весною 1920 року у Бересті був організатором і командиром 6-го технічного куреня. На цій посаді пройшов усю антибільшовицьку кампанію 1920 року. Під його керівництвом було підготовлено до оборони багато об'єктів і населених пунктів, зокрема Краснистав і Замостя. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Влітку 1921 року як член спеціального комітету розробив проект і наглядав за будівництвом Українського військового цвинтарю – Козацької

Могили. Осінню того року опинився в таборі в Шипйорно поблизу Каліша. Коли в середині 1924 рок у Каліші відкрито Українську станицю для інвалідів і військових із родинами, інж. В. Бокітько керував технічною командою, яка ремонтувала станичні бараки. Як інвалід війни поселився в Станиці і був призначений виконавцем технічного нагляду за її будинками та приміщеннями. У 1929 році склав план Українського військового цвинтаря в Шипйорно.

В. Бокітько належав до заснованої в 1921 році Спільки українських військових інвалідів. На VIII з'їзді цієї організації був членом колегіального суду. Окрім того, був членом заснованої в 1927 році Спільки інженерів і техніків українців-емігрантів у Польщі.

В. Бокітько помер у Каліші перед 1934 роком, а згідно інших даних помер у 1937 році.

Літ.: Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Тинченко Я., *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

БОРИС Франц

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився 16 липня 1896 року в Станіславі.

Брав участь у I Світовій війні. У січні 1918 року зголосився до Січових Стрільців, а з грудня того року був старшиною I дивізії Січових Стрільців військ Директорії. У жовтні 1919 року захворів на тиф, а після одужання повернувся до Армії УНР. У травні 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. Його було приділено до кінноти. Осінню в Сатанові став керівником сформованої там кінної штабної сотні. Після закінчення боїв був інтернований в Александрові Куявському. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника. Після залишення табору перебував у Польщі, на території Грубешівського повіту. У лютому 1943 року був убитий у Потуржині.

Літ.: ЦДАВО, ф. 23736 оп. 1, спр. 2, л. 70; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

БУГРИМ Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у квітні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському, а потім у Шипйорно. У період чергової реорганізації 6-ої СД в жовтні 1922 р. був командиром 6-ої сотні піхоти 6-го збірного куреня. Після звільнення з табору поселився в Скалмержичах чи в околиці. Із середини двадцятих до середини тридцятих був головою тамтешнього відділу Українського Центрального Комітету. Належав до групи, яка перебувала в опозиції до керівництва цієї організації. Подальша доля Івана Бугрима і його родини невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

БУДНИЙ Анатолій

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1878 році в Одесі. Був офіцером російської армії.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у березні 1920 року. Був призначений начальником господарчого відділу 46-го куреня 16-ої бригади. У період боїв під Пергою був поранений. У жовтні, у зв'язку з призначенням ген. Безручка також командував Середньої групи, пполк. Будний був призначений його заступником. В останньому бою дивізії 11 листопада під Попівцями потрапив у російський полон. У 1921 році був розстріляний.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

БУЛГАКІВ Андрій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 48-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72.

БУХГОЛЬЦ Франц

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої кулеметної півсотні 49-го куреня 17-ої бригади. У травні того року був переведений до старшинського куреня. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72.

БИТИНСЬКИЙ Микола

Сотник (майор) Армії Української Народної Республіки. Народився 24 листопада 1893 року в Літині на Поділлі.

Закінчив мистецько-промислову школу в Кам'янці-Подільському, дворічні педагогічні курси, а потім військову офіцерську школу в Оранієнбаумі. Підчас I Світової війни розпочав військову службу в російській армії. У 1919 році перейшов до Армії УНР. Весною 1920 року зголосився до 6-ої стрілецької дивізії, де був старшиною для доручень 6-го технічного куреня. Швидко дослужився до командира саперної сотні. На цій посаді служив до кінця антибільшовицької кампанії 1920 року. Осінню того року був інтернований у Польщі, перебував у таборі в Александрові Куявському, а з осені 1921 року – в Шипйорно.

У період інтернування М. Битинський вів жваву культурно-освітню діяльність серед вояків 6-ої стрілецької дивізії – читав лекції з українознавства, був одним із авторів табірної видання – «Наша Батьківщина – Україна». Свої поетичні твори публікував, найчастіше під псевдонімом М. Оверкович, в олександрійських періодичних виданнях: «Нове життя», «Український стрілець», «Зірниця», Релігійно-науковий вістник» та в газеті «Український сурмач», яка видавалася в Шипйорно, у збірці «На руїнах», співредактором якої він був, у каліській табірній «Веселці». Окрім того, вів хроніку мистецьких заходів, писав рецензії та спогади. З літа 1921 р. був начальником культурно-освітнього відділу 6-ої стрілецької дивізії та всього табору. У Шипйорно видав збірку поезій п.н. «У гromі й бурі» (1923).

У 1923 році Микола читинський виїхав до Праги, де закінчив Вищий педагогічний інститут. Оселився у цьому місті, працював у культурних і наукових інституціях, редагував еміграційне видання «Гуртуймося». Після II Світової війни виїхав до Німеччини, де працював вчителем у школах для біженців. У 1951 році переїхав до Канади і оселився в Торонто. Як у Празі, так і в Канаді став відомим як визначний геральдист, художник, історик мистецтва. Відомий своїми проектами відзнак, хрестів, пам'ятників. У 1932 р. спроектував, зокрема, Хрест С. Петлюри. Також проектував обкладинки та титульні сторінки журналів. Його праці отримали багато нагород і були реалізовані.

У 1932 році на сторінках часопису «Гуртуймося» з'явилася його стаття, присвячена табірній пресі 6-ої СД, «Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті». Свої статті також публікував у часописі «За Державність», який видавався у Польщі. У 1936 році видав збірку балад п.н. «Сузір'я лицарів». У 1956 році в опублікованому в Торонто збірнику п.н. «Оборона Замостя» Битинський розмістив спогади, які стосувалися цієї важливої для історії дивізії події.

У 1939 році М. Битинський брав участь у боях загонів Карпатської України проти угорського війська. У 1944-1945 роки був штабним старшиною Української національної армії ген. П. Шандрука. З 1951 року мешкав у Канаді. Помер 24 грудня 1972 року в Торонто (згідно інших даних у березні 1973 року).

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44; *Енциклопедія українознавства*, Львів 1991, т. 1, с. 123; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Сидоренко Н. „*Задротяне життя*” українських часописів на чужині (1919–1924), Київ 2000, с. 60; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Szosta Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ВАКУЛОВИЧ Лука

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Волині.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії та службова посада невідомі. Найпізніше з вересня 1920 року був бухгалтером у відділі забезпечення дивізії. Таргічно загинув в Острозі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

ВАКУЛОВСЬКИЙ Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї у 6-ій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72.

ВАСИЛЕНКО Ілько

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му круені 16-ої бригади щонайменше до початку осінньої кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58.

ВАСИЛІВ Володимир

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У Ланцуті брав участь у формуванні кінноти. Був командиром 1-ої сотні у 6-му кінному курені. У червні того року командувач Українського фронту ген. А. Лістовський видав наказ. Щоб 1-ша сотня пор. В. Василіва підсилила партизанську групу, яка діяла в тому регіоні. Пор. В. Василів є відомий як один із командирів у подальший період діяльності цього підрозділу. Пізніше підрозділ був виведений і перейшов до диспозиції ген. М. Омеляновича-Павленка, проте вже під іншим командуванням. У списку командних кадрів 6-ої СД з листопада 1920 року Василів, тоді вже сотник, фігурує як ад'ютант командира 46-го стрілецького полку. Осінню того року був інтернований у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Руккас А. „*За нашу і вашу свободу*”: *Спільні польсько-українські військові частини у війні 1920 р.*, Київська старовина 2003, № 6, с. 75–76; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ВАСИЛІВ Петро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Певний час належав до резервного сотні, потім був референтом з обмундирування у відділі забезпечення дивізії. Ці обов'язки виконував підчас боїв у районі Холма й оборони Замостя. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі, звідки в двадцятих роках виїхав до Франції. Помер у цій країні 14 травня 1969 року.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ВАСИЛІВ (КАЧАН-ВАСИЛІВ) Василь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 48-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Наприкінці року був господарським старшиною дивізії. У серпні 1921 року був приділений до 53-ої сотні 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486.

ВАХНЯНИН Остап

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився 1890 року в Східній Галичині.

У 6-ій стрілецькій дивізії служив із весни 1920 року. Був лікарем 47-го куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Після війни мешкав на Закарпатті, помер у 1940 році.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ВЕЛІНСЬКИЙ Василь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134.

ВЕРГЕЛЕС Антін

Хорунжий Армії Української Народної Республіки; походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії прибув весною 1920 року. У травні був у штабі 17-ої бригади, начальником її обозів. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 року його було переведено до 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 265; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ВЕРГЕЛЕС Борис

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився 1887 року в Зміївському повіті на Харківщині.

У російській армії брав участь у I світовій війні. У 1919 році вступив до Дієвої армії УНР. До 6-ої стрілецької дивізії прибув весною 1920 року; був командиром 49-го куреня 17-ої бригади. У ході боїв був підвищений до заступника командира бригади. Осінню став начальником комендатури тилу, а після її розформування його було переведено до старшинського резерву. Після закінчення боїв опинився серед інтернованих в Александрові Куявському. Помер у тридцятих роках у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ВЕРГУН Михайло

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився у 1888 році в Охтирці на Харківщині.

На службу в українську армію вступив у листопаді 1918 року. Був старшиною забезпечення в Запорізькій групі. Осінню 1919 року був інтернований у Луцьку польською владою. У квітні 1920 року був помічником начальника IV відділу (забезпечення) 6-ої стрілецької дивізії, а з липня – його начальником. У

листопаді того року був інтернований у таборі в Александрові Куявському. Звідти «вкравши касу дивізії втік до більшовиків».

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ВЕРЕМІЮК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. З травня був старшиною у справах озброєння 6-го технічного куреня. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90.

ВЕРМІНСЬКИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною кінної сотні, потім кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90.

ВЕРНИГОРА Єфрем

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1884 році у Путивлі на Чернігівщині.

Брав участь у I Світовій війні. У 1919 році вступив на службу до Армії УНР. До 6-ої стрілецької дивізії потрапив весною 1920 року; був командиром 1-ої півсотні, потім сотні кулеметів, а зрештою 49-го куреня 17-ої бригади. Ще того року був підвищений до командира 49-го куреня. Осінню був інтернований Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ВІЛЬЧЕВСЬКИЙ Олександр

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився в Естонії.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. Був старшиною 6-го кінного куреня. Трагічно загинув у травні того року у Києві.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ВИСОЦЬКИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії мобілізований був, очевидно, осінню 1920 року. Був адміністративним старшиною, займався речовим забезпеченням у 17-ій бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ВОЙТЕНКО Потап

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною кінної сотні, потім командиром 2-ої кулеметної півсотні кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72, 90.

ВОЛОХ

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був провіантовим старшиною в дивізії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53.

ВОЛОХІВ Леонід

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Поділля. Закінчив віділення права.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив. Очевидно, не раніше ніж осінню 1920 року, оскільки у списках командних кадрів за весну й літо того року не фігурує. У

листопаді того року був інтернований в Александрові Куявському. Разом із о. Білоном почав видавати листок «Релігійно-Науковий Вістник», у якому розміщував свої тексти, був також членом редакційної колегії. З осені 1921 року перебував у Шипйорно. В обох таборах брав участь у культурно-освітній праці. Був керівником і режисером секції Драматичного товариства «Мистецтво», а в 1922 році його головою.

У Шипйорно належав до редакційного складу газети «Український сурмач» (1922), а пізніше став її редактором. У цій газеті виявилось багато його статей на актуальні теми, літературних нарисів, репродукцій. Також публікувався в александрівській табірній газеті «Нове життя» (1920-1921) і у варшавських еміграційних газетах «Українська трибуна» (1921-1922) та «Українська справа» (1922).

У 1924 році Л. Волохів виїхав до Чехо-Словаччини, де спочатку навчався в Українській Господарській Академії у Подєбрадах, а пізніше – у Вищому Педагогічному Інституті у Празі. Брав участь у житті українського студентства, належав до Центральної спілки українських студентів, редагував газету «Студентський вісник». Проте незабаром відійшов від життя української еміграції.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Сидоренко Н. „*Задротяне життя*” українських часописів не чужині (1919–1924), Київ 2000, с. 62–63; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ВОЛОШИН Данило

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Полтавщини.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був референтом із питань обмундирування у відділі забезпечення дивізії. Осінню 1920 року опинився серед інтернованих в Александрові Куявському, а потім у Шипйорно. У 1945 році був вивезений радянською службою безпеки.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

ВОРОНІВ Олекса

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 4 лютого 1891 року в Озтирці на Харківщині.

Закінчив гімназію в Охтирці. З 1914 року брав участь у I Світовій війні. Був двічі поранений, багаторазово відзначений за заслуги, підвищений до звання капітана. У лютому 1918 року потрапив у полон німцям, де вступив до Синьої дивізії (інша назва – дивізія Синьожупанників. – прим.пер.), із якою повернувся в Україну. Після роззброєння дивізії повернувся у рідний край. Із січня 1919 року був заступником, а потім командиром Харківського Слобідського полку Армії УНР. У грудні того року був інтернований у Луцьку польською владою. Під кінець 1919 або на початку 1920 років опинився в Ланцуті, де розпочалася організація 6-ої стрілецької дивізії. У березні Воронів у ранзі сотника став командиром II (пізніше 17-ої) бригади цієї дивізії. Її організацію закінчив у Бересті Литовському, де був підвищений до звання підполковника.

У червні, липні й серпні Воронів брав участь у тяжких боях при відступі з-під Києва. Наприкінці серпня брав участь в обороні Замостя перед атаками кінноти С. Будьоного. На початку вересня того року разом із дивізією воював у Галичині й на Поділлі. Пув підвищений до звання полковника. Після поразки наприкінці листопада 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав участь у Листопадовому рейді. Після повернення до Польщі перебував у Стшалкові, а пізніше у Шипйорно поблизу Каліша.

Після залишення в 1923 році табору Олекса Воронів мешкав у Каліші. Там і помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Самутин П. *VI-та Січова Стрілецька Дивізія*, ВК 1970, № 3–4; той же, *Командний склад VI Січової дивізії 1920 р.*, ВК 1973, № 3; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Тогуń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ГАВРИЛЬЦІВ Михайло

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. Виконував обов'язки лікаря у 16-му курені 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГАЄВСЬКИЙ Іван

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 14 листопада 1870 року, походив із Київщини.

Закінчив Київське реальне училище, Київське юнкерське училище та офіцерські курси. Брав участь у російсько-японській війні та I Світовій війні. Найпізніше з лютого 1919 року був на службі в Армії УНР. Певний час був комендантом Могилева-Подільського, де потрапив у полон до «білих». У 1920 році повернувся до Армії УНР і вступив до 6-ої стрілецької дивізії. Став начальником підготовки старшин. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав участь у Листопадовому поході в Радянську Україну. Загинув у бою поблизу села Малі Миньки.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ГАЙДУЧЕНКО Іван

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у квітні 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 48-го (потім 50-го) куреня 17-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У квітні був підвищений до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГАЛАЙ

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був ад'ютантом у 48-му курені 17-ої бригад. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34.

ГАМАЛЬ Леонід

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Кременчука на Полтавщині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Очевидно після II Світової війни виїхав до Німеччини, де перебував у таборі в Майнц-Кастель. Там помер, дата смерті невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ГАНКЕВИЧ Володимир

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. У Києві був одним із засновників Українського військового клубу. Службова посада й подальша доля невідомі.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГАТАЛА Анатоль

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Ярославського повіту в Галичині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше ніж улітку 1920 року. Був штабним адміністративним старшиною. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256.

ГАУПТ Володимир

Поручник Армії Української Народної Республіки. Мав титул барона й походив із Австрії.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був ад'ютантом у 48-му курені 17-ої бригади. У вересні й надалі виконував ці обов'язки (після зміни номеру куреня – в 50-му курені). У списку дивізійних командних кадрів із листопада 1920 року не фігурує.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЕОРГІЙВ Георгій

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Чернігівщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був командиром 1-ої кулеметної півсотні 48-го куреня 17-ої бригади. На початку літа був підвищений до командира 50-го куреня цієї бригади. Його було інтерновано осінню 1920 року в Александрові Куявському, де він помер у результаті хвороби, пов'язаної із алкоголем. Був похований на місцевому Українському військовому цвинтарі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Skąd tryzuby na Kujawach*, Zdrój Ciechociński 1992, nr 1, s. 5; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЕРАСИМЕНКО Володимир

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився в 1892 році в Біликах у Володимир-Волинському повіті.

Закінчив гімназію й Констаттинівську військову школу в Києві. Був учасником I Світової війни на Південно-Західному фронті. В українській армії служив із другої половини 1917 року як старшина кавалерії. Після видужання від отриманих важких ран у 1919 році повернувся до армії як старшина Волинської групи військ. У травні того року потрапив у полон полякам і перебував у таборі в Домб'є поблизу Кракова.

На початку 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії, яка організовувалася спочатку в Ланцуті, а потім у Бересті. Як командир 2-ої кінної сотні брав участь у наступі союзних польсько-українських військ проти Радянської Росії і у важких боях при відступі. Влітку того року йому було повернуто командування 6-им кінним куренем ім. кошового отамана Костя Гордієнка. У серпні воював під Замостям,

зокрема, брав участь у атаці на місце перебування штабу Будьонного у селі Лабуне. Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському, а потім у Шипйорно поблизу Каліша. У період перебування у таборі закінчив Академічні курси Генерального Штабу Армії УНР у Каліші.

Після закриття таборів інтернування оселився на Волині. У 1943-1944 рр. був командиром Легіону Самооборони. Після закінчення II світової війни виїхав до Німеччини, а потім до США. У 1964 р. був одним із співорганізаторів I З'їзду Українських Комбатантів у Чикаго. Є автором спогадів про бої під Замостям п.н. *Сутичка з Будіонівцями* у брошурі «Оборона Замостя» (Торонто, 1956).

Помер 24 квітня 1975 року.

Літ.: САУ, SAU, I.380.2.243; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань 1917–1945*, Львів 1995; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007; Петренко Р. *За Україну, за її волю*, Літопис УПА 1997, т. 27, с. 228; *Генерал В. Герасименко*, ВК 1975, № 3–4, с. 115; Артюшенко Ю. *Події і люди на мосму шляху боротьби за державність 1917–1996*, На чужині 1966, с. 115; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЕРЛІТ Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився у березні 1920 року. Був у резерві дивізійних технічних військ, а потім із травня служив у саперній сотні технічного куреня. У вересні був у складі штабу куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У жовтні 1922 р. після чергової реорганізації 6-ої СД прийняв командування 1-ою технічною чотою 6-го збірного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 52, 90; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЕРЧАНІВСЬКИЙ Дмитро

Поручник Армії Української Народної Республіки, походив із Східної Галичини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною у 16-ій бригаді. В останні дні вересня того року був у Сатанові заступником начальника вишколу сот. Ященка. Осінню 1920 року його було інтерновано в Александрові Куявському. Осінню 1921 року був учасником листопадового походу в Радянську Україну, в ході якого виконував обов'язки ад'ютанта полк. Юрія Отмарштейна.

Після звільнення з табору очевидно мешкав у Львові. Швидше за все після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів. Є автором виданого в 1956 року в Мюнхені дослідження п.н. «Вигнати окупанта», присвяченого учасникам вищезгаданого Походу.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Герчанівський Д. *Вигнати окупанта*, Мюнхен 1963; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЕТЬМАНЕЦЬ Михайло

Поручник Армії Української Народної Республіки, походив із Східної Галичини.

Служив в Українській Галицькій Армії. Від травня 1920 року був командиром кулеметної чоти штабової сотні 6-ої стрілецької дивізії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ГІНЬКІВ Михайло

Лікар 2-го армійського шпиталю, який наприкінці жовтня 1921 року в Александрові Куявському був підпорядкований 16-му стрілецькому куреневі 6-ої стрілецької дивізії. Сотник Гіньків Михайло був учасником 2-го Зимового походу і був розстріляний під Базаром. Проте бракує певності, що це та сама особа. [У анкеті Михайла Гіньківа, складеній перед розстрілом, значилося: «В Армії УНР із 1919 р., служив на посаді діловода у прикордонних військах». Отож можна із впевненістю стверджувати, що лікар 6-ої СД Гіньків і сотник Михайло Гіньків – різні особи. Літ.: Коваль Р. М. *Рейд у вічність*. – К. : Діюкор, 2001. – прим.пер.]

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; *Другий зимовий похід*, упор. Б. Тимошенко, Київ 1995, с. 191.

ГЛАДКИЙ Дмитро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 1-ій сотні 46-го куреня. У боях під Пергою був поранений. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЛАДКИЙ Гриць

Сотник Армії Української Народної Республіки, політичний і громадський діяч, журналіст, редактор. Народився 19 січня 1893 року в Чернихівці, тепер Збаразького району Тернопільської області.

Середню освіту здобув в українській гімназії в Тернополі. Подальше навчання обірвала в 1914 році Світова війна, у якій він узяв участь. Влітку 1915 року потрапив у полон росіянам – перебував у Сибіру (переважно в Томську) і на Уралі (Уфа). У 1917 році повернувся в Україну і вступив до Січових Стрільців. Осінню 1919 року, після розформування підрозділу, перебував у таборі в Луцьку, а потім у Ланцуті й Бересті Литовському, де на початку 1920 року формувалася 6-та стрілецька дивізія. Був начальником культурно-освітнього (IV) відділу цієї частини, організовував її культурно-освітнє життя, видавництво преси. У травні, червні та липні 1920 року, у період Київського походу, редагував три видання: «Вісти», «Характерник» та «Український стрілець». У Києві був серед засновників Українського військового клубу.

Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Тут Г. Гладкий також організовував культурно-освітнє життя, створив і був співредактором дивізійної газети «Нове життя». У лютому 1921 року під його редакцією вийшов спеціальний випуск цього видання, присвячений історії підрозділу. Видавництво газети продовжувалося в таборі Шипйорно поблизу Каліша, куди Гладкий разом із дивізією був переведений наприкінці 1921 року. У 1922 році під його редакцією вийшов збірник «На руїнах» із описом рейду повстанської групи (Листопадовий похід).

Після звільнення з табору в 1922 році Гладкий осів на Волині. був співробітником посла С. Підгірського, а незабаром також секретарем посольського бюро Українського парламентського представництва на Волині. Окрім того, брав активну участь в освітньому русі, займався розбудовою місцевої «Просвіти», був причетний до заснування українського кооперативного банку в Луцьку.

У 1925 році Гриць Гладкий, як член Української соціалістичної радикальної партії (УСРП), був одним із засновників органу української національної думки «Українська громада» (Луцьк, 1926-1929). На сторінках цього видання він розмістив чимало статей із коментаріями щодо тогочасного українського політичного й громадського життя. Також співпрацював із багатьма іншими виданнями. У 1928 році Гладкий полишив ряди УСРП й виїхав до Львова, де став активним членом Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО). Тут він також поєднував працю журналіста та редактора із громадською та політичною діяльністю. У 1931-1936 роках був відповідальним редактором тижневика «Свобода», органу УНДО. Від 1934 року виконував обов'язки голови Союзу українських приватних урядовців Галичини, незабаром став головою повітового Народного комітету Львівщини. З позиції керівних функцій пропагував на шпальтах «Свободи» серед співвітчизників ідею самоврядування. Як журналіст порушував актуальні національно-політичні та громадсько-економічні теми. Серед ідеологічних тем звертає на себе увагу публікації про збереження самобутності українського народу й досягнення одвічної мрії – української державності, про справу консолідації національної думки й про політичний курс УНДО.

Активна, повна посвячення праця Гриця Гладкого обірвалася у Львові 16 вересня 1938 року. Причиною його смерті була депресія, викликана невиліковним на той час туберкульозом.

Літ.: *Енциклопедія українознавства*, Львів 1993, т. 1, с. 385; Галушко М. *Гладкий Гриць*, Українська журналістика в іменах, за ред. М. М. Романюка, Львів 1999, вип. 6; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce*, Toruń 2001; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГЛАДЧЕНКО Ілько

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше в квітні 1920 року. У 6-ій артилерійській бригаді був старшиною 1-ої батареї, відповідальним за доставку боєприпасів. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Брав участь у Листопадовому поході; його ім'я знаходиться у списку страчених під Базаром. [У анкеті Ілька Гладченка, складеній перед розстрілом, значилося: «Військова спеціальність - розвідник. Інтернований у табір м. Щепйорно. Під час Другого Зимового походу - козак 4-ї Київської дивізії». Тому однозначно

стверджувати, що це одна й та ж особа наразі не можна. Літ.: Коваль Р. М. Рейд у вічність. – К. : Діокор, 2001. – прим.пер.]

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГНАТЕВИЧ Богдан

Поручник Армії Української Народної Республіки, військовий історик. Народився в 1892 році, походив із Східної Галичини.

Був сотником Українських січових стрільців. У 1918 році був начальником вишколу Корпусу Січових Стрільців у Білій Церкві. У 1919 році керував оперативним відділом I корпусу Української Галицької армії. Очевидно, до 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року. Був старшиною для особливих завдань при штабі дивізії. Помер у Чехословаччині.

Б. Гнатевич є автором військових підручників, історичного нарису про Українських січових стрільців та Українську Галицьку армію, розміщеного у виданні п.н. *Історія українського війська*.

Літ.: Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. *Історія українського війська*, Львів 1992, с. V–VI; *Енциклопедія українознавства*, Львів 1993, т. 1; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГНАТЧЕНКО Микита

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був бухгалтером у відділ забезпечення. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53, 72.

ГНІДЬ Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше літа 1920 року. Був помічником харчового старшини при штабі дивізії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

ГОВОРУН Василь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Прилуцького повіту Полтавської губернії.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 1-ій кулеметній півсотні 49-го куреня 17-ої бригади. Загинув на початку липня під час боїв під Пергою. Похований у Журжевичах.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГОЛЯН

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Перед виїздом із Берестя залишився у цьому місті як зв'язковий із Експозитурою Мін.ВС. Подальша його доля невідома.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГОЛОВКО Андрій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Київщини.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Згідно даних Самутина був старшиною 6-го технічного куреня. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, де належав до 16-ої бригади, а пізніше до 16-го збірного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ГОЛОВКО Леонід

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився 16 квітня 1894 року у селі Рокитне Васильківського повіту на Київщині.

Закінчив скорочений курс Віленської військової школи, був студентом Політехніки. Брав участь у I Світовій війні. У березні 1918 року перейшов на службу УНР, був старшиною Запорізької дивізії. У подальшому був в армії Української Держави та в Дієвій армії УНР. У травні 1919 року під час перебування в шпиталі в Тернополі потрапив у польський полон.

Весною 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. У квітні став командиром 1-ої кулеметної півсотні, потім кулеметної сотні в 47-му курені. У ході воєнної кампанії був підвищений до посади командира 47-го куреня. У період боїв на Поділлі потрапив у полон росіянам, але йому вдалося втекти. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Я. Тинченко, *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ГОНЧАРЕНКО Іван

Сотник Армії Української Народної Республіки.

У період формування 6-ої стрілецької дивізії в Ланцуті керував там культурно-освітньою працею. Через деякий час був комендантом тамтешньої Української станиці. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі. Перебував в Александрові Куявському, а з осені 1921 року – в Шипйорно. Там був першим директором школи для скаутів, організованій у таборі для сиріт померлих українських вояків. Очевидно після II світової війни виїхав до Франції, де й помер.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003, s. 56, 84; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГОНЧАРІВ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У травні перебував у складі навчальної групи дивізійних технічних військ, а пізніше служив у залізничній сотні 6-го технічного куреня. Осінню 1920 р. був інтернований у Польщі. Після виходу з табору перебував у Польщі, був контрактним офіцером Війська Польського. Влітку 1929 року трагічно загинув у Зегжі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ГОРДІЄНКО Опанас

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Запоріжчини.

У ряди 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Певний час перебував у навчальній групі кінної сотні. Потім був командиром кулеметної півсотні у 6-му кінному курені. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ГОРКО (Василь?)

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився у лютому 1920 року. Наприкінці цього місяця був призначений до обмундирувально-санітарної комісії підрозділу. Потім був у старшинському резерві. Подальший перебіг служби невідомий. Осінню того року очевидно був інтернований в Александрові Куявському. На початку тридцятих років мешкав у Торуні або в околиці, був співорганізатором оркестру з українських емігрантів. У 1936 р. був головою відділення УЦК в Іновроцлаві.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka, Toruń* 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ГОРОНОВИЧ Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Деякий час був у вишкільній групі дивізійних технічних військ. Із травня служив у 6-му технічному курені. Осінню того року був інтернований у Польщі. Очевидно після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ГОРЯЧИЙ Павло

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був командиром 1-ої сотні 6-го кінного куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському, а потім у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року став командиром 1-ої кінної чоти 6-го збірного куреня. Після війни, очевидно в

Подебрадах, закінчив інженерні студії. У тридцятих роках мешкав у Познані, належав до Спілки до спілки українців інженерів і техніків у Польщі. Також був членом місцевого відділу УЦК. В обох організаціях входив до складу правління.

Підчас II Світової війни був розстріляний німцями.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ГОРЯК

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був командиром 1-ої півсотні кулеметів 48-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34.

ГОРЯЧКО Сергій

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше ніж улітку 1920 року; був командиром 2-ої чоти штабної сотні. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському, через рік опинився в Шипйорно. Після ліквідації табору оселився в Українській станиці. Був інвалідом, належав до Спілки Українських військових інвалідів б. Армії УНР. Також належав до Товариства б. вояків армії УНР. Неодноразово входив до правління обох організацій.

Очевидно після II Світової війни виїхав до Австралії. Помер у 1967 році.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ГОХБАУЕР Бронислав

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої батареї у 6-ій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22.

ГРЕБІНСЬКИЙ Семен

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії найпізніше у червні 1920 року. З липня служив у штабі 16-ої бригади. Був головою Старшинської ради бригади. У вересні дивізійний Суд честі виключив його з кола старшин 6-ої СД за дачу неправдивих свідчень. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У жовтні 1921 року самовільно залишив табір. Підчас II Світової війни був розстріляний німцями у Львові.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГРИГОРАШ Володимир

Полковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади, з якої 28 квітня перевівся до дивізії О. Удовиченка. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі. Очевидно після II Світової війни виїхав до Франції.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ГРИГОРЯК Семен

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

Був офіцером австрійської армії. Підчас I Світової війни потрапив у полон росіянам. Після звільнення у 1918-1919 роках був старшиною Січових Стрільців Дієвої армії УНР. З квітня 1920 року служив у 6-ій стрілецькій дивізії – був командиром 1-ої стрілецької сотні 46-го куреня 16-ої бригади. На початку липня був підвищений до командира 46-го куреня. В останньому бою бригади в листопаді 1920 року під Попівцями потрапив у полон росіянам, із якого очевидно втік. Наприкінці вказаного місяця був інтернований в Александрові Куявському. У липні 1921 р. йому було доручено командування 46-ою сотнею 16-го куреня реорганізованої 6-ої СД. Осінню того року брав участь у Листопадовому рейді, загинув 17 листопада у бою під Малими Миньками.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ГРИНЕВИЧ Омелько

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. У квітні того року був підвищений до звання сотника. Наприкінці травня перейшов до кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГРОМИКО Олександр

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Білорусі.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року, був начальником забезпечення полку артилерії. Весною того року був командиром штабної сотні. У період перебування в Києві у травні й червні виконував обов'язки (разом із польським офіцером) коменданта міста. У списку дивізійних командних кадрів за листопад 1920 не фігурує.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГРОХ Митрофан

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої стрілецької бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Роком пізніше брав участь у Другому зимовому поході. Був серед тих, кого 21 листопада 1921 року розстріляли росіяни під Базаром.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГУДВІЛ Сергій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Києва.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року. Був на той час заступником начальника інспекторського відділу. Осінню того року його було призначено слідчим старшиною свого підрозділу. Був інтернований в Александрові Куявському. У міжвоєнний період певний час перебував у Франції, а потім повернувся до України.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333. Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ГУТОВСЬКИЙ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії та службова посада невідомі. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Був у складі старшинської сотні. У липні 1921 р. був командиром 50-ої сотні 17-го куреня реорганізованої 6-ої СД. Після звільнення з табору або вже після II Світової війни виїхав до Франції, де й помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДАВИДЕНКО Опанас

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

ДАНИЛЕНКО Олександр

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був обозним старшиною у штабі 16-ої бригади, потім командиром 3-ої сотні 46-го

стрілецького куреня. Згідно з деякими джерелами підчас битви під Попівцями в листопаді потрапив у полон росіянам. Якщо так справді сталося, то мав утекти, оскільки перебував у таборі інтернованих в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ДВОРСЬКИЙ Євген

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні, а потім командиром 32-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Очевидно, що осінню того ж року був інтернований у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ДВОРЯНСЬКИЙ Євген

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У 1922 році, після чергової реорганізації 6-ої СД, був командиром 1-ої старшинської чоти.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДЕМЧЕНКО Олекса

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади. Подальший перебіг його служби не є відомим.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134.

ДЕНИСЕНКО

Лікар. До 6-ої стрілецької дивізії зголосився в лютому 1920 року. Наприкінці цього місяця був призначений до мундирно-санітарного огранованого підрозділу. Потім був лікарем в артилерійському полку. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДИМАР Федір

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у березні 1920 року. Був командиром 2-ої сотні саперів у 6-му технічному курені. У ході кампанії був підвищений на посаду командира куреня. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі й перебував в Александрові Куявському. У 1921 році разом із полк. В. Бокітьком керував будівництвом Українського військового цвинтаря – Козацької Могили. З осені того року перебував у Шипйорно, а після виходу з табору осів і тій місцевості. У тридцятих роках належав до Товариства бувших вояків Армії УНР, був членом його правління. Брав участь у роботі хору Товариства та драматичного гуртка, які діяли в Українській станиці. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів. Там перейшов до стану духівництва.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64; НЖ 1921, № 83; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДЗЮБЕНКО Віталій (Яків?)

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був заступником (помічником) командира полку артилерії 6-ої стрілецької дивізії. У списку дивізійних кадрів із листопада 1920 року не фігурує.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ДЗЮБЕНКО Юрій

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився 30 березня 1893 року в Києві.

Закінчив київську реальну школу та Константинівську артилерійську школу. У 1919 році вступив на службу до Дієвої армії УНР. У лютому 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. Був заступником командира полку артилерії.

У вересні був командиром 3-ої батареї 16-го куреня, а в списку з листопада фігурує як господарчий старшина 17-го куреня 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ДЗЯЧКІВСЬКИЙ Іван

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був скарбником 47-го куреня 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав участь у Листопадовому поході в Радянську Україну. Був розстріляний росіянами 21 листопада того року.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; *Другий зимовий похід*, упор. Б. Тимошенко, Київ 1995; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДИНИЦЬКИЙ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені 16-ої бригади.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72.

ДІДКО-КОЛОМАЦЬКИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був начальником розвідки при комендатурі в Києві. Подальша його доля є невідомою.

Літ.: П. Самутин, *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК1973; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДІОНІСІЙ Степан

Сотник Армії Української Народної Республіки.

У складі 6-ої стрілецької дивізії опинився весною 1920 року. Був старшиною 2-ої півсотні кулеметів у 48-му курені, а пізніше командиром сотні кулеметів у 50-му курені 17-ої бригади. Осінню був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 року його було переведено до 18-го куреня перебудованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ДОБЖАНСЬКИЙ Мстислав

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У Ланцуті брав участь у формуванні кінної сотні, потім був старшиною кінного полку. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 р. став командиром кінної чоти 6-го збірного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53, 73, 90; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Валерій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у квітні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 49-го куреня 17-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333. Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ДОМАРАЦЬКИЙ Андрій

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився 15 березня 1891 року в Журавиці поблизу Перемишля.

Після закінчення гімназії вступив до Львівського університету. У 1914 році закінчив військову школу в Егерсдорфі, служив у Легіоні Українських січових

стрільців. У січні 1917 року в бою під Бережанами потрапив у російський полон. Після звільнення ще того року вступив до Січових Стрільців Армії УНР.

До 6-ої стрілецької дивізії потрапив у період її формування на початку 1920 року. Незабаром був призначений начальником III (оперативного) відділу штабу 6-ої стрілецької дивізії. На цій посаді залишався до кінця воєнних дій. Осінню того року був інтернований у таборі в Александрові Куявському. Є автором статті п.н. *Оборона Замостя*, розмішеній в спеціальному випуску табірної газети «Нове життя» від 8 лютого 1921 року. Після звільнення в 1922 році з Армії УНР повернувся до рідного краю.

Андрій Домарацький помер у тридцятих роках.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Домарацький А. *Оборона Замостя*, НЖ 1921, с. 29–37; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ДОМАШЕНКО

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата прибуття до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Осінню 1921 року був інтернований в Александрові Куявському, а потім – у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року працював у забезпеченні 6-го збірного куреня.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДОРОГАНЬ (Дараган?) Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки; походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені 16-о бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Осінню 1921 р. Іван Дараган брав участь у Листопадовому поході в Радянську Україну і був розстріляний росіянами 21 листопада того ж року. Правдоподібно, що це одна й та ж сама особа.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 150, 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI*

Стрілецької дивізії, НЖВС, с. 60–64; *Другий зимовий похід*, упор. Б. Тимошенко, Київ 1995.

ДОРОШЕНКО Левко

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Із квітня того року виконував обов'язки господарчого старшини в 16-ій бригаді, потім був у її штабі. Брав участь у всій кампанії 1920 року. Осінню того ж року був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 року його було переведено до 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД на посаду командира 54-ої сотні.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДРАЧЕНКО Герасим

Сотник Армії УНР, економіст, редактор, видавець, громадський і політичний діяч. Народився 4 березня 1891 року в селі Орлівка в Гайсинському повіті на Поділлі.

У 1903 році закінчив початкову школу, а потім у Києві – середню школу. У 1911-1914 роках здобував освіту в офіцерській школі в Чугуєві поблизу Харкова і звідти вирушив на австрійський фронт. Командував ротою, а потім батальйоном. За заслуги був призначений поручником та нагороджений бойовим орденом. У листопаді 1914 року потрапив у полон австрійцям, де перебував до 1918 року. У той період брав участь в організаційній та освітній роботі, яку вів Союз Визволення України серед українських полонених у таборі для полонених у Фрайштаді на території Австрії.

У серпні 1918 року вступив до Сірої дивізії та повернувся в Україну. На початку вересня того року виїхав на більшовицький фронт. У листопаді 1918 року брав участь у боях із загонами гетьмана Скоропадського як начальник оперативного штабу дивізії. Майже увесь 1919 рік воював на більшовицькому фронті.

У грудні 1919 року виїхав до Польщі для роботи у Військовій місії із справ військових полонених. На її основі організував центральний пункт для підкріплень – Збірну станицю в Ланцуті, де особисто керував організаційною та

культурно-освітньою роботою. Після створення Військової секції при Українській дипломатичній місії в Польщі був у ній керівником референтури зі справ полонених. У таборах полонених у Домб'є і Ланцуті організував набір старшин та козаків до української армії пере київським походом весною 1920 року. У квітні разом із О. Луцьким був відкомандирований до Берестя для організації й керування культурно-освітньою роботою 6-ої стрілецької дивізії.

Після розформування Місії зі справ полонених у лютому 1920 р. Г. Драченко був начальником III відділу Військової секції Надзвичайної української дипломатичної місії. Після ліквідації Військової секції перебував у Варшаві як приватна особа.

У червні 1921 р. Драченко одружився із Ядвігою Возняк і оселився в Мілановці поблизу Варшави. Осінню того ж року вступив на фінансово-економічне відділення Школи політичних Наук у Варшаві. Із 1922 р. належав до керівництва Української студентської громади (УСГ). У 1925 р. виконував обов'язки референта культурно-освітнього відділу організації, був серед видавців студентського видання «На чужині» (Варшава, 1924-1925 рр.) та в правлінні видавництва ім. б. Грінченка. Драченко також був активним учасником Українського клубу у Варшаві, членом його правління. Також належав до Спілки інженерів і техніків українців-емігрантів у Польщі. Виступав із рефератами на економічні теми, був серед співзасновників українського хору у Варшаві.

У жовтні 1924 року Г. Драченко отримав диплом про закінчення навчання. Після навчання працював у експедиторській компанії «Polski Lloyd». Декларував себе як соціаліста, й одночасно як непохитного державника, члена Української соціал-демократичної робітничої партії, яка підтримувала Державний центр УНР. Помер у Варшаві 13 грудня 1938 року; похований на православному цвинтарі у Волі.

Літ.: САW, SAU, I.380.2/232 – Ankiety oficerów; там же, I.380.3/79 – Rozkazy Ukraińskiej Misji Wojskowej w Rzeczypospolitej Polskiej (31 01–25 10 1920); там же, I.380.2/384 – Materiały Korporacji „Zaporoże” i Towarzystwa Zaporozców w Warszawie; За Незалежність 1939, № 3/4, с. 26–27; Вішка О. *Драченко Герасим*, Українська журналістика в іменах, Львів 2003, вип. 10; той же, *Українська студентська громада у Варшаві (1921–1939)*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze red. S. Kozak, 2002, № 13–14, s. 171–186; той же, *Український клуб у Варшаві*, Наше слово 2002, № 16; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; tenże, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004;

R. Szagała, A. Kolańczuk, *Cmentarz Prawosławny na Woli. Groby Ukraińskie. Przewodnik*, Warszawa 2002; Драченко Г. *Ланцюг*, Син України 1920, № 13.

ДРОБЯЗКО Віталій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Києва.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був ад'ютантом у 16-му курені 6-ої артилерійської бригади. Осінню того ж року був інтернований в Александрові Куявському. Помер у Вільно.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333. Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ДУДИЦЬКИЙ Сергій

Старшина Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. У кадровому списку на початку листопада 1920 року фігурує як лікар 50-го куреня 17-ої бригади. Після закінчення війни був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ДЯЧЕНКО Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив 10 березня 1920 року. Служив у старшинській сотні, а в середині липня його було переведено до 17-ої бригади, де став молодшим ад'ютантом командира 49-го куреня та членом дивізійного Суду честі. Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському. Був керівником і вчителем дивізійної школи для неписьменних. Після звільнення з табору оселився в цьому містечку або в його околицях. У 1925 році був серед засновників александрівського відділення Українського Центрального Комітету. На той час був секретарем; ці ж функції йому було довірено й у наступних роках. Із середини тридцятих вів недільну школу в Александрові для українських емігрантів. У програмі були лекції української мови та вивчення історій й географії України. Окрім того займався підготовкою дітей до виступів на свято при Козацькій Могилі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 31 127; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЄВЧУК Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною штабу в бій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72.

ЄЛЬЦІВ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був обозним старшиною кінного полку. Осінню того року був скоріше за все інтернований у Польщі. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЄНДРИК Йосип

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 182.

ЄСАУЛ

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

У складі 6-ої стрілецької дивізії з'явився тільки в таборі інтернованих в Александрові Куявському. Був дивізійним контролером у відділі забезпечення.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЄФІМІВ Степан

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Волині.

Весною 1920 року був командиром 2 кулеметної півсотні 48-го куреня 17-ої бригади 6-ої СД. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Був учителем у табірній школі для неписьменних. У квітні 1921 року був підвищений до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЖЕВУЦЬКИЙ Віктор

Старшина Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії і службова посада невідомі. Був старшиною 17-ої стрілецької бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ЖЛУДКІН (ГАЙ-ГАЄВСЬКИЙ) Олекса

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 1 лютого в Києві.

У 1914 році розпочав службу в російській армії. Наприкінці 1917 року перейшов до української армії. Був офіцером артилерійських військ.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року підчас її перебування в Києві, де було сформовано 3-ю батарею 6-го куреня артилерії. Олекса Жлудкін був командиром цього підрозділу. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Після залишення табору в 1923–1928 роках навчався в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Був членом Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ЖУКІВСЬКИЙ Павло

Поручник Армії Української Народної Республіки, походив із Поділля.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Спочатку був у штабі дивізії, потім виконував обов'язки командира чоти 6-го кінного куреня. Брав участь у обороні Замостя, де був поранений. Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському, а з осені 1921 року – в Шипйорно. Помер у Каліші.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрілецькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956, с. 27–28; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЗАБОЛОТНИЙ Кіндрат

Старшина Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії, службова посада й звання невідомі. Відомо, що служив у 17-ій бригаді.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ЗАЗИМКО Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився в 1885 році на Чернігівщині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. Був адміністративним старшиною 6-ої артилерійської бригади. Служив щонайменше до кінця осінньої кампанії. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЗАРЕМБА Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Йому було доручено обов'язки бухгалтера в інспекторському відділі. У Ланцуті був зв'язковим із полським комендантом. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЗБРОЖЕК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. 3 травня був старшиною технічного куреня. Служив щонайменше до жовтня того року. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58.

ЗЕЛІНСЬКИЙ Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії та службова посада невідомі. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182.

ЗЕМЦІВ Гриць

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У Ланцуті брав участь у формуванні кінноти. Був старшиною кінної сотні. А потім кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 53, 72, 90.

ЗІВАКО Андрій

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Поділля.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Спочатку був у резерві дивізійних технічних військ. Потім був помічником начальника зв'язку 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЗЛОЧЕВСЬКИЙ Іван

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у Києві разом із постанською сотнею, командиром якої він був. Вона брала участь у боях при відступі. Злочевський

загинув підчас битви під Пергою на початку липня 1920 року. Похований у Журжевичах.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЗМІЄНКО Всеволод

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Народився 16 січня 1886 року в Одесі¹. Там закінчив Юнкерську піхотну школу та Академію Генерального Штабу в Петербурзі. Був учасником I Світової війни. Після підвищення до звання підполковника був начальником штабу 83-ої піхотної дивізії, а потім офіцером штабу 39-го армійського корпусу на Південно-Західному фронті. Був важко поранений у боях на фронті. Був відзначений орденом Св. Анни з мечами та стрічкою, орденом Св.

Володимира та Георгіївською золотою зброєю.

На початку 1917 р. прибув до Києва, де на звернення Всеукраїнського військового з'їзду брав участь у формуванні перших українських національних частин. Був начальником штабу організованої в Одесі Гайдамацької дивізії, а пізніше заступником начальника Одеського військового округу. У березні 1918 року його було призначено начальником штабу 3-го Херсонського корпусу, а осінню того року командував Південно-Східною групою українських військ у районі Одеси.

Після створення з українських полонених австрійської армії Корпусу Січових Стрільців під командуванням полк. Євгена Коновальця (Корпус складався на той час із 4-х полків, із яких 2-ий був набраний переважно із повстанців Київщини, а 3-ій та 4-ий – із вояків колишньої Сердюцької дивізії – прим. пер.), став начальником його штабу. З липня 1919 року у Корпусі Січових Стрільців, який перебував у складі Армії УНР, воював проти війська Денікіна, проти більшовиків, а також проти польських військ. У листопаді 1919 року В. Змієнко захворів на тиф і потрапив у полон полякам. На початку 1920 року був направлений до Берестя, де прийняв обов'язки начальника штабу 6-ої стрілецької дивізії.

¹ Згідно з іншими даними В. Змієнко народився 28 жовтня 1886 року.

Після початку Київського походу перебував разом із дивізією на фронті у складі 3-ої армії ВП. Як начальник штабу мав високі заслуги у приготуванні термінової оборони Замостя наприкінці серпня 1920 року проти загонів Кінної армії С. Будьоного. На початку вересня його 6-та Січова дивізія була включена до Армії УНР й надалі брала участь у боях із більшовицькими військами. Через значну перевагу противника рішенням командування Армії УНР у листопаді 1920 року були припинена фронтова боротьба. Українська армія, а з нею і 6-та дивізія та її штаб, були інтерновані у Польщі. Він перебував у таборах для інтернованих в Александрові Куявському, а з жовтня 1921 року – в Стшалкові, потім у Шипйорно поблизу Каліша.

Тим часом Всеволода Змієнка було підвищено до звання генерала-хорунжого. Був одним із ініціаторів культурно-освітньої діяльності та реалізатором системи навчання та підвищення військового рівня вояків та старшинських кадрів. У таборі в Каліші належав до групи постійних викладачів Академічних курсів Генерального Штабу Армії УНР. Після ліквідації останнього табору в Каліші та створення Української станиці Змієнко був членом її першого правління. Також був заступником голови правління Українського військово-історичного товариства, заснованого в 1925 році; цю функцію виконував майже до початку Світової війни. Також належав до редакційної колегії матеріалів із історії українського війська «За державність».

У 1923 році Всеволод Змієнко переїхав до Варшави. У 1927 році був керівником II секції (розвідка та контррозвідка) таємного штабу міністра військових справ еміграційного уряду Української Народної Республіки. Цей штаб з'явився у Варшаві за порозумінням із Головним Штабом Війська Польського та за згодою Юзефа Пілсудського. Також входив до складу Ради Хреста Симона Петлюри.

Одночасно з роботою в штабі Змієнко діяв у в українських громадських організаціях. Певний час належав до управління Українського товариства допомоги емігрантам із України та їх родинам у Каліші. У 1928-1939 роках був головою Громадянського суду при Українському Центральному Комітеті. З 1936 р. і майже до початку війни виконував обов'язки голови варшавського відділення цієї організації. окрім того, з 1931 р. був членом Товариства допомоги студентам-українцям вищих шкіл м. Варшави та Допоміжно-позикової каси, що з'явилася в 1938 р.

Всеволод Змієнко помер 30 овтня 1938 року у Варшаві й був похований на Православному цвинтарі на Волі в кварталі вищих старшин Армії УНР.

Літ.: *Енциклопедія українознавства*, Львів 1994, т. 3; *За незалежність 1939*, № 1/2, с. 27; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*, Львів 1995, с. 157–158; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ЗОЛОТНИКІВ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Точна дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії й службова посада невідомі. Був господарським старшиною; мав випадки зловживань. Осінню 1920 року був інтернований і, очевидно, перебував в Александрові Куявському. У міжвоєнний період мешкав якийсь час у Торуні. В середині тридцятих заклав у цьому місті смичковий оркестр.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ІВАНІВ Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади щонайменше до початку осінньої кампанії. Після закінчення боїв був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 182.

ІВАНІВ Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. У вересні 1920 року був старшиною 50-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 року його було переведено до 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47.

ЙОГАНСОН Валерій

Поручник Армії Української Народної Республіки, походив із Естонії.

До 6-ої дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 6-му технічному курені; підчас перебування в Києві був відправлений у розпорядження начальника місцевої Служби військового зв'язку. У липні 1920 року був призначений прокурором дивізійного Вищого військового суду. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 70, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КАМЕНСЬКИЙ Віктор

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року, був командиром кулеметної півсотні в 6-му кінному полку. Осінню його було призначено слідчим старшиною свого підрозділу. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 91; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5-6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КАРМАН Олекса

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади. Осінню 1920 року інтернований в Александрові кувявському, у квітні наступного року був підвищений до звання сотника. У липні того року йому було доручено командування 48-ої сотні 16-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5-6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КАЩЕНКО Петро

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року, був ад'ютантом артилерійського полку. На цій посаді був щонайменше до вересня того року. У списку командних кадрів за листопад 1920 року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5-6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КЕДРИНОВСЬКИЙ Грицько

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною в справі забезпечення. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72.

КІКТЕНКО Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої кулеметної півсотні 49-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72.

КІЧКО Леонід

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був рахунковим старшиною в справі забезпечення дивізії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53, 72.

КЛОКУН Семен

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії, що формувалася, вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 48-го куреня, а пізніше командиром 1-ої сотні 50-го куреня. На початку липня того року загинув у бою під Пергою на Поліссі. Похований у Журжєвичах.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5-6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОВАЛЬ-ШОСТОКРИЛ Михайло

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 17-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

КОВАЛЕНКО Петро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72.

КОВАЛЕНКО Тодось

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Радомиського повіту на Київщині.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був бухгалтером при фінансовому старшині при штабі дивізії. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3.

КОВАЛКИН Василь

Сотник Армії Української Народної Республіки, лікар.

До 6-ої стрілецької дивізії прийнятий на початку червня 1920 року. Був лікарем 6-го технічного куреня. Служив щонайменше до жовтня 1920 року. Подальша доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44, 58.

КОВБАСЮК Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії прийнятий весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОВТУНІВ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До рядів 6-ої стрілецької дивізії долучився весною 1920 року. Спочатку займався питанням забезпечення, потім виконував функції ад'ютанта командира 6-го технічного куреня. Осінню був начальником радіостанції. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

КОЗАК; КОС-КОЗАК Юрко

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Чернівців на Буковині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у період боїв із більшовиками. Був командиром 1-ої сотні 46-го стрілецького куреня. Найпізніше з вересня займався справами забезпечення дивізії. Ймовірно, підчас битви під Попівцями у листопаді опинився в полоні росіян. Проте, напевно, втік, оскільки був серед інтернованих в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ Данило

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134, 182.

КОЗЛОВСЬКИЙ Микола

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у квітні 1920 року. Найпізніше з липня того року був штабним старшиною із питання озброєння 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150, 182.

КОЛОСІВСЬКИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Через деякий час був у старшинському резерві. Потім був старшиною 1-ої батареї в 6-ій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25.

КОМАРІВСЬКИЙ Лонгин

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Чернівців.

Служив у російській армії. У 1919 році був командиром одного з підрозділів Дієвої армії УНР. Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був у ній штабовим старшиною. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486, там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

КОНАХЕВИЧ Володимир

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року. Був штабним старшиною 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150.

КОНИК

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив очевидно осінню 1920 року. Був слідчим старшиною дивізійного Вищого військового суду. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОНИКІВ Юрко

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Волині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 6-го технічного куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Франції, де й помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОНКЕЛЬ Антін

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у червні 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади щонайменше до осінньої кампанії. Осінню того ж року швидше за все був інтернований у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

КОНОВАЛЕЦЬ Степан

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182.

КОНОВКИН Валерій

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 2 березня 1882 року у Вінниці.

Служив у російській армії. У березні 1918 року вступив до української армії. У складі 6-ої стрілецької дивізії з'явився лише в таборі інтернованих в Александрові Куявському. Служив у відділі забезпечення. Осінню 1921 р. був переведений до Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року його було призначено командиром 3-ої старшинської чоти 6-го збірного куреня.

Літ.: Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОНСТАНТИНІВ Володимир

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 23 липня 1895 року в Бересті Литовському.

Брав участь у I Світовій війні. Найпізніше з 1919 року служив у Дієвій армії УНР. До 6 стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Став командиром 1-ої стрілецької сотні 47-го куреня. Підчас перебування в Києві працював у комендатурі міста. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У липні 1921 р. йому було доручено командування 52-ою сотнею новосформованого 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

КОНСТАНТИНІВ Михайло

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року. У Києві був секретарем дивізійного Вищого військового суд. На цій посаді працював до закінчення антибільшовицької кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОПИСТИНСЬКИЙ Євген

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї 16-го полку легкої артилерії у 6-ій артилерійській бригаді. У вересні певний час був старшинському резерві бригади, потім служив у парку. Осінню був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 45, 333.

КОРДУБАН Микола

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. Був ад'ютантом командира 6-го кінного куреня. У списку дивізійних кадрів із листопада того року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОРЧУНІВ Ростислав

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. Був старшиною кінного полку. Отож перед Київським наступом був разом із підрозділом відделегований до партизанської групи. У липні частина дивізійної кінноти під його командуванням була відправлена до Кінної дивізії Армії УНР. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОРЯГИН

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною кінної сотні, потім кінного полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90.

КОСАР Сергій

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився 2 січня 1895 року на Херсонщині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Від травня деякий час був у вишкільній групі дивізійних технічних військ. Пізніше служив у залізничній (технічній) сотні 6-го технічного куреня. Осінню того року був слідчим старшиною свого підрозділу. Після закінчення війни його було інтерновано в Александрові Куявському. Був членом дивізійного Суду честі. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника. Після звільнення з табору здобув звання

інженера, очевидно в Українській господарській академії в Подебрадах. Мешкав на Волині. Помер 2 березня 1929 року в Щавниці.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОССАК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Буковини.

Дата його вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Із травня 1920 року був старшиною контррозвідки в період перебування дивізії в Києві.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОСТЕЦЬКИЙ Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у березні 1920 року. Йому було доручено завдання організації відділу зв'язку. Пізніше був старшиною 46-го куреня 16-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Після залишення табору оселився в Польщі. Брав участь у роботі місцевого відділу УЦК.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОСТЮЧЕНКО Олекса

Поручник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1892 році в Харкові.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. Упродовж цього місяця був членом верифікаційної комісії в Ланцуті. Певний час був заступником начальника інспекторського відділу, а з квітня 1920 року служив у III відділі штабу 6-ої стрілецької дивізії й був відповідальним за питання безпеки від газової атаки. Незабаром очолив інспекторський відділ. З осені перебував у таборі інтернування в Александрові Куявському, а потім – у Шипйорно. Був

співредактором газети «Нове життя». Публікувався у таборових виданнях, зокрема, в «Українському стрільці», що виходив в Александрові Куявському. У збірці «На руїнах», присвячених листопадовому рейду 1921 року повстанської групи в Україну, розмістив свій вірш. Був секретарем уряду Старшинської громади, автором так і не реалізованого проекту дивізійної відзнаки, також проектував напис на запорізькому хресті та плиті Українського військового цвинтаря в Александрові Куявському.

Після звільнення з табору закінчив Українську господарську академію в Подебрадах, був інженером-агрономом. Після навчання мешкав у Польщі. У 1936 році був у складі господарчої комісії, організованої Українським центральним комітетом, для накреслення напрямку розвитку рільницького господарства в Кривичах.

Був розстріляний більшовиками в 1940 році в Харкові.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; НЖ 1921, № 83, с. 4; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОТІВ Іван

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною технічної сотні. Найпізніше з липня того року служив у штабі 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72.

КОТОВИЧ Ілько

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

Весною 1920 року йому було доручено функцію зв'язкового штабу 6-ої стрілецької дивізії із Військовою секцією Дипломатичної місії у Варшаві та польською військовою владою. Осінню того року був інтернований. Його доля після звільнення з табору невідома. Очевидно, після II Світової війни емігрував до Аргентини.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КОХНО-КУТІВ Микола

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 28 грудня 1869 року в Умані.

Закінчив реальну школу, а пізніше кавалерійську військову школу. У ряди 6-ої стрілецької дивізії вступив наприкінці травня 1920 року. Був господарчим старшиною 6-го кінного куреня, а, крім того, був головою суду честі. Після закінчення антибільшовицької кампанії був інтернований у Польщі. Перебував в Александрові Куявському, де й надалі головував у суді честі, а, крім того, був головою Ради честі 6-ої СД. Із осені 1921 року перебував у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року був командиром 6-ої кінної сотні 6-го збірного куреня.

Після звільнення з табору мешкав у Каліші, напевно в місцевій Українській станиці. Належав до Товариства вояків б. Армії УНР; у 1933 році був обраний очільником суду цієї організації. Помер у Каліші 10 березня 1940 року. Був похований на Українському військовому цвинтарі в Шипйорно.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КРАВЧЕНКО Опанас

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Чигиринського повіту.

Служив у російській армії. З 1919 року в Дієвій армії УНР, з 1920 року – у 6-ій дивізії. Був штабним старшиною. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському, де й надалі був у складі штабу дивізії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КРАВЧЕНКО Спиридон

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії й службова посада невідомі. Був старшиною 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 р. був інтернований в Польщі. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Канади. Мешкав у Торонто.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

КРАВЧУК Василь

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був начальником дивізійної польової пошти. Осінню 1920 року, очевидно, був інтернований у Польщі. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

КРЕМЕНЮК Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади щонайменше до осінньої кампанії того року. Після закінчення боїв був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 р. його було переведено до 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134, 159; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58.

КРИВОГЕРЕЦЬ Грицько

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. У Києві був серед засновників Українського військового клубу. Службова посада й подальша доля невідомі.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КРИЖАНІВСЬКИЙ Кость

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 48-го куреня, а пізніше командиром 2-ої сотні 50-го куреня 17-ої стрілецької бригади. Осінню того року, очевидно, був інтернований в Польщі. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

КРИШТОП Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї у 6-ій артилерійській бригаді. Із вересня був у старшинському резерві бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22.

КРИЩУК Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї в 6-ій артилерійській бригаді. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Працював у дивізійній адміністрації, а, окрім того, був дивізійним художником. Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському. У 1921 році разом з Ф. Меналюком написав іконостас для табірної церкви Св. Покрови. Після II Світової війни мешкав в Аргентині.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, Львів 1993; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КУЗЬИЕНКО-ТИТАРЕНКО Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у червні 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58, 333.

КУЗЬМИН Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 6-го технічного куреня, служив у телеграфічній сотні. Осінню того року, очевидно, був інтернований у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

КУНАХОВИЧ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

У сформованому весною артилерійському полку 6-ої стрілецької дивізії виконував обов'язки начальника забезпечення. У списку дивізійних кадрів з листопада того року не фігурує. Подальша доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КУПРАНЕЦЬ Степан

Поручник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був командиром кулеметної сотні. Осінню 1920 року його було інтерновано в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

КУРКЧИ Петро

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У травні був старшиною технічної сотні, потім саперної сотні технічного куреня. У другій фазі антибільшовицької кампанії 1920 року був начальником зв'язку 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КУРЧИВ Ярослав

Поручник Армії Української Народної Республіки. Народився 18 грудня 1884 року в Лопянці Долинського повіту.

Закінчив навчання з права у Львівському університеті. У 1908 році вступив до австрійської армії, де закінчив офіцерську школу. До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року, підчас її перебування в Києві. Приєднався до культурно-освітнього відділу. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 16, л. 1.

КУСТОВСЬКИЙ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У квітні був командиром підрозділу в старшинській сотні. Подальша його доля невідома.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КУХАРЧУК Юхим

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у ході війни з більшовиками 1920 року. Був командиром 1-ої сотні у 50-му курені 17-ої бригади. Осінню того року, очевидно, був інтернований у Польщі. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64.

КУЧЕРЕНКО Василь

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше в березні 1920 року. Був ад'ютантом командира 6-го технічного куреня. У ході кампанії йому було доручено функцію начальника відділу забезпечення. Після закінчення військових дій був інтернований в Александрові Куявському. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

КУШНІРУК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Східної Галичини.

У ході антибільшовицької кампанії 1920 року був призначений на посаду начальника контр-розвідувального відділу штабу 6-ої стрілецької дивізії. Осінню того року був, очевидно, інтернований у Польщі. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛАЗАРЧИК Володимир

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною технічної сотні 6-го технічного куреня. Через деякий час був у вишкільній групі дивізійних технічних військ, потім знову в складі куреня. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському, а через рік опинився в Шипйорно. Після залишення табору осів у цій місцевості. На початку тридцятих років був членом правління місцевого Українського Центрального Комітету. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Німеччини, де й помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛАШІЙ Петро

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 48-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 81.

ЛАПЧЕНКО-СЛАБОВИЧ Сергій

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною із питань озброєння у справі забезпечення дивізії. Осінню того року був інтернований і перебував в Александрові Куявському. Наприкінці 1921 року його було переведено до Шипйорно. Після виходу з табору оселився в Каліші. У середині двадцятих був членом уряду Українського товариства допомоги емігрантам із України і їх родинам у Каліші. Там же й помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ЛАШ-ГУСАРИВ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Був українцем, що народився в Москві. На службі в 6-у стрілецьку дивізію вступив 10 лютого 1920 року; був заступником начальника старшинського резерву. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 31; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ЛЕГЕНЗЕВИЧ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив, очевидно, влітку або осінню 1920 року. На початку листопада був ад'ютантом командира 6-го кінного куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛНЕВИЧ Кость

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив влітку або осінню 1920 року. Був старшиною 6-го технічного куреня. Осінню того року був інтернований у Польщі. Після звільнення з табору мешкав у Кракові або в найближчій околиці. На початку тридцятих років належав до ревізійної комісії місцевого Українського Центрального Комітету. Після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів. Помер 1964 року.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ЛНИЦЬКИЙ Борис

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року, був командиром 2-ої батареї в артилерійському полку. У вересні й надалі був старшиною 17-го куреня 6-ої артилерійської бригади. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛНИЦЬКИЙ Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1892 році.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У квітні був ад'ютантом командира в 46-му курені (16-та бригада). Осінню 1920 року його було інтерновано в Польщі. Після звільнення з табору закінчив інженерну школу, очевидно в Подєбрадах. У тридцятих роках мешкав у Лодзі. Був членом місцевого відділу Українського Центрального Комітету.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛНИЦЬКИЙ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Найпізніше з липня був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150, 182; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58.

ЛЩИНСЬКИЙ Людвік

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади щонайменше до осінньої кампанії того року. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58.

ЛИПОВЕЦЬКИЙ; ХУХЛІЙ-ЛИПОВЕЦЬКИЙ Іван

Сотник Армії Української Народної Республіки, економіст, редактор, письменник, публіцист. Народився 24 березня 1897 року в Бердичіві.

Після закінчення в 1915 р. середньої школи в Бердичіві записався до Київського комерційного інституту. У 1916 р. був призваний до війська, після закінчення Київської кадетської школи воював на фронті. Весною 1918 р. Липовецький приєднався до національного руху – був командиром кінної сотні Січових Стрільців у Бердичіві. У період Гетьманату продовжував навчання, й одночасно працював у міністерстві торгівлі та промисловості, брав участь у видавництві щотижневої газети «Селянська думка» (Бердичів. 1919).

На початку 1920 року Іван Липовецький вступив до 6-ої стрілецької дивізії. Був членом культурно-освітнього відділу при штабі цієї дивізії. У період походу на Київ редагував часопис «Український стрілець» (Бердичів, 1920; Київ, 1920). У Києві був серед засновників Українського військового клубу. Інтернований у Польщі в листопаді 1920 року, перебував в Александрові Куявському, де був керівником табірної друкарні. Окрім того, був головою табірної кооперативу, редагував часопис кооперативного руху «Зірниця». Більше того, розміщав свої статті в табірній газеті «Нове життя» (Александров Куявський 1920-1921; Шипйороно 1921-1922).

Після звільнення з табору Івано Липовецький поселився у Варшаві, де вступив до Вищої торгівельної школи. Вже в період навчання розпочав роботу в Головному статистичному управлінні. Був активним членом Української студентської громади, а, окрім того, одним із засновників у 1929 році у Варшаві кооперації «Запоріжжя»; у 1931 році став її головою. У Варшаві «Запоріжжя» співпрацювало з іншими організаціями цього типу, зокрема з «Молодим Прометеем» - заснованим у 1930 р. студентською секцією клубу «Прометей». Був головою цієї секції.

Брав участь у редагуванні студентського часопису «На чужині» (Варшава, 1924-1925). Про студентське та еміграційне життя українців І. Липовецький також писав у часописах «Духовна бесіда» (Варшава 1924-1925). «Наша бесіда» (Варшава – Львів – Луцьк – Холм, 1926-1927), «Наш світ» (Варшава, 1924-1925).

Липовецький був надзвичайно активним серед української кооперації Варшави. Належав до Українського клубу, а в період 1927-1928 був його головою. У 1928 році Липовецького було обрано до складу Громадянського суду при Українському Центральному Комітеті, а в 1930 році – до Ради товариства УЦК. У 1926-1928 роках був секретарем Товариства ім. Симона Петлюри, а наприкінці тридцятих років – секретарем Товариства допомоги студентам-українцям вищих шкіл м. Варшави.

Іван Липовецький був також членом редакторської колегії часопису «Вісті УЦК в Польщі» (Варшава, 1923-1928). Також публікувався на шпальтах газети «Вісти Спілки інженерів та техніків українців емігрантів у Польщі» (Варшава, 1928-1930) та варшавського річника «Шляхом незалежності» (1929-1931). Більше того, був у Польщі представником Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі та постійним кореспондентом українського паризького тижневика «Тризуб» (Париж, 1925-1940). Із часом, Липовецький став знавцем українського еміграційного життя в Польщі. На сторінках різних видань писав про з'їзди, сесії, конференції, зібрання спілок, товариств, інститутів та різноманітних організацій. Окрім інформації про Варшаву, також розміщав дописи про емігрантів за межами столиці, які стосувалися різних аспектів життя.

Під кінець II Світової війни Липовецький разом із родиною виїхав до Німеччини. Тут також був активним публіцистом, а через деякий час – директором видання – «Наше життя» в Аусбургу. У 1952 р. виїхав до Канади; там видавав «Бюлетень Союзу бувших українських вояків у Канаді» та журнал «Дороговказ». Помер 31 грудня 1975 року в Торонто.

Літ.: САУ, SAU, I.380.2.384 – Запорозжя; Российский Государственный Военный Архив – Центр Хранения Историко-Документальных Коллекций, ф. 270, о. 1, к. 139–140; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Сидоренко Н. *Липовецький Іван*, Українська журналістика в іменах, Львів 2001, вип. 8; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Вішка О. *Український клуб у Варшаві*, Наше слово 2002, № 16, с. 3; Вішка О. *Варшав'янин Іван Липовецький*, Наше слово 2002, № 42; Вісти УЦК в Польщі 1928, № 23/25, с. 43; Шляхом незалежності 1929–1931, № 1–3.

ЛИСНЯК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. У кінцевій фазі війни був старшиною штабної сотні. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛИТВИНЧУК Семен

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Весною 1920 року підчас формування 6-ої стрілецької дивізії в Бересті був командиром 2-ої півсотні кулеметів 47-го куреня. Після закінчення боїв осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛИЧЕК Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї у 6-ій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72.

ЛОГВИН Павло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії не пізніше, ніж на початку літа 1920 року. Служив у старшинській сотні. У середині липні був переведений до 17-ої бригади, де став командиром 3-ої сотні 50-го куреня. Після закінчення боїв, очевидно, його було інтерновано в Польщі. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 127; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ЛОТОЦЬКИЙ Володимир

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був заступником командира старшинської сотні. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛОТОЦЬКИЙ Микола

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1888 році в Марковичах, у Володимир-Волинському повіті.

Закінчив духовну семінарію й пройшов скорочений курс Костянтинівської артилерійської школи. Служив у російській армії, а з 1919 року – в Дієвій армії УНР. У 1920 році, під час формування в Ланцуті 6-ої стрілецької дивізії, деякий час був командиром старшинського резерву. У Бересті був старшим ад'ютантом 16-ої стрілецької бригади, із якою пройшов увесь бойовий шлях. Його було інтерновано осінню в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав участь у Листопадовому поході в Україну. 21 листопада того року був розстріляний у Базарі більшовиками.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Герчанівський Д. *Вигнати окупанта*, Мюнхен 1963, с. 121–124; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ЛУГОВИЙ Гриць

Сотник Армії Української Народної Республіки, походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії потрапив весною 1920 року. Був референтом у відділі забезпечення. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, а потім у Шипйорно. У 1922 році виїхав до Радянської України.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛУТЦ Вільгельм

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 3 червня 1895 року в Тирасполі. За походженням був німцем, мешкав у Харкові.

Осінню 1918 року був мобілізований до армії Української держави. Від початку 1919 року служив у Дієвій армії УНР. У жовтні того року був інтернований польською владою. У квітні 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії; став командиром 2-ої кулеметної півсотні 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському, а потім у Шипйорно. У липні 1921 р. очолив командування кулеметною сотнею 17-го куреня реорганізованої 6-ої стрілецької дивізії. Після чергової реорганізації у жовтні 1922 року був командиром старшинської сотні 6-го збірного куреня.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ЛУЦЬКИЙ Остап

Сотник Армії Української Народної Республіки.

У квітні 1920 року ген. В. Зелінський направив його разом із Г. Драченком до Берестя для організації й керування культурно-освітньою працею у 6-ій стрілецькій дивізії, що формувалася. Осінню того року був інтернований у Польщі. У той час публікувався у табірному часописі «Наша зоря» (1920–1923). У тарнівському видавництві «С.У.Д.» (Союз української державності, 1921) розмістив статтю про шкільництво.

Літ.: Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.)*, Київська старовина 2003, № 5, с. 149; Е. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 182, 217; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЛЮБАРІВСЬКИЙ Гриць

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Східної Галичини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був штабним старшиною в 6-ій артилерійській бригаді. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Сполучених штатів. Помер у Буфало; дата його смерті невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ЛЯШЕНКО Василь

Поручник Армії Української Народної Республіки. Народився 10 листопада 1890 року в Семенках на Чернігівщині.

Підчас I Світової війни був призваний до російської армії. У 1918 році вступив до української армії. З весни 1920 року служив у 6-ій стрілецькій дивізії; був старшиною 1-ої батареї 16-го куреня в 6-ій артилерійській бригаді. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Після закінчення курсу військових капеланів у Каліші залишився у місцевому таборі, де став дияконом у церкві Св. Покрови. У 1925 році виїхав на навчання до Праги – закінчив курс архітектури при місцевій Політехніці. У 1935 році повернувся до Польщі й осів у Кракові. З 1940 року працював учителем. Через два роки склав екзамен із теології й очолив парафію у селі Метке у Грубешівському повіті. У 1944 році було застрелено його дружину та дочку, а в 1947 році він сам був запроторений до табору в Яворжні. Через рік був звільнений, працював капеланом у Холмі, Радомі й Кільцях.

Помер 11 липня 1956 року й був похований у Грубешові.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003, s. 197.

ЛЯШЕНКО Юхим

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною технічної сотні. Найпізніше з липня того року служив у штабі 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150.

МАКАРЧУК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У таборі був членом дивізійної Ради честі.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАКАРЧУК Петро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії був включений в ході боїв у 1920 році. Був командиром 1-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському. Був учителем у табірній школі для неписьменних.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАКСИМ Антін

Сотник Армії Української Народної Республіки; походив із Ярослава.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною з питань забезпечення (харчування) при штабі 16-ої бригади, а пізніше – дивізії. Осінню 1920 року, очевидно, був інтернований у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАКСИМЧУК Давид

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150.

МАКСИМЧУК Остап

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47, 333.

МАЛИНОВСЬКИЙ Микола

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої батареї 17-го куреня в 6-ій артилерійській бригаді. У вересні був недовго в старшинському резерві бригади, потім був старшиною парку. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22, 46; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

МАЛЬЦЕВ; МАЛЕЦЬ Віктор

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився в 1894 році в Чугуєві на Харківщині у родині вчителя.

Після закінчення гімназії розпочав медичне навчання у Харківському університеті. У 1915 р. був мобілізований до російської армії. Підчас служби закінчив Александровську військову школу в Москві.

У грудні 1917 року вступив до Армії УНР. Як командир сотні брав участь у першій російсько-українській війні. Осінню 1918 р. був підвищений до командира куреня, а потім – до командира 19-го Запорізького полку. Двічі був поранений. У 1919 році, будучи хворим на тиф, потрапив до польського полону, перебував у таборі в Ланцуті. Там же, після одужання, вступив до 6-ої стрілецької дивізії, що формувалася. Весною 1920 року був призначений командиром 45-го куреня 17-ої бригади. З червня того року командував 1-ою бригадою Резервних

військ УНР, а з серпня – належав до командних кадрів 1-ої Запорізької дивізії у званні підполковника.

Інтернований осінню 1920 року, перебував у таборі в Пікуліцях, потім у Вадовіцях, Стшалкові й Каліші. У 1922 р. закінчив Академічні курси Генерального Штабу в Каліші. У 1923 р. виїхав до Подєбрад у Чехо-Словаччині на навчання до місцевої Української господарської академії. Після навчання у 1928 році повернувся до Польщі. Тут за запитом міністра військових справ УНР ген. В. Сальського був скерований на контрактну службу до Війська Польського. У 1936 році закінчив Вищу воєнну школу. Воював у Вересневій кампанії, у ході якої потрапив у полон німцям.

Після звільнення з табору брав участь у 1941 році у спробі формування в Києві українського уряду. У 1943 р. був членом верифікаційної комісії у ході організації дивізії СС «Галичина». Весною 1945 року був у команді ген. П. Шандрука підчас організації Української Національної Армії. Після того як остання здалася британським військам, знаходився у таборі для військовополонених в Беларії-Ріміні. Після звільнення з табору осів у Англії, де багато років був головою Союзу українців-комбатантів. Помер 19 липня 1969 року, був похований у Лондоні.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; А. Kolańczuk, *Ukraińscy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny*, Przemysł 2009; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 454; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012. У документах 6-ої стрілецької дивізії Малець фігурує як Мальцев.

МАЛЯРЕНКО Герасим

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. З травня був серед старшин 46-го куреня 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАРТИНЕНКО Микола

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 48-го (пізніше 50-го) куреня 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові куявському. У липні 1921 р. йому було доручено командування 51-ою сотнею 17-го куреня реорганізованої 6-ої СД. Після ліквідації табору оселився у цій місцевості. У тридцятих роках був членом правління місцевого відділу УЦК, а також багаторазовим його головою.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

МАРТ'ЯНЕНКО Олекса

Поручник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії і службова посада невідомі. Служив у 17-ій стрілецькій бригаді. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Був учителем дивізійної школи для неписьменних.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАРТ'ЯНІВ Олекса

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною у 46-му курені 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському, а з осені наступного року перебував у Шипйорно. Після звільнення з табору оселився в Каліші або в його околицях. Помер у 1940 році, похований на Українському цвинтарі в Шипйорно.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; Kolańczuk A. *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003.

МАРЧЕНКО Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був адміністративним старшиною, помічником начальника дивізійної польової пошти. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАСЛЯНКА Олекса

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У другій фазі війни з більшовиками був командиром 2-ої сотні 47-го куреня 16-ої бригади. Ймовірно, в останній битві під Попівцями у листопаді потрапив у полон до росіян.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 31; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

МАСТИЦЬКИЙ Володимир

Поручник Армії Української Народної Республіки.

У ряди 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у лютому 1920 року. У цьому місяці був призначений до санітарно-обмундирувальної комісії частини, що формувалася. Був господарчим старшиною 16-го куреня 6-ої артилерійської бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАТУХНО

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. У ході антибільшовицької кампанії 1920 року був начальником зв'язку при штабі 6-ої СД. Осінню того року був, правдоподібно, інтернований у Польщі.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАХОНЬКО Федір

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У липні 1921 р. його було переведено до новосформованого 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МАШУРА Семен

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої батареї 16-го куреня в 6-ій артилерійській бригаді. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

МЕЛЬНИК Юрко

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Займався господарськими справами в старшинській сотні. У травні був у навчальній групі дивізійних технічних військ, потім служив у саперній сотні технічного куреня. Осінню того року був інтернований і перебував в Александрові, а потім – у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року був командиром 2-ої технічної чоти 6-го збірного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МЕХЕДА Олександр

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Носівки на Чернігівщині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був командиром польового парку 6-го технічного куреня. Осінню 1920 року був

інтернований у Польщі, перебував в Александрові Куявському. Влітку 1921 р. брав участь у побудові Українського військового цвинтаря – Козацької Могили. Осінню того року знаходився у Шипйорно.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; НЖ 1921, № 83; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МІТРАШЕВСЬКИЙ

Поручник Армії Української Народної Республіки польської національності.

До рядів 6-ої стрілецької дивізії вступив підчас другої фази антибільшовицької кампанії 1920 року. Був начальником парку 17-го куреня 6-ої артилерійської бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. На початку січня 1921 року його було звільнено зі служби за його власним проханням.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 210; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

МИКОЛАЄВСЬКИЙ Кость

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Із травня був старшиною автомобільної колони технічного куреня. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90.

МИКОЛАЄНКО Леонід

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Волині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 16-ій бригаді, наприкінці квітня перейшов до підрозділу М. Шаповала. Найпізніше з вересня був зв'язковим старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152, 182; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

МИКУЛЯК Теодор

Сотник Армії Української Народної Республіки, походив із Східної Галичини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. Служив у 16-ій бригаді як старшина з питань провіанту. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373б оп. 1, спр. 2, л. 70; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150, 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

МИХАЛЬЧЕНКО Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. 3 травня був старшиною в парку саперів технічного куреня. Служив щонайменше до жовтня того року. Подальша його доля невдома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90.

МОГОРТ Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені 16-ої бригади щонайменше до осені того року. Згідно з іншими даними був старшиною 6-го технічного куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському, звідки виїхав до УСРР.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58, 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

МОРОЗ Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені 16-ої бригади щонайменше до осені того року. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72.

МОРОЗИВ Сергій

Сотник Армії Української Народної Республіки. Закінчи в Київську військову школу та курс електромеханіки в Петербургу.

Весною 1920 року, у період формування 6-ої стрілецької дивізії в Ланцуті та в Бересті, був призначений командиром 2-ої батареї в 6-му полку артилерії. Після перебудови підрозділу в бригаду підчас перебування в Києві був командиром 2-ої батареї в 17-му курені артилерії. Був членом дивізійного Суду честі, а осінню того року був слідчим старшиною свого підрозділу. Після закінчення військових дій осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У липні 1921 р. його було призначено командиром 6-ої батареї важких гармат 6-го артилерійського полку реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

МОРОЗОВСЬКИЙ Кость

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Брацлавського на Поділлі.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився під кінець липня 1920 року у Ковелі. Був дивізійним лікарем. Наприкінці осені був інтернований в Александрові Куявському. У таборі був головним дивізійним лікарем.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

НАГОРНИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив на початку її формування. У лютому 1920 р. був членом верифікаційної комісії в Ланцуті. Осінню 1920 року був, очевидно, інтернований в Польщі. До середини тридцятих років Нагорний із родиною

мешкав в Українській станиці в Каліші. Проте бракує впевненості, чи це одна й та сама особа.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

НАСОНІВ Валентин

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 28 травня 1881 року в Києві.

Закінчив Миколаєвський кадетський корпус і Костянтинівську артилерійську школу. Брав участь у I Світовій війні, багаторазово був відзначений. У 1917 році брав участь в українізації артилерійських військ. Із липня 1918 року служив в армії Української держави, а з лютого 1919 року – в Дієвій армії УНР. 8 лютого 1920 року був призначений командиром дивізіону артилерії 6-ої стрілецької дивізії. Після реорганізації підрозділу в Києві став командиром 6-ої артилерійської бригади. На цій посаді пройшов усю антибільшовицьку кампанію 1920 рок. Як командир, те формування 6-ої СД завдячує своєю доброю славою. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

НЕСТЕРЕНКО Яків

Поручник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії та сдлужбова посада невідомі. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Канади.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

НЕТРЕБА Тадей

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 21 серпня 1893 року у Владикавказі.

У 1914 році \був мобілізований до російської армії. Підчас війни закінчив кулеметні курси. До української армії перейшов у грудні 1917 року. У 1918 році закінчив офіцерську школу армії Української держави. 3 грудня того року служив у Армії УНР. У боях із загонами Н. Махна у Катеринославі втратив праве око. У березні 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. Служив у 47-му курені 16-ої бригади. У липні того ж року був начальником I (оперативного) відділу штабу дивізії. У завершальний період боїв 6-ої стрілецької дивізії був командиром штабної кінної півсотні. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, потім перебував у Шипйорно. Після звільнення з табору емігрував до Франції. Пізніше прийняв духовний сан. Помер у Франції.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

НОВИЦЬКИЙ Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Звенигорода на Київщині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був адміністративним старшиною 47-го круеня 16-ої бригади. У червні був переведений до Запасної бригади, а у вересні був бухгалтером у штабі. Осінню того року був інтернований у Польщі. У 1922 році виїхав до Радянської України.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 87; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152, 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

НОВИЦЬКИЙ Юрко

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 47-му курені 16-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72.

ОБ'ЯЗІВ Володимир

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 6-го технічного куреня, службова посада невідома. Правдоподібно, осінню того року був інтернований у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72, 91; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ОГАРІВ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У травні був у навчальній групі технічних військ. Потім служив у 6-му технічному курені. Осінню того року був інтернований у Польщі. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Німеччини, де й помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ОЖЕХІВСЬКИЙ Сігізмунд

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Ддата вступу до 6-ої стрілецької дивізії не відома. Був старшиною 50-го куреня 17-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ОЛЕКСІЙ Віктор

Покловник Армії Української Народної Республіки. Народився 7 травня 1888 року в Туркестані, де відбував військову службу його батько.

Закінчив Кадетський корпус. Михайлівську артилерійську школу та закінчив один рік Михайлівської академії артилерії. Служив у Туркестані, брав участь у I Світовій війні. У 1918 році був у складі армії Української держави, а з січня 1919 року служив у Дієвій армії УНР. Був старшиною артилерійського полку, переданого Українській Галицькій Армії. У її складі воював проти польських військ, а потім – проти більшовицьких. У листопаді став командиром згаданого підрозділу. У травні 1920 року (вже після переходу УГА до більшовиків) здався польським військам із метою приєднатися до 6-ої стрілецької дивізії. Того ж місяця прийняв командування 17-им куренем 6-ої артилерійської бригади, потім став заступником командира. На цій посаді воював до кінця атибільшовицької кампанії. Осінню того року був інтернований у Польщі й перебував у таборі в Александрові Куявському.

У липні 1921 року В. Олексій закінчив курс розвідки, організований у Львові при Повстансько-Партизанському таборі ген. Ю. Тютюнника. Був керівником розвідувальної групи в Києві, де нав'язав зв'язок із Всеукраїнською Козацькою Радою. Багатократно передавав дані про дислокацію підрозділів Червоної армії. На початку травня 1922 р. був арештований і розстріляний.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ОЛЕКСІЙ-ВОЛОДИМИРІВ Арсен

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Його подальша доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ОЛІФІРЕНКО Сергій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. 3 травня був старшиною саперної сотні технічного куреня. Служив щонайменше до кінця осінньої кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90.

ОМЕЛЬЧЕНКО Віктор

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Кубані.

У 1920 році був молодшим ад'ютантом у 16-ій бригаді 6-ої стрілецької дивізії. Осінню 1921 року, правдоподібно, його було інтерновано в Александрові Куявському. Після залишення табору мешкав у Польщі. Був художником, репродукції його картин розміщав, зокрема. «Наш світ».

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ОНАЦЕВИЧ Олександр

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї 6-ої артилерійської бригади. У вересні був у резерві бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

ОРЕЛ-ОРЛЕНКО Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії прибув у лютому 1920 року. У травні того року був помічником начальника розвідки при комендатурі м. Києва. Через деякий час належав до вишкільної групи дивізійних технічних війську. Осінню того року, очевидно, був інтернований у Польщі, звідки у 1924 році виїхав до Франції. Там перейшов на радянську службу й був агентом радянської розвідки.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ОРИХІВ Гриць

Підпокловник Армії Української Народної Республіки. Народився 18 січня 1886 року у містечку Краснокуття на Поділлі.

Закінчив Харківську школу вищого господарства. Брав участь у I світовій війні. У лютому 1920 року вступив у ряди 6-ої стрілецької дивізії. У цьому місяці був членом верифікаційної комісії в Ланцуті. Потім був командиром I батареї 16-го куреня артилерії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. У липні 1921 року йому було доручено командування 16-ою батареєю 6-го артилерійського полку реорганізованої 6-ої СД. Осінню того року перебував у Шипйорно. Після чергової реорганізації у жовтні 1922 року став командиром 2-ої старшинської чоти 6-го зібного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ОСМОЛОВСЬКИЙ Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Спочатку займався справами забезпечення дивізії, потім був старшиною 1-ої батареї у 6-ій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22.

ОСЬМАК Гриць

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був командиром 2-ої сотні 48-го куреня 17-ої бригади. У списку дивізійних командних кадрів з листопада 1920 року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ОСЬМАК Олександр

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був рахунковим старшиною 48-го (далі 50-го) куреня 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Працював учителем у дивізійній школі для неписьменних. У міжвоєнний період мешкав в околицях Августова. Брав участь у житті відділу Українського Центрального Комітету в Площні. Помер у Польщі.

ОХОТЕНКО

Старшина Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 17-ої стрілецької бригади. Осінню того року у складі 16-ої бригади був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ОХРИМОВИЧ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше ніж улітку 1920 року. Служив у кавалерії. Брав участь у обороні Замостя. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПАВЛОВСЬКИЙ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії й службова посада невідомі. Був інтернований осінню 1920 року. З осені наступного року перебував й Шипйорно. У жовтні 1922 року, після чергової реорганізації 6-ої СД, був командиром 17-ої пішої чоти 6-го збірного куреня.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПАВЛЮК Петро

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною, а потім командиром 2-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ПАЛАМАРЕНКО Федір

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 року його було переведено до 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212.

ПАЛИКІВСЬКИЙ Микола

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Закінчив технічну школу та Іркутську юнкерську школу. До 6-ої стрілецької дивізії був прийнятий підчас її перебування в Александрові Куявському. У той період був заступником начальника штабу дивізії.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПАНЧЕНКО Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки; походив із Харківщини.

У ряди 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був рахунковим старшиною 17-ої бригади, а потім начальником канцелярії відділу забезпечення дивізії. На цій посаді був ще на початку осінньої кампанії. У списку дивізійних кадрів із листопада того року не фігурує. З осені того року перебував у таборі інтернованих в Александрові Куявському. Очевидно, після II Світової війни

опинився в Сполучених Штатах. Там помер у квітні 1973 року, похований у Баунд-Бруку.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПАНШИН Гриць

Поручик Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був командиром 1-ої батареї 16-го артилерійського куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ПАШКІВСЬКИЙ Микола

Сотник Армії Української Народної Республіки, походив із Києва.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше ніж у травні 1920 року. Був начальником обозу штабу дивізії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському..

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПЕТКЕВИЧ Олекса

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 46-го куреня 16-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134, 150; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58, 333.

ПВТОРАЦЬКИЙ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії прибув, очевидно, осінню 1920 року. Був командиром 2-ої сотні у кінному курені. Осінню того року був інетрнований у Польщі. Перебував в Александрові Куявському, а з осені 1921 року – в Шипйорно. Після звільнення з табору виїхав на навчання до Варшави, де також був діячем Української студентської громади, а в 1923-1924 роках виконував обов'язки її голови. У 1927 році, вже як випускник одного із варшавських навчальних закладів (правдоподібно, Варшавського університету) увійшов до складу комісії щодо розробки статуту Спілки випусників при УСГ.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72, 90; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 205, 213; tenże, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПІДГАЄВСЬКИЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії прибув, очевидно, осінню 1920 року. Був командиром 2-ої сотні 50-го куреня 17-ої бригади. Очевидно, рідчас битви під Попівцями у листопаді того року потрапив у полон росіянам. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

ПКУЛЬСЬКИЙ Михайло

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 20 лютого 1892 року в Липовці на Київщині у родині православного священника.

Закінчив Костянтинівську військову школу в Києві. Брав участь у I Світовій війні. У 1917 році зголосився до української армії. У 1919 році потрапив у полон полякам, перебував у таборах у Львові та в Ланцуті. Там у березні 1920 р. зголосився до 6-ої стрілецької дивізії. У травні того року був старшиною технічної сотні, потім був начальником відділу зв'язку 17-ої стрілецької бригади. Брав участь у Київському поході, в обороні Замостя і боях на Поділлі. Осінню того року був інетрнований в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав

участь у Листопадовому рейді в Україну. Після повернення до Польщі перебував у Шипйорно поблизу Каліша. У 1923-1924 роках був слухачем Академічного старшинського курсу Армії УНР.

У 1927 році М. Пікульський став контрактним офіцером Війська Польського. У 1939 році брав участь в обороні Варшави, отримав відзнаку за хоробрість. Проте потрапив у полон німцям. У 1941 році вступив до німецької армії і служив у 6-ій армії ген. Ф. Паулюса, брав участь у Сталінградській битві. Проте зміг вийти з оточення й вступив до Дивізії «Галичина». У 1944 році був арештований більшовиками на території Румунії і вивезений до Сибіру. До Польщі повернувся через 12 років. Тоді ж і оселився із віднайденою родиною в Ченстохові.

Помер 19 жовтня 1969 року в Ченстохові і там був похований.

Літ.: А. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Togiń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ПИЛИПЕЦЬ Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Східної Галичини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив, ймовірно, у травні 1920 року. Був пілотом, виконував функції зв'язкового старшини при польській кінній дивізії. Певний час був старшиною технічного куреня. 27 листопада за наказом Головної Команди був звільнений із служби в 6-ій СД. Пізніше став священником. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів. Помер 6 березня 1968 року в Бауден-Бруку.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 198; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

ПИЛИПЧУК Олекса

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої батареї в 6-ій артилерійській бригаді. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72.

ПЛАТОНІВ Микола

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 48-го куреня 17-ої бригади, а найпізніше з вересня – харчовим старшиною бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Лт.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72,; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72.

ПОГИБА Федір

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58, 333.

ПРИХОДЬКО Семен

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше ніж у липні 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському..

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58, 333.

ПРИЩЕПА Грицько

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 48-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72.

ПУДЛО Данило

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був командиром 1-ої півсотні кулеметів 46-го куреня 16-ої бригади. У ході служби очолив командування цілої сотні. Осінню того року був інтернований в Александрові

Куявському. У липні 1921 року очолив командування кулеметної сотні 16-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ПУЛЮЙ Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, народився у Відні.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома, очевидно, це було в травні 1920 року. Був зв'язковим старшиною з польськими підрозділами. У невідомий час виїхав до Німеччини й мешкав у Баварії..

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

РАВИЦЬКИЙ Василь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 2-ої сотні 48-го куреня 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72, 212.

РАДЧЕНКО Грицько

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. Був старшиною у штабі 16-ої бригади. На кінець того місяця був відправлений до комендатури Вінниці. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152.

РЕДЬКА Михайло

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був штабним старшиною 16-ої бригади. Найпізніше з липня був молодшим ад'ютантом командира. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Був

членом дивізійної Ради честі, а також учителем дивізійної школи для неписьменних та керівником школи для дітей, що знаходилися в таборі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

РЕМБОЛОВИЧ Іван

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року, виконував обов'язки командира 1-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Очевидно, осінню того року був інтернований у Польщі. У 1944 році загинув під Бродами як офіцер дивізії «Галичина»*.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

*Прим. пер.: підчас битви під Бродами 1944 р. Іван Ремболович був тяжко поранений, внаслідок чого втратив ногу. У 1944 – 1949 рр. – під опікою підпілля ОУН (псевдо “Полковник Балбачан”). Арештований 7 листопада 1949 р. в с. Космачі Яблунівського району на Гуцульщині. 15 травня 1950 р. засуджено до розстрілу. Вирок виконано 8 вересня 1950 року.

Літ.: Коваль Р.М. *Іван Ремболович : іст. нарис.* – Київ: Іст. клуб "Холод. Яр"; Вінниця: Держ. картогр. ф-ка, 2012. – 462 с.

РЕУТІВ Кость

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1896 році в Харкові.

Служив у російській армії. У 1917 році брав участь в українізації свого корпусу. У 1918 році був офіцером армії Української держави, а в наступному – старшиною Дієвої армії УНР. Весною 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії, був ад'ютантом у 49-му курені 17-ої бригади. На цій посаді відбув усю воєнну кампанію того року. Осінню 1920 р. був інтернований і перебував у таборі в Александрові Куявському, а потім – у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД був ад'ютантом командира 6-го збірного куреня. Після звільнення з табору виїхав на навчання – у 1928 р. закінчив Українську Господарську

Академію в Подєбрадах. Після навчання залишився у Чехо-Словаччині. Очевидно, після II Світової війни емігрував до Сполучених Штатів. Помер 3 квітня 1968 року у Хартфорді.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

РИБАЛКО-РИБАЛЬЧЕНКО Федір

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив 10 березня 1920 року. У квітні був командиром підрозділу в старшинській сотні. Осінню того року був інтернований у Польщі. Після залишення табору якийсь час перебував на Куявах, а на початку тридцятих років мешкав у Познані. Був там головою відділу УЦК (1932). Потім якийсь час мешкав у Варшаві, там теж був діячем УЦК – головою чи членом правління. Вже перед війною виїхав до Бидгощі, де також керував відділенням УЦК.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 31; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

РОГОЗНИЙ Гриць

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року, був старшиною 6-ої бригади артилерії, у 1-ій батареї. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському, а через рік опинився у Шипйорно. Є автором дослідження п.н. «Листопадовий рейд», присвяченого повстанцям.

Очевидно, після II Світової війни виїхав до Західної Європи. Помер у Люксембургу.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; *Другий зимовий похід* / упор. Б. Тимошенко, Київ 1995, с. 43–65.

РОГУЛЬСЬКИЙ Іван

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1892 року в Голобутові Стрийського повіту у Східній Галичині.

Закінчив гімназію у Стрию і був студентом агрономії у Відні. З 1914 року служив у підрозділах Українських Січових Стрільців. Осінню 1916 року під час бою під отуторами потрапив у полон росіянам, перебував у таборі в Дарниці під Києвом. У 1917-1919 роках був старшиною Корпусу Січових Стрільців (київських). Командував полком, а потім дивізією піхоти. Був неодноразово поранений. Після розформування наприкінці 1919 року Корпусу Січових Стрільців вступив до УГА і був командиром у підрозділі Е. Шепаровича [серед командирів підрозділу Шепаровича І. Рогульський – не значиться – прим. пер.], який незабаром перейшов до складу Дієвої армії УНР. У травні 1920 року перейшов у розпорядження командира 6-ої стрілецької дивізії, а 25 червня був командиром 47-го куреня 16-ої бригади. У той період, а саме 5 липня, був поранений у боях під Пергою. Осінню того року його було інтерновано в Александрові Куявському, де його було включено до штабу 16-ої бригади.

Осінню 1921 року під іменем Олександра Марчука був відправлений до Києва для боротьби із більшовиками. Мав замінити там сот. Івана Андруха на посаді керівника Української Військової Організації. У тридцятих роках був арештований і розстріляний більшовиками*.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; *Енциклопедія українознавства*, Львів 1998, т. 7, с. 2547; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

* *Прим. пер.*: Арештований 29 березня 1931 р. у м. Лубни Полтавської обл., де працював на посаді викладача технікуму. Засуджений 21 лютого 1932 р. до 3 років позбавлення волі.

Літ.: <http://www.reabit.org.ua/>

РОМАНІВСЬКИЙ Василь

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

Служив у російській армії. До 6-ої стрілецької дивізії вступив 10 березня 1920 року. Був начальником старшинського резерву. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 31, 38; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Командний склад VI Стрілецької дивізії, НЖВС, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

РОССІНЕВИЧ Микола

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 14 лютого 1893 року в Ніжині на Чернігівщині у родині священника.

У 1914 році був мобілізований до російської армії. Закінчив військову школу в Чугуєві, а потім брав участь у I Світовій війні. У 1918 році повернувся в Україну й служив у армії Української держави. Закінчив інструкторську школу офіцерів. Із листопада того року служив у Дієвій армії УНР. У грудні 1919 року захворів на тиф і в такому стані був інтернований польською владою. У березні 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. У квітні був призначений старшим ад'ютантом 17-ої бригади. З вересня був у складі штабу, відповідального за протигазовий захист дивізії. Після закінчення боїв був інтернований в Александрові Куявському. У 1921-1922 роках був начальником оперативного відділу 6-ої СД,

Осіною 1922 року виїхав до Чехо-Словаччини, де закінчив навчання в Українській Господарській Академії. З 1927 року працював секретарем філософського відділення Українського Вільного Університету у Празі. Був одним із керівників гетьманського руху в Чехо-Словаччині – у 1939-1944 роках керував Спілкою гетьманців-державників у цій країні. У травні 1945 р. був арештований радянськими органами й вивезений до Києва. У в'язниці був убитий співкамерниками – кримінальними злочинцями за кілька днів до суду.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

РУБЕРТ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року. У Києві був прокурором дивізійного Вищого військового суду. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

РУЖИЦЬКИЙ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив, імовірно, осінню 1920 року. Був прокурором дивізійного Вищого військового суду. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

РУДЕНКО Арсен

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182.

РУДЕНКО Іван

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у лютому 1920 року. Того місяця був членом верифікаційної комісії в Ланцуті. Пізніше був старшиною артилерійського полку. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 76; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

РУСЕНКО Василь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у червні 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. У кінцевій фазі війни був командиром 1-ої клуєметної півсотні 47-го стрілецького куреня. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58, 333.

РУТКА Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше ніж влітку 1920 року. Був командиром чоти в штабній сотні. Брав участь в обороні Замостя. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

САВЧЕНКО Олександр

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Харківщини.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 6-ої артилерійської бригади – служив у батареї 16-го куреня. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Канади. Є автором спогаду про оборону Замостя під назвою «*Із славного минулого*», розміщеного у збірнику «*Оборона Замостя VI Січовою стрілецькою дивізією армії УНР у 1920 р.*» (Торонто 1956). Помер у Торонто.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

САВЧУК Федір

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився 1897 року, походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії був зарахований у 1920 року. Був спочатку командиром 1-ої півсотні, а пізніше сотні кулеметів у 49-му курені 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів. Помер у 1969 році, похований у Бауден-Бруку (Нью Джерсі).

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64.

САГАЙДАЧНИЙ Петро

Сотник Армії Української Народної Республіки, походив із Києва.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив, правдоподібно, у травні 1920 року. Був старшиною для особливих доручень при штабі дивізії. З вересня переведений до

Збірної станиці в Ланцуті. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Очевидно, після II Світової війни виїхав до Сполучених Штатів.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

САГУСИЙ Євген

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї в 6-ій артилерійській бригаді. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 25, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

САКУН

Покловник Армії Української Народної Республіки. Походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. Був призначений комендантом штабу дивізії, а пізніше – начальником IV відділу (забезпечення) штабу 6-ої стрілецької дивізії. У середині липня вийшов із штабу. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

САМОЙЛОВИЧ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився у лютому 1920 року. Наприкінці цього місяця був призначений до обундирувально-санітарної комісії підрозділу, що формувався. Службова посада й подальша його доля невідомі.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

САМУТИН Петро

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки, дипломований контрактний майор Війська Польського.

Народився 8 грудня 1896 року в Ташані в Переяславському повіті. У 1909 році вступив до Полтавської агрономічної школи, яку закінчив у 1914 році. Далі навчався на Відділенні акліматизації рослин та тварин Московського товариства акліматизації при Петровсько-Разумовській Академії. У 1915 році вступив до 5-го артилерійського дивізіону в Черкасах. Після закінчення у квітні 1916 року 2-ої Київської школи прапорщиків був направлений на Північний фронт.

У 1917 році за власним проханням був переведений на Південний фронт 15-го Шліссельбурзького полку 2-ої піхотної дивізії, де очолив командування кінною розвідкою. Після початку революції Петро Самутин брав участь в українзації свого полку, пізніше – 21-го полку Вільної України. Ця складала цього підрозділу воював проти більшовицької армії. Після закінчення у травні 1918 року Інструкторської школи старшин був призначений командиром сотні до 2-го Волинського полку, що розміщувався у Луцьку, потім до 28-го Стародубського пішого полку.

Після звільнення з війська вступив до Київського кооперативного інституту. У період, коли більшовицькі війська наближалися до Харкова, повернувся до полку і воював проти них на багатьох відтинках фронту до моменту інтерв'я поляками в 1919 році; перебував у таборі в Ланцуті. До 6-ої стрілецької дивізії був прийнятий 27-го лютого 1920 року, був командиром чоти штабної сотні. У листопаді 1920 року разом із Армією УНР був повторно інтернований і розміщений у таборі в Александрові Куявському. Там виконував обов'язки командира штабу дивізії. У таборі закінчив дивізійні командні курси.

Влітку 1921 року був відделегований у розпорядження начальника II відділу Головного штабу 6-ої польської армії у Львові, де закінчив двохмісячний курс і був направлений у тил більшовиків на посаду начальника II відділу в одному із повстанських районів. Цю посаду займав до моменту його арешту 15 серпня 1922 року органами ГПУ. Після втечі вступив до партизанського загону в районі

Полтави, а осінню 1922 року повернувся до своєї дивізії, яка розташовувалася в Шипйорно. Там виконував функції начальника II відділу штабу, потім вже вступив на академічні курси штабних старшин при Генеральному Штабі Армії УНР у Каліші.

Після ліквідації таборів вступив до Українського народного хору Д. Котка, де співав аж до прийняття на контрактну службу у Військо Польське. Служив у 13-му піхотному полку в м. Пултуск. У 1930 р. відбув у Навчальному центрі в Рембертові піврічний курс підвищення та уніфікації. У вересні 1933 року, одним із перших старшин Армії УНР, закінчив навчання у Вищій военній школі.

У 1939 році Петро Самутин брав участь в оборонній війні, потім перебував у німецькому полоні. Після II Світової війни військова розвідка американської армії залучила його до роботи у Відні, де він підтримував контакти із офіцерами Червоної армії. Після приїзду до США, де він осів до кінця життя, брав участь у діяльності українських комбатантських організаціях. Еміграційний уряд УНР підвищив його до звання генерала бригади.

Самутин опублікував ряд статей із періоду Виизвольних змагань української армії в 1917-1921 роках. Був автором наступних публікацій: *Польська Вища Військова Школа*, ВК 1964; *Організація українського війська за часів Української Держави 1918 р.*, ВК 1965; *Українські Збройні Сили в році 1920*, „Альманах Українського Народного Союзу на ювілейний рік 1968”; *6 Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970–1976.

Дожив до поважного віку. Помер 14 вересня 1982 року в Балтиморі, США.

Літ.: САУ, SAU, I.380.2/204; I.380.2/242; ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*, Львів 1995, с. 24; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007; *Енциклопедія українознавства*, т. 7, Львів 1997, с. 2703; *Петро Самутин. Генерал хор. Армії УНР*, ВК 1983, № 1 (123), с. 70–73; Колянчук О. *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939*, Львів 2000, с. 122; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СВІРЧЕВСЬКИЙ Фелікс

Хорунжий Армії Української Народної Республіки; походив із Поділля.

До 6-ої стрілецької дивізії був прийнятий 10 лютого. Виконував функцію керівника швацької майстерні. Осінню був старшиною для доручень у справі забезпечення. Наприкінці 1920 року його було інтерновано в Александрові Куявському. У 1922 році виїхав до Радянської України.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 32; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

СЕВАСТЬЯНІВ Федір

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Харківщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. Був командиром 1-ої саперської сотні у 6-му технічному курені. Осінню 1920 року був інтернований і перебував у таборі в Александрові Куявському, а потім – у Шипйорно. Після чергової реорганізації у жовтні 1922 року був командиром 6-ої технічної сотні 6-го збірного куреня.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СЕВРІЮК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився у лютому 1920 року. Був першим організатором і командиром кінної сотні, що знаходилася в Ланцуті ще при 46-му курені. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СЕЛЯНИК Тимофій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив не пізніше, ніж на початку літа 1920 року. Служив у старшинській сотні. У середині липня був призначений до 17-ої бригади, де був командиром 2-ої сотні 49-го куреня. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 127; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

СЕМЕНІВ Василь

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У травні був командиром автомобільної колони технічного куреня. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У міжвоєнний період мешкав у Рівному або в його околицях. Був членом місцевого відділення УЦК.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 90; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

СЕМЕНЮК Петро

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був командиром 3-ої сотні 47-го куреня. На початку липня у боях під Пергою був поранений. В одному з останніх боїв, очевидно під Попівцями, у листопаді того року потрапив у полон росіянам. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СЕРГА Петро

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Луцька на Волині.

П. Серга служив у Корпусі Січових Стрільців. До 6-ої стрілецької дивізії вступив на початку її формування. У квітні 1920 року був начальником II відділу (розвідка, контррозвідка) штабу 6-ої СД. У рядах дивізії пройшов увесь її бойовий шлях. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СИДОРЕНКО Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був командиром 2-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. У списку дивізійних командних кадрів із листопада 1920 року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СИДОРЯК

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. 3 травня був старшиною автомобільної колони технічного куреня. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90.

СИНЕЛЬНИК Тиміш

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною для особливих доручень пи штабі дивізії. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, потім – у Шипйорно поблизу Каліша. Після звільнення з табору Синельник оселився в Скідлі (або в його околиці) у Гроденському повіті. Був представником місцевої групи українських політичних емігрантів. На початку тридцятих років був головою закладеного в цій місцевості відділення емігрантів Українського Центрального Комітету

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СІННИЙ Архип

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 47-го курені 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований Александрові Куявському. У

квітні 1920 р. був підвищений до звання сотника, а в серпні був переведений до 52-ої сотні новосформованого 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72, 265; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СІПКО Микола

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 7 травня 1891 року в містечку Борзна на Чернігівщині.

Закінчив реальну школу в Чернігові й Михайлівську школу артилерії. Брав участь у поході до Персії та в I Світовій війні. Із серпня 1918 року служив у армії Української держави, а з грудня того року – в Дієвій армії УНР. У грудні 1919 року був інтернований польською владою. У березні 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. У травні того року підчас перебування в Києві його було призначено командиром 17-го куреня 6-ої артилерійської бригади. Разом із командиром 16-го куреня сот. В. Филиповичем за короткий час заповнили її оснащенням та кіньми, та підвищили рівень підготовки. Наприкінці травня очолив командування 1-ою батареєю 17-го куреня. На цій посаді пполк. Сіпко служив до закінчення антибільшовицької кампанії. Його курінь відзнавився у багатьох боях, зокрема під Ігнатполем та під Замостям. Осінню 1920 р. був інетрований в Александрові Куявському, був членом дивізійного Суду честі. У липні 1921 року був командиром 17-ої батареї 6-го артилерійського полку реорганізованої 6-ої СД. Осінню того року опинився в Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року був командиром 6-ої артилерійської сотні 6-го збірного куреня.

Із 1923 року М. Сіпко перебував у Чехо-Словаччині, де в 1929 р. закінчив Українську Господарську Академію. Працював у Празі. У 1939 р. вступив у Спілку гетьманців-державників, а з 1944 року був її головою. У травні 1945 р. був арештований радянськими органами й вивезений до Києва. У наступному році його було засуджено на 10 років виправних робіт. Покарання відбував у Мордовії. Після її завершення у 1957 році виїхав до Чехо-Словаччини як громадянин цієї країни. Звідти емігрував до своєї родини в Аргентині. Помер 6 вересня 1963 року у Венесуелі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3,

5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я., *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

СКОПЕЦЬ Петро

Поручник Армії Української Народної Республіки, походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною у 47-го курені 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований Александрові Куявському. У таборі був учителем школи для дітей. У 1922 році виїхав до УСРР.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СКРИПЧУК Володимир

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії та службова посада невідомі. Єдине відомо, що служив у кінноті. Осінню 1920 року був інтернований Александрові Куявському. У квітні наступного року був підвищений до звання сотника.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СНІГОВСЬКИЙ Юрій

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року й був командиром 47-го куреня 16-ої бригади. Після боїв під Петрою його було відправлено в резерв з огляду на невідповідність до служби у бойових умовах. Успіску командних кадрів із листопада того року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СОЛОВЧУК Василь

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Томашівського повіту у Східній Галичині. Служив в Українській Галицькій Армії.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у квітні 1920 року. Служив у штабі дивізії, найпізніше з липня того року в II відділі. У подальшому ході антибільшовицької кампанії Соловчук очолив II відділ (розвідка). Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському. Був одним із авторів видання «Український стрілець» (1921). Був також одним із ініціаторів упорядкування й розбудови табірної цвинтаря Козацької Могили – Військового цвинтаря Армії УНР. Запроектував хрест, установлений на Кургані. У вересні 1921 року в період урочистого освячення об'єкту виголосив від імені полеглих і померлих товаришів по зброї відомі слова: «Повідайте, коли повернетесь на Україну, що ми виконали свій обов'язок і за її життя загинули». Цей текст досі присутній на інформаційній таблиці, розміщеній при вході на відновлений цвинтар.

У жовтні 1921 року В. Соловчук отримав необмежену відпустку для закінчення навчання. У міжвоєнний період виїхав до Німеччини. Помер у Лейпцигу.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 54, 281; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, Вісті комбатанта 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Kozacka Mogiła – Ukraiński Cmentarz Wojskowy w Aleksandrowie Kujawskim, [у:] Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, Zielona Góra 2006, s. 157–174; той же, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 234; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СОЛОМОНІВСЬКИЙ Володимир

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Прийняв посаду начальника відділу зв'язку 6-ої артилерійської бригади. Після закінчення боїв був інтернований в Александрові Куявському. Осінню 1921 року взяв участь у Листопадовому рейді в Україну. 21 листопада був розстріляний росіянами під Базаром.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СОРОЧАН Михайло

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року й був командиром 2-ої сотні 47-го куреня 16-ої бригади. У списку дивизійних командних кадрів із листопада того року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СТАВИНСЬКИЙ Борис

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив 10 лютого 1920 року. Служив у старшинській сотні. У середині липня його було переведено до 17-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 32, 127; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

СТАВИЦЬКИЙ Леонід

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Починаючи з липня був штабним старшиною 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134, 150, 182.

СТАДНИЦЬКИЙ Іван

Поручник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182.

СТАРОКОЖКО

Сотник Армії Української Народної Республіки, лікар.

До 6-ої стрілецької дивізії, очевидно, був приписаний лише у таборі в Александрові Куявському. У січні 1921 року був лікарем 6-ої артилерійської бригади

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 210; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СТЕФАНІВ Всеволод

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

У списку командних кадрів 6-ої стрілецької дивізії з початку листопада 1920 року фігурує як ад'ютант командира 17-го куреня 6-ої артилерійської бригади. П. Самутин подає, що був господарським старшиною у цьому підрозділі. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64.

СТЕФАНИШИН Володимир

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 14 січня 1898 року в Станіславі.

Закінчив українську класичну гімназію, підстаршинську школу Українських січових Стрільців та офіцерські курси при 10-му австрійському корпусі. Брав участь у I Світовій війні. У 1916 р. потрапив у полон росіянам. Із січня 1918 р. служив в українській армії, а з травня – в армії Української держави. У листопаді перейшов на службу до Дієвої армії УНР.

У березні 1920 року був керівником філії Інформаційно-реєстраційного військового бюро у Старокостянтинові. За короткий час записав на своїй території 160 українських старшин, яких скерував до 6-ої запасної бригади. На початку червня того року був командиром сотні 47-го стрілецького куреня. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському. У липні 1921 р. був командиром 47-ої сотні 16-го куреня реорганізованої 6-ої СД. Осінню 1921 року узяв участь у Листопадовому рейді в Україну. Помер підчас атаки на Коростень

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; CAW, SAU, I.380.3.167 – Rozkaz gen. Zelinskiego z 1

kwietnia; Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції*, Київська старовина 2003, № 5, с. 146; Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, Гуртуймося 1931, № VIII, с. 8; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

СТОРОЖЕНКО Сергій

Поручник Армії Української Народної Республіки; походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був начальником зв'язку 6-ої артилерійської бригади. Трагічно загинув 22 листопада 1920 року в період переправи через Збруч поблизу села Ожигівці.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СТРОНЦИЦЬКИЙ Михайло

Сотник Армії Української Народної Республіки; походив із Східної Галичини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був спочатку молодшим, а потім старшим ад'ютантом 17-ої бригади. У бою під Коцмазовим у листопаді того року був поранений у руку. У період інтернування спочатку якийсь час перебував у Ченстохові, а пізніше – в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 47; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СТУКАЛО Дмитро

Сотник Армії Української Народної Республіки; походив із Волині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був фінансовим старшиною 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню був слідчим старшиною свого підрозділу. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СУЗИМА Андрій

Хорунжий Армії Української Народної Республіки; походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив улітку або восени 1920 року. Був старшиною 6-го технічного куреня, проте його службова посада невдома. Осінню того року був інтернований у Польщі.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

СУШКО; СУШКО-СКАЧКІВСЬКА Христина

Поручник санітарної служби Армії Української Народної Республіки; походила з Криму. Була дружиною командира 16-ої стрілецької бригади Р. Сушка.

Службу у 6-ій стрілецькій дивізії почала весною 1920 року. Виконувала обов'язки медичної сестри при дивізійному лікареві, а пізніше – лікаря 16-ої стрілецької бригади. На початку липня того року була поранена в період боїв під Пергою, що призвело до інвалідства. Осінню її було інтерновано в Александрові Куявському. Наприкінці жовтня була головним лікарем 2-го шпиталю Армії УНР, на той час підпорядкованого 16-му стрілецькому куреневі. Була членом комітету упорядкування табірної цвинтаря. Після ліквідації табору в Александрові перебувала в Шипйрно поблизу Каліша. Очевидно, після смерті чоловіка виїхала до Сполучених Штатів, де й померла у 1967 році.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 281; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; ЦДІА у Львові, ф. 580, оп. 1, спр. 416, арк. 59; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

СУШКО Роман

Старшина Української Галицької Армії, полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 1 серпня 1894 року в Ременові поблизу Львова.

Закінчив академічну гімназію у Львові, був студентом юридичного факультету Львівського університету. Закінчив старшинську школу УСС. Після початку I Світової війни Роман Сушко служив у ранзі поручника у підрозділах Українських Січових Стрільців, брав участь у боях на Маковиці (1915) та Лисоні (1916). У згаданому останньому бою потрапив у полон росіянам. Після повернення в 1917 році в Україну був одним із організаторів Січовії Стрільців (київських). У ранзі полковника командував дивізією. Після розформування підрозділу осінню 1919 року перебував спочатку у таборі в Луцьку, а потім – у Ланцуті та в Бересті, де на початку 1920 року формувалася 6-та стрілецька дивізія. Сушко, після верифікації, у якості сотника був призначений командиром першої (пізніше 16-ої) бригади цього підрозділу. Наприкінці квітня був підвищений до звання підполковника, а у вересні став полковником. Брав участь у поході на Київ, боях при відступі на Волині та Холмщині, а потім у кампанії в Галичині і на Поділлі.

Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав участь у Листопадному рейді – командував II бригадою Волинської групи. Після повернення перебував у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД у жовтні 1922 року став командиром 6-го збірного куреня.

Після залишення табору брав активну участь у політичному та військовому житті. Був співзасновником Української Військової Організації (УВО) і її крайовим комендантом (1927-1929 рр.). Через цю діяльність був кілька разів ув'язнений польською владою. Окрім того, належав до числа засновників Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Із 1930 року Роман Сушко перебував на еміграції у Відні. У 1933 році написав спогади п.н. «Хто убив полк. Отмарштейна?». На початку II Світової війни (1939) став на чолі української військової групи (т.зв. Легіону полк. Сушка), із якою дішов до Стрия. Однак радянська окупація Галичини перервала її діяльність. Із кінця 1939 році Сушко мешкав у Кракові, виконував функцію

провідника ОУН на території Генерал_губернаторства (1939-1941). Сприяв створенню Українського центрального комітету. Був протвником розколу ОУН, після розриву залишився на стороні Андрія Мельника.

З літа 1914 року Сушко перебував у Львові. У 1914-1943 роках співпрацював із кількома іноземним розвідками. 12 (згідно з іншими даними 14) січня 1944 року був убитий невідомим злочинцем.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; *Енциклопедія українознавства*, т. 7, Львів 1997; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ТАРНАВСЬКИЙ Гриць

Поручник Армії Української Народної Республіки, лікар. Походив із Східної Галичини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був лікарем 46-го стрілецького куреня I (пізніше 16-ої) бригади. Через брак лікарів також опікувався іншими підрозділами дивізії. Службу закінчив як лікар 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 159, 182; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТКАЧУК Грицько

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. На початку того місяця був командиром немуштрової сотні. На початку квітня прибув до Берестя. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ТОМАШІВСЬКИЙ Євген

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Полтавщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. У Ланцуті брав участь у формуванні кінної сотні. Наприкінці травня був заступником командира кінного полку. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Був членом дивізійного Суду честі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 53; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТОНКОШНУР Михайло

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Поділля.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був господарським старшиною 49-го куреня 17-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТОЦЬКИЙ Антін

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Народився 1 березня 1886 року в Житомирі.

У 1914 році мобілізований до російської армії. Брав участь у I Світовій війні. У вересня 1918 року поступив на службу до армії Української держави, а наприкінці того року – до Дієвої армії УНР. У грудні 1919 року був інтернований польською владою. У березні 1920 року вступив до 6-ої стрілецької дивізії. Був референтом артилерійської бригади при штабі дивізії. 3 липня був старшиною 17-го куреня артилерії 6-ої СД, Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському, а з кінця 1921 року перебував у Шипйорно. Після залишення табору мешкав в околиці останнього. Помер 1929 року; є похований на Українському військовому цвинтарі в Шипйорно.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 45, 333; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ТОЦЬКИЙ Володимир (Анатолій?)

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 2-ої батареї 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 року був інтернований і перебував у таборі в Александрові Куявському, а потім – у Шипйорно. Після чергової реорганізації 6-ої СД став командиром 17-ої чоти артилерії 6-го збірного куреня.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТОЦЬКИЙ Леонід

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. У Києві був серед засновників Українського військового клубу. Службова посада та подальша його доля невідомі.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТРЕТЯКІВ Іван

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. У цьому місяці був членом верифікаційної комісії в Ланцуті. Із квітня того року виконував обов'язки заступника командира 46-го куреня (16-та бригада). Після уходу полк. Чміля нетривалий час був командиром куреня, але вже після виїзду з Берестя попросив про переведення до дивізії полк. Удовиченка..

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 152; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТРУШЕНКО Семен

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 47-му курені 16-ої бригади. З червня того року був старшиною кулеметної сотні. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 151.

ТУПКАЛО Грицько

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. У травні був переведений до старшинської сотні. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; 70; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72.

ТУРОК Михайло

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Найпізніше з вересня 1920 року був командиром 3-ої чоти штабної сотні. Осінню того року був інтернований Александрові Куявському. У 1921 році був учасником Листопадового рейду в Україну; був розстріляний більшовиками в Києві.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії, ВК 1973, № 3, 5–6; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ТЮРІН Олександр

Підполковник Армії Української Народної Республіки; походив із Чернігівщини.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був ветеринаром 16-го куреня 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 року був інтернований Александрові Куявському, де й надалі опікувався дивізійними кіньми.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

УЛЯНІВСЬКИЙ Петро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. 3 травня був старшиною залізничної сотні технічного куреня. Осінню служив у табрах куреня. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 90; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 44.

УСЕНКО (Віталій?)

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був заступником командира старшинської сотні. Подальший перебіг його служби невідомий. Осінню 1921 р. старшина із таким прізвиськом (Віталій Усенко) опинився серед учасників II Зимового походу. Правдоподібно, що це одна й та сама особа. Проте ймовірність цього зменшує той факт, що в тридцятих роках у Білостоку чи в околиці мешкав петлюрівець Усенко – член місцевого відділення Українського Центрального Комітету.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; *Другий зимовий похід* / упор. Б. Тимошенко, - Київ 1995, с. 198.

УСТИМЕНКО Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Служив у 46-му курені, а з липня – в штабы 16-ої бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 150; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

ФЕДЕНЯК-БІЛИНСЬКИЙ Олександр

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився в 1870 році на Волині.

Олександр Феденяк-Білинський закінчив військову юнкерську школу в Києві. Брав участь у I Світовій війні на Південно-Західному фронті. У лютому 1915 року був підвищений до звання генерал-майора і його було призначено до штабу армії. Із травня 1916 року був командиром бригади 57-ої піхотної дивізії, у 1918 р. був призначений командиром 2-ої дивізії. У 1919 році був командиром Волинської групи військ УНР. У травні того року опинився в польському полоні й перебував у таборі для полонених у Домб'є поблизу Кракова. Після завершення польсько-українських військових дій потрапив до Берестя, де створювалася 6-та стрілецька дивізія. Феденяк-Білинський був командиром залоги військ УНР у цьому місті. 21 березня йому було доручено додаткове завдання сформувавши 6-ту

запасну бригаду. Ген. Феденяк-Білинський також був керівником створеного у Рівному Військового інформаційно-реєстраційного бюро.

Після початку наприкінці квітня 1920 року військових дій Феденяк-Білинський разом із військом подався до Києва. У травні того року був там організатором 7-ої бригади українських резервних військ, а пізніше інших підрозділів, яких приділяли до основних українських дивізій. Від 22 травня 1920 року був комендантом гарнізону в Києві. Швидше за все загинув у 1920 р. під час відступу союзних польсько-українських військ із Києва.

Літ.: САУ, SAU, I.380.2.243 – Korpus oficerski armii URL w 1920 roku; Тинченко Я. *Українське офіцerstvo. Шляхи скорботи та забуття 1917–1921роки*, Київ 1995, с. 75–76; Пузицький А. *Боротьба за доступ до Києва, За державність 1937*, с. 14; О. Łatyszzonek, *Wątek ukraiński w działalności gen. Stanisława Bułaka-Balachowicza*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1997, s. 262; Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, ВК 1970, № 3–4, с. 17; № 5, с. 12; той же, *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Лісевич І. *У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень–червень 1920 р.)*, Київ 2002, с. 66.

ФИЛИПОВИЧ Віктор

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 20 жовтня 1894 року в селі Межигірка на Київщині.

Закінчив колегіум ім. Р. Галагана, 5 семестрів права і пришвидшені курси Константинівської школи. Брав участь у I Світовій війні. У грудні 1917 року вступив до української армії. У грудні 1919 року був інтернований польською владою у Рівному.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року; був призначений командиром 1-ої батареї у 6-му полку артилерії. У період перебування в Києві разом із сот. М. Сіпком за короткий проміжок часу поповнили оснащенням та кіньми відділ та доклали зусиль до зростання рівня підготовки тепер вже 6-ої артилерійської бригади. У результаті цих дій батареї розрослися в артилерійські курені. В. Филипович був призначений командиром 16-го куреня. Брав участь у всій кампанії 1920 року. Його курінь відзначився в багатьох боях, зокрема під Ігнатполем та Замостям. Осінню того року був інтернований в Александрові

Куявському. Був очільником Старшинської громади й керівником Комітету упорядкування табірному цвинтаря. У липні 1921 року став командиром 16-ої батареї 6-го полку артилерії реорганізованої 6-ої СД. Пізніше перебував у Шипйорно. Після звільнення з табору мешкав у Польщі.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; НЖ 1921, № 83; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ФИЛИПОВИЧ Микола

Сотник Армії Української Народної Республіки. Походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був харчовим старшиною у 6-ій артилерійській бригаді. Осінню 1920 р. його було інтерновано в Александрові Куявському, а в квітні наступного року було підвищено до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ФИГУРА Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше весною 1920 року. Служив у 47-му курені 16-ої бригади щонайменше до початку осінньої кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151.

ХМАРА Осип

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. У вересні 1920 року був господарським старшиною 46-го куреня 16-ої стрілецької бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 58.

ХМІЛЕНКО Юрко

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був старшиною 1-ої сотні 49-го куреня 17-ої бригади. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72.

ХОМЕНКО Олександр

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії й службова посада невідомі. Був старшиною 17-ої стрілецької бригади. Через деякий час став цивільним прифронтовим комісаром. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. Після звільнення з табору залишився в Польщі. У тридцятих роках мешкав у Любліні та в найближчих околицях. Був діячем місцевої еміграційної громади, а через деякий час виконував обов'язки голови люблінського відділення Українського Центрального Комітету. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 4, л. 486; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ЦИБУЛЬСЬКИЙ Софрон

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. Був льотчиком, став начальником забезпечення технічних військ. Із травня служив у парку саперів технічного куреня. Подальший перебіг його служби невідомий.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЦКАЛОВСЬКИЙ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у лютому 1920 року. Наприкінці цього місяця був призначений до складу верифікаційно-реєстраційної комісії полк. В. Абази. Потім був старшиною 46-го куреня 16-ої бригади. Наприкінці квітня від'їхав до дивізії О. Удовиченка.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЧЕРНИШЕНКО В'ячеслав

Поручник Армії Української Народної Республіки. Походив із Поділля.

До рядів 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був командиром батареї 6-ої артилерійської бригади. Після закінчення війни був інтернований в Александрові Куявському. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЧЕРНУХА Гриць

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 17-ої бригади. Потім був членом дивізійного Вищого військового суду.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Євген

Сотник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1894 році на Київщині.

До 6-ої стрілецької дивізії потрапив весною 1920 року. Був старшиною 1-ої батареї, потім ад'ютантом командира 6-ої артилерійської бригади. Після закінчення війни з більшовиками був інтернований в Александрові Куявському. У квітні 1921 р. був підвищений до звання сотника.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЧЕРНЯК Євген

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої СД вступив весною 1920 року, був старшиною 16-ої бригади. Осінню того ж року був інтернований в Александрові Куявському: був у складі старшинської сотні.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЧМІЛЬ Борис

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився в 1888 році в Чернігові.

Служив у російській армії. У 1918 році був старшиною Армії УНР, потім Української держави, а наприкінці того року – Дієвої армії УНР. У лютому 1920 року в Ланцуті його призначено командиром 46-го куреня, який формувався, (16-ої бригади) 6-ої стрілецької дивізії. Комплектування відділ закінчив уже в Бересті. Тут вже перед виїздом із Берестя (24 квітня) був знятий із посади у зв'язку із переходом до дивізії полк. О. Удовиченка. У травні того року став на чолі 19-го куреня 7-ої бригади 3-ої Залізної дивізії. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі. У 1923 році виїхав до Франції й мешкав у Ліоні.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 152; Самутин П., *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ЧОХА Михайло

Хорунжий Армії Української Народної Республіки. Походив із Чернігівщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у березні 1920 року; був провіантовим старшиною 48-го (потім 50-го) куреня 17-ої бригади. В період війни став ад'ютантом командира 50-го куреня. Осінню 1920 року був інтернований і перебував в Александрові Куявському. Після звільнення з табору оселився в Александрові або в околицях цього міста. Брав участь у громадській праці серед місцевих емігрантів. У середині двадцятих років певний час був головою

місцевого відділу Українського Центрального Комітету. У 1930 році наглядав за ремонтом Козацької Могили – Українського військового цвинтаря.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 96, 298–399.

ШАБАЛІН Степан

Адміністративний хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Києва.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. У Києві був диригентом дивізіонного хору. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, де також керував хором. Після залишення табору у невідомий період виїхав до Сполучених Штатів, де й помер.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ШАБЕЛЬСЬКИЙ Іван

Адміністративний хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Одеси.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії й службова посада невідомі. Був старшиною 6-ої артилерійської бригади. Осінню 1920 року був інтернований у Польщі. Очевидно, після II Свтової війни виїхав до Сполучених Штатів.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6.

ШАНТАЙ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив у травні 1920 року. У Києві був секретарем дивізіонного Вищого військового суду. Подальша його доля невідома.

Літ.: E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ШЕВЧЕНКО Петро

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був командиром 2-ої сотні 50-го куреня 17-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У серпні 1921 р. його було переведено до новосформованого 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД на посаду ад'ютанта командира.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 265; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212.

ШЕЛУХА-ЗОЗУЛЯ

Хорунжий Армії Української Народної Республіки, походив із Київщини.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Якийсь час був у резервні й сотні, потім референтом із озброєння у справі забезпечення. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 32; Самутин П. Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії, ВК 1973.

ШКОДА

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 49-го куреня 17-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському. У таборі був учителем дивізійної школи для неписьменних.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 212; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ШКРЯБІЙ Семен

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був адміністративним старшиною, помічником фінансового старшини штабу дивізії. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському, а пізніше – в Шипйорно поблизу Каліша. У двадцятих роках виїхав на Захід. Мешкав у Люксембургу.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973.

ШКУРАТ Олександр

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії зголосився весною 1920 року. 3 травня був старшиною залізничної сотні технічного куреня. Служив щонайменше до кінця осінньої кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 73, 90.

ШОБЕР Ярдан

Сотник Армії Української Народної Республіки. За походженням був німцем.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Найпізніше в липні того року розпочав службу в II відділі штабу дивізії. У ході кампанії очолив посаду начальника I (організаційного) вдділу. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ШПАЧИНСЬКИЙ Теофіл

Підпоручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше на початку березня 1920 року. Був зв'язковим старшиною у штабі. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 8.

ШУЛЕВСЬКИЙ

Сотник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії невідома. Був старшиною 16-ої бригади. Осінню 1920 року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 182.

ЩЕРБАКІВ Валеріян

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії приєднався у квітні 1920 року. Був начальником I (організаційного) та III (оперативного) відділів. У списку дивізійних командних кадрів із листопада 1920 року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯВОРСЬКИЙ Валентин

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився у лютому 1874 року в Києві.

Закінчив перший рік Київської духовної семінарії і перший рік Чугуївської військової школи. Був кадровим офіцером російської армії. У 1917 році був командиром українізованого піхотного полку. У 1919 р. служив у Дієвій армії УНР. Згідно з Тинченком, у 1920-1922 рр.. В.Яворський був старшиною 6-ої стрілецької дивізії. Проте цієї інформації не підтверджують дивізійні документи. Відповідно до них до цього підрозділу він був прийнятий лише в період інтернування в Александрові Куявському. У серпні 1921 року йому було доручено командувати новосформованим 18-им стрілецьким куренем реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

ЯКИМАХА Гриць

Сотник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії потрапив весною 1920 року у період її організації; був призначений командиром 1-ої сотні 48-го куреня 17-ої бригади. У списку дивізійних командних кадрів на листопад 1920 року не фігурує. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯНИШЕВСЬКИЙ Микола

Полковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. У травні служив у 47-му курені 16-ої бригади. Був юристом і через певний час головою дивізійного Вищого військового суду. Також був членом дивізійного Суду честі. Осінню 1920 р. був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 72; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯНИШЕВСЬКИЙ (Мякота-Янишевський) Федір

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року, був ад'ютантом командира 47-го куреня. На цій посаді пройшов увесь бойовий шлях дивізії. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському. Осінню 1921 року брав участь у Листопадовому рейді в Україну. Був розстріляний 21 листопада того року під Базаром.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 135, 150; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; *Другий зимовий похід*, упор. Б. Тимошенко, Київ 1995; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯНУШКЕВИЧ

Полковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. У Києві був призначений головою дивізійного Вищого військового суду. На цій посаді працював до кінця антибільшовицької кампанії. Подальша його доля невідома.

Літ.: Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯНЧЕВСЬКИЙ Микола

Генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Народився 4 грудня 1870 року в Києві у родині з козацькими традиціями.

Микола Янчевський закінчив Константинівську військову школу в Києві. Був учасником I Світової війни на Південно-Західному фронті. На початку 1918 року на чолі свого зукраїнізованого полку брав участь у першій україно-

більшовицькій війні, а потім був відправлений на роботу до міністерства військових справ УНР. У період правління гетьмана П. Скоропадського був заступником командира 3-го сердюцького полку. Після оголошення гетьманом федерації із Росією перейшов до лав прихильників Директорії УНР. М. Янчевський був одним із штабних старшин Корпусу січових стрільців полк. Євгена Коновальця. У ході боїв у 1919 році захворів на тиф і потрапив полякам у полон; перебував у таборі в Домб'є поблизу Кракова.

На переломі 1919 і 1920 років прибув до табору в Ланцуті і був начальником 5-го відділу (інспекційного) у штабі 6-ої стрілецької дивізії, яка організовувалася. Разом із дивізією потім перебував у Бересті-Литовському, де теж був командиром 6-го кінного куреня. Цей підрозділ перед походом на Київ рішенням ген. А. Літовського був скерований для інших завдань. Пполк. Янчевський із групою кінноти долучився до 6-ої СД тільки 15 червня 1920 року. У липні того року знову був переведений для роботи в Міністерстві військових справ УНР і був підвищений до звання полковника.

Після інтернування української армії в Польщі спочатку перебував у Ченстохові, а потім у Тарнові і в таборі Шипйорно поблизу Каліша. Брав участь у діяльності Братства Кирила і Мефодія та в Братстві Св. Покрови, опікувався діяльністю табірної церкви. Після розпущення в 1924 році таборів інтернування української армії мешкав у Каліші, а потім у Тарнові. Брав участь в організаційному житті тамтешньої колонії емігрантів. У мобілізаційних планах на 1927 р. фігурував у списку генералів піхоти Армії УНР. Був членом Спілки українських воєнних інвалідів у Польщі. У тридцятих роках утратив слух і зір. У 1931 р. опинився у списку кол. генералів Армії УНР, яким з огляду на стан здоров'я і вік була потрібна матеріальна допомога.

В останні роки свого життя мешкав у Тарнові. Брав участь у тамтешній еміграційній громаді; у 1938 році входив до складу правління відділу Українського Центрального Комітету. Помер наприкінці тридцятих.

Літ.: САУ, SAU, I.380.2/243; I.380.2/61; I.380.2/293; I.380.2/35, к. 446; Список генерала М. Янчевського до II з'їзду української політичної еміграції у Варшаві „Шляхом незалежності” 1929, № 1, с. 43; *Історія Січових Стрільців*, Київ 1992, с. 142, 188; Колянчук О., Литвин М., Науменко К., *op. cit.*, с. 271; А. Kolańczuk, *Biogramy*, 1996, nr 3, s. 336; той же, *Internowani żołnierze UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemyśl–Lwów 1995, s. 65; Колянчук О. *Незабуті могили*, Львів

1993, с. 10; той же, *Хрести на чужій землі*, „Літопис Червоної Калини” 1993, № 1–2, с. 49; Тинченко Я. *Українське офіцерство...*, той же, *Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917–березень 1918)*, Київ–Львів 1996, с. 200; Стечишин М. *Щипйорнський військовий цвинтар*, „За державність” 1930, № 2, с. 165; „Український Інвалід” 1926, № 2, с. 12; Білон П. *Спогади*, Пітсбург 1952, ч. 1, с. 117; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; той же, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯРКО Іван

Хорунжий Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у травні 1920 року. Був старшиною 1-ої кулеметної півсотні 48-го куреня 17-орї бригади. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 34, 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 72; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 15, л. 333.

ЯРМАК Петро

Поручник Армії Української Народної Республіки.

Дата вступу до 6-ої стрілецької дивізії та службова посада невідомі. Осінню 1920 року був інтернований Александрові Куявському. Після залишення табору перебував у Польщі. У тридцятих роках мешкав в Августові або в його околиці, був діячем відділу Українського Центрального Комітету, кількаразово був його головою.

Літ.: Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ЯРМОЛЮК Гнат

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше у березні 1920 року. У квітні того року був заступником командира старшинської сотні. Подальша його доля невідома.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 2, л. 31; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯРОЩУК (Олександр?)

Підполковник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив, очевидно, тільки в таборі в Александрові Куявському. Звідти осінню 1921 р. був переведений до Шипйорно. У жовтні 1922 року підчас загальної реорганізації 6-ої СД його було призначено командиром 16-ої чоти піхоти. Після розпущення таборів оселився в Каліші. Як інвалід належав до Спілки українських воєнних інвалідів кол. Армії УНР. У середині тридцятих років був членом правління цієї організації.

Літ.: Е. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004; Е. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012.

ЯСЬКО Анастасій

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. Осінню був інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151.

ЯЩЕНКО Мусій

Підполковник Армії Української Народної Республіки. Походив із Васильківського повіту на Київщині.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив найпізніше влітку 1920 року; був командиром штабної сотні. У період оборони Замостя його підрозділ виконував роль жандармерії. З вересня того року був комендантом вишколу дивізії в Сатанові, а в останній фазі війни командував штабною сотнею. Осінню того року був інтернований в Александрові Куявському, а у квітні наступного року його підвищили до звання сотника, у липні йому було доручено командування 53-ою сотнею новоствореного 18-го куреня реорганізованої 6-ої СД. Осінню 1921 р. був переведений до табору в Шипйорно. При наступній реорганізації у 1922 році йому було доручено командування 18-ою чотою піхоти 6-го збірного куреня.

Після звільнення з табору мешкав у Лодзі, а потім переїхав до Берестя; на початку тридцятих років був головою тамтешнього відділу Українського Центрального Комітету.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 12, л. 22; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 256; Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, ВК 1973, № 3, 5–6; *Командний склад VI Стрілецької дивізії*, НЖВС 1921, с. 60–64; Герчанівський Д. *Вигнати окупанта*, Мюнхен 1963; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; той же, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

ЯСЬКО Анастасій

Поручник Армії Української Народної Республіки.

До 6-ої стрілецької дивізії вступив весною 1920 року. Був старшиною 47-го куреня 16-ої бригади. Осінню інтернований в Александрові Куявському.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 134; там же, ф. 2373, оп. 1, спр. 13, л. 151.

ЯВОРСЬКИЙ Валентин

Полковник Армії Української Народної Республіки. Народився 30 лютого 1874 року в Києві.

Закінчив перший рік Київської духовної семінарії та перший рік Чугуївської військової школи. Був кадровим офіцером російської армії. У 1917 році був командиром зукраїнізованого піхотного полку. У 1919 році служив у Дієвій армії УНР. Згідно із твердженнями Тинченка у 1920 – 1922 роках В. Яворський був старшиною 6-ої стрілецької дивізії. Проте ця інформація не підтверджується дивізійними документами. Відповідно до них до даного підрозділу він був прийнятий лише в період інтернування в Александрові Куявському. У серпні 1921 року йому було доручено командування новосформованим 18-им стрілецьким куренем реорганізованої 6-ої СД.

Літ.: ЦДАВО, ф. 2373, оп. 1, спр. 28, л. 1–9; E. Wiszka, *Szósta Strzelecka*, Toruń 2012; Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.

Список джерел та досліджень*

Архівні джерела

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Warszawa

Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, I.301.7.62 – Pisma MSWojsk.

Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, I.301.31.50 – Stany liczebne jednostek 3 Armii.

3 Armia, I.311.3.117 – Rozkazy operacyjne dowództwa 3 Armii.

6 Armia, I.311.6.179 – Rozkazy operacyjne dowództwa 6 Armii.

Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), I.380.1.48.

Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), I.380.2.231 – Ankiety oficerów URL.

Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), I.380.2.243 – Korpus oficerski Armii URL w 1920 r.

Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), I.380.3.81 – Pisma dowódcy ukr. 6 DS.

Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), I.380.3.81 – Rozkazy głównodowodzącego dla Armii URL.

Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), I.380.8.34 – Pisma kierownika Misji Wojskowej w Polsce.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Київ

Фонд 1075, Військове міністерство УНР.

Фонд 2373, Штаб 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 324 справи, 1919–1924.

* У списку не вказані ті джерела, які використані тільки при складенні біографій.

- Фонд 2374, Штаб 2-ої стрілецької бригади 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 1 справа, 1920.
- Фонд 2375, Штаб 6-ої гарматної бригади 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 5 справ, 1920.
- Фонд 2381, Штаб 17-ої стрілецької бригади 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 1 справа, 1921.
- Фонд 2382, Штаб 6-го гарматного полку 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 1 справа, 1921.
- Фонд 2385, Штаб 6-го кінного полку 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 2 справи, 1920.
- Фонд 2388, Штаб 6-го технічного куреня 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 4 справи, 1920–1921.
- Фонд 2390, Штаб 6-го гарматного полку 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 3 справи, 1920–1922.
- Фонд 2391, Штаб 16-го стрілецького куреня 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 7 справ, 1920–1922.
- Фонд 2397, Штаб 16-го збірного куреня 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 2 справи, 1920.
- Фонд 2402, Штаб 16-го легкогарматного полку 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 7 справ, 1920–1921.
- Фонд 2403, Штаб 17-го легкогарматного куреня 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 3 справи, 1920–1921.
- Фонд 2404, Штаб 18-го стрілецького куреня 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 1 справа, 1921–1922.
- Фонд 2410, Штаб 46-го стрілецького куреня 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 2 справи, 1920–1921.
- Фонд 2411, Штаб 47-го стрілецького куреня 16-ої стрілецької бригади 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 5 справ, 1920–1921.
- Фонд 2412, Польовий рухомий госпіталь 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 6 справ, 1920–1922.
- Фонд 2414, Штаб 6-ої технічної сотні 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 1 справа, 1921–1922.
- Фонд 2415, Штаб 6-ої запасної стрілецької бригади військ УНР, 1 опис, 9 справ, 1920–1921.
- Фонд 2417, Штаб 16-ої стрілецької бригади 6-ої стрілецької дивізії військ УНР, 1 опис, 2 справи, 1920–1921.

Центральний Державний Історичний Архів (ЦДІА) у Львові

Ф. 580, оп. 1, спр. 416 – Список інвалідів армії УНР інтернованих в таборі ч. 10.

Опубліковані документи

O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa WP 1919–1921, M. Jabłonowski, A. Koseski (oprac.), t. 1, Warszawa–Pułtusk 1999.

Olech U., *Wojna polsko-sowiecka 1919–1920. Materiały do bibliografii*, Warszawa 1990.

Polsko-ukraińska konwencja wojskowa z 24 kwietnia 1920 r., [w:] *Rok 1920. Wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i innych dokumentach*, wyb. i opr. J. Borkowski, Warszawa 1990.

Tarczyński M. (kier. zesp. red.), *Bitwa Warszawska*, t. 1: *Bitwa nad Bugiem 13–28 VIII 1920, Dokumenty operacyjne*, cz. 2 (13–17 VIII), Warszawa 1995.

Tarczyński M. (kier. zesp. red.), *Bitwa Warszawska*, t. 1: *Bitwa nad Bugiem 13–28 VIII 1920, Dokumenty operacyjne*, cz. 2 (17–28 VIII), Warszawa 1996.

Петлюра С. *Статті, листи, документи*, т. 3, Київ 1999.

Українсько-московська війна в документах, ч. I: *Оперативні документи Штабу Армії УНР*, В. Сальський (ред.), П. Шандрук (упор.), Праці Українського Наукового Інституту, т. 15, Серія історична, книга 2, Варшава 1933.

Дослідження

Bołtuć M., *Budienny pod Zamościem*, Bellona 1926, R. IX, t. 22, z. 3. *The Brest Hero-Fortress*, Minsk 2006.

Bruski J. J., *Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską (grudzień 1918–kwiecień 1920)*, Arcana, nr 20, 22–23, Kraków 1998.

Bruski J. J., *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000.

- Cieśla A., *Historia odbudowy Ukraińskiego Cmentarza Wojskowego w Aleksandrowie Kujawskim 1991–1993*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008.
- Dziesięciolecie odrodzenia polskiej siły zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1928.
- Grzymała-Siedlecki A., *Cud Wisły. Z notatnika korespondenta wojennego*, Warszawa 1990.
- Karpus Z., *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918–1921*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, t. 6: Historia 1987.
- Karpus Z., *Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919–1920*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
- Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997.
- Karpus Z., *Jeńcy i internowani w Białymstoku i Brześciu Litewskim w latach 1919–1921*, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* 1992, z. 6.
- Karpus Z., *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999.
- Karpus Z., *Obóz jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim 1920–1921*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008.
- Klimecki M., *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918–1921*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
- Klimecki M., *Sojusz polsko-ukraiński 1920 r.*, *Dzieje Podkarpacia*, t. 3, Krosno 1999.
- Kolańczuk A., *Sojusznicze siły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce (organizacja, wspólna walka, internowanie)*, *Dzieje Podkarpacia*, t. 3, Krosno 1999.
- Kolańczuk A., *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, *Przemyśl* 2003.

- Kolańczuk A., *Generałowie 4 i 6 dywizji Armii URL*, [w:] Aleksandrów Kujawski (1918–1921). *Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008.
- Kolańczuk A., *Ukraińscy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny*, Przemyśl 2009.
- Krotofil M., *Ukraińska Halicka Armia 1918–1919*, Toruń 2002.
- Krotofil M., *Udział żołnierzy 4 i 6 dywizji Armii URL w Pochodzie Listopadowym 1921*, [w:] Aleksandrów Kujawski (1918–1921). *Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008.
- Krotofil M., *Siły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej (listopad 1918 r. – grudzień 1919 r.)*, Kijów 2001.
- Krzeczunowicz K., *Ostatnia kampania konna. Działania Jazdy Polskiej przeciw Armii Konnej Budiennego w 1920 roku*, Londyn 1971.
- Krząstek T., *Bitwa Zamojska i obrona Zamościa w sierpniu 1920 r.*, [w:] *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, Warszawa 2009, s. 207–284.
- Kuszc W., *Walka o niepodległość Ukrainy*, Głos Prawdy 1927, nr 188.
- Kutrzeba T., *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937.
- L. K., *Ekspozytura MSWojsk. do Spraw Ukraińskich w roku 1920*, Niepodległość 1961, t. 7.
- Legieć J., *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Toruń 2002.
- Łukomski G., Polak B., Wrzosek M., *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 2: *Działania bojowe. Kalendarium*, Koszalin 1990.
- Makowski T., *30 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Warszawa 1928, seria: *Zarys Historii Wojennej Pułków Polskich 1918–1920*.
- Michalski T., *Wyprawa kijowska*, Horyzonty 1968, nr 147.
- Naumenko J., *Rola armii w kampanii polsko-rosyjskiej*, Biuletyn Polsko-Ukraiński 1935, nr 20, s. 230–231.
- Nowak W., Ślipiec J., *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, Przegląd Wojskowo-Historyczny 2004.
- Olszański T. A., *Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r.*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, Warszawa 1996, s. 150.
- Ostoją-Owsiany A., *Rok 1920*, Warszawa 1981.

- Serednicki A., *Ofensywa na Kijów 1920 r.*, cz. 1: *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 28, 1993.
- Skaradziński B., *Polskie lata 1919–1920*, t. 2: *Sąd Boży*, Warszawa 1993.
- Smoliński A., *1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa*, Toruń 2008.
- Stawiński J., *Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego*, *Przegląd Kawaleryjski* 1930, nr 10.
- Stępień S., *Symon Petlura – życie i działalność*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, t. 3, Warszawa 1996.
- Stachiewicz J., *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie*, Warszawa 1925.
- Stawecki P., *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego*, Warszawa 1994.
- Szagała R., Wiszka E., *Ukraińcy w Warszawie*, Warszawa–Toruń 2010.
- Waszkiewicz Z., *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000.
- Waszkiewicz Z., *Życie religijne w obozie*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008.
- Wiszka E., *Działalność wydawnicza żołnierzy Armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 465–474.
- Wiszka E., *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. Karpus i W. Rezmer, Toruń 1998, s. 267–282.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001.
- Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 750.
- Wiszka E., *Jeszcze o obronie Zamościa i bitwie pod Komarowem w 1920 roku* (W. Nowak, J. Ślipiec, *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 2004, nr 2), [rec. w:] *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 2005, nr 1.
- Wiszka E., *Kozacka Mogiła – Ukraiński Cmentarz Wojskowy w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Mniejszości Narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, Zielona Góra 2006, s. 157–174.

- Wiszcza E., *Ukraińska prasa obozowa wydawana w Aleksandrowie Kujawskim (1920 – 1921)*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszcza, Toruń 2008.
- Wiszcza E., *Ukraińska emigracja polityczna w Aleksandrowie Kujawskim 1921–1939*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszcza, Toruń 2008.
- Wiszcza E. (red.), *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, Toruń 2008.
- Wiszcza E., *Brześć Litewski. Obozy jeńców i internowanych (1919–1921)*, Toruń 2010.
- Безручко М. *Історія Січових стрільців*, Львів 1937 (Київ 1992).
- Безручко М. *Січові Стрільці в боротьбі за державність*, За державність 1929, з. 1.
- Безручко М. *Українські Січові стрільці в службі Батьківщині*, За державність 1932, з. 3.
- Битинський М. *Лицарі листопаду*, Гуртуймося 1931, с. 12–15.
- Верига В. *Листопадовий рейд*, Київ 1995.
- Вішка О. *Видавнича діяльність вояків Армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському*, Збірник праць Науково-дослідного центру періодики, випуск 2, Львів 1995, с. 353–364.
- Вішка О. *Безручко Марко Данилович*, Українська журналістика в іменах, за ред. М. М. Романюка, Львів 2000, вип. 7, с. 407.
- Вішка О. *Гладкий Гриць*, Українська журналістика в іменах, за ред. М. М. Романюка, Львів 2000, вип. 7, с. 433.
- Вішка О. Карпус З., Срібняк І. *Останній шлях УГА*, Київ–Торунь 1999.
- Вішка О. Срібняк І. *Тухоля. Полонені старшини Української Галицької Армії (1920–1922)*, Київ–Торунь 2003.
- Вішка О. *Драченко Герасим*, Українська журналістика в іменах, за ред. М. М. Романюка, Львів 2003, вип. 10, с. 151–153.
- Доценко О., *Зимовий похід армії УНР (6. 12. 1919–6. 5. 1920)*, Варшава 1935.
- Другий зимовий похід*, упор. Б. Тимошенко, Київ 1995.

- Галушко М. *Гладкий Гриць*, Українська журналістика в іменах, за ред. М. М. Романюка, Львів 1999, вип. 6, с. 61–64.
- Герчанівський Д. *Вигнати окупанта*, Мюнхен 1963.
- Гл[адкий] Г. *Короткий нарис історії 6-ої дивізії*, Нове життя, випуск спеціальний від 8 II 1921 р., с. 10–13.
- Гордієнко В. *Українські Січові Стрільці*, Львів 1990.
- Гунчак Т. *Україна. Перша половина ХХ століття*, Київ 1993.
- Іванис В. *Симон Петлюра – Президент України*, Київ 1993 (вид. друге).
- Карпус З., Срібняк І. *Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р.*, Український історичний журнал 2000, № 1.
- Ковальчук М. *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр.*, Київ 2010.
- Колянчук О., Литвин М., Науменко К., *Генералітет українських визвольних змагань*, Львів 1995.
- Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Думін О., Шрамченко С. *Історія українського війська*, Львів 1992.
- Купінець Б. *Безручко Марко Данилович*, Українська журналістика в іменах, Львів 1996, вип. 3, с. 33–35.
- Куш В. *За визволення*, [б.р. і б.в.].
- Лісевич І. *Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р.*, [в:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
- Литвин М., Науменко К. *Українські Січові Стрільці*, Львів 1991.
- Литвин М. *Українсько-польська війна 1918–1920*, Львів 1998.
- Нагаєвський І. *Історія Української Держави двадцятого століття*, Київ 1994.
- Полонська-Василенко Н. *Історія України*, т. 2, Мюнхен 1972.
- Ріпецький С. *Українське Січове Стрілецтво*, Львів 1995.
- Руккас А. „*За нашу і вашу свободу*”: *Спільні польсько-українські військові частини у війні 1920 р.*, Київська старовина 2003, № 6.
- Руккас А., Ковальчук М. *Діяльність Військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.)*, Київська старовина 2003, № 5–6.

- Сідак В. *Повстансько-Партизанський штаб Державного центру УНР в екзилі (1921 р.)*, Київ 1995.
- Сидоренко Н. „*Задротяне життя*” українських часописів на чужині (1919–1924), Київ 2000.
- Сидоренко Н. *Білон Петро*, Українська журналістика в іменах, за ред. М. М. Романюка, Львів 2001, вип. 8, с. 21.
- Сидоренко Н. *Липовецький Іван*, Українська журналістика в іменах, Львів 2001, вип. 8, с. 169–170.
- Срібняк І. *Обезброєна, але нескорена*, Київ–Філядельфія 1997.
- Срібняк І. *Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) у 1919–1920 рр.*, [в:] *Симон Петлюра у контексті українських визвольних змагань*, Фастів 1999.
- Срібняк І. *Українці на чужині*, Київ 2000.
- Срібняк І. *Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів Куявський у 1920–1921 рр.*, [в:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008.
- Субтельний О. *Україна. Історія*, Київ 1991.
- Суворов А. М. *Брест. Путешествие по городу*, Минск 2004.
- Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни*, Харків 1924.
- Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, кн. I, Київ 2007.
- Удовиченко О. *Від Дніпра до лінії перемир'я*, За державність 1935, № 5.
- Удовиченко О. *Україна у війні за державність*, Київ 1995 (на основі вид. Вінніпег 1954), с. 169–170.
- Фещенко-Чопівський І. *Хроніка мого життя*, Житомир 1992.
- Филонович В. *Листопадовий похід року 1921*, Гуртуймося 1931, с. 5–11.
- Якимович Б. *Збройні сили України: нарис історії*, Львів 1996.

Статі популярно-наукові, спогади, мемуари

- Babicz W., *Panachyda na Kozackiej Mogile w 1939 r. (wspomnienia uczestnika)*, [w:] *Aleksandrów Kujawski (1918–1921). Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, E. Wiszka, Toruń 2008.

- Jacynik K., *Wspomnienia z walk 30 Pułku Strzelców Kaniowskich pod Zamościem 25–31 VIII 1920 r.*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1992, z. 4.
- Pamiętnik gen. Rybaka*, Warszawa 1954.
- Starak T., *Wystąpienie na konferencji „Polska-Ukraina”*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1995.
- Ulrych J., *Ze wspomnień 1919–1931*, [w:] *Pamiętnik trzydziestolecia niepodległej Polski*, Nowy Jork 1948.
- Wisłocki W., *Sojusz polsko-ukraiński w 1920 r.*, [w:] *Pamiętnik Kijowski*, t. 3, Londyn 1956.
- Wiszka E., *Skąd tryzubny na Kujawach*, Zdrój Ciechociński 1991, nr 11–12; 1992, nr 1, 7–8.
- Wiszka E., *Tryzubny na Kujawach*, Gazeta Regionalna 1992, nr 229–230.
- Wiszka E., *Skąd tryzubny na Kujawach*, Nowości, Toruń 1992, nr 55.
- Wiszka E., *Kozacka mogiła na Kujawach*, A propos. Gazeta Aleksandrowska 1995, nr 11–12; 1996, nr 1.
- Wiszka E., *Wspólna modlitwa na Kozackiej Mogile*, Polski Żołnierz Prawosławny, Warszawa 1999, nr 1, s. 13–14.
- Білон П. *Похідна церква 6-ої Стрільцької дивізії, Братство св. Покрови і В-во „До світла”*, За державність, Варшава 1938, зб. 8.
- Білон П. *Спогади*, Пітсбург 1952, ч. 1.
- Богун І. *Клопітливі союзники*, Наше слово 1994, ч. 39.
- Битинський М. *Оборона Замостя. Спогад*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрільцькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Битинський М. *За честь і славу української зброї*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрільцькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Вішка О. *Козацька могила на Куявах*, Львів 1991.
- Вішка О. *Табір воїнів УНР в Александрові Куявському*, Наше слово, Варшава 1991, nr 48.
- Вішка О. *Трагедія в Базарі*, Наше слово, Варшава 1992, nr 47.
- Вішка О. *Козацька могила – український військовий цвинтар в Александрові Куявському*, Український альманах, Варшава 1996, s. 374–377.
- Вішка О. *6 Стрільцька дивізія в обороні Замостя*, Наше слово 1997, nr 32–35 (z 10, 17, 24, 31 VIII).

- Вішка О. *Ще про оборону Замостя*, Наше слово 1998, nr 91.
- Вішка О. *Шоста Стрільцька в Замостю*, Український альманах 1998, s. 81–87.
- Вішка О. *Листопадовий рейд*, Альманах 2001, с. 117–121.
- Вішка О. *Варшав'янин Іван Липовецький*, Наше слово 2002, № 42.
- Домарацький А. *Оборона Замостя*, Нове життя, випуск спеціальний від 8 II 1921 р., с. 29–37.
- Домарацький А. *Оборона Замостя*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрільцькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Драченко Г. *Ланцут*, Син України 1920, № XIII.
- Герасименко В. *Сутичка з будьонівцями*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрільцькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Гл[адкий] Г. *6-а Стрільцька дивізія на Вкраїні*, Український стрілець 1920, ч. 1, с. 11–13.
- Гл[адкий] Г. *В Бердичеві*, Український стрілець 1920, ч. 1, с. 13–15.
- Змієнко В. *Роля нашої (VI-ої Січової) Дивізії в українській державній справі та бої дивізії*, Вісті Комбатанта 1974, № 1, с. 30.
- Зоренко Д. *На партизанці*, [в:] *Другий зимовий похід. Листопадовий рейд*. Базар, ред. Г. Удовиченко, Київ 1995.
- Капустянський М. *Як ми опинилися за Збручем*, Трибуна України 1923, № 5–7.
- Командний склад VI Стрільцької дивізії під час перебування в фортеці Бересть*, Нове життя, випуск спеціальний від 8 II 1921 р., с. 60–64.
- Оборона Замостя VI Січовою Стрільцькою Дивізією Армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Перший пам'ятник борцям за волю на чужині*, Син України 1921, № 7/8.
- Петренко. *Листопадовий рейд 1921 р. Через польсько-український кордон*, Літопис червоної калини, № 6, Львів 1934.
- Ремболович І. *Рейд 1921 року*, [в:] *Другий зимовий похід. Листопадовий рейд*. Базар, ред. Г. Удовиченко, Київ 1995.
- Рогозний Г. *Базар*, Чернівці 1934.
- Рогозний Г., *Листопадовий рейд*, [в:] *Другий зимовий похід. Листопадовий рейд*. Базар, ред. Г. Удовиченко, Київ 1995.

- Савченко О. Із славного минулого, [в:] Оборона Замостя VI Січовою стрілецькою дивізією армії УНР у 1920 р., Торонто 1956.
- Садовський М. *Загальна воєнно-політична ситуація у війні 1920 р.*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрілецькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Самутин П. *VI-та Січова стрілецька дивізія*, Вісті комбатанта 1970, № 3–4.
- Самутин П. *Хронологічні дати VI-ої Січової стрілецької дивізії*, Вісті комбатанта 1970, № 5.
- Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія. Організація в Бересті і похід на Київ у 1920 р.*, Вісті комбатанта 1971, № 5.
- Самутин П. *Командний склад VI-ої Січової стрілецької дивізії*, Вісті комбатанта 1973, № 3, 5–6.
- Самутин П. *VI Січово-стрілецька дивізія (Матеріали до історії українського війська)*, Вісті комбатанта 1975, № 1, № 3–4; 1976, № 3, № 5–6.
- Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни*, Харків 1924.
- Удовиченко О. *Від Дністра до лінії перемир'я*, За державність 1935, ч. 5, с. 78.
- Хронологічні дати нашої дивізії*, Нове життя, випуск спеціальний від 8 II 1921 р., с. 55–59.
- 6 Січова стрілецька дивізія Армії УНР*, [в:] *Оборона Замостя VI Січовою стрілецькою дивізією армії УНР у 1920 р.*, Торонто 1956.
- Яновський В. *За Україну, за її долю*, [в:] *Другий зимовий похід. Листопадовий рейд*. Базар, ред. Г. Удовиченко, Київ 1995.

Енциклопедії

Енциклопедія українознавства, Львів 1993–1998.

Преса

Вісті комбатанта 1970–1976

За незалежність 1939

Син України 1921

Український стрілець 1920–1921

Szosta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej – formowanie, szlak bojowy, internowanie (1920–1924)

Zakończenie

Trzykrotnie w latach 1917–1919 Ukraińcy proklamowali lub odnawiali swe niepodległe państwo – Ukraińską Republikę Ludową. I trzykrotnie spotkało się to z agresją Rosji. Kolejną próbę odzyskania niepodległości, tym razem w sojuszu z Polską, podjęli w 1920 roku. W kwietniu tego roku podpisana została w Warszawie polsko-ukraińska ugoda polityczna o wspólnej walce z bolszewicką Rosją i konwencja wojskowa regulująca wzajemne zobowiązania w tej wojnie. Sankcjonowała ona także rozpoczętą już w Polsce organizację kilku ukraińskich oddziałów, w tym 6 Dywizji Strzeleckiej. Sankcjonowała, bo podstawą do rozpoczęcia była polsko-ukraińska deklaracja z 2 grudnia 1919 roku.

Prace nad formowaniem ukraińskiej Dywizji Strzeleckiej zaczęły się w lutym 1920 roku w obozie w Łańcucie, a od marca kontynuowano je w Brześciu Litewskim. Polskie władze wojskowe powołały w tym celu Ekspozyturę do Spraw Ukraińskich, która zajęła się sprawami organizacyjnymi, uzbrojeniem, ekwipunkiem i pomocą w szkoleniu jednostek ukraińskich. Z ukraińskiej strony sprawami organizacyjnymi zajmowała się Sekcja Wojskowa Ukraińskiej Misji Dyplomatycznej w Polsce, a następnie Ukraińska Misja Wojskowa. Koszt wyekwipowania i utrzymania oddziałów ukraińskich formowanych na terenie Polski ponosił rząd ukraiński.

Na dowódcę nowej dywizji wyznaczony został ppłk Marko Bezruczko, oficer sztabowy rozformowanego niedawno Korpusu Strzelców Siczowych. Ponieważ wielu innych oficerów z tej formacji zasiliło szeregi nowej dywizji, w jej nazwie używane było określenie: Siczowa – 6 Siczowa Dywizja Strzelecka. Tworzono ją z internowanych i jeńców ukraińskich znajdujących się w obozach na terytorium Polski.

Przyjmowano tylko ludzi świadomych swego wyboru. Była to jednostka stosunkowo niewielka, licząca średnio 2 tys. żołnierzy. Ze względu na dużą liczbę oficerów była jednostką kadrową.

Na przełomie kwietnia i maja 1920 roku 6 Dywizja Strzelecka, w składzie 3 Armii Wojska Polskiego, wzięła udział w kampanii przeciwko Rosji – tzw. wyprawie kijowskiej. W tej fazie wojny jednak żadnej walki nie stoczyła – do Kijowa weszła bez boju. Swą wartość bojową wykazała w czerwcu, lipcu i sierpniu tego roku podczas odwrotu ze stolicy Ukrainy – w walkach pod Ihnatpołem, pod Perhą i nad Styrem, w bojach koło Chełma i Krasnegostawu, a szczególnie odznaczyła się w obronie Zamościa przed atakami Konnej Armii S. Budionnego.

Na początku września 6 DS przeniesiono nad Dniestr, gdzie została włączona do składu Armii URL. Od połowy września do niemal końca listopada brała udział w jesiennej kampanii przeciwko wojskom rosyjskim w Galicji Wschodniej i na Podolu. Gdy jednak w październiku Polska zawarła z Rosją rozejm, oznaczający zerwanie kwietniowej ugody, Ukraińcy pozostali sami na placu boju i nie byli w stanie przeciwstawić się siłom wroga. W tych ostatnich walkach 6 Dywizja Strzelecka poniosła znaczne straty. Razem z innymi ukraińskimi oddziałami została w końcu listopada wyparta na zachód, za Zbrucz.

Przejsie na terytorium kontrolowane przez władze polskie oznaczało internowanie w obozach. 6 DS przebywała najpierw w Aleksandrowie Kujawskim, gdzie prowadzono szkolenie wojskowe, rozwinięto szeroką działalność kulturalną i oświatową, wydawano prasę, zapewniono posługę religijną. Jesienią 1921 roku część jej żołnierzy wzięła udział w wypadzie grupy partyzanckiej na Ukrainę, tzw. Pochodzie Listopadowym. Niebawem 6 DS została przeniesiona do obozów w Strzałkowie oraz w Szczypiornie koło Kalisza. Liczba jej szeregowych żołnierzy ciągle malała, była dwukrotnie reorganizowana. Jej zanik przyspieszyło wydane w 1922 roku zezwolenie na odejście ze służby oficerów. Przestała ostatecznie istnieć wraz z likwidacją ostatnich obozów w 1924 roku. Internowani w Polsce żołnierze 6 Dywizji Strzeleckiej, podobnie jak inni, stali się cywilną emigracją.

*

Wszystkie te etapy życia 6 Siczowej Dywizji Strzeleckiej podane w podtytule książki, od jej sformowania wczesną wiosną 1920 roku, poprzez szlak bojowy, do internowania późną jesienią tego roku, przedstawione są w tej pracy. To jej zasadnicza część, która jest dobrą ilustracją polsko-ukraińskiego współdziałania w tym czasie. Poprzedza ją wstęp z uzasadnieniem wyboru tematu, omówieniem wykorzystanych źródeł i literatury oraz opis działalności Sekcji Wojskowej i Ukraińskiej Misji Wojskowej w Polsce. Pracę zamyka kalendarium, opis działalności wydawniczej oraz biogramy oficerów. Uzupełniają zaś załączniki, wykaz źródeł i opracowań, streszczenia oraz indeks osobowy i nazw geograficznych.

The 6th Sich Rifle Division of the army of the Ukrainian People's Republic – formation, war trail, internment (1920–1924)

Summary

Three times in the years 1917–1919 Ukrainians proclaimed or re-established their independent state – the Ukrainian People's Republic. And three times it was responded by Russia with aggression. The next attempt to regain independence, this time in an alliance with Poland, was undertaken in 1920. In April of that year the Polish-Ukrainian political agreement on a common fight against Bolshevik Russia and the military convention governing the mutual obligations in this war was signed in Warsaw. It also sanctioned the organisation of a number of Ukrainian troops which had already begun, including the 6th Rifle Division. The decree sanctioned it, because the basis for the commencement of forming divisions was the Polish-Ukrainian declaration of 2 December 1919.

The formation of the Ukrainian Rifle Division began in February 1920 in a camp in Łańcut, and since March continued in Brest-Litovsk. To do this, the Polish military authorities set up a branch of Ukrainian Affairs, which dealt with organisational issues, weapons, equipment and help in the training of the Ukrainian units. From the Ukrainian side the organisational matters were dealt with by the Military Section of the Ukrainian Diplomatic Mission to Poland, and later by the Ukrainian Military Mission. The cost of equipment and maintenance of the Ukrainian troops formed on the Polish territory was covered by the Ukrainian government.

Lieutenant-Colonel Marko Bezruchko, a staff officer of the recently deployed Corp of the Sich Riflemen was designated as the commander of the new division. Since many other officers of the Corp of the Sich Riflemen joined the new division the term Sich was used in its name – the 6th Sich Rifle Division. It was formed from the Ukrainian internees and POWs held in camps on the Polish territory. Only the people aware of

their choice were accepted in the new division. It was a small unit, numbering on average two thousand soldiers. Due to a large number of officers it was a personnel unit.

In late April and early May 1920 the 6th Rifle Division, as part of the 3rd Polish Army, took part in the campaign against Russia – the so-called Kiev Offensive. At this stage of the war, however, it fought no battle – it entered Kiev without a fight. It demonstrated its combat value in June, July and August of this year during the retreat from the capital of Ukraine – in the battles of Ihnatpol, at Perha and by the River Styr. It also took part in fighting near Chełm and Krasnystaw, and it was particularly distinguished in the defence of Zamość against the attacks of the Cavalry Army of S. Budyonny.

At the beginning of September the 6th Rifle Division moved over the Dniester, where it was incorporated into the Army of the Ukrainian People's Republic. From mid September until almost the end of November it took part in the autumn campaign against Russian troops in Eastern Galicia and Podolia. But when in October Poland concluded an armistice with Russia, which indicated breaking of the April settlement, the Ukrainians were left alone on the battlefield and were unable to resist the enemy forces. In these last struggles the 6th Rifle Division suffered significant losses. In late November, together with other Ukrainian troops, it was forced out to the west, behind the River Zbruch.

Moving to the territory controlled by the Polish authorities meant internment in the camps. The 6th Rifle Division stayed first in Aleksandrów Kujawski, where military training was conducted, extensive cultural and educational activities were developed, the press was issued and a religious service was delivered. In the autumn of 1921 some of its soldiers took part in the guerrilla group incursion into Ukraine. Soon the internees were moved from Aleksandrów Kujawski to camps in Strzałkowo and in Szczypiorno near Kalisz. The number of its soldiers was constantly declining, and the Division was twice reorganised. Its dissolution was accelerated in 1922 by the release of the permission for the officers to leave the service. The Division finally ceased to exist with the liquidation of the last camps in 1924. Thus, the soldiers of the 6th Rifle Division, interned in late autumn of the 1920, became civilian emigration.

*

All these stages of existence of the 6th Sich Rifle Division indicated in the subtitle of the book – forming, the war trail and the internment – are presented in this book. It is preceded by a description of the activities of the Military Section and the Ukrainian Military Mission in Poland, and it is complemented with the calendar of the events, the description of the publishing activity and the biographies of the officers. The paper is complemented with the attachments, the list of sources and studies, abstracts and indexes of persons and geographical names.

Місця формування, бойовий шлях і місця інтернування Шостої стрілецької дивізії Армії УНР (1920-1924)

Наукове видавництво
Університету
Миколая Коперника